

નિતાન્તં ગોપનીયમ્

માત્ર વિદ્વાનો-અભ્યાસીઓ તથા જાતીય વિજ્ઞાનમાં રસ
ધરાવતા પુખ્ત વયના સ્ત્રી-પુરુષોના અભ્યાસનો

ખાનગી-ગ્રંથ

જૈનાચાર્ય શ્રીનરુદ્ધાચાર્ય વિરચિત

કોકશાસ્ત્ર

[સચિત્ર]

સરળ, ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

સંપાદક અને સંશોધક :

સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ

સાદી આવૃત્તિ : અગિયાર રૂપિયા

ખાદશાહી આવૃત્તિ : તેર રૂપિયા

પ્રાપ્તિસ્થાન -

સાગભાઈ મણિલાલ નવાળ
નાગજીમૂદરની પોળ
અમદાવાદ

તથા

શ્રી મેઘરાજ જીન પુસ્તક ભંડાર
ગોહીજીની ચાલ પાલકુની
મુંબઈ. ૩

અથ સ્વામિત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન

પ્રકાશક

સાગભાઈ મણિલાલ નવાળ
નાગજીમૂદરની પોળ
અમદાવાદ

મુદ્રક

મણીલાલ જગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
બીકાટા રોડ અમદાવાદ

આમુખ

સંવત ૧૯૮૦ ની સાલમાં આ ગ્રંથની અધૂરી હસ્તપ્રત પ્રથમ મારા જોવામાં આવી. તેજ વખતે તે વખતે મેં તેની નકલ ઉતારી લીધી હતી. ત્યર પછી શ્રીજૈનાનંદ પુસ્તકાલય, સુરત, શ્રી આત્માનંદ જૈન જ્ઞાન મંદિર. વડોદરા તથા ખીજા પણ જૈન મુનિમહારાજોના સંગ્રહમાં આ ગ્રંથની અપૂર્ણ પ્રતો મારા જોવામાં આવી. તે બધી પ્રતો પરથી સંવત ૧૯૯૭ માં આ ગ્રંથની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી. પંદર પંદર વર્ષના મનોમંથન પછી આ ગ્રંથ બની શકે તેટલો શુદ્ધ કરીને જાહેર જનતાને ઉપયોગી થશે તેમ ધારીને પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યો છે. આ ગ્રંથના નામથી બડકી ઉઠનાર બાઈઓને મારી વિનંતી છે કે નામથી બડકી ઉઠતાં પહેલાં આપણા જૈન મંદિરોમાં અરે ! પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમાં તથા સંગ્રહણીસૂત્રની અને લઘુક્ષેત્રસમાસની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં લોગાસનોની પ્રતિકૃતિ-યોને કેમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું હશે, તેનો જરા વિચાર કરજો. મેં તો માત્ર આ એક સાહિત્યકૃતિ નષ્ટ ન થઈ જાય એ આશાથી આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આ ગ્રંથ રતિક્રિયાને પ્રોત્સાહન આપવાને માટે તેમજ તેનો પ્રચાર કરવા માટે છપાવવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ ગૃહાસ્થાશ્રમી સ્ત્રી-પુરુષોનું એક માત્ર કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છાથી જ ગ્રંથકાર જૈન સાધુ હોવા છતાં આ ગ્રંથની રચના કરી હોય એમ લાગે છે. અને તે જ પવિત્ર ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથ મેં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. સુરેષુ કિંબહુના.

સારાબાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગણબૂદરની પોળ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના	૧—૧૬
અધિકાર	પાનું
૧ કોઠકેવોત્પત્તિ	૧—૨૩
૨ સ્ત્રીલક્ષણ	૨૪—૩૪
૩ કંઠર્પ નિવાસ	૩૫—૪૧
૪ સ્ત્રી કમલસ્થિતિ	૪૨—૫૧
૫ સ્ત્રી સંલોગ વર્ણન	૫૨—૫૪
૬ કટિકટિકરણ	૫૫—૫૭
૭ મદન ભગ્નિતિ	૫૮—૬૪
૮ કામક્ષીણ ઔપધ	૬૫—૭૫
૯ કંઠર્પ સમકરણ	૭૬—૮૦
૧૦ ચોરાશી આસન	૮૧—૧૩૩
૧૧ કોઠચોપાઈ સાર	૧૩૫—૨૨૬
ગુજરાતી લાપાંતર	

પ્રસ્તાવના

અનન્નરક્તસાગરં નમામિ કૃષ્ણનાગરમ્ ॥

x

x

x

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં યસ્યૈકોઽપિ ન વિદ્યતે ।

અજાગલસ્તનસ્યૈવ તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો પૈકી જેને એકનું પણ જ્ઞાન નથી તે માણસનો જન્મ બકરીના ગળામાંના આંચળની માફક બર્થ છે.—નીતિ.

આ વાક્યથી મનુષ્યજન્મની સફળતા માટે કોઈ એક પુરુષાર્થનું પ્રહણ કરવું જ જોઈએ એવો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થોનાં સ્વરૂપ તથા સિદ્ધિ માટે અનુભવજન્ય સિદ્ધાન્તો તથા શાસ્ત્રીયજ્ઞાન હોવું જ જોઈએ, અન્યથા ઉપરોક્ત ઉપદેશ અરણ્યરુદન બની જાય. એટલા માટે જ્ઞાની પુરુષોએ તો તે પુરુષાર્થો ઉપર શાસ્ત્ર ગ્રંથો રચ્યા છે. આ પૈકી ધર્મશાસ્ત્ર વિખ્યાત છે, તેમાં અને મોક્ષ સંબંધી શાસ્ત્રમાં એક જ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં આવી છે, અને વારંવાર એવું સૂચન કરાઈલું છે, કે અમુક નિયમ મુજબ ચાલો તથા અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન ફળવો જેથી જીવને ઈહલોકમાં યશ, શ્રેયસ્ અને ત્યારબાદ ઇશ્વરપ્રાપ્તિ થઈ પુનરાગમનની નિવૃત્તિ થાય. ધર્મશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં મન્વાદિ સ્મૃતિ તથા મોક્ષ સંબંધી શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મસૂત્રાદિ ગ્રંથો છે. વિશેષ અર્થમાં કહીએ તો સ્મૃતિઓ, પુરાણો કર્મકાંડ, વેદાંતગ્રંથો એ બધા ઉપરોક્ત પહેલા અને છેલ્લા (ધર્મ અને મોક્ષ) પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે છે.

જ્યારે વયલા એ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે જાણે શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની જરૂર જ નથી, વિવેચનને અવકાશ નથી તેમ લાગે છે. મનુષ્ય માત્ર અર્થોપાર્જન તથા કામોપભોગ માટે સ્વર્ગસિદ્ધ જ હોય છે.

ધર્મ અને મોક્ષ માટે ઘણું લખાયું છે. ઘણું ઉપદેશવામાં આવે છે. ઘણું ચ ચર્ચાય છે, છતાં તે એમાં સંપૂર્ણ સિદ્ધિ કોઈક વિરલ પુરુષોને જ મળી હોય તેમ લાગે છે, જ્યારે અર્થ અને કામ આ એ માટે બહુ ઓછું કહેવાય છે. ઓછું લખાયું છે. ઉપદેશ તો થતો જ નથી, છતાં દરેક

દેરકની તેમા પ્રવૃત્તિ હોય છે અને મોટે ભાગે તેમા સિદ્ધિ બહુ જલ્દીની થાય છે

અર્થ નામક પુરુષાર્થને જીવિકાનું, જગતના સ્થૈર્યનું મૂળ ગણવું જોઈએ અને કામ પુરુષાર્થને તેનું ફલ અથવા ગ્લાસ્વાદન ગણવું જોઈએ. ધર્મ અને મોક્ષ તેની શોભા વર્ધક તથા ચગમાવગ્યા ગણવાં જોઈએ.

કામથી જગતની વૃદ્ધિ તથા જગત ઉપર રતેક, આકર્ષણ રહે છે. અર્થથી તેને પુષ્ટ કરાય છે. ધર્મથી નિયમમાં ગ્રમાય છે અને મોક્ષથી તેનાથી નિવૃત્તિ મેળવાય છે, અર્થાત્ ધર્માર્થિકામમોક્ષ એ ક્રમની જગ્યાએ કામાર્થધર્મમોક્ષ એમ મૂમાવું જોઈએ. પ્રતીત તેવું જ થાય છે. પ્રથમના બે સ્વયંસિદ્ધ હોઈ તેના માટે વિશેષ શાસ્ત્રીય ચર્ચા ન હોય છતાં ચાલી શકે તેમ લાગવાથી અને પાછલા બે જ્ઞાન દ્વારા આવશ્યક જણાતી પ્રવૃત્તિ કરાવવાના સદુદ્દેશથી આચાર્યોએ અથ રૂપે નિમગ્નિત કર્યા છે. ઉપદેશ્યા છે. તેમજ વાગવાગ ચર્ચા છે અને શ્રેયસે તથા પ્રેયસે એમ બે વિભાગમાં મનુષ્ય જીવનની કૃતકૃત્યતા માની ધર્મ તથા મોક્ષને શ્રેયસમાં અને અર્થ તથા કામને પ્રેયસમાં ગણાવ્યા છે.

અર્થશાસ્ત્રને ગજતંત્ર સાથે સમઘ હોઈ તેને માટે વિવિધ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન દર્શાવતા અધોની જરૂર રહે છે. જ્યારે કામશાસ્ત્રને તેવો કોઈ સબધ ન હોતાં તેના અધોની જરૂર નથી, કેમ એકે સમાધાન થઈ શકે છે.

પરંતુ આ કામ એટલે શું ? તે તો સમજવું જોઈએ ને ? અને આવી વિલક્ષણ સુઝવાળા વિદ્વાનો તેને પણ ચર્ચા ગયા છે. તેની ચર્ચાને અચાર્ય કરી છે. છતાં તેમની અખ્યા ગણી શકાય તેટલી હોઈ, તેમજ ધર્મ અને મોક્ષના ઉપદેશકોએ તેની તરફ કોઈ વિચિત્રભાવના દેખવી હોઈ તે બધું નિતાન્ત ગોપનીયમ્ થઈ ગયું છે.

x

x

x

કામ એટલે ઇચ્છા એવો એક સામાન્ય અર્થ છે. જગતમા આવેલા જીવને ધર્મદ્વારા નિયમિત અને અર્થ દ્વારા પુષ્ટ થયા પછી જે ઇચ્છાઓ જન્મે તેની પૂર્તિ માટે જે પુરુષાર્થ તે કામનામક તૃતીય પુરુષાર્થ છે. આ ઇચ્છાઓ શ્રેયસ માટે હોય કે પ્રેયસ માટે તે જુદા પ્રકાર છે. જે શ્રેયસ માટે હોય તો મોક્ષ પુરુષાર્થ ચરિતાર્થ થાય છે અને પ્રેયસ માટે હોય

તો કંઈક ખીણું જ રહી જાય છે. આ જે અવશિષ્ટ રહ્યું. અર્થાત્ ધર્મદ્વારા નિયમપાલન પૂર્વક અર્થદ્વારા સાધનસંપન્ન થઈ જંગતની નિવૃત્તિથી ઇચ્છા ન કરતાં જંગતમાં રહી જે પ્રવૃત્તિની સ્વાભાવિક ઇચ્છા થાય તેનું નામ કામ એમ કહે છે.

પરંતુ જંગતની પ્રવૃત્તિનું આ જે કંઈ અવશિષ્ટ પડી રહ્યું છે, તેને સાંભળી આપણને કેવળ સ્ત્રી-પુરુષના રતિજન્ય સુખલુકિતની પ્રવૃત્તિનો બોધ થાય છે. અને કામ તરીકેના પુરુષાર્થથી આપણને તે વસ્તુની ઝટિતિ સ્મૃતિ થઈ આવે છે. આ આપણી ગેરસમજૂતી છે કે વાસ્તવિક છે? તેની ચર્ચા વિદ્વાનો ઉપર છોડી દેવી જોઈએ.

અહીં તો જેને દેટલાકાએ બ્રહ્માનંદ જેવા જ્ઞાતસાધ્ય વિરલ મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા પરમ પદાર્થને સમજાવતાં તેના જ્ઞાતાઓએ જેની સાથે સરખામણી કરી છે, તે રતિજન્ય આનંદને કામ નામના પુરુષાર્થની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ માની તજજન્ય જ્ઞાનને-શાસ્ત્રને કામશાસ્ત્ર તરીકે ચર્ચવાનું છે.

વેદાંતના જ્ઞાતાઓએ સુમુક્ષોને સમજાવ્યું છે કે ભાઈઓ! બ્રહ્માનંદ તો સુરત્રાન્તે જે આનંદ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી પણ અધિક છે.

અર્થાત્ ઇશ્વરપ્રાપ્તિજન્ય-જંગતની આધિઉપાધીથી મુક્તિ પામતાં અનુભવાતો આનંદ એને વધારેમાં વધારે ઉચ્ચતર બતાવવા માટે તેમણે ભોગાનંદને પસંદ કર્યો. અને તેથી ભોગાનંદ એ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થતો જ્ઞાનીને અનુભવાતો સર્વોત્તમ આનંદ છે, એમ સૂચન થવાથી કામ નામના તૃતીય પુરુષનું ચરમ લક્ષ્ય અને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ ભોગાનંદ છે, એમ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થઈ ગયું લાગે છે. અને પછી તો કામની વ્યાખ્યાઓ નીચે પ્રમાણે બંધાઈ છે, તેમાં કંઈ જ વિશેષ નથી એમ લાગે છે.

ભગવાન પોતે ગીતામાં કહે છે કે હું પ્રજનનઆસ્મિ કન્દર્પઃ અર્થાત્ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનાર કંદર્પ કામદેવ હું પોતે છું. વળી ધર્માઽવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્ષભ એટલે કે ધર્મથી સંગત એવો પ્રાણીમાત્રમાં રહેલો કામ હું છું.

વળી કેટલાક વિદ્વાનોના જણાવ્યા મુજબ—

સ્ત્રીષુ જાતો મનુષ્યાણાં સ્ત્રીणां च पुरुषेषु वा
परस्परकृतः स्नेहः काम इत्यभिधीयते ॥

અર્થાત્-સ્ત્રી ઉપર મનુષ્યને (પુરુષને) અને પુરુષ ઉપર સ્ત્રીને એમ

જે અરસપરસ રોહ થાય છે તેને કામ કહે છે અહીં રોહ શબ્દથી પરસ્પરના સુખસાધન બનવામાં અને ભોગાનંદ પ્રાપ્ત થવામાં સાધનભૂત થવાથી અભિરુચિ અને દ્રવતત્વનો અર્થ સમજવાનો છે.

પ્રત્યક્ષિન અર્થમાં નાવક નાયિકાની અન્યોન્ય પ્રેમાસક્તિજન્ય ક્રીડા વ્યાપારને કામ કહે છે અને તદ્વિષયક સાગ્રને કામરાન્ત્ર કહે છે, તેમાં પારગત પુરુષને ગમત નાગર (રસિક પુરુષ) કહે છે પોતાના ઈષ્ટને અનગરગ સાગરનું વિશેષણ આપી પગમ રસિકત્વનું પ્રખ્યાપન કરે છે તેને જ છવનનું મધુરત્વ માને છે, સપૂર્ણ કવિત્વ, ગમ્યત્વ, રસિકત્વ, વિશેષત્વ બધું જ આ કમતત્વમાં સમાઈ જાય છે. રસગજ શ્રુગારનું સમ્પદ્ આસ્થાન આ જ છે અને કવિત્વના પરમોત્કર્ષનું ઉદ્ઘાટન જ્યારે શ્રુગારને અધિકૃત થઈ યાય છે, ત્યારે જે દર્દ અનુભવાય છે, તે અનિર્વાચ્ય બની જાય છે.

કામશાસ્ત્રના અર્થો.—

કામપ્રવૃત્તિ એટલે પ્રજનન ક્રિયાનું મૂળ, જગતનું આદિ કારણ હોઈ તે જેટલું શ્રેષ્ઠ હોય તેટલું વધુ ઉપકારક થાય, એવી ભાવનાથી તદ્વિષયક શાસ્ત્રની જરૂરીયાત રહે છે સામાન્યતયા આહાર, નિદ્રા, લાય અને મૈથુન એ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ કોટાદિથી લઈ મનુષ્ય પર્યંત સ્વભાવજન્ય જ છે એટલે તેની પ્રવૃત્તિ, ક્રિયાનું સ્વરૂપ બધું જ સ્વભાવગમ્ય છે તેને માટે વિશેષ ઉપદેશની જરૂર રહેતી નથી, છતાં રસગત વિદ્વાનોને તેમાંય નિયમન કરવું ઠીક લાગ્યું અને તેને શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ આપી દીધું તેની સવેદના, સુખાનુભવ, રસગતા વિદ્યાઓ, અને તેના રૂચિપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાને બાહ્યાબ્યન્તર ઉપચારો યોજ્યા, આથી કામશાસ્ત્રના અર્થોની રચનાનો પાયો નખાયો.

આ બધું કેટલા પ્રાચીન કાળથી બન્યું તે કહેવું મુશ્કેલ છે પરંતુ બ્યારથી મનુષ્યમાં કવિત્વ રૂપું ત્યારથી બન્યું એમ કહેવામાં વાંધો નથી આપણને આ વિષયનાં બ્યવસ્થિત પ્રકરણોમાં હાલ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને પ્રાચીન પુસ્તક વાત્સ્યાયનનું કામસૂત્ર પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ તેના કરતાંય પ્રાચીન અર્થોનો આમાં ઉલ્લેખ હોવાથી તે બધું હશે એ સિદ્ધ છતાં તેમની કાલગણના કરવી મુશ્કેલ હોઈ તેમજ તે અર્થો અપ્રાપ્ય હોઈ આપણે કામસૂત્રને આ શાસ્ત્રનો આદિ અથ માનીશું તો હરકત જેવું નથી.

વિદ્વાનોને અભિપ્રાય એવો છે કે વાત્સ્યાયનની પૂર્વ કામશાસ્ત્રના એક લાખ જેટલા શ્લોકોનો સંગ્રહ હતો અને તેના ઉપરથી વાત્સ્યાયને સત્તા હજાર શ્લોકોમાં કામસૂત્રની રચના કરી.

મહાભારત, પુરાણો વગેરેમાં કામશાસ્ત્રીય વિષયો પ્રસંગોપાત ચર્ચાયા

છે. અને તેવા બધાને ઉપરોક્ત ઐશ્વર્ય શ્લોકાત્મક સંગ્રહ તરીકે ગણીએ તેમ ચાલી શકે તેમ છે.

કામશાસ્ત્રના ઉપલબ્ધ થતા તે વાત્સ્યાયન કામસૂત્રને અવલોકતાં તેના કર્તાનો આશય તેમજ તે પૂર્વેના કામશાસ્ત્રના રચયિતા આચાર્યોને આશય મૈથુનેશ્ચાની સ્વભાવજન્ય પ્રવૃત્તિને નિયમિત કરી, તેમાં વિરૂદ્ધ ક્રિયાર્થ થતાં શાગાદિના ઉપચારો યોગ્ય, રચિતી વિક્રિયા થતી અટકાવી સમાજને સુખાનુભવ, સ્વાસ્થ્ય તથા બલવાન પ્રજા મળે તે હાજો છે.

અને તેથી જ્યારે બૌદ્ધધર્મની પડતીનો કાળ આવી પહોંચ્યો ત્યારે જેમ મંત્ર તંત્રના અનેક ગ્રંથો રચાયા, તેમ વૈદ્યક અને કામશાસ્ત્રના પણ અનેક ગ્રંથો રચાયા હાજ્યા. જો કે કામશાસ્ત્રનો મહત્વનો ભાગ આયુર્વેદના અંગભૂત છે. પરંતુ કામશાસ્ત્રને મૈથુનજન્ય સુખાનુભવ, ક્રિયા, વિક્રિયા, વિક્રિયાજન્ય અનિષ્ટાના ઉપચારોથી પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું. એટલે શારીરિક ચિકિત્સામાંથી ગુહ્યાંગોની ચિકિત્સા તેમજ શાગાદિશાંતિ માટે ઔષધોપચાર વગેરે માટે આયુર્વેદ કરતાં કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં બહુ શોધાયું અને સંગ્રહાયું. તેવીજ રીતે શરીર લક્ષણ ઉપરથી પરીક્ષણરૂપ સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો પણ આ અંગે ઉપરનો વિભાગ કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં સંગ્રહાયો છે. એટલે બૌદ્ધકાળના તે પડતીના સમયમાં ઉપરોક્ત મંત્ર, તંત્ર, આયુર્વેદ, સામુદ્રિક તથા કામશાસ્ત્રની અન્યોન્ય સંકીર્ણરૂપે ઘણી વૃદ્ધિ થઈ છે.

વાત્સ્યાયન પૂર્વમાં થએલા આચાર્યોનો સંબંધ છેક બ્રહ્મા સુધી લઈ જવામાં આવે છે. જેમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્માએ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ વિષયક શાસ્ત્ર રચ્યું. તેમાંથી લઈ મહાદેવજીના ગણ નંદીએ કામશાસ્ત્ર પૃથક્ રચ્યું. તેના ઉપરથી ઉદ્દાલકના પુત્ર શ્વેતકેતુએ કામશાસ્ત્ર રચ્યું. શ્વેતકેતુના પછી બાહ્યએ, અને ત્યારબાદ ચારાયણ, સુવર્ણનાભ, ઘોટકમુખ, ગોનદીપ્તિ, ગોણિકાપુત્ર અને કુચુંભાર નામના આચાર્યોએ કામશાસ્ત્રનાં જુદાં જુદાં અંગો ઉપર શાસ્ત્ર બનાવ્યાં. અને આ બધાં ઉપરથી આચાર્ય વાત્સ્યાયને કામસૂત્ર લખ્યું છે.

વાત્સ્યાયન પછી થએલા ગ્રંથકારોમાં પંડિત કોકિલેવની કામશાસ્ત્રના રચયિતા તરીકેની વધુ ખ્યાતિ છે. અને તેની લોકપ્રિયતાને લઈ કામશાસ્ત્ર કોકિલશાસ્ત્રના નામથી જ બહુ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

કોકિલેવના ગ્રંથનું નામ રતિરહસ્ય છે. આ ગ્રંથનાં હિંદની વિવિધ

બાપાઓમાં એટલા બધા રૂપાન્તર થઈ ગયા છે કે રતિરત્નરૂપ નામ જ હુમ થઈ જવા જોયું થયું છે. ગર્ધા જ રૂપાન્તરો કોકગાસના નામથી જ ઓળખાય છે.

કોકદેવ પછી કવિગેખર શ્રી જ્યોતિરીશનો પચસાયક, કલ્યાણ-મહાલનો અનગરંગ, આચાર્ય પદ્મગ્રીનો નાગરસર્વસ્વ કવિ જયદેવની રતિમજરી, શ્રી પ્રોત્તદેવનો રતિરત્નપ્રદીપિકા, હામોદરગુપ્તનો કૃત્તનીમત મહારાજ શ્રી વીરભદ્રદેવનો કલ્પવૃક્ષમસિ વગેરે અથો રચાયા છે.

આર્યભિષેક અથવા રચિતા શ્રી મહાર દાણ પર એ ગાયુર્વેદ અથોતી ઝેડ સૂચિ પ્રગટ કરી છે તેમાં અનેકાનેક હામગામ્રીય અથોતો હિસેબ મળે છે એક વિદ્વાને લગભગ ૧૦ અથોતો પરિચય આપ્યો છે. પરંતુ તેમાંના ઘણા અપ્રાપ્ય દર્શાવ્યા છે. જ્યારે શ્રી પટેલની સૂચિમાં ઘણા અથો આયુર્વેદના અન્ય તરીકે પ્રાપ્ય છે.

હામશાસ્ત્રનો વિષય-

હામશાસ્ત્રીય અથોમાં મુખ્યત્વે સાત વિષયોને લઈ પ્રકરણો લખાયા હોય છે (૧) માધાગણ (૨) સામ્પ્રયોગિક (૩) કન્યાસપ્રયુક્ત (૪) બાર્યાધિકાર (૫) પગદાનિક (૬) વૈશેષિક (૭) ઔપાન્યદ.

આ પ્રકરણોમાં સાધારણ નામના પ્રકરણમાં શ્રી-પુરુષના લક્ષણ પરત્વે ભેદ, શુદ્ધજાતિ વગેરેના વર્ણન હોય છે તેમજ હામશાસ્ત્રીય જ્ઞાનની પૂર્વ ભૂમિકા જેવા ચોસક કના, વગેરેનું નિર્દેશ હોય છે.

બીજા પ્રકરણમાં સભોગગન્ય સુખાનુભવ થઈ વિવિધ પ્રકારની નખ, દાંત, મુખ વગેરેથી તેમજ મૈથુનથી થતી ક્રિયાઓના પ્રયોગો દર્શાવેલા હોય છે.

ત્રીજા પ્રકરણમાં મૈથુનાદિ ક્રિયાના સાધનભૂત નાવિકાની પ્રાપ્તિ માટે શ્રેષ્ઠ નાવિકા-કન્યાની પરીક્ષા, વિવાહ, અનુગમ ઉપગમવધાની રીતો વગેરેનો સમાવેશ કરેલો હોય છે.

ચોથામાં વિનાદ કચેલી પોતાની ધર્મપત્નીને નાવિકા માની તેની સાથેના વ્યવહારનું તેમજ વિનાદિના પત્નીનું પતિ પ્રત્યેના વ્યવહારનું, કુટુંબીજનો સાથેના વ્યવહારનું દ્વિજ્ઞાન દેવા છે.

પાંચમામાં પગદાગડપ નાવિકાની આવે સખધ પાકવાની વિદ્યા, અનુગમ પ્રાપ્ત કરી ગીતે ગાય તેનું ચર્ચન, પગદારા ગમનના વિધિ નિયમ વગેરે હોય છે. પગદાગ એ બીજા પ્રકરણની નાવિકા ગણાવેલી હોય છે.

છક્ર પ્રકરણમાં વેશ્યા નામની ત્રીજા પ્રકારની ધનસાધ્ય નાયિકાની સાથેના વ્યવહારમાં આવતા પહેલાં નિષેધરૂપ ઉપદેશ હોય છે. પ્રસંગ પડ્યે થતાં દુઃખદ પરિણામોનો ખ્યાલ આપેલો હોય છે. અને તેમ છતાંય આવો સંબંધ બાંધવો પડે તો તેમાંનાં આચરણોનો ઉલ્લેખ કરાયો હોય છે.

સાતમામાં મૈથુનજન્ય સુખાનુભવ સારી રીતે થઈ શકે તેટલા માટે નિર્જળ કે અણવિકસેલ અથવા અતિપ્રયોગથી ખગડી ગયેલાં અંગોને ઔષધીઓ દ્વારા સારાં બનાવવાની ક્રિયાઓનું વર્ણન હોય છે. વળી તેમાં મંત્ર, તંત્ર દ્વારા વશીકરણાદિ પ્રયોગો સૂચવેલા હોય છે.

આમ સાત પ્રકરણોમાં અથવા સાત વિષયોને લઈ બહુધા કામશાસ્ત્રીય ગ્રંથોની રચના કરવામાં આવે છે. શ્રી વાત્સ્યાયન મુનિએ ઉપરોક્ત સાત વિષયોને સાત અધિકરણ નામે ચર્ચ્યા છે. અને તેમાં અનેક વિષયોની ચર્ચા કરી છે. ઉપર દર્શાવેલો ક્રમ તેમનાં ગ્રંથના અધિકરણો ઉપરથી ઉપજાવ્યો છે. બીજા ગ્રંથોમાં તે તે વિષયોનો જ જુદાં જુદાં પ્રકરણો રૂપે ઉલ્લેખ હોઈ તે સાતમાં જ બધું જ વ્રક્તવ્ય સમાઈ જાય છે.

કામશાસ્ત્રના રચનારા આચાર્યો કહે છે કે કામશાસ્ત્ર એ ધર્મશાસ્ત્રનું અંગ છે. અને બળવાન પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે, સસારની પવિત્રતા જાળવવા માટે તેની રચના કરવામાં આવી છે.

કામશાસ્ત્રની ઉપાદેયતા-

હલે કામશાસ્ત્રના આચાર્યોએ પવિત્રતાના રક્ષણ માટે ધર્મશાસ્ત્રના અંગ તરીકે તેની રચના કરી હોય, પરંતુ કામશાસ્ત્ર સંસારમાં રત કરનાર છે. અને તેના વિવિધ અંગોનો બહુધા દુરુપયોગ થવાથી તે હાનીજનક છે. એવો ધણાને ભાસ થાય છે. અને દંઢખ્યાલ બંધાઈ પણ ગયો છે.

કામશાસ્ત્રનાં પારદારિક અને વૈશિક અધિકરણો તદ્દન વર્જનીય છે. એમ જ કહેવું જોઈએ તેમજ સામ્પ્રયોગિકમાં બતાવેલી કેટલીક ઔપરૈષ્ટિક જેવી વિધિઓ ધણો જ ખરાબ ખ્યાલ આપે છે. કામશાસ્ત્રની ચર્ચા જ જુગુપ્સાજનક છે. તો પછી તેના વાંચન, અભ્યાસ વગેરેથી વધુ જુગુપ્સા થાય તેના કરતાં તેને નેકદમ અટકાવી દેવાં જોઈએ. આવો અભિપ્રાય ધરાવે છે.

અને કામશાસ્ત્રના રચયિતાઓને (મુખ્યત્વે વાત્સ્યાયનને) આવો ખ્યાલ હોવો જ જોઈએ, તેથી જ તેઓ આવાં પ્રકરણો લખતાં કહી ગયા

છે કે—અમલથીય કુતગના માસના ગુણનો ઉલ્લેખ આયુર્વેદમાં કરેલો છે તેવી જ રીતે કામશાસ્ત્રમાં દુષ્ટપ્રતિના પરિણામ સ્વરૂપ દુગાયશ્ચ પશુ પગિચ્ચ માત્રને માટે વર્ણવવામાં આવ્યાં છે એ આયશ્ચ માટે નથી, માટે આવા પ્રકરણો પ્રત્યે ધૃષ્ટા દર્શાવે છે

પરંતુ આમ હોવા છતાં પણ આ બધું અટકવું નથી અટકવાનું નથી જે સ્વભાવજન્ય છે, તેને કદાચ નિયમનમાં ગળી શકાય, પણ નિર્મૂળ કરી શકાતું નથી ચોરી અને બળિયાર એ બે દોષોને અટકાવવા માટે શાસન દ્વારા કામ લેવાયું છે પણ સપૂર્ણપણે અટકાવી શકાયા નથી જ આવા દોષ માટે શિક્ષણની જરૂર ગ્રહેતી નથી તે સ્વાભાવિક જ જન્મે છે અને તેની ખુબી સમજવા જિજ્ઞાસા પણ જન્મે છે આ જિજ્ઞાસાના ક્ષમન માટે તેમજ આવાં ગુનાદિત કૃત્યો આચરનાગઓના કૃત્યોનો ખ્યાલ આપવા માટે તેનું વર્ણન કરવામાં પણ આવે છે

એટલે આ બે પ્રકરણો સાથે જ વિશેષ અભિરુચિ જન્માવવાના શુભ હેતુથી સ્વભાવજન્ય ક્રિયામાં વિરોધતા લાવી શારીરિક ઉપદ્રવો થતા અટકાવવા, મુચારુ ગૃહાસ્થાશ્રમ ચલાવવા, અને બૂલધી કે બીજા કોઈ અગમ્ય કાંઈયે આલેહી શારીરિક ઉચ્છેપોને પૂરી કરવા માટે કામશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા વિષયો જરૂરી હોઈ આ શાસ્ત્રની ઉપાદેયતા સિદ્ધ કરી શકાય છે

ફક્ત એટલું જ કહી શકાય કે યુવાનીમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષો માટે જ આ નિતાન્ત ગોપનીય શાસ્ત્રમ્ છે

કામશાસ્ત્રનું આકર્ષણ-

કામશાસ્ત્ર જનસ્વભાવને જેટલી રુચિકર થાય છે, તેટલી બીજી હગ્ગેઈ દક્રીમ્તનું આકર્ષણ નથી ગ્રહેતું આ નિતાન્ત ગોપનીય ગણાતા વિષયની ચર્ચા કરતાં કેટલાક શિષ્ટતાનો ડોળ કરનારા બંને બંને ચકાવે. પરંતુ જો તેમને આવાં પુસ્તક વાચવા મળે તો બધું જ બૂલી જઈ તેમાં જ તક્લીન બની જાય છે

સાહિત્યશાસ્ત્રમાં જો શૃંગાર ન હોત તો કાબ્યસાહિત્યની, નાટકોની શી દશા થાત ? અરે ! તેમની હસ્તી જ શા માટે હોત ? અને લૃગારના વગર બીજા રમોથી કેટલી તૃપ્તિ થાય છે, તે નો રસિક જાણે જ છે અને તેથી જેટલા મસ્ત મહાકવિઓ થયા છે, તે બધાઓએ શૃંગાર પ્રધાન જ

કૃતિઓમાં વિવિધ મેળવ્યો છે. શૃંગારના અભાવમાં વીરરસ કંઈક પ્રિય થઈ પડે, પરંતુ ખીજ રસો તો તદ્દન અપ્રિય થઈ જાય. અને કેવળ શાંતરસ કાંઈપણ કાવ્યનો આત્મા ન જ બની શકે, એ તો સાહિત્યો માટે સ્પષ્ટ છે. આવું અજબ કામશાસ્ત્રીય વિષયનું આકર્ષણ છે. કામશાસ્ત્રીય વિષય એટલે જ શૃંગાર, અને શૃંગાર એટલે સ્ત્રી-પુરુષના હાવભાવ, ક્રીડા, મનોમત વગેરેના નિરૂપણથી ઉત્પન્ન થતો રસ, આ ચોક્કસીયત વાત છે. એટલે કામશાસ્ત્રીય પદાર્થોનું કેટલું બધું આકર્ષણ છે, તે રહેજે જણાઈ આવે છે. અહીં ફક્ત રસની દૃષ્ટિએ જ આકર્ષણની વાત સમજવાની છે.

અને આથી નરસિંહ જેવા ભક્તકવિઓએ પોતાનાં ઇષ્ટદેવના શૃંગાર પ્રધાન વર્ણનો દ્વારા વ્યાજ્ઞ્યી સ્તુતિ કરી છે. દયારામ જેવા કવિ તો ખુદશા શૃંગારનું જ વર્ણન કરી ગયાં છે. આ તો આપણા ગુજરાતી એ ભક્ત કવિઓની વાત થઈ, પરંતુ સંસ્કૃત સાહિત્યનાં તો લગભગ બધા જ ગ્રંથોમાં ભારેભાર શૃંગાર મળશે. અને નાયક નાયિકાનાં એટલાં બધાં ક્રીડાવર્ણનો મળુમ પડશે કે તેની આગળ કામશાસ્ત્રીય ગણ્યાતા ગ્રંથો પણ બાબુ ઉપર રહી જાય છે.

જ્યારે કવિત્વની છાયામાં નાયકનાયિકાની ક્રીડાઓ દ્વારા રસોપભોગ થઈ શકે તો પછી તે ક્રીડાવિશેષના વિશ્લેષણ કરનારા પણ કેમ ચૂપ રહે. અને તેમના તે પ્રયત્નો ઉપર જ્યારે લોકાકર્ષણ રહે તેમાં નવાઈ શી છે? આ તો એક સ્વભાવજન્ય રચિની વાત છે. તેને નિયંત્રિત કરી શકાય. પણ નાણુદ તો ન જ કરી શકાય. અને નાણુદ થાય તો જગતની ઉત્પત્તિ કરવા માટે ઇશ્વરપ્રેરિત ભાવનાને વશ મનુષ્ય પ્રાણી વિશ્લેષણ વગરની પણ તે ક્રીડાઓ ઇતિર પ્રાણીઓની માફક કરવાનાં અને સંવેદન પ્રધાન વિદ્વાનો તેમ જ વિશ્લેષણ પ્રધાન માનસવાળા પંડિતો તેની અર્થા કરવાનાં જ. આમ બને જ અને બન્યું છે.

આ વસ્તુ એટલી બધી વધી ગઈ કે તે કલાનો મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યો. કાવ્યકલાને મૂકી શિલ્પકલામાં તે ઘુસી ગઈ. અને પછી તો શિલ્પ-કારોને પોતાની સિદ્ધિ જતાવવા એટલું નગ્નપ્રતિમામાં અતુક્રૂણ જડ્યું, તેટલું બહુ રીતે ન જડ્યું. અને આજે નગ્નપ્રતિમાની રચનામાં શિલ્પકાર એટલો વગર સંકેતો કલાપ્રભાવ દેખાડે છે, તેટલો યા તેનાથી ય વધુ આ જ પહેલાં દેખાડી મથો છે.

અને બાનુ જ્વલત ઉદાદગ્ય દેવમંદિરો (પછી તે હરગોષ્ઠ મર્મના હોય)ના નરધરમાં લોકલીલા ખતાવવી, એ સિદ્ધધાત્રના વિધાનને લઈ પ્રાચીન મંદિરોના નરયગમાં નાયક નાયિકાની લગભગ બધી જ ચોટાઓ-કિયાઓ દર્શાવાઈ છે દેવમંદિરોમાં જે ભોગાસનો નજર ચઢે છે, તે ઉપરોક્ત આકર્ષણ સિવાય બીજું કશું જ નથી. લોકલીલા ત્યાં (કામકીડામાં જ) પર્ણામિ રસોદ્યોધક થાય છે, એવો સાહિત્યશાસ્ત્રનો સામાન્યતઃ મત છે

કામશાસ્ત્ર સંબંધી ગુજરાતી સાહિત્ય-

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ અભિરચિ છે, તેમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કામશાસ્ત્રીય વિષય ઉપર પણ અભિરચિ હોય જ, અને તેથી તેમાં સાહિત્યના (કાવ્યનાટકાદિ) અથો ઉપર કામશાસ્ત્ર વિશ્લેષક અથો હોવા જ જોઈએ. અને તેમાં સર્વ પ્રથમ તરીકે આપણને હાલમાં જૈન કવિ નાથુદાચાર્ય કૃત કોકિયુપાઈ મળી આવે છે

કોકિયુપાઈ બાદ આ વિષયમાં ગુજરાતી બાષામાં તેવું સપૂર્ણ અને સ્વતંત્ર પુસ્તક લખાયું હોય તેવું અમારા ખ્યાલમાં નથી

કોકિયુપાઈની પહેલાં અને પછી શૂગારથી ભારોભાર કાવ્યો મળે છે પણ કામશાસ્ત્રનો જ અથ ગણાય તેવો અથ તો કોકિયુપાઈ જ છે કોકિયુપાઈ-

આ અથ દસ પ્રકરણમાં દોહરા શ્લોક વગેરે મળી ૧૫૦૭ ચોપાઈ ઓમાં રચાએલો છે પહેલા પ્રકરણમાં સ્ત્રીજાનિ વર્ણન છે બીજામાં સ્ત્રીલક્ષણ ખતાવ્યાં છે ત્રીજામાં કંઈપનિવાસનું વર્ણન છે ચોથામાં સ્ત્રીના કમલનું (ગુલાગનું) વર્ણન છે પાંચમાંમાં સ્ત્રીસંભોગ વર્ણન છે છઠ્ઠામાં કટિદંડિકરણ છે સાતમાંમાં મન જાગૃતિનો પ્રકાર દર્શો છે આઠમાંમાં કામજાગૃતિ થાય તેવો ઓષધોપચાર દર્શો છે નવમાંમાં પણ વાજીકરણ પ્રયોગો છે અને અથકારે કંઈપસમકરણ એવું નામ આપ્યું છે અને દસમાંમાં કૈતુકાધિકારના નામે ચોરાશી આસનો (ભોગાસનો) સોળ સૂત્રાગ, અષ્ટનાયિકા ભેદ, બહોતેર કથા, છ પ્રકારના રાગ અને તેમના પરિવાર નામે ભેદપ્રભેદ, વાઘ, નાટ્ય આદિ તથા છેવટે વશીકરણ માટેના મત્રતત્રના પ્રયોગો, ગજવશીકરણ ઇત્યાદિ હકીકતોનું નિરૂપણ કર્યું છે છેવટે અચાલકારમાં કવિએ પોતાનું વર્ણન કર્યું છે

અંચકાર કહે છે કે:—

નવરસમાંહિ બોલ્યો સાર કામકલા રસ તે શૃંગાર
અધિક કલા વાધર્થ ભોગની મોહી માનવતિ કાંમિની.

x

x

x

અંચ તણી રચના લાણું ને કોઈ કલા દશ બેદ
વિસ્તારે કરિ વર્ણવું ચોથો પંચમ વેદ.
દશ બેદે કવિત કીણ્યે વિગતે કરી વખાણ
પ્રીછે લેખ્યો સહુ લક્ષણ કયા તણો બંધાણ.

x

x

x

પહેલી કાક તણી ઉતપત્તિ સ્ત્રીની જાતિ જાણી ને સત્ય
આચરણ ચિન્હ બીજો અધિકાર સ્ત્રીય તણો જાણે ને સાર.
ત્રીજા સ્ત્રી કંદર્પ કિહાં રહ્યો ચોથે કમલ તણી ગતિલહિ
સ્ત્રીનર કિમ મિલિયાં પંચમૈ કટિદંડકરણ બોલિસ છકમક.
કંદર્પ કિમ જાગે સાતમૈ કામખીણ ઔષધ આઠમે
નવમે પુરુષને મદન ધણો અથવા સ્ત્રીને વાધર્થ ધણો.
અધિકહિ ચોછો સુખ નવિ ગમ્ય તે સુખ હોઈ બોલિસ નવમે
ચોરાશી આસન વાલણી ઉતપત્તિ બોલિસ પક્ષીણ તણી.
રામા વશ્ય હોવા પ્રકાર દશમૈ કૌતુક બોલિસ સાર
કરી વિસ્તાર કરું ચોપાઈ સાંભળવું એક ચિત્તે સાર.

અંચાધાર અને અંચનાસાલિમાન—

અંચ રચતાં પહેલાં કર્તાએ કામશાસ્ત્રીય અનેક અંથોનું અવલોકન કર્યું
છે. તેમજ કોકદેવના રતિ-રહસ્ય ઉપરની લોકપ્રીતિ અધિક જોઈ તેને
આધાર તરીકે સ્વીકારી અંચરચના કરી છે. કવિ પોતે જ લખે છે કે:—

કોકશાસ્ત્ર કોકિં (કોકે)કીયું તે જોઈ સુવચન

કવિ નરખદ ધમ ઉચરી આંધું કવિત ક્યન.

પહિલા અંચ અનેક જ હુઆ મતિ એકનઈ પ્રમંથ જૂજૂઆ

વાંઝાયન (વાત્સ્યાયન) નંદકેસર તણાં કામશાસ્ત્રના મત છિ ધણા.

કોકદેવ કીયું ને કોક તેહ ઉપર રંજિ સર્વ લોક.

તેહાંનુ મત જોઈનિ સહિ કોકકલા આંધું ચોપઈ.

અચાતે પણ કવિ આ વાત ફરી જણાવે છે કે —

કોકે તણે મત લેઈ ફરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી ૧૫૦૧

અચકારે રતિરહસ્યને મુખ્ય આદર્શ માન્યો છે છતાં બીજા પણ અનેક કામશાસ્ત્રીય અચોના અવતરણો અચમા હોઈ અચકારે પોતાના સમયના ઉપનિવ્ધ કામદાસીય અથોનું સાર અવલોકન કર્યા ગાદજ અથ રચના કરી કે અચમા ઉદ્ભૂત થએલ અવતરણો પછી ધણાખરા રતિરહસ્ય (કોકદેવ) રસમજરી (જયદેવ) અને પદ્યમાયક (જયોતિરીશ)મા મળી આવે છે

અચકારે અચનું નામ કોકકલા આપ્યું છે તેણે અચારબે ‘કોકકલા ગુણ વર્ણવું’ તેમજ આગળ જતા ‘સણુના કોકકલા ગજિયે’ તેમજ અચાન્તે

કોકકલો મત લેઈ ફરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી

ભુરહુનાનપુરનગર માંહિ થઈ કોકકલા નામે ચોપાઈ ૧૫૦૧

આમ સ્પષ્ટ શબ્દમાં અચનું નામ કોકકલા દર્શાવ્યું છે છતાં આ અથ ચોપાઈમા જ બહુધા હોઈ અચકારે કોકચોપાઈ ઈત્યાદિવી પણ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેથી સામાન્ય રીતે કોકચોપાઈના નામે જા અથ પ્રસિદ્ધ થએલો છે

રતિહસ્ય અને કોકચોપાઈ—

રતિહસ્યની કોકદેવે જાત્યવિકાર, અંકકથાવિકાર, સુરતભેદ જાત્ય વિકાર, સામાન્ય ધર્માવિકાર, દેશગાનાવિકાર, આલિંગનાવિકાર, સુગના વિકાર, નખાવિકાર, બાહ્યતાવિકાર, કર્ણાવિકાર, કન્યાવિઅંબણાવિકાર, બામાવિકાર, પાદદાગિાવિકાર, વશીકરણાવિકાર સંકલ્પયોગાવિકાર એમ પદર અધિકારોમા રચના કરી છે

કોકચોપાઈના જ્ઞાત્યે દસ પ્રકારોમા (દસ પ્રકરણોમા) અચરચના કરી છે પહેલા પ્રકરમા સામાન્ય રીતે અચારભનું પ્રયોજન નાયક તથા દુતિનો ઉલ્લેખ કરી કામશાસ્ત્રના પ્રખ્યાત પદ્ધિ કોકદેવર્ન ઉત્પત્તિથી કથા શરૂ કરે છે.

અચકારના મતે પદ્ધિ કોકદેવ રણુથભોરના ગજા ભૈરવસેનનો પ્રધાન હોના અને તેના અને ગજના સવાદરૂપ અથ રચવાનો હોઈ કવિએ પોતાનું ચાતુર્ય જનાવ્યું કે કવિએ કોકદેવને સર્વગુણસપ્ત વર્ણવ્યા

બાદ તેની પાસે રાજા દ્વારા ક્યા દેશની સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ હોય છે ? તેવો પ્રશ્ન પૂછાવ્યો છે. અને આના જવાબમાં રતિરહસ્યના પાંચમા દેશજ્ઞાનાધિકારનો અંતર્ભાવ કરી હિંદના વિવિધ પ્રાંતોની સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે. અહીં અંચારે રતિરહસ્યનો સીધો અનુવાદ માત્ર ન કરતાં બીજા અંથોના તેમને યોગ્ય લાગેલાં વર્ણનોનો સ્વીકાર કર્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ તેને અનુસર ચએક બાહ્યદેશની નારીનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તેમજ જાત્યધિકારોક્ત પશ્ચિમ્યાદિ સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવ્યાં છે. અહીં કવિએ રતિરહસ્યોક્ત લક્ષણો સિવાય પણ ઘણાં સામુદ્રિકાદિ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે.

બીજા પ્રકારમાં ઉત્તમ સ્ત્રી કઈ અને અધમ કઈ એવો પ્રશ્ન ઉઠાવી તેના જવાબમાં વિવિધ લક્ષણો બતાવ્યાં છે. આ લક્ષણોમાં રતિરહસ્યાદિ મથોમાં કન્યાધિકાર તથા ભાર્યાધિકારમાં બતાવેલો બાબતોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજા પ્રકારમાં રતિરહસ્યના અંદ્રકલાધિકારનો સમાવેશ થાય છે. આને કવિએ કંદર્પનિવાસ નામ આપ્યું છે, તે કલાધિકારના અર્થને એકદમ સંગત પર્યાય જેવું છે.

ચોથા પ્રકારમાં સુરતમેદે જાત્યધિકાર નામના રતિરહસ્યનો વિષય આવી જાય છે. તેમજ સામાન્ય ધર્માધિકાર પણ આવી જાય છે.

આ પ્રકારમાં કવિનું કવિત્વસ્ફૂરી આવે છે, તેની અજગ વર્ણન શૈલી એક નવીજ હકીકત આપણી સામે રાખે છે. રાજા ભૈરવસેન કેકકેવને સુંદર નારી શોધી લાવવાનું કહે છે, અને તેથી કેકકેવ પાંચ કરોડ રૂપિયા લઈ દેશવિદેશમાં જાય છે. દરેક દેશની સ્ત્રીઓની પરીક્ષા કરી ફરતો ફરતો સોરઠમાં આવે છે. અહીં તેને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એ કરોડ રૂપિયા મૂલ્ય આપી એ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ મેળવે છે. પરંતુ આ રસિક પુરુષને રસોદધિ અહીં ઉમટે છે. રાજાના ભૂલી જઈ પોતે જ તે સ્ત્રીઓ સાથે કામશાસ્ત્રીય ક્રીડાભોગ ભોગવે છે. અને પાંચકરોડ રૂપિયા પૂરા કરે છે. રાજાને આ વાત બીજા પ્રધાનો જણાવે છે, અને રાજકૂપિત થઈ તેને કેદખાનામાં નાખે છે. ત્યારબાદ રાજાની સક્ષામાં પાંચિણી નામની કામશાસ્ત્ર વિશારદ સ્ત્રી યોગિની આવે છે. અને તે પોતાને જીતવાનું આવાહન આપે છે. આખી

સલા ચૂપ રહે છે છેવટે વરસિંહણી નામની ખીન યોગિની આવી રાજને જણાવે છે કે કૌકદેવ આ સ્ત્રીને જીતી શકશે આથી ગાન કૌકદેવને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરી પાચકરોડ રૂપીઆ જે તેણે વાપરી નાખ્યા હતા તે માફ કરી જો તે પખિણીને જીતે તો અર્ધું ગાન્ય પણ આપવાનું કહે છે અને વડાપ્રધાન તરીકે રચાપવાનું કહે છે આમ કવિ કામશાસ્ત્રીય પદ્ધિત કૌકદેવની અતિપ્રતિષ્ઠા સ્વયંક પ્રસંગ કલ્પના પ્રદેશમાંથી જન્માવી કાવ્યને એકદમ રસપ્રપૂર્ણ બનાવી દે છે

પાચમા પ્રકારમાં સુરતભેદનો પ્રમગ વર્ણવી તેને તત્વધિકારથી કલ્પક જીતે પાડે છે અહીં કૌકદેવ રાજને હું પખિણીને જીતીશ એમ કહી પોતાની વિદ્યાની ખાત્રી કરાવના આ ગુણ વિદ્યાને સમજાવે છે

કૌકદેવે રાજને સમજાવ્યું કે પોતે કેદખાનામાં રહી દુખજો થઈ ગયો છે, માટે થોડીક મહેતલ આપો આમ સમ્ય ભાગી પોતે વાજીકરણ ઔષધો દ્વારા તૈયાર થવાનું જણાવે છે આ હકીકતને કવિએ જૂઠું અધિકારમાં કટિકટિકરણ નામે વર્ણવી છે

ત્યારબાદ તેવા પ્રયોગોથી સિદ્ધ થઈ કૌકદેવ પખિણીને જીતે છે આમ કથા બાળને આગળ વધારી શ્રોતાઓને-વાચકોને રસમાં તરબોળ કરી સ્ત્રીને સુગતાબિમુખ કેવી રીતે કરવી તેનું મદનમૃતિ નામે સાતમા અધિકારમાં વર્ણન કરે છે અહીં નખાધિકારાદિ સપૂર્ણ બાહ્યરતનું આલેખન થઈ જાય છે અને ત્રયનો સાતમો પ્રકાર સપૂર્ણ થાય છે

આઠમા પ્રકારમાં સદ્વ્યયોગધિકારોક્ત વાજીકરણ પ્રયોગોનું વર્ણન કામક્ષીજી ઔષધકરણ નામથી વર્ણવે છે

નવમામાં પણ આ હકીકતજ આવે છે

હવે દશમામાં કૌકદેવ કરણધિકારોક્ત આસનાદિબધુ જ શરૂઆતમાં કહે છે કવિ કથા બાળને આગળ વધારના કહે છે કે કૌકદેવે પખિણીને જીતી, તથા રાજનએ પ્રસન્ન થઈ કૌકદેવને અર્ધું રાજપાટ આપ્યું તેમજ પખિણી સાથે કૌકદેવનું સગન થયું પખિણીનું નામ બદલી સોલગ્ય સુદરી ગખવામાં આવ્યું આ જોડી રતિ અને કામદેવના જેવી બની,

ત્યારબાદ કવિ પોતે જ સોળશ્રગ, અષ્ટનાયિકા લક્ષણ, બહોત્તર કલા, સગીતના ગાગરિવાગ, વૃત્યકલા, છ વિદ્યા, વિનિવભાષા યાન વગેરે કહે છે અને કથાજાગને આગળ વધારે છે કૌકદેવ પખિણીના દેશજન્મ માટે

તેને પૂછે છે. પછી તેને સાથે લઈ પોતાના સાસરે જાય છે. ત્યાં તેનું સન્માન થાય છે. કોકદેવને મદનસેન નામનો પુત્ર થાય છે. અને તેઓ આનંદ કરે છે. આમ કથાભાગ પૂર્ણ કરી વાંચકના રસોદ્ભાસને ઊભરાવી મૂકે છે.

હવે કોકદેવ રાજાને કેટલાંક સ્ત્રી સંબંધી કૌતુંકા કહે છે. આની અંદર વશીકરણાધિકાર આવી જાય છે.

આમ કામશાસ્ત્રોક્ત તેમજ મુખ્યત્વે રતિ-રહસ્યોક્ત દરેક હકીકત આમાં આવી જાય છે.

પરંતુ કામશાસ્ત્રીય પરદાધિકરણ અને વૈશિકઅધિકરણ આવતાં નથી. આ બે અધિકરણો ગ્રંથકારે દેખ નથી આપ્યાં તે સમજાતું નથી તેમજ કન્યાવિશ્રાંભણાધિકાર અને ભાર્યાધિકાર જે કામશાસ્ત્રીય મહત્ત્વનાં અંગ છે. અને કામસૂત્રકારે લગ્નની પવિત્ર સંસ્થા સમજાવવા જેનો ઉપયોગ કર્યો છે. તે બે અધિકરણો પણ રહી જાય છે.

આમ કોકચોપાઈમાં કામશાસ્ત્રીય સાત અધિકરણો પૈકી માત્ર ત્રણ અધિકરણો (સાધારણ, સાંમ્પ્રયોગ, અને ઔપનિષદિક) આવે છે.

પરંતુ કદાચ પરદારાધિકારણને તો આમાં અંતર્ગત માની લઈએ એમ ચાલે તેમ છે. પરંતુ વાતસ્થાપને જે પરદારાગમન વેશ્યાગમન છત્યાદિનો નિષેધ તથા નિષેધ ને દૃઢ કરવા માટે તેમની ખુશીઓ આદિથી અભાવને પોષતું ચિત્રણ કર્યું છે, તે આ ગ્રંથકારે ઘોડી દઈ માત્ર સ્વિપ્રપૂર્ણ ત્રણ અધિકરણો જ વર્ણવ્યાં છે.

ગ્રંથકારના મનમાં કન્યાસંપ્રયુક્ત અને ભાર્યાધિકરણ નામનાં અધિકરણો માટે અને વૈશિક તેમજ પારદારિક માટે ધર્મશાસ્ત્રીય વિધિનિષેધો પર્યાપ્ત છે, માટે આ ગ્રંથમાં ખીનજરૂરી છે. એમ હશે એવું અનુમાન થાય છે.

ગ્રંથકાર તેનો સમય અને સ્થળ—

ગ્રંથકાર જૈન સાધુ છે. તેમનું નામ નર્મદાચાર્ય છે. તેઓએ પુરહાનપુરમાં સંવત ૧૬૫૬ ના આસો સુદ ૧૦ ના રોજ આ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે. આ સૂચન ગ્રંથકારે પોતે જ દક્ષિણ પ્રકારના અંતે ગ્રંથાલંકાર રૂપે કર્યું છે. ગ્રંથકારે પોતાનો સન્સ પરિચય આપ્યો છે. એટલે ખીલ કશીજ શોધખોળની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

ગુજ્જર દેશ મહા અભિરામ ધર્મધ્યાનનો ઉત્તમ ઠામ
યતિ સતી તપિયાનું સ્થાન સખલોક વસે સાવધાન.

કલ્પિયુગ ગંગા સાબરમતી ઉત્તમ નિગ વહૈ સાસતી
 સદા કલૈ જન પૂર્ણ પદ્મ મયન પાપ રતિ નવ ગૃહૈ
 કંઠ નગર વસૈ અભિગમ અહમદાવા ઉત્તમ નરકામ
 સર્વ વસ્તુ પામિ જો તિહા જનુદ્રીપ માહી ન મળે કીહા
 શ્રી શ્રીમાલ તિહા વ્યવહાર દેવરાજ નામૈ ઉપચાર
 માન દીપૈ મહમદ સુલતાન મહિતા માહી વડો બધાણુ
 તેહ ધરે કુલવતી આગ દ્વિપક્ષ પૂરણુ કુલ વિખ્યાત
 રાગુલદે નામે ઉચ્છર્ષ તેહની કુખે હું અવતર્યો
 કર્મ સયોગે માણેશ નગર શિરોહી કીધ પ્રવેગ
 તિહા ગહેવાનો કીધો કામ પ્રોક્ષ થયા લલા ગુણગ્રામ
 નવમે વગસે શ્રી ગુરૂ તણા પામ્યા ચરણુ મનોગ્ય ધણા
 દીક્ષા લીધી શ્રી ગુરૂ પાસ જનગધન હોડયા તસપાસ
 શ્રી તપગચ્છ માહી જયનત કમલકલશ શાખા ખોલત
 ગચ્છ નાયક શ્રી પૂજ્ય પ્રમાણુ જાણે ગમન ઉદંતો બાણુ
 ધર્મ ધુરધર શ્રી ગુરૂનામ કમલકલશ શિષ્ય અભિરામ
 ઔદક વિદ્યાનીધિ ગુણગ્રામ શ્રી કલ્યાણધર્મસૂરીશ્વર નામ
 મહા ગુણવંત મદાગબીર પચ મહાવ્રત યતિ સધીગ
 પડિન શ્રીમન લાવણ્યભાવ તેદ તણા અતિ ધણા સુભાવ
 વિદ્યાવંત મહા મહિમાય ખીજ પડિત શ્રી ગુરૂરાય
 લખ્મીભાવ ગુરૂ લીજો નામ જસ પ્રસાદે સિધ્ધે કામ
 એહા ગુરૂ સૂરીશ્વર જેહ વેરામે યથવતી દેહ
 તેદનો મરતકે લીધો દાય દીક્ષા લીધી મન સગાય
 સૂરીશ્વરના મણુધર એહ કેતલા નામ કહું મહુ તેહ
 ગચ્છમાહી ગુણવત ગણીગ યતિયન કનકનમૈ ધીગ
 એવા ગુરૂ બટારકે જેહ કહું ઉપમા સવાઈ તેહ
 શિષ્ય નગ્ણુદને કરુણા કરી દીધો પદ તે ઉત્તમ ધરી
 દર્શ દીક્ષાને દીધો મત્ર શ્રી સરસ્વતી આપ્યો તત્ર
 ધણા દિવસ મે સેવા કરી શ્રી રાસન કરુણા આદરી
 વડે તેરમે આપ્યો માન માતગા દીધો વરદાન
 શ્રી ગુરૂચરણ પસાયે કરી કવિજન મનિ નરથુક આચરી

અર્થાત-ગુજરાતના સુલતાન ત્રીજા મહમદગાહુના મુખ્ય કારભારી
 શ્રીમાલજાતીય દેવરાજની ધર્મપત્ની રાગુલદેની કુલે આપણા પ્રયાગનો

જન્મ અમદાવાદમાં થયો હતો. કવિના જન્મ બાદ તેમનું વાસસ્થાન દૈવ-
યોગે શિરોહી બન્યું. અને ત્યાં શ્રી તપગચ્છની કમલકલશ શાખાના
ગચ્છાધિનાયક શ્રી કલ્યાણુધર્મસૂરીશ્વરના શિષ્ય લખ્ધીભાવની પાસે
અંચકારે નવ વર્ષની નાની ઉંમરમાં જૈનધર્મની દીક્ષા લીધી હતી. અને
ગુરુના આદેશથી ચાર વર્ષ સુધી શ્રી સરસ્વતીનું મંત્રાનુષ્ઠાન કરી તેરમા
વરસે વરદાન મેળવ્યું હતું. ત્યારબાદ અંચકારના જણાવ્યા મુજબ તેમનું
કવિત્વ સ્ફૂરી ઊઠ્યું હતું.

ગુરુની સેવા અને અભ્યાસના બળે કવિએ ઘણા શાસ્ત્રોનું તલસ્પર્શી
જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તેમજ ગુરુની આજ્ઞા મેળવી વિહાર કરતાં કરતાં હીંદના
ઘણા પ્રાંતોનું ભ્રમણ કર્યું હતું.

વિલક્ષણ પ્રતિભાસંપન્ન કવિએ આ પ્રવાસ દરમ્યાન ઘણો જ અનુભવ
પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તેઓ પોતે જ જણાવે છે કે—

દક્ષિણ દીશા પ્રતિ કીયો વિહાર કૌતુક જોયાં દેશ અપાર
અનેક બોધવિયા જીવનૈ કવિ સંપતિ પામી કવિ જને
કવિ જ્યારે દેશદેશની અંગનાઓનું વર્ણન કરે છે, ત્યારે પણ તે સ્વાનુ-
ભવનો ઉલ્લેખ કરે છે. ચોપાઈ ૧૫૮માં કવિ પોતે જ કહે છે કે:—

પૂરવતી નારી ગુણવાદ કવિજન નરખદ લલ્લા સવાદ

અર્થાત્—આ અંચમાં કવિએ પોતાની પ્રતિભાસંપન્ન કાવ્યકલાનો
સ્વાનુભવપૂર્ણ પરિચય આપ્યો છે. એટલે આ અંચમાં કવિએ નિર્દેશ કરેલી
હકીકતો કેવલ કવિકલ્પના નથી અથવા કેવલ અંથાનુવાદ નથી. પણ કવિના
રસિકત્વનો પરિપાક છે. કવિ ખુદલી રીતે આ હકીકત રજૂ કરે છે. ચોપાઈ
૪૨૦ માં કહે છે કે:—

સુણ રાજા ઉઘાડો અર્થ ઈણુ પરે સુખ પામે મનમથ

કેડકદેવનો મેં મત કલો વસી વિશેષે પોતે લલો

આ અંચની રચના ભુરહાનપુરમાં અંચકારે કરી છે. અને તેથી જ
અન્ય કામશાસ્ત્રીય અંથોમાં જે ખાનદેશ જીલ્લા સંબંધી વિશેષ ઉલ્લેખ
નથી, તેનો સ્વાનુભવથી કવિએ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

એક જૈનસાધુ માટે ઉપરોક્ત સંદર્ભ જોઈ કોઈ ચોખલીયાને અસંગત
જેવું લાગશે. પરંતુ જ્યાં અંચકારની પોતાની જ ગર્વપૂર્વક રજૂઆત છે, ત્યાં
કોઈપણ સંશયને સ્થાન જ નથી અને એટલે જ ગર્ભિતાર્થ નીકળે છે કે
અંચકાર શ્રીપૂજ્ય હોવા જોઈએ અને સત્તરમી સદીમાં જૈન સાધુઓમાં

જે શ્રીપૂજ્યોની પરપરા ચાલતી તેનો કવિને નાનપણમાં સસર્ગ હોય અથવા કવિ તે પંક્તિમાં હોય તો તે શક્ય છે

અથવા તો જ્ઞાનશક્તિનો વિશેષ પગિય છે એમાં કાઈ જાતનો રો વિવાદ છે ? સર્વજ્ઞતાનો ગર્વ ગમનારા શ્રી શંકરાચાર્યને માટે પણ અમરુકના શરીરમાં પ્રવેશ કરી કામસાત્ત્વીય જ્ઞાનનો પગિય આપવો પડ્યો હતો બાલપ્રભચારી જન્મભોગી શુકદેવજીએ ભાગવતમાં ગોપીઓની રસ ક્રીડાનું વર્ણન કર્યું છે આ બધું જ્ઞાનવિલાસનું જ પગિયામ છે અથકારનો પણ જ્ઞાનવિલાસ હોય તો પણ તે સંભવિત છે

અથકારે આ અથને રસિકોના ચિત્તને બહેકાવી મૂકવા માટે નહિ પણ સુચારુ સસાર સુખ ભોગવી તેનાથી નિવૃત્ત થઈ શકે જ્ઞાનોપાસનાનો બોધ આપના રચ્યો છે અને તેથી તો કોકુદેવને આગળ જતા કામભોગથી નિવૃત્ત થઈ સાધુ થએલો દર્શાવ્યો છે

કાઈ એક મુનિયનને ઉપદેશ કોકુદેવ પામ્યો શુભવેન,
વર્ષ ઓસકમે લીધો યોગ ધણા દિવસ વિલસી મનભોગ
તપ સયમ મતિ આદર કરી ઉત્તમ લીલા ગતિ આચરી
સાધી યોગને છોડી કરમ જન્મજન્મના ટાળ્યા ભરમ

કવિનો સાધુધર્મ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે અને તેમની જ્ઞાનમસ્તી સાથે યોગપરાયણતા અચે છે એટલે તેમણે આ અથની રચના કરી છે માટે તે શિથિલચરિત્ર હશે, એમ માનવાનું કાઈ કાગળ નથી

જૈન જૈનેતર હિંદના અનેક મંદિરોમાં તેમજ સમદણી મંત્ર, લઘુક્ષેત્ર સમાસ વગેરેની પ્રાચીન પ્રતોમાં કામગાત્રીય ભોગાસનો તેમજ કાવ્યપ્રથેના રમપૂર્ણ વર્ણનો વગેરેથી ભરકવાનું નથી પણ તે લોકરુચિનું ઉદ્બોધન કરનાર તેમ જ તેમાંથી નિવૃત્તિ ઉદ્ભવનાર પણ છે

તેજ દલીલ વધુ સ્પષ્ટ કરવા અથકારે કોકુદેવના જીવનનો ઉત્તરભાગ સાધુતાવાળો દર્શાવ્યો છે

આમ જૈન સાધુ તરીકેની પ્રયત્ન મર્યાદાઓનું પાલન કરવા છતાં કવિએ ન સારીજોડેને એક મદસ્તના પુરુષાર્થનો જે 'પ' આપી નમાજ પ્રત્યેની પેતાની ઉપદેશક તરીકેની ઉપકાગક ફરજનું પાલન કર્યું છે

અથનું બાહ્યાભ્યન્તર સ્વરૂપ કાવ્યત્વ વગેરેમાં કાઈ જાતની ક્ષતિ રહી ગઈ નથી અને ગુજગતી ભાષામાં સર્વ પ્રથમ કામગાત્રીય અથકાર તરીકેનું માં કવિના નસીબમાં લખાએનું લાગે છે પડિત વિદ્યાદગ

चित्रिणी

Chitrini

જોનાચાર્ય નર્મદાચાર્ય વિરચિત

કોક ચઉપદ્ય

દૂહા

- માતંગી મતિ આપીયિ (યે), જિમ કવિત કરું રસાલ; ૧
કોકકલા ગુણ વર્ણવું, જેહ પ્રીછિ ખાલ ગોપાલ.
શ્રી સારદ તમ્હ ક્યાઇયિ (યે), અક્ષર આપુ (પો) માય;
કૃપા કરી મુખ્ય (ખ) અવતરકે, જિમ ગુણ આવિ (વે) ઠાય. ૨
જે નર પહેલા કવિ હૂઆ, તે તાહરિ પરસાદ;
નામ જપંતા સરસ્વતી, લાજિ દુઃખ વિખવાદ. ૩
કવિત કહેવા મન ઘણું, ખંતિ કરિ દિન રાતિ;
વાચા અવિચલ આપીયિ (યે), કીજિં કવિત સુજાત. ૪
ચિંગલ જોઈ ખાંધીયિ (યે), ઉત્તમ કવિત પ્રમાણ;
લધુ દીર્ઘ ગતિ ગણુ લલા, ચઉપદ્ય ચાલિ વખાણ. ૫
કોકશાસ્ત્ર કોકિં કીયું, તે જોઈ સુવચન;
કવિ નરખદ ઇમ ઊચરિ, ખાંધું કવિત કથન. ૬

ચોપદ્ય

- સારદ દીધું વરદાન, માતંગી આખું સનમાન;
ગુરુ કૃપા જ કીધી ઘણી, કરું ચઉપદ્ય કોક જ તણી. ૭
કોકલા ગ્રંથ અનેકજ હૂઆ, મતિ એકનઈ પ્રગંધ જૂજૂઆ;
જિજ્ઞાસન (વાત્સાયન) નંદકેસર તણાં, કામશાસ્ત્રના મતછિ ઘણા.
કોકદેવ કીધું જે કોક, તેહ ઉપરિ રંજિ સર્વ લોક;
તું મત જોઈનિ (ને) સહી, કોક કલા ખાંધું ચોપદી. ૮
નર હોસઈ ચતુર સુખાંણ, નારી પ્રેમ વિલૂધા પ્રાણ;
જ તણા બાંહેસિ ભેય, તે નર એ સુણસિ શ્રવણેય. ૯

કોડે કલા કુશ(સુ)મ માલતી, અર્થ સુગંધિ ગતિ ચાલતી,
ભમરો નર લોગી જે હસિ, તે શાસ્ત્ર ગદ્ય લેવા ચિત્ત વસિ ૧૧
દશ પ્રકાર જે કોડે કલા, તેહના અર્થ વિશેષર્થ લક્ષ્યા,
વગતિ (વિગતે) કરી કહુ વેગલા, પ્રીછિ નાહના મોટા ભલા ૧૨
ગાહા દ્વહા નિ (ન) ચુપર્થ, સ્થોક સુશાધિત બોલસિ સહી,
મતિ સારુ કડેચુ કવિત, સાબલન્યો સહું એકશ્ચિ ચિત્ત ૧૩
કવિતા કવિત કરિ સુરસાહ, સાબલનારાના ચિત્ત વિશાહ,
અકતા કરિ વિચાર અનેક, કયા તણા રસ ઉપજિ વિવેક ૧૪

શૃંગાર ગાયન નૃત્ય વાદ્યં તાલો રતિક્રિયા ।

સાહિત્યં પદલાલિત્યં પદવન્ધો ગતિસ્તયા ॥ ૧૫ ॥

કદાસલક્ષસંરમ્ભોઽવસરે મૃદુમાપણમ્ ।

વશીકરણતાં યાતિ કયાયાં પોડશી કલા ॥ ૧૬ ॥

દ્વહા

કેલવણી કવિજન કગિ, નાના યુગતિ અનેક,
નવ રસ પાક સોહામણા, વાણી મધુગ વિવેક ૧૭
વાણી ગોધૂમ નીપજિ, નવ રસ તૂત અપાર,
અર્થ મીઠાઈ લેલીયિ (યે), જિમ આપર્થ સ્વાદ વિચાર ૧૮
નારી તેજ તતિ જલ, વાણી કંઠ પ્રમાણ,
સહિજિ હોયિ આધલા, ફેરણહાર સુખંજુ x ૧
રાજનીતિ રાબ ચલે, ઘટતે માર્ગ પ્રમાણ,
છત્ર ધરર્થ રાજ નહી, તેહના ઘણા વિચાર
નારિ તેજિ તત જલ, વાણી કંઠ પ્રમાણ,
એહ ભાવર્થ અધલા, ફેરણહાર સુખંજુ
સોઈ કવિ અનુભવિ કવિ, ખડગે મૂંઝાર પ્રમાણ,
રાજનિતિ રાબ ચલે, ઘટતુ માર્ગ પ્રમાણ ૨૨
શ્રી નમ્પુદ કવિ ઉચ્ચરે, કોઈ મ ચગિયો^૧ રિસ;
નાના રતન વસુધરા, અકલ રૂપ જગદીશ ૨૩

ભાગ્ય યોગ્ય નિધિ સંપન્ન, ભાગ્યઈ અનુભવિ બુધિ;
કહઈ નરખદ ભાગ્યે મીલઈ, કીરતી બુગ પ્રસિદ્ધ.* ૨૪
ભાગ્યે ભગવંત ગુણ મીલઈ, ભાગઈ જ્ઞાન^૧ મિલંત;
કહઈ નરખદ ભાગ્યઈ પામીઈ, સોર લક્ષ્મી લીલ મહંત. ૨૫

યાવદ્ ભાગ્યમહોદયો નહિ મવેત્ તાવન્નિરર્થા ગુણાઃ

વિદ્યા-વાદ-વિનોદ-કાવ્ય-કવિતા-ચાતુર્ય-ધૈર્યાદયઃ ।

ભાગ્યેશઃ કૃતિર્દુર્વલોઽપિ બલવાન્ સુરાગ્રણીઃ જાયતે

માન્યઃ પૂજ્ય इति ક્ષિતૌ વિજયતે ભાગ્યાય તસ્મૈ નમઃ ॥૨૬॥

જિહાં લગિ ભાગ્ય ઉદો નહી કરઈ, તિહાં લગિ ગુણ સહુ
અવગુણ કરેઈ;

વિદ્યા વાદ વિનોદ ચાતુરી, ભાગ્ય વિના નહી કવિ માધુરી. ૨૭

કુલવંતી ગુણવંતી નારિ, શીલવંતી નઈ વિનય શૃંગાર;
માનવતી પ્રીત્ય સેવા કરે, ભાગ્યઈ પ્રાપતિ ફલ સંચરઈ. ૨૮

ભાગ્ય તણા મોટા બંધાણુ, ભાગ્ય કરૈ તે નિશ્ચલ જાણુ;
ભાગ્યે દૈવ કરણુ કરૈ, ભાગ્ય ઉપરિ કો નહિ ઉચ્ચરે. ૨૯

કહે કહૂં કોકશાસ્ત્રની કથા, બે લિસ હરવા કામ જ વ્યથા;
વિરહ વિયોગિ દુઃખ ભાંજીયે, સુખતાં કોકકલા રંજીયે. ૩૦

નવરસ માંહિ બોલ્યો સાર; કામકલા રસ તે શૃંગાર;
અધિક કલા વાધઈ ભોગની, મોહૈ માનવતિ^૪ કાંમિની. ૩૧

શૃંગાર-હાસ્ય-કરુણા-રૌદ્ર-વીર-ભયાનકાઃ ।

વિમીત્સાઽદ્મુતોત્સાહા નાટ્યે રસા નવ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૨ ॥

નવ રસ માંહિ એ શૃંગાર, સ્ત્રી વર્ણન હું કરસ્યઉં સાર;
બોલ રસ આણી સનમાન સાંભલતાં હુઈ સુખ નિધાન. ૩૩

* ક. ભાગ્યે દિહાણ પાધરા, ભાગ્યે ભોગ બંધાણુ;

કહે નરખદ નિરમલ મતી, ભાગ્યે પુન્ય પ્રમાણુ.

૧ અતિ ક. ૨ ક માં નથી. ૩ ભાગ્યેશ કૃતિ. ૪ માનવતી ક.

રસ અપૂરવ શુભ નાચક્ર, લોગી જનને સુખદાયકા;
 સ્ત્રી રસ જે બાલે સસાર, તેહનું છૂંચું તે નિરધાર ૩૪
 જે નર સ્ત્રી રસ બાલે નહીં, ચતુરાઈ શુભ પ્રાપ્ત નહી,
 શાસ્ત્ર તણા નહીં બાલે ભેદ, તેહનું છૂંચું ફેકટ ખેદ ૩૫

કામશાસ્ત્રસ્ય તત્ત્વજ્ઞાઃ જાયન્તે સુન્દરીપ્રિયાઃ ॥

કામશાસ્ત્ર ન જાનન્તિ રમન્તે પથુવન્ સ્ત્રિયામ્ ॥ ૩૬ ॥

ચોપાઈ

જે નર કામશાસ્ત્રના બાલુ, જે નર વિરહવિલૂપા પ્રાણ,
 જે નર બુદ્ધિવત છે હીયે, કામનિ [મને] મદા તે પ્રિયે ૩૭
 નારિ પ્રાણ તને નર કાજ, માય બાપની છોડી લાજ,
 રસ લેવા નર છડે પ્રાણ, એહવા વિરહ તણા ખંધાણ ૩૮
 ભમર ભુજ અમ ઉપરિ પાચ, ઠેક શિવ ચ દન નર્મ જાય,
 અણુ આખ્યા ફલ સ્વાદજ લેય, પહિલો ભોળિમ ઘાલિ દેહ ૩૯
 લખ્યા લાખ્યા સહી નવી ટલે, હીયડું ઘાલિ જે નર ચલે,
 ફલ અપૂરવ તે આખિયે, ભે એ છૂવડો ચિર રાખીયે ૪૦
 હરણુ ખુરી ફોય અશુભ પાચ, વન જગલ લક્ષ યોજન ઠાય,
 લિખ્યા લેખ નવિ પાછા ધાય, પામ પડે મૃગલો ક્ષણ માફિ ૪૧
 કામકલા બાલે પારખી, નેત્ર બાણ સાધઈ નર સુધી,
 વિરહી લક્ષણ દોરા પાસ, વેધક સીને પાડે પાસ ૪૨
 જે નર ખલ નારી સુ કરઈ, તે નર મૂરખ કવિ ઉચ્ચરઈ,
 પ્રેમ પાળે નવ વાધઈ નેક, નહિ પ્રેમ તિહા કિસ્યો સનેહ ૪૩
 પાધરી^૧ વામ કીમ્હે ન ઉચરઈ, પિંચપલ કુસુમ કહો કિમ ધરઈ,
 મૂરખ નર જે માડે બાલે^૨ પ્રાણ, નારી અઢ નવિ લીજે પ્રાણ ૪૪
 નયણ સંદેશા ગોલા બાણ, દુતિ સણગપસાર વિનાણ,
 નાના વિધ કીજે છલ મોટ, બુદ્ધિ કરી લીજે સ્ત્રી કોટ ૪૫

અગમ્યમણ્ડનપ્રાજ્ઞઃ શુચિઃ શ્રીમાન્ ગાયનઃ

નર્મગોષ્ઠી પ્રતિષ્ઠન્ પદ્મગુણો નાગરો મતઃ ॥ ૪૬ ॥

રજકી માલિની ધાત્રી યોગિની પ્રતિવૈશિની ।

સખી ગોપાલિકા ચેતિ સસૈતાઃ દૂતિકા મતાઃ ॥ ૪૭ ॥

પ્રગલ્ભસંહતા દક્ષા પરિજ્ઞાત પરેજ્ઞિતા ।

દૂતી નિયુજ્યતે કાર્યેં बहुभाषी विभ्रमोत्तमैः (?) ॥ ૪૮ ॥

ચોપાઈ

ધોખણુ ૧ માલણુ ૨ નૈ કુંભારિ ૩ યોગણુ ૪ સહીયર ૫

ગોવાલણુ નારિ ૬;

ખૂઠી ૭ દાસી ને નલિની ૮ એ નવ હૂતી કોઠેં ભણી. ૪૯

જે હૂતી જાણેં ગાયનકલા, મોટી વાત કરેં મો મલા; ૧

કોમલ વચન વખાણેં ઘણું, ઉત્તમ લક્ષણુ હૂતી તણું. ૫૦

નર નારી રસ ત્રિપતો નહી, વિષય સ્વાદ ગુણુ અમૃત લાહી;

નાના વિધ ગતિ લોગવિલોગ, મન નૂતન તનૂ જિરણુ યોગ. ૫૧

नानानिवन्धैः सुरतोपचारैः क्रीडासुखं जन्मफलं नराणाम् ।

किं सौरभेयीशतमध्यवर्ती दृषोऽपि संभोगसुखं न भुङ्क्ते ॥ ૫૨ ॥

હૂહા

અંથ તણી રચના ભણું જે કોઠ કહ્યા દશ ભેદ

વિસ્તારે કરિ વર્ણવું, એથે પંચમ વેદ. ૫૩

દશ ભેદે કવિ કીણ્યે, વિગતે કરી વખાણુ

પ્રીછે લેખ્યો સહુર લક્ષણુ કથા તણો અંધાણુ. ૫૪

ચોપાઈ

પેહિલી કોઠે તણી ઉતપત્તિ, સ્ત્રીની જાતિ. જાણી જે સત્ય;

આચરણુ ચિન્હ ધીજે અધિકાર, સ્ત્રીય તણો! જાણે નૈ સાર. ૫૫

ત્રોજઈ સ્ત્રી કંદર્પ કિહાં રહઈ, એથે કમલ તણી ગતિ લહઈ;

સ્ત્રીનર કિમ મિલિયાં પાંચમૈ, કડિ દહકરણુ બોલિસ છઠ મઈ. ૫૬

કદર્પ કિમ જાગૈ સાતમૈ, કાંમળીણુ ઔષધ આઠમૈ;
 નવમૈ પુરુષને મદન ઘણો, અથવા સ્ત્રીને વાધર્ષ ઘણો ૫૭
 અધિકઉં ઓઠો સુખ નવિ ગમર્ષ, તે હુખ હોઈ બોલિસ ન[વ]મૈ,^૧
 ચોરાસી^૨ આસણુ વાલણી, ઉત્પત્તિ બોલિસ પશ્ચીણિ^૩ તણી ૫૮
 રામા વસ્ય હોવા પ્રદાર, દશમૈ ડોતુક બોલીસ સાર,
 કરી વિસ્તાર કરે અઉપર્ષ, સાબલણુ એક ચિત્તે થર્ષ ૫૯

ફહા

દિણુ નગરી એ કિહા ઉપનો, કોકટેવ કુણુ નામ,
 કોકશાસ્ત્ર એ કીમ થયો, તે યથા કહ્યું અભિરામ ૬૦
 એક મના થર્ષ સાબલો, શાસ્ત્ર તણા શુણુ ભેદ,
 કવિરાજ નરખદ કહે, ચોથો પચમ વેદ ૬૧

गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
 व्यसनेन हि मूर्खाणा निद्रया कलहेन वा ॥ ६२ ॥

ચોપાધ

ગીત કવિત્ત કથા આતુરી, વાણી વિનોદ પુરાણર્ષ કરી,
 બુદ્ધિવત નર વચર્ષ કાલ, અતુર પાણે નવિ ચૂકે ચાલ^૪ ૬૩
 નાના જૂગતિ^૫ કલહા ધણુ દરર્ષ, મુરખ જન દિન નિદ્રા કરર્ષ,
 હાસ્ય કીકીયા માઠર્ષ આલ, મૂરખ નર ઈમ વચર્ષ^૬ કાલ ૬૪
 હવે હૂં બોલિસ કથા વિવેક, સાબલતા હૂર્ષ બુદ્ધિ અનેક,
 કોકે તણી ઉત્પત્તિ હૂં બાણ, શાસ્ત્ર તણો મત ભેર્ષ ધણુ ૬૫
 છપ્પન કોકિ પૃથિવી પ્રમાણુ, ભોજન કોશ આગ્નો બાણ,
 જ ખૂદ્ધીપ અધિક વિસ્તાર, કોકિ અઘ્યાવીસ ભોજન સાર ૬૬

भूमेरद्धं क्षारसिन्धोरधःस्य जम्बूद्वीपं प्राहुराचार्यवर्याः ।
 अद्धेऽन्यस्मिन् द्वीपपट्कस्य याम्ये क्षारक्षीरादम्बुत्रीना निवेशः ॥६७॥

૧ નુમર્ષક ૨ ચોરાસી ક. ૩ પશ્ચિણિ ક ૪ તેહનુ શુ યુ ધન
 મુદમાલ ક ૫ મુકિત ૬ કોકે ક

ચોપઘ

ભૂમિ તણા જે બોલ્યો માન, તેહનો અર્ધ વિશેષઈ જાણ;
 ક્ષીરસમુદ્ર ને જંબૂદ્વીપ, અર્ધે ખીબ સાગર દ્વીપ. ૬૮
 મેરૂ થકી લાંકા લગિ જેહ, જંબૂદ્વીપ કહિ જે તેહ;
 એહવો વિસ્તાર જંબૂ જાણ, એક સહસ્ર યૌસૈં ત્રેવીસ માંન. ૬૯
 ખીબું દ્વીપ સમુદ્રે અહું, જોતિકશાસ્ત્ર માહે ઈમ^૧ કહું;
 એહ દ્વીપમાંહિ અઠારઈ દેશ, કવિ જન બોલૈ કથા વિશેષ ૭૦
 મધ્ય દેશ કહઈ માલવો, તિહાંથી અન્ય દેશ ચાલવું (વો);
 મારૂ દેશ ગડા સંધ મોટ, દુર્ધટ ઘટ રણથંભોર કોટિ. ૭૧
 શિખર જાય લાગા અનુમાન, કોટિ નિકલસ્યે અસમાન;
 કોટિ ભીતનાં કરૂ વખાણ, પંખી પાય ન થંભઈ પ્રાણ. ૭૨
 જોજન ખાર તણા વિસ્તાર, જાણે ગોલ ઘડ્યું કિરતાર;
 દીસંતા જાણે ઉંચા આલ, એહી જ મૃત્યુલોકનો લાલ. ૭૩
 સખલ કોસિસાં ગઢ પાખલી, કૂટિ શૃંગ આપઈ નિકલી;
 ડંડ કલશ ઝલકૈ હેમના, દ્વરિ થકી તારા આલના. ૭૪
 ઉપરિ ધળ લહકૈ ચેત, જાણ્યે ઉગ્યા અંખર કેત;
 મનુષ્ય તણી એ કરણી નહી, દૈવિ મિલિ રચ્યું તે સહી. ૭૫
 ગઢમાંહિ જ વસિ ઘણા લોક, ઉત્તમ મધ્યમના તિહાં ચોક;
 નગર અપૂરવ છઈ સંસાર, એહવો ગઢનેં એક દ્વાર. ૭૬
 વરણ અઠાર નગરમાંહિ વસઈ, આપ આપણી કલા અભ્યસૈં;
 નગર તણા છે વિષમા ઘાટ, સહસ્ર અગિયાર વણિકનાં હાટ. ૭૭
 ઇચ્છિત વસ્તુ મિલઈ જિહાં, તિહાં પ્રત્યક્ષ સૌખ્યર અસંભવ કહાં;
 ઘરિ ઘરિ નારિ ચતુર સુજાણ, કામકલા ગુણની તે ખાણ. ૭૮
 વાવિ સરોવર ખંડો ખલિ, રંગ ભરી નારિ ઝીલંઈ મોકલી;
 હેમકુંભ જલ પૂરણ ભરી, હરણિત વાટ ચલૈં સુંદરી. ૭૯
 ત્રેમજરી ગજગતિ ચાલતી, પરિમલ ગંધ સુગંધ માલતી;
 એક નર ભમરા લોગી જેહ, કેતકી નારિ પાખલી ભમઈ તેહ

વસે તિહાં ઘણી નગર નાયકા, પરદેશી જનનર્થ સુખ હાયકા,	
કયા પ્રસંગર્થ કરૂ વખાણુ, નારિ તણા ગુણ બાણુ સમાન	૮૧
એ નગર તણી ઉપમ કેતલી, ઇંદ્રલુપનના મુખ જેતલી,	
ધર્મવત તિહા વ્યવહારિયા, પરદેશી જન વખાણીયા	૮૨
દેશદેશના તિહા બ્યાપાગ નગર તણા મોટા વિસ્તાર,	
જૈનધર્મ માહેશ્વર ધાન, આદિનાથ ઈશ્વરનું ધ્યાન	૮૩
વિષ્ણુભક્ત તિહા વૈષ્ણવ ઘણા, હરી મદિર સુદર સોભણા,	
પૂજા ભગતિ જુગતિ આચરર્થ ઉત્તમ કુલશરૂ સેવા કરર્થ	૮૪
હાન પુન્ય તિહા હોવઈ ઘણા જીવદયા પાવઈ સામણા,	
રણુધભરગઢ વસિં વિશેષ ઠવિ નરખદ બોલે કયા વિવેક	૮૫
રાજ કરે ગુણુવતો રાય ભૈરવસેન માહાબલ રાય,	
રાજ હલા પૂજુ તનુ વસઈ વિદ્યા ચૌદ હલા અભયસે	૮૬
શત્રિધર્મ રાય પાલે ઘણું રાજનિતી ચાલે આપણું,	
ન્યાયવતને અતિ ખૂઝાર રાજા સર્વ દરઈ જૂહાર	૮૭
જાણે કામશાસ્ત્રની ગતિ ચોરામી આસણુ(ન)ની રતિ,	
ભરતલેહ પિંગલના જણુ ન્યાયશાસ્ત્રના દરૂ વખાણુ	૮૮
તાન માન જાણુય અભિરામ નાટિકસાલ તણા ^૧ ગુણુ ગ્રામ,	
નૃત્ય દરઈ તિહા સુદર પાત્ર મિર્ચિ લોક જોવાને યાત્ર	૮૯
ઈંદ્ર લોક તણી પરે તિહા, રાજ કરૂ ભૈરવસેન જિહાં;	
ધરિ ઘેડા હાવી ઉન્મતા તેજિ ગગાજલ ચાલતા	૯૦
સોવન રથ સોવન પાલખી બેઠાં લોક ચાલે તે સુખી,	
ગઢ રાખેવા તણા પ્રકાર આયુધ સુદ્ધ ન લાલુ પાર	૯૧
ગોલા નાલ ચિહ્નુ દિસિ શ્રીચંદ્ર ચોજન બાર દર પરવરઈ,	
સુખ સમાધિ રહી આવાસ ઘણા લોક સેવે તસુ પાય	૯૨
પટરાણી રૂડી સાતમે દેખિ રૂપ મુનિ ચિત્ત ખમે,	
રૂડા રાજ તણી કુઅરિ રાજલુપન સોહું સુંદરી	૯૩
તે માહર્થ પટરાણી નામ રૂપઈ નવ યૌવન અભિગમ;	
કામસેના નઈ ચ દ્રાવલી પત્નિની નારી રૂપે ભલી	૯૪

કામકુંદલા કુલસુંદરી ચંદ્રમુખી ચતુરા મંજરી;
 કોકિલેખા આકર્ણલોચની હંસાવલી ગજગતી ગામિની. ૬૫
 કાંમલાહરી પટરાણી સાર મહનપૂતલી ઘડી કીરતાર;
 જેહવી કુલવંતી કાંમિની તેહવી રૂપવંતી ભામિની. ૬૬
 કુલ પાખે નહી ઉત્તમ ગતિ કર્મ પાખઈ નહી નિરમલ મતિ;
 ત્યાગ પખઈ કીરતિ કિમ રહે^૧ ન્યાય પણિ લક્ષ્મી કિમ રહે.

ત્યાગેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ કીર્ત્તિઃ સત્યેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ પૂજા ।
 ધ્યાનેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ સિદ્ધિઃ ન્યાયેન હીનસ્ય કુતોઽસ્તિ
 લક્ષ્મીઃ ॥ ૯૮ ॥

સોરઠા

જેઈ લિજઈ જાત વર વરસાસો રૂપકખીઈ;
 પડિ પટોલેં ભાતિ કાટઈ પીણી પ્રીટઈ નહી. ૯૯

ચોપઈ

જે નારિ પાલઈ પતિવ્રત તેહ જ નારિ જાણિ જઈ સત્યવ્રતા;^૩
 જાતિ વિશેષેં તે પદ્મિની ઉત્તમ વંશ તણી ઉપની. ૧૦૦
 તેહનાં લક્ષણુ જાણું કિમ સ્વક્રિયા શુણુ જોલ્યા જે મર્મ;
 પતિવ્રતા ચાલે કામિની પ્રીયસું વલ્લભ તે ભામિની. ૧૦૧

ગતાગતકુતૂહલં નયનયોરપાઙ્ગાવધિ

સ્મિતં કુલનતમ્ભુવામધર એવ વિશ્રામ્યતિ ।

વચઃ પ્રિયતમશ્રુતેરતિથિરેવ કોપક્રમઃ

કદાચિદપિ ચેત્ તદા મનસિ કેવલં મજ્જતિ ॥ ૧૦૨ ॥

—રસમજ્જરી ૩

ચોપઈ

ઉત્તમકુલની નારિ જેહ જાવું આવવું તેહનું એહ;
 પ્રિય તણી દષ્ટિ જિહાં લગિ કિરઈ તિહાં લગે ઘરિ સંચરઈ. ૧૦૩

- મિટ થકી નવિ દુરંધ થાય દંત પ્રગટ નવિ હાસ્ય કરાય,
કદાચિત જો આવઈ હાસ્ય તે તો હોઠ કરઈ તવિ વાસ્ય ૧૦૪
- ઉત્તમ નારિનું બોલવું મધુર વચન ને હલવું હલવું,
કોપિ જાણિ પથિની પરિ ક્ષણ વિસામો લે સચરઈ ૧૦૫
- કદાચિત કોપે જો રહી તો મન જાણી ણીજી નવિ લહે,
સ્વક્રિયા સ્ત્રીના લક્ષણ એહ ઉત્તમ કુલની જનમી તેહ ૧૦૬
- રાજા ભૈરવએન નઈ ઘરે પટરાણી ઉત્તમ આચરી,
રાજભુવન માહિ સોભઈ નારિ તેજે વીજ તણા ચમકાર ૧૦૭
- ઘરિંદી કોડિ રૂડિ સોલસે ઉત્તમ કલા મોહન તિહા વસઈ,
પાચ સાતના બોલિસ નામ જેહની ઉત્તમ ગતિ વિશ્રામ ૧૦૮
- રાજકલા મોહનમજરી કમલતા ચ પકેમુ દરી;
જાતિ મુગધી શુણ મોહતી હસ તણી પરિ જે આહતી ૧૦૯
- લોગમતી શુણ ગજગામિની કન્તૂરી પરિમલ લામિની,
જખાઘડિ ગૃગારમુ દરી ચ દ્રકલા ચ ચલમજરી ૧૧૦
- લોગકલા સેવત્રી દાસ દીપકમજરી સુદર હામ,
ચ પકેલી શુણવતી બાલ ચ ચલ લોચન દુષ્ટિ વિશાલ ૧૧૧
- પ્રેમવતિ ચતુરા ચ ચલા નયનમતિ રૂપમતી કલા,
મુખ્ય રાજનઈએ મહેલડી અહનિશી સેવા સાહેલડી ૧૧૨
- આવિ જાએ રાજદુઆર પાએ નેઉર છઈ અમકાર,
ઉત્તમ ચીર ક્રીયા ગૃગાર સોહે મહિલે બહુ પરિવાર ૧૧૩
- રાજમહત સોલે આવાસ ઉચા ચઉદ જૂમિ આવાસ,
ચિત્રલેખ મોહે પરિભાસ જલઈ જાણે જડિત પ્રકાશ ૧૧૪
- નયન બાણુ જોઈ જેહ લાણિ ન રહે ધીરજ પુરૂષ જ તણી,
એહવી ઉપમ કવિજન કહી રાજ ઘરિંદી કોડિ રહી ૧૧૫
- મોવન ઘડિત જડિત જાલિયા ભૈરવએન તણા માલિયા,
સદા અલગ અખડ આવાસ જાણે અમરપુરીનો વાસ ૧૧૬
- સર્વ લોક સુખીઉ મદા દુઃખ નહી જ્યા સ્વપ્ને કદા,
રાજ કરઈ પ્રથવી પ્રમાણુ નવ કોટિ માર્થલ જાણુ ૧૧૭

વાગડ ઇડર^૧ માલવ ઉજેણુ ગુજરાતે સોરઠ સિંધેણુ;
 દેશ દેશ પ્રતે આણુ જ ફિરધ લેરવસેન સુખે રાંજ તે કરેધ.
 સોહે સેન સુરા સપરાંણુ માતા હાથી ખાંધ્યા ઠાણુ;
 અતિ ઉંચા દિસંતા આલ ઐરાવણ સરીખા સાલાલ. ૧૧૯
 સુંડાલા મત્તમત્ ઘોરંત ધુમંતા ગગને ગરજંત;
 સખદ ધડૂકધ આસાદિ મેહ સોહે રાજા ભેરવ ગેહ. ૧૨૦
 લક્ષ્મણવંત ભલા તોખોર, ચૌદ સહસ્ર ખાંધ્યા દરખાર;
 એરાની તુરકી કાળિલા, ખુરસાંણી તેણ તે ભલા. ૧૨૧
 ભોટ દેશ જનમ્યા કેકાણુ, પંથ ચલંતા પવન પ્રમાણુ;
 તુરિખુખારી ને પર્વતિ, હોવધ અસવાર તિહાં પ્રથવીપતી ૧૨૨
 ભલા હરૈવિ ધરતા તેગ, જલ ઉપર ચાલે જલ વેગ;
 અશ્વ નહીં પણ તે જાણે નાવ, એહ કવિજન કલપધં ભાવ. ૧૨૩
 કચ્છી કુંકણુ સિંધી દેશ, ભલા ઉપના દક્ષિણ દેશ;
 ગુફામાંહિ ખાંધ્યા ગુણનિલા, સોલૈ રાજદુઆરધ ભલા. ૧૨૪
 માતા ગજસૂ માંડધં જૂઝ રણુમાંહે પેસૈ ઘણુ ગૂઝ.
 સૂર ધીર તેણ સુપરાંણુ, એહવા ચઉદ સહસ્ર કેકાણુ ૧૨૫
 ખીન્ને સૈન્ય રાજનધ ઘણો પાર નહી ગજ તુરંગમ તણો;
 સુખાસન હોલ ઘણી વહિલડી વાળે પંચશખદ દડખડી. ૧૨૬
 ચાતુરંગ સેના સોભંત સૂર ધીર નર સેવ કરંત;
 વડા વજીર ભલા ચ્યારસૈ વલી ઉમરાવ લઘુ સાતસધ. ૧૨૭
 વડા વજીર તણા સુલ નામ મુખ્ય રાજાને અહનિસ કામ;
 વાત વિચાર જેહચુ કીજયે મોટા તણા નામ લીજધ. ૧૨૮
 સુલટસીંહ નામૈ વીરસીંહ ગજસીંહ રણુસીંહ અખીહ;
 મદનકાંમ રણુકામ સુકામ ભારકામ ધુરંધર નામ ૧૨૯
 પદમસેન રવિસેન સુસેન માનદેવ ગુણદેવ સુદેવ;
 કમલલોચન ત્રિલોચન નાંમ કહ્યા કવિજન તે અભિરામ ૧૩૦

કામસમોહને શુણ્ણસમોહ રસસમોહને વીરસમોહ,
 *હૃદયાનંદ પરમાનંદ નામ વડા વહ્ણર તણા જે નામ ૧૩૧
 તેહના પ્રાકરગ બોલ્યા ઘણા જૂઝતા ન કરઈ આમણા,
 બુદ્ધિવત ને સખલ જૂઝાર લક્ષણવતા કુલ આચાર ૧૩૨
 અહનિસ સેવઈ રાજદુઆર ખીજા ગજને ન દરે જુહાર,
 સેન સામગ્રી બહુ રાખીઈ રણે વઢતા શુણ્ણ રાખીઈ ૧૩૩
 શુદ્ધ તણા જાણે ઘણા ભેદ, જેરીને ઉપભવઈ ખેદ,
 નમી ન આપઈ તેહ લગાર આણુ અખડ કરિ અપાર ૧૦૪
 રાજા ભૈરવ તણા વહ્ણર બુદ્ધિવત ને સાહસ ધીર,
 શુદ્ધ તણા અનેક પરપચ અનેરા રાજ લેવાના સચ ૧૩૫
 ક્રોડ તણા સાચા રખવાલ રાખઈ નગર સદા રખવાલ,
 ભય નહીં તિણુ નગરી કદા સુખીઆ લોક સહુ તે સદા ૧૩૬

દૂંડા

રણુથ ભ રતિયામણો, અસિનય સુખ નિધાન,
 રાજ કરઈ રાજનીત મુ રાજા ભરવ માન ૧૩૭
 અભિમાને ગજા વહે કુણુહી ન નામૈ કધિ,
 કિ શુરુ સુગતિને નમઈ ટે પરમેશ્વર બધ ૧૩૮
 રાજા ભૈરવએનને કોકદેવ ઘણો માન,
 બુદ્ધિવત શુણ્ણ આગલો એહવો નહિ પરધાન ૧૩૯
 માન ઘણો રાજા દિઈ કોકદેવ શુણ્ણ બાણુ,
 એક સમે કોતિક ભણી પૂછે રાજ બધાણુ ૧૪૦
 કોકદેવ શુણ્ણ આગલા સુદર લક્ષણુ જાણુ,
 કામકલા જાણે ઘણુ નહિ ખીજો પરિમાણુ ૧૪૧
 કોકદેવ પ્રતે ઈમ ભણે રાજા ભરવસેન,
 નારિ ભલિ કુણુ દેશની કહો વિચારી તેન ૧૪૨
 દેશ દેશ પ્રતી સુંદરી જૂ જૂગતિ શુણ્ણ જાણુ,
 નારિ ભલિ કુણુ દેશની વિગતે કરે વખાણુ ૧૪૩

* કામસમોહ ને શુણ્ણસમોહ, રસમમોહ નં વીરસમોહ,
 વડા વહ્ણર તણા જે નામ હજી કવિજન તે અભિગમ ૫

ચોપઈ

માલવ મધ્યદેશ તણી જે નાર મધ્યમ વર્ણ નવ્ય પ્રકાર;
 પ્રિતીલુબ્ધ સદા સુંદરી લક્ષ માહિંથી દ્યેં ચિત્ત હરી. ૧૪૪
 નયણખાણુ વેધી કામિની રસ લેઈ જાણે ભામિનિ;
 પ્રીય તણી રાખઈ ઘણી પ્રીતી મેદપાટની કપટી ચિત્ત. ૧૪૫
 ગુજરડી નારિ ગુણવંત પાંત કૂલ ઘણા લોગ ઇચ્છંત;
 ચિત્ત માને ચિત્ત આપે પ્રાણ કાંઈ એક ધુરત ગુણ સુજાણ. ૧૪૬

કુવલયદલવર્ણા ચારુતાટકકર્ણા

ચકિતહરિણનેત્રા ફુલ્લરાજીવવક્ત્રા ।

લઘુનિધુવનરક્તાઃકણ્ઠસંભોગસક્તા

સુલલિતગતિરેષા ગુર્જરી ચારુવેષા ॥ ૧૪૭ ॥

—પञ્ચસાયક ૨-૨૪

પ્રીત ભલી નારિ સોરઠી અતિ સુજાણુ ગુમાંનિ હઠી;
 પ્રીય સંઘાતે સંપર્ષ પ્રાણુ સોરઠડી સુંદરી સુજાણુ. ૧૪૮
 કચ્છદેશની લંપટ નાર લોગ ત્રપતિ નહીં નારી લગાર;
 કુલટા તણા લક્ષણુ જાણીઈ વિરહ વિલુધી તે જાણીયે. ૧૪૯
 एते वारिकणान् किरन्ति पुरुषान् वर्पन्ति नाम्मोधराः
 शैलाः साद्वलपुद्भवहन्ति न सृजन्त्येते पुनर्नायकान् ॥
 त्रैलोक्ये तरवः फलानि सुवते नैवारमन्ते जनान्
 धातः ! कातरमालपामि कुलटाहेतोस्त्वया किं कृतम् ? ॥ ૧૫૦ ॥

—રસમञ્જરી ૩૨

ચોપઈ

નીચિં મુખી સંલોગિ પ્રીતિ કેશ ગ્રહણ માંનિ સુખ ચિત્ત;
 માયા ઘણી ન છોડિ પ્રાણુ સિંધુદેશનિ નારિ જાણિ. ૧૫૧
 મધ્યદેશભગા નાર્યસ્તથા મધ્યમદેશજાઃ ।
 અધોમુખા રતાશ્ચૈવ કેશાગ્રાહેષુ સિન્ધુજાઃ ॥ ૧૫૨ ॥

ચોપદ

નવ ક્રોધિ છર્ધ મારુદેશ નગર સીરોહી વૈ વિસેસ,
 અર્ધુદકોટ તણી તલહટી સારણુદેવ ઈશ્વર તિહા તટી ૧૫૩
 કહર્ધ નરખદ તિહાની નારિ જાતિ દેવડી કુલ નૃજારી,
 નારી લક્ષી રૂપધં સુદરી પ્રિયમુ પ્રાણ તને છર્ધ ખરી? ૧૫૪
 અતીર્ધિ લલલૂ મારુણિ નારિ શીલવ તને પ્રેમ લકાગી,
 પ્રિય તણુધં શુણુ લુખધિ રહ આચારજ શ્રી નરખદ કહે ૧૫૫

સ્વાપે પ્રિયાનનવિલોકનહાનિરેવ

સ્વાપન્ન્યુતૌ પ્રિયકરગ્રહણપ્રસન્નઃ ।

इत्य सरोरुहमुखी परिचिन्तयन्ती

સ્વાપ વિધાતુમપિ હાતુમપિ પ્રપેદે

॥ ૧૫૬ ॥

—રસમંજરી ૧૫

ચોપદ

પૂરવતી નારિ ઘણા નેહ હાવલાવ જાણે સુસનેહ,
 નર વેધ્યો નહી છાડે પ્રીતિ, અતુરાર્ધ મોહન ઘણ ચિત્તિ ૧૫૭
 પૂરવતી નારિ શુણુ વાદ કવિજન નરખદ લક્ષ્યા મગદ,
 ગઢ ગંગાલેર તણી કામિની રમ લેધ જાણે લામિની ૧૫૮
 દક્ષણ દેશમાહિ બોલે કવિ સુદર નારિ તિહા બાહુ હવિ,
 મરહટદેશ તણી ને નારિ માડિ છલ પાડે નિરધાન ૧૫૯

चुम्बनाऽऽलिङ्गने रक्तास्तयाकर्तुमलिङ्गकैः ।

महाराष्ट्रे रता रामा स्त्रीराज्ये कौशलेषु च ॥

॥ ૧૬૦ ॥

ચોપદ

ઘણો લોગ ઇછધ કામિની રસ લેધ જાણે લામિની,
 પાન ફૂલ મોહે તણુ ઘાટ સુદર નાગિ દેશ કણુર્ધ ૧૬૧

ક્ષતાઘંશુકાક્ષેપૈસ્તથાકર્તુમલિજ્જકૈ ॥

ધ્વજ-વૃષણલુબ્ધાશ્ચ રામાઃ કર્ણાટદેશજાઃ ॥ ૧૬૨ ॥

ચોપઘ

તિલિંગાનિ તનુ મન ધૂતારી પ્રિય સુ માહેં પ્રેમ અપાર;
પરિમલ વલ્લભ કુલભામિની નૃત્ય ગીત વલ્લભ ડાંમિનિ. ૧૬૩
નારિ લલ્લી ગોરી સાંમલી અતિહથ વિચક્ષણ તનુ ડોમલી;
નારિ લલ્લી ભોગવી માનની દ્રાવિડદેશ તણી ભાંમિની. ૧૬૪

ચુમ્બાકેશગ્રહૈશ્ચૈવ જિહ્વાવક્ષોર્મર્દનૈઃ ।

વૃષણૈસ્ત્વલકૈનાજ્ઞે રતા દ્રાવિડદેશજા ॥ ૧૬૫ ॥

ચોપઘ

ભોગ ત્રપતી નહી મિલિઆગરી પતિ પંચ સોહેં સુંદરી;
અંગ સુકોમલ સુંદર નારિ મિલિઆગરી નારિ મલ્લારી. ૧૬૬

નિતાન્તરસિકાઽઽવન્ધાઃ ચુમ્બનાઽઽલિજ્જનાદિકૈઃ ।

લુબ્ધાશ્ચામૃતપાનેન તનુલાવણ્યવિગ્રહાઃ ॥ ૧૬૭ ॥

ચોપઘ

ગૌડદેશની બાણે ગીત હંસગતિ ચાલધ ચલચિત;
પ્રીય સંઘાતેં પ્રેમ જ ઘણે વિનય વહધ કુલ ભારગ તણે. ૧૬૮

મૃદુવચનવિભાગા કોમલાનજ્ઞભાગા

વિગતરમણમીતિઃ કોમલાનજ્ઞગીતિઃ ॥

દ્રવતિ ક્ષતિતિ કાન્તા ચિત્રસંભોગદક્ષા

રમયતિ કિલ કૌલિ કીર્તિતા વજ્જી ગૌડી ॥ ૧૬૯ ॥

—પન્નસાયક ૨ ૨૨

ચોપઘ

અંગદેશ વિચક્ષણ નારિ બોલેં અમૃત વચણ વિચારિ;
મધુર વસ્તુ ધ્વિધ્વિ પ્રેમસું ચિત્રણી ચિત્રિત ફલ દેહસું. ૧૭૦

તીર્યેચાત્રાખિલુચાશ્ચ ગૌડવદ્વાજ્ઞનાઃ કિલ્લ ।

નિઃસદ્ધા મર્દનાવાતે નેપાલાઃ કામરૂપજાઃ ॥ ૧૭૧ ॥

ચોપધ

સિંધલદ્વીપ તણી કામિની જાતિ લક્ષી જાતી પદમણી,
લોગી નરચુ વહિત પ્રીતિ મદનપૂતલી વેધક ચિત્ત ૧૭૨
કૌટલિ^૧ નારિ દેશ કામરૂ નરવલ્લભ નારિ મુદરૂ,
મનહરણી ચિત્ત ચ ચલ નારિ^૨ જાતિ હસ્તિની અતિ મુકુમાલ
મુલતાની માનની ચોવના રૂપમતિ સહીઅર સોલના,
મનહરણી પ્રીય પાલે ધર્મ જાણે ઉત્તમ મધ્યમ કર્મ ૧૭૪
દેશ દેશ પ્રતિ જે શુણુ લક્ષ્યા તેહ સંશેષધ કવિજન કહ્યા,
કથા પ્રસંગઈ કરૂ વખાણુ ખાનદેશની નારિ જાણુ x ૧૭૫
કથા પ્રસંગે કરૂ વૃતાત ખાનદેશ નારિ શુણુવત,
ગઢ આસેર નગર અભિગમ ઉત્તમ નારિ તણો વિશ્રામ ૧૭૬
નયણુખાણુ વેધક કામિની અતિ ગર્વિત ચાલે ગામિની,
વિરહ વિવેક મદન વ્યાકુલી પ્રત્યક્ષ પ્રેમ તણી પૂતલી ૧૭૭
વધશાહી નારિ શુણુ આમ ચાલે ચતુર બોલે અભિરામ,
રૂપવત મદમત્ત કામિની રમ લેઈ જાણે લામિની ૧૭૮
ઉત્તમ જાત જે નારિ તણી દેશ વરાડે થોડિ ઘણી
વિરહ વિલુધી અપઈ પ્રાણુ વૈરાઠિ નારિ શુણુ જાણુ ૧૭૯

સકલગુણનિધાના વાચિ માયુર્યસરસા

ગજગતિગમના સા ચન્ચલા ચારુનેત્રા ।

પ્રિકસિત વદનાઝ્ઞા વ્યાકુલાનજ્ઞચાતા

મનહરનરરાગા દેગૈરાટજાતા

॥ ૧૮૦ ॥

૧ કૌટલ ક ૨ ચાલી ક

x અતિ ચતુર ચપલા ચાલતી નર કમળ મુદર માલતી

પ્રેમકથા શુણવેનક જાણુ, છુહુરાનપુર નારી મુગખાણુ કમા વધારે છે.

हस्तिनी

Hastini

ચોપાઈ

બુગલાંણી નારિ ધુતાર છલ માંડિ પાડે નિરધાર;
 ભોગ ચિન્હ જાણે અતિ ઘણા એહ લક્ષણ બુગલાંણી તણા. ૧૮૧
 વર્ણવતાં બહુ લાગઈ વાર, અંથ તણે વાધઈ વિસ્તાર;
 સુષુ રાજા જોલે કોકેદેવ નારિ તણા કહું ઘણા ભેવ. ૧૮૨
 નારિ અમૃત નર સુખડી નવિ છોડઈ પાલિ પડી;
 નારિ નર તણે આધાર તેહ કારણી કીજે વિસ્તાર. ૧૮૩
 નારિ તણા ગુણ અછઈ અનેક ભોગી નર જાણે સુવિવેક;
 પ્રીત ભલી પ્રેમવતી તણિ કહી કવિજન થોડી ઘણી. ૧૮૪
 જેહને ધરિ નહી નારી સુખ પરતક્ષ નરક તણુ તેહ દુઃખ;
 એણુઈ દેહ નઈ એણે સંચાર નારિ રસ અમૃત સુખકાર. ૧૮૫
 ભૈરવસેન સુણીને કાન કોકેદેવ પ્રતઈ જોલઈ વાણ;
 તું છઈ નારિ તણે પારખી જાત ભાતિ જાણે આલખી. ૧૮૬
 કહોને સ્ત્રી દેહી કુણુ જાતિ કીમ આલખીઈ કહો વિરતાંત;
 સ્ત્રીની જાત હુવે કેતલી વિસ્તાર કથા કહું તેતલી. ૧૮૭
 કોકેદેવ કહું સુજી માહારાજ સ્ત્રીની જાતિ કહું તુમ આજ;
 જાતિ ચાર છે નારિ તણી એક પદ્મિની ખીજ ચિત્રિણી. ૧૮૮
 હસ્તિની ત્રીજ શંખનિ નારી ચોથી જાત કહી સુવિચાર;
 તેહનાં લક્ષણ કહું જૂજૂઆં, જે જોલિસતે પૂર્વઈ હૂઆ ૧૮૯

પદ્મિની ચિત્રણી ચૈવ શંખિની હસ્તિની તથા ।

प्रत्येकं च वरस्त्रीणां ख्यातं जातिचतुष्टयम् ॥ १९० ॥

- અથ પદ્મિનિ લક્ષણ લિખ્યતે:—

ચોપાઈ

પદ્મિની નારી કહીએ એહ અતિ ઉંચી નીચી નહિ દેહ;
 એકસો આઠ અંગુલ પરિમાણ અંગુલ સત્તાવિસ પુહલો માન.
 પદ્મિની દેહી કરે વળાણુ તેહના અંગુલ તણાં પ્રમાણ;
 અતિ જાડી નહી અતિ પાતલી અંપકવર્ણ તનુ ^૧વાટલિ. ૧૯૨

^૧ સમિ ધાટિ દીસે વાટલી ક.

રાતા નખ પગની અંગુલી અતિ સુદર અંપાની કલિ,
 પાન્હી કમલ સરીખી જાણુ ચાલતા વીકસત વીનાણુ ૧૬૩
 હસ્તિ ચાલ સુહાલા પાપ ચક્ર સાથિયો પગતલિ ઠાય,
 પદમ ચિન્હ પગ તલી જાણીએ છત્ર ધન અકુશ માણીએ ૧૬૪
 નાન્હી ઘુટણ પિંડી વાટલી રોમ નહી નર્ધ તનુ માસલી,
 જ ધ જાણુઈ કદલીના થલ સુહા દડ સરીખા જલ ૧૬૫
 યોનિ જાણે કાછગની કોટિ પુહલી વરતુલ નહિ અતિ મોટી,
 ગૌર વર્ણુ સુખ રાતો જાણુ પદ્મિનિ નારિ યોનિ વખાણુ ૧૬૬
 અતિ નાન્હી ખીલિ માહિલી સ્યામ વરણુ નિતરા પાખલી,
 સુખ પહોલો ને નહી રોમાલ અતિ સકીર્ણુ અતિ સુકુમાલ
 અતિ ઉચો મડલ યોનિનો અશુલ આઠ અતર નાલિનો;
 પદ્મિની પેદુ તનુ પાતલી ચક્રમડલ પેટે વાટલી ૧૬૮
 દક્ષિણ દ્વેર્ધ પેટ વિસ્તાર ઉચા સ્તન તણા આકાર (ઉપાઠ),
 અતિ કઠિન અતિ વાટલા અતિ સુહાલા અતિ માસલા ૧૬૯
 હીઆ તણો રૂઠો વિસ્તાર ત્રિપલિ નાલિ તણો વિસ્તાર,
 રોમરાજી નીલીરાજી તતુ સેવાલ તણો છાજી ૨૦૦
 હૃદય અશુલ ત્રિણુ વિશાલ સમી કોટિને લઘુ કઠાલ,
 રોમ નહી ઉચી ખીંટલી, નીલવર્ણુ સુખ સોહામણી ૨૦૧
 અશુલ ત્રણુ ખભા ઉનાર ગલા તણો રૂઠો વિસ્તાર,
 રૂડી હાથ તણી આગુલી સુગંધી મરીખી વાટલિ ૨૦૨
 નખ રાતા સુહાલા હાથ રાતિ રેખા લક્ષણુ સાથ,
 પદમ ચક્રને ધનુષ વિશાલ હથેલી માંહે મચ્છ વિશાલ. ૨૦૩
 સત્ય સામુદ્રિક ગોલ્યા જેહ, હાથ તણા લક્ષણુ હોઈ તેહ
 પરિમલ સુખ કસ્તૂરી જાણુ ચક્ર સપૂરણુ વદન વખાણુ,
 મૃગનયની મધ્ય રાતી રેખ પદ્મીનિ નારિ જાત વિશેષ ૨૦૪
 દત જાણે મયકુદની કલી રાતા હોઠ પ્રવાલા મીલી,
 લસુહ જાણે ધનુષને પરર્ધ અર્ધ ચક્ર લલાટર્ધ સિરર્ધ ૨૦૫
 આગુલ પચ લલાટ પરિમાણુ પહવપણાનું કરૂ વખાણુ,
 પોપટ ચાચ તણી નાસિકા કોયલ શબ્દે સ્વર મટિકા ૨૦૬

કમલજ કાન તણી ઉપમા ગદલ સ્થલ રૂડા રૂપમાં;
 ઉત્તમ લક્ષણ બોલ્યા જેહ પદ્મિનિ નારિ પાસેં તેહ. ૨૦૭
 નિદ્રા થોડી સ્વલ્પ આહાર અલ્પ શબ્દ બોલઈ સુખ બાર;
 રૂડી વસ્તુ ખાધી તે ગમઈ પતિવ્રતા ધર્મ પ્રિય સું રમઈ. ૨૦૮
 આઠ પ્રહર સોલઈ શૃંગાર પદ્મિની નારી તણેા અવતાર;
 લક્ષણ બત્રીસનઈ ચોસઠિ કલા નાદ ગીત વલ્લભ કોમલા. ૨૦૯
 ચોરાસો આસનની બાંણુ શ્રી નરખદ કવિ કરઈ વખાણુ;
 પદ્મિની નારિ સૂવે જેટલું અહનિસ બાગે તે તેતલું. ૨૧૦
 અમૃતદ્રષ્ટિ પ્રિયસું સંગ ખિ પ્રહર રાત્રઈ વાંછઈ સંગ;
 પદ્માસન વાંછઈ સંયોગ શશલા નરસુ વાંછઈ લોગ. ૨૧૧
 કરી લોગનેં ઉઠઈ શુસઈ ફૂલ મોગરા પરિમલ તિસ્યઈ;
 પરસેવો અંદન ગંધ જ કરઈ પાળલિ લુબધા ભમરા ફિરઈ.
 પદ્મિનિ નારિ તણેા પિહરણેા ઘોયો વિંછલીવો હોવઈ ઘણેા;
 પરિમલ વસ્ત્ર તણેા નહિ જાય ઉપરિ ખયસઈ ભમર છવાય. ૨૧૩
 પદ્મિનિ નારિ તણેા શિર કેશ વિરલા સરલા ને કાલા કેશ;
 શુંથી વેણી સિર નાગિણી પદ્મિનિ નારિ શોભઈ ઘણી. ૨૧૪
 અતિ સુંદર જાતિ પદ્મિની તેહના લક્ષણ આણ્યા મર્નિ;
 કોકદેવ કહે સુણેા માહારાજ પદ્મિની લક્ષણ કહ્યા તુમ આજ.

શશિવદના વિમ્બોષ્ટી તન્વી તામ્રનચી તથા ।

મન્દગા લજ્જિતા ર્યામા રક્તોપાન્તવિલોચના ॥ ૨૧૬ ॥

ગાયત્રી સુરતજ્ઞા ચ પરાપતકલસ્વના ।

સ્વલ્પાહારસુકેશા ચ પદ્મગન્ધા ચ પદ્મિની ॥ ૨૧૭ ॥

ચોપાઇ

અથ ચિત્રીણી લક્ષણ લિખ્યતે:—

સુણુ રાજા લક્ષણ ચિત્રણી; ઉંચી નીચી નહી માનની;

બાડી પાતલી નહી લગાર સો? આંશુલ ઊભી વિસ્તાર. ૨૧૮

ચોપધ

અથ શ જિની લક્ષણ લિખ્યતે —

- કોકેદેવ કહધ સુણ ભૂપાલ શ જિની નારિ રૂપ વિશાલ,
અતિ ઉચી અતિ નીચી નહિ અતિ જાડી અતિ નાનો નહિ
મધ્ય વય શ જિની કામિની મુળ ત્રિકોણ સુમુળ લામિની,
દીર્ઘદંત કાલા ગુગલા હોઠ તણા મોટા આમલા ૨૪૩
- સોહધ પાય તણી આગલી એક લાળી ને એક પાતલી,
એક જાડી એક દૂડી કહી પગની પાનહી થાપડી લહી ૨૪૪
- આખિ દેખે જોયે ચીપડી મોટુ પેટ જાડી કાતડી,
જાડી ડુટી મોટો ઉર જિમે જાઠ શેરનો ફૂ ૨૪૫
- ચુલા સરીખી મોટી યોનિ રોમાલી ને લખકરોનિ,
મુતરતા લખલખ વાણ્યે શ ખની લક્ષણ તે છાણ્યે ૨૪૬
- ખેઠે નાકે મોટા ગાલ દુકા જાડા માથે વાલ,
અશુભ દોય લલાટ પ્રમાણ ખેઠી કોટધ શ ખની જાણ ૨૪૭
- મૂઆ મમ્મ સરીખો ગધ ભોગે નહી લગારે ગધ,
લાખા હાથ તણા આકરા પહોલા નખને પગ છાપરા ૨૪૮
- કરૂઓ દીલ તણા હોધ રમેદ કોકેદેવ બોલ્યા શ ખનીના ભેદ,
ગર્દભ ઠઠ સરીખો નાદ રાતિ દીવસ પ્રિયસુ વિખવાદ ૨૪૯
- નીદ્રા ઘણી જ ભાર્ધ કરધ મયલા વસ્ત્ર સદા આચરધ,
ભલો મનુષ્ય દીઠો નવિ ગમે બોલી વાઘણી રીસિ ભમે ૨૫૦
- પ્રીય સઘાતે અહનિથ વાદ આણુક મારધ છોડધ નાદ,
અહનિથ રોસ ચઢાવી રહે કવિ વિનોદ શ્રી નરખદ કહધ ૨૫૧
- દીલ ઉપર હોય જિભા રોમ પગે ચાદલુ કાલા લોમ,
વાછે આર પુકર પ્રીય સગ ગર્દભ લિગે તૃપ્તિ ભગ ૨૫૨
- ગતિ દિવસ ભગ ઉપરિ^૧ હાથ ચોલિ લીડિ જઘા સાથ,
અગ્નિ તણા તણખા ઉડીયે શ ખની નારિ ગુણ ખડીયે ૨૫૩
- રાતિ દિવસ માઠધ વઢવાડ લોક કહધ જાડી કુહાડિ,
મોટા ડોલા ને વિકરાલ આગલ ચ્યાર દાત ચોસાલ ૨૫૪

ચાલતા ઉઠાવઈ ધૂલ શંખની નારિનું એ મૂલ;
 કોકદેવ કહે સુણ માહારાજ શંખની નારિ નરને લાજ. ૨૫૫
 શંખિણી કોપચોષ્ણા ચ દીર્ઘાદીર્ઘસિરોરુહા ।
 મૃદંગી ક્ષારગંધાચ નાતિસ્થૂલા ન દૂર્બલા ॥ ૨૫૬ ॥
 ગૌરાંગી તીક્ષ્ણ નાસા ચ પીનસ્તન વિલક્ષણા ।
 વિશાલજંઘા ન ક્રૂરા સૂરતાઘાશ્ચ શંખિણી ॥ ૨૫૭ ॥

ચોપઈ

જાતિ ચ્યાર નારિની કહી ^૧પ્રીછે લિયો લક્ષણ સહૂ;
 રાજ ભરવસેન આગલ કોકદેવ કહે સુવિચાર. ૨૫૮
 ઉત્તમ મધ્યમ નીચા નીચ જાતિ ચારે બોલી પરપંચ;
 દશ પ્રકાર માહર્ષ પ્રથમ પ્રકાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર. ૨૫૯
 દશ પ્રકારની મતિ જૂ જૂઈ સ્ત્રીની જાતિ પ્રથમમાં કહી;
 શ્રી નરખંડ બોલે^૨ કવિરાજ કોક ચોપઈ સુણીયે આજ. ૨૬૦

ધતિશ્રી શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્મદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કોકદેવોત્પત્તિ સ્ત્રીજાતિ વર્ણનો પ્રથમ
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

॥ काव्य ॥

प्रकृतिमात ! नमामि सदा त्वकां
भगवति ! भवतारणचण्डिके ! ।
तरणिकोटिमकाशनमण्डले
क्षितिजनस्य ललाटगतेषु या ॥ २६१ ॥

श्लोक

હવર્ધ બોલીસ બીને પ્રકાર કોકેદેવ કહે ભતિ વિચાર,
સ્ત્રીની આચરણા બાણી ઉત્તમગતિ શુભ વખાણી ૨૬૨
ભતિ ચાર જે પહેલી કહી ઉત્તમ મધ્યમ બોલ્યા સહી,
સ્ત્રીના ચરિત્ર વખાણીસ હવર્ધ જેહ થકી નર સુખ ભોગવે ૨૬૩
ભૈરવસેન કહે વૃતાત સાબલ કોકેદેવ એકાંત,
તુ છે નારિ તણા પાગળી ભતિ ભાતિ બાણે બોલખી ૨૬૪
ઉત્તમ મધ્યમ ક્રીમ ભાણી કુણ તણ્યે કુણ સુખ માણીયે,
કુણ નાગિ બાહિર સ ચરધ ઉત્તમ કુણ પ્રિય મેવા કરધ ૨૬૫
કોકેદેવ કહે કુણ નરપતિ દેશ દેશ પ્રતિ જૂજૂધ ગતિ,
સર્વ સારિખો ઇણ યુગ નહી હૃદય હૃદયની ખુદિ જૂજૂધ ૨૬૬

न शुद्धजातस्य ललाटपद्मं न जारजातस्य ललाटशृङ्गम् ।

यदा यदाज्ज्ञौ भजते विकारान्तदा तदाज्ज्ञौ किल

जारजातः ॥ २६७ ॥

શ્લોક

ચાર અવસ્થા નારિ તણી બાલા સુગધા પ્રોઠા ભણી,
વૃદ્ધા ચોથી વય બાણી વય પ્રમાણે શુભ વખાણી ૨૬૮

* કર્મા આ શ્લોક નથી

બાર વરસની બાલો બાણુ લોગ ન બાણુ ચરિત્ર વખાણુ;
આવ્યો જોવન બાણુ નહી બાલો યૌવનાની ગતિ કહી. ૨૬૬

નીરાત્ તીરમુપાગતા શ્રવણયોઃ સીમ્નિ સ્ફુરન્નેત્રયોઃ
શ્રોત્રે લગ્નમિદં કિમુત્પલમિતિ જ્ઞાતું કરં ન્યસ્યતિ ।
શૈવાલાકુરશઙ્કયા શશિમુખી રોમાવલીં પ્રોઞ્છતિ
શ્રાન્તાઽસ્મીતિ મુહુઃ સસ્વીમવિદિતશ્રોણીભરા પૃચ્છતિ ॥૨૭૦॥

—રસમંજરી ૮

ચોપઈ

એક સમઈ બાલો નાયકો સાથઈ સખી લીધી દાસિકા;
જલકીડા કરવાનેં ગઈ ભર્યાં સરોવર પૈઠી જઈ. ૨૭૧
ઘણિ વાર ખેલિ જલમાહિં નીર કંઠ આવિ સમુચ્છાય;
નયણુ મર્યાદા લોપિ સહી વિસફારિત દષ્ટિ પુહવી સહી. ૨૭૨
બાણુ કાને લાગા કમલ એહવી દષ્ટિ દીસઈ વિમલ;
યૌવનની ગતિ બાણુ નહી વાર વાર પૂછેં કાને સહી. ૨૭૩
કમલ નહિ પિણુ દીસઈ કાન એહવી દષ્ટિ તણો યંધાણુ;
વલિ પુછઈ રોમાવલી કિસઈ વાલ જખ લગાજલી. ૨૭૪
નયન તેજ યૌવન આકુલી મદન તણો ઘર છઈ વ્યાકુલી;
સુણિ સખિ મુઝનેં લાગઈ ભાર હૂં થાકી શ્રમ થયો અપાર.
બાલો યૌવન વલિ કામિની રસ નવિ બાણુ તે ભામિની;
અજ્ઞાત યૌવનાનો મન એહ યૌવન આવ્યું નવિ બાણુ તેહx. ૨૭૬
સોલ વરસ સમયે યૌવના મુગ્ધા નારિ લક્ષણુ ગુણુ;
ચરા ચરિત બાણુ કેવલી પૂછ્યો ઉત્તર આપઈ ઠવી. ૨૭૭
રસ લેં પ્રીતિચું મન લેલવી કરણી અતિ બાણું ગોપવી;
નવિ બુદ્ધિ ઉપજવઈ તતકાલ માહો યૌવનની મુગ્ધા બાલ. ૨૭૮

શ્વશ્રૂઃ ક્રુધ્યન્તુ વિદ્વિષન્તુ સુહૃદો નિન્દન્તુ વા યાતરઃ
તસ્મિન્નય ન મન્દિરે સચિ ! પુનઃ સ્વાપી વિધેયો મયા । -

x ૨૭૧ થી ૨૭૬ સુધીનાં કાવ્ય ક્ર માં નથી.

આચોરાક્રમણાય કોણકુહરાદુત્કાલમાતન્વતી

માર્જારી નચરૈઃ ચરૈઃ કૃતવતી કાં કાં ન મે દુર્દશામ્ ॥૨૭૧॥

—રસમજરી ૨૮

ચોપઘ

મન વલ્લભ સુ કીડા કરઈ દેહિ નખ લાગા મુદરી,
 રસીઉ ભમર અધર બ્રમર સાર પયોધર નખ લાગા છિન વાર
 થયો પ્રભાત હસઈ સવિ સખી મુણ મુદરી અમે તુમનઈ ઉલખી,
 તવ કરણી અમે ચોલખી સહી ધીરા ધીરા બિહાવી કહી ૨૮૧
 ડરતી ઉત્તર આપઈ એહ બુદ્ધિ ઉપાય તતક્ષિણ દેહ,
 કહઈ વાત સમજાવઈ ઘણો લક્ષણ બાણો મુઘા તણો ૨૮૨
 મુણિ સખી સામુજી રીસાય અથવા નિદા મીત્ર કરીય,
 મુજ દેઉર બહુ દેશ્યઈ ગાલ નણુદ અમારી ઘાલ્યો આલ ૨૮૩
 ને ઘરમઈ આજ નિદ્રા કરી વલિ બહુ હું તિહાં કરી,
 મ્યાર પુહુ મુજ નિદ્રા નહીં મુજ મ ભર સતાપિ સહી ૨૮૪
 મુણી મખી ઉદર લેવા કાજ કાલ ભરિ ઘર ખુણામાજ,
 બતાવલતા નખ લાગા સહી મારી દેઈ નખ છિના સહી ૨૮૫
 તે દુખની વાત દેહને કહુ તમે હસ્યા સખી દેહનઈ કહુ,
 એહ વાત સખી માની સાચ મુઘા નારિ ઉત્તમ વાચ x ૨૮૬
 ચરિત ગોપવી બાણે સહી પુછયો ઉત્તર આપે લાહી,
 સોલ થકી ને વરસ બત્તિસ પ્રોઠા નારિ કલા જગીસ ૨૮૭
 બાણે ચોવનની જતિ સહી મિત્રે મ જોગ પ્રેમઈ જ થઈ,
 હાવ ભાવ બાણે ભામિની પ્રોઠા નારિ મુણ ગામિની ૨૮૮
 પ્રોઠા તણા લક્ષણ છે દોય એક ધીંગ ખીજી ગાધીરા હોય,
 ધીરા હોવઈ બુદ્ધી ગલીંગ બોલે વાય શબ્દ સધીર ૨૮૯
 એક સમઈ પ્રિય અવગજ નાગિ કવિ ભોગી આબ્યુ ઘર બારિ,
 ભોગ ચિન(નહ) દીઠા નાયકા મનમા દોષ ધર્યો નાયકા x ૨૯૦

x ૨૮૦ થી ૨૮૬ મુનીના કાવ્યો પણ કમા નથી. ૨૯૦ ગાન્ય ક
 માં નથી

લોક લાજ પ્રગટ નવિ કહેં પ્રીય સંઘાતે વિનયી રહેં;
સુણી પ્રીયતે સખી સુ કહધ ખીજે કોઈ વાત નવિ લહધ. x ૨૬૧

નો તલપં મજસે ન જલપસિ સુધાધારાનુકારા ગિરો
દક્ષાતં કુરુષે નવા પરિજનક્રોધપ્રકાશચ્છલાત્ ।
ઇત્યં કેતકગર્ભગૌરિ ! દયિતે ! કોપસ્ય સંગોપનં
તે સ્યાદેવ ન ચૈત્ પુનઃ સહચરી કુર્વીત સાચિ સ્મિતમ્ ॥૨૯૨॥
—રસમંજરી ૨૧

ચોપધ

પ્રીયસું કોપ જણાવૈ નહી સખી સંઘાતે જોલેં સહી;
પ્રીય સાંભલધેં સખી સું કહધ પંડિત જન પ્રીધી લહધ. ૨૬૩
સુણુ રે સખી ન જોલીશ વાચ જાટ ઉપર માં જૈસીસ સાચ;
દુષ્ટી મમ જોએસ વાંકડું કોપ તણેા ઘર છે સાંકડું. ૨૬૪
ક્રોધ ધરીનેં સખી સુ કહેં હસી વચણુ પ્રીય સું મન લહેં;
પ્રોઠા ધીરા લક્ષણુ તેહ લક્ષણુ અધીરાના વસી એહ. ૨૬૫

પ્રતિફલમવલોક્ય સ્વીયમિન્દોઃ કલાયાં

હરશિરસિ પરસ્યાવાસમાશઙ્કમાનઃ ।

ગિરિશમચલકન્યા તર્જ્યામાસ કમ્પ-

ન્નચલવલયવત્વાત્ કાન્તિમાજા કરેણ ॥ ૨૯૬ ॥

—રસમંજરી ૨૨

ચોપધ

ઇશ્વર તણે લલાટે ચંદ્ર પ્રતિ ભાસિ સૂસુણિ વદનંદ;
માહેં રૂપ દેખી આપણેા ધરધ કોપનેં જોલેં ઘણેા. ૨૬૭
ખીજી બધયર ઇહાં કીહાં થકી માથા માહેં રહી તે લુકી;
હાથ અંશુલી હર સું કહધ ધીરાધીરા પ્રીયકું વચન કહે. ૨૬૮

ધીર ન આવે એક લગાર પ્રોઠા નારિ તણા વિચાર,
 બુદ્ધિવત પ્રીછો લેખલ્યો પ્રોઠા લક્ષણ મન આણલ્યો ૨૯૬
 વરસ બત્રીસ થતી કામિની વૃદ્ધિ અવસ્થા બલ લામિની,
 ચોથી અવસ્થા આવી વહી ફલતા કૂલે તે સોલે નહી ૩૦૦
 આગ લેદ કહ્યા વિચાર જેહના લક્ષણ બાણે અનુસાર,
 હવે યોવનના ઢહીયે લેદ નિશ્ચલ એ માનિ જે વેદ ૩૦૧
 પહિલો યોવન બાલ પ્રમાણ બીલુ મનોરમ સુ વખાણ,
 ત્રીજો જઠર ચોથો બમરો પૂર્વ મુનિજન બોલ્યો ખરો ૩૦૨

વાત્સાયને તુ યત્ પ્રોક્તં યૌવનં તચતુર્વિધમ્ ।

વાલ્યં મનોરમ ચૈવ જઠરં જાઠર તથા ॥ ૩૦૩ ॥

ચાલ્યમાપોઢશાદ્ વર્ષમાદ્વાત્રિશન્મનોરમમ્ ।

અષ્ટચત્વારિંશજ્જઠરં જાઠરં સ્યાદ્ તતઃ પરમ્ ॥ ૩૦૪ ॥

ચોપઈ

સોલ વર્ષ લગે યોવન બાલ રસ યોવન કહીયે ભૂપાલ,
 બત્રીસ લગે મનોરમ બાણ નાના રસ પ્રીછ ચરિમાણ ૩૦૫
 લોગ રગના બાણે સ્વાદ યોવન સુ માડે વિખવાદ,
 તિહા લગઈ શ્રી યોવનવતી બાણ કવિ નરખદ કહિ કલા વખાણ
 બત્રીસ થકી અડતાલોસ આગ શ્રી યોવન કહીઈ જઠર,
 તહે યોવન કહીઈ સાસતું મધ્યમ યોવન કવિ બોલતુ ૩૦૭
 તેહ બિપરિ યોવન બઠઈ કામકલા નવ રસ વિસર,
 ગયા તે યોવન તણા સવાહ જોયુ વિમાસી શુણ કવિ વાદ ૩૦૮

દૂહા

ધન ગયો વલિ સ પજે મેઘ ગયો વરમત,
 યોવન ગયો ન મ પજે બુચો વિચારી સત ૩૦૯
 યોવન લાહો લીછઈ જિહાં લગે યોવન હોય,
 યોવન ગયો વિમાસઈ શુદ્ધ અભિલાષા સોઈ ૩૧૦
 યોવનની ગત જલ અજલી કીડી કણ મેલત,
 મધુમાખી સ ચઈ ઘણું પિણુ જતન કરતાં જત ૩૧૧

એકલું યૌવન ચંચલું, જતન કરતાં બચ;
કવિ નરખદ ઇમ ઉચરેં લાહો લીજે ભાય.

૩૧૨

ચોપઈ

જે જે ગુણુ નારિના કહ્યા મનોરમા યૌવનમાંહે લહ્યા;
ભોગી જનને સુખદાયકા સુખા મધ્યા હોય નાયકા.

૩૧૩

વાલ્યે વયસિ પુત્રસ્તુ સ્ત્રિયતે વા ન જાયતે ।

પુત્રો મનોરમે જાતઃ ક્ષાન્તો મીરુઃ મહાવલી ॥ ૩૧૪ ॥

જઠરે મધ્યવીર્યસ્તુ જાઠરે ક્ષીણથુક્રકઃ ।

एवं यौवनभेदेन पुरुषः जायते ध्रुवम् ॥ ૩૧૫ ॥

ચોપઈ

રાતિ આંખ હુઈ જે તણિ, યૌવનભર નઈ નીંદ્રા ઘણી;
તે સ્ત્રી વાંછે અતિ ઘણો ભોગ ઇચ્છેં રાતિ દિવસ પુરુષ સંયોગ.
જે નારિ ખડૂ કરે શૃંગાર હીંડે ખાહિર ફરતી ખાર;
રાત દિવસ જેહ ખાર ફરઈ તે પર નરની ઇચ્છા કરઈ.

૩૧૭

જે સ્ત્રી જૂઠું ખોલેં ઘણું પહિરેં મનગમતું પહેરણું;
અરહો પરહો જોવેં ચાલ તે નારિ જાણેં છિનાલ.

૩૧૮

જે સ્ત્રી નાભિ ઉઘાડિ કરઈ હીયો ઉઘાડિ પંથ સંચરઈ;
ક્ષણુ એક ઠામિ ન જોંસઈ વલો આંખ તણિ મિચકારી મલી.

ચંચલ ચિત્ત ચાલેં ચોવટઈ જઈ આવઈ તે ઊવટઈ;

પર ઘર નારિ હીંડેં જેહ પર પુરુષનો વાંછે સ્નેહ.

૩૨૦

નવિ કીજઈ તેહનો વિશ્વાસ એકલડી નવિ છોડિયે પાસ;

પર પુરુષ સુ રાતિ સદા સુખ ન પામેં તે સ્ત્રી કદા.

૩૨૧

જે સ્ત્રી પીહર સુ નહીં પ્રીતિ માય ખાપ ભાઈ નહીં ચિત્ત;

અતિ લજ્જાલુ વિનયી વડઈ તેહ નારિ પ્રિય હુખધી રહઈ.

૩૨૨

જેહની જમણા પગની આંગુલી હોઈ દૂંકીને મિલી મિલી;

પગ તલ લાંક અંતર મંડીયે તે નારિ વહેલી રંડીયે.

૩૨૩

न कृष्णा नातिगौराङ्गी तन्वङ्गी मृदुवाक् तथा ।

न खर्वा नातिदीर्घा च सुवक्त्रा चारुलोचना ॥ ૩૨૪ ॥

કમ્બુગ્રીવા ચ મૃદ્ધગ્ની શ્યામા કૃશોદરી ચ યા ।
 અલ્પનિદ્રા ચાલ્પભુક્તા સમાગ્ની નિમ્નનાસિકા ॥ ૩૨૫ ॥
 આરક્તા મુતરા નેત્રે નચ્ચે દન્તન્ઝદેડપિ ચ ।
 પચ્ચરક્તાદિચિદ્વાગ્ની પાણિ-પાદૌ વિગેપતઃ ॥ ૩૨૬ ॥
 સમદન્તા ગુરુશ્રોણી વિમ્વોષ્ટી ચ મુગાયની ।
 ભવેત્ કન્યા પ્રશસ્યા સઃ યદ્ધર્મ-કામા-ડ્યસિદ્ધયૈ ॥ ૩૨૭ ॥

ચોપધ

ઉત્તમ લક્ષણ કન્યા જોડુ ધર્મ કર્મ દેખાડે નેહ,
 લક્ષણ જોઈ ને પરણીયે નહીતર કન્યા છોડ જ દીયે ૩૨૮

પીનવરા કર્કશાગ્ની પિદ્ધનેત્રા કુચે જરા ।
 દીર્ઘનેત્રા દીર્ઘવક્ત્રા સ્વરપરુષાદિની ॥ ૩૨૯ ॥
 જહ્વાયામુત્તરોષ્ઠે ચ વિભ્રતી લોમસંચયમ્ ।
 કરોતિ યા દિવાનિશ મોજન વિરુલ બહુ ॥ ૩૩૦ ॥
 નિમ્નગ્રીવા નિમ્નકણ્ઠી વહુકેશા મુલોચના ।
 ગણ્ઢકૂપા હસન્તી ચ દન્તપટ્કચાં મુદં તુદા ॥ ૩૩૧ ॥

ચોપધ

મોટા સ્તન ને દુર્બલ અંગ પિંગલ લોચન ખારે મંગ,
 ઢલતા અચલ યોવન નારિ લાખા લોચન મુખનો કાર ૩૩૨
 ગસલ દ્વિગધ ત્રપતી થાય જ ઘા ઘણી રોમાવલી ઠાય,
 અહનિશિ લોચન વાછે ઘણો નિથી દોટે ચાલે ઘણો ૩૩૩
 ઉઠા ગાલ હમે જળ નારિ દત તણા દીસે વિસ્તાર,
 ભલઈ પુરુષે વર્જિવિ નારિ કવિ નરખદ કહઈ કથા વિચારી ૩૩૪
 જિમણા પગ કેરો અગૂઠ તેહને પાસે આશુલી દૂઠ,
 અતિ દુદીને આડિ ઘણુ તેહ નારિ જારિ ચાલે ઘણો ૩૩૫

વહેલો સ્ત્રી મારે ભરતાર ખોડ તણો એ કહ્યો વિચાર;
 જે સ્ત્રીનાં પગલાં પાધરાં સમી કોટ હોવઈ ખંધની^૧. ૩૩૬
 લાંબી કોટ હીયોઃ ઉઠતો થણુ ત્રીષા મંડલ એસતો;
 અતિ ગોરિ અતિ કાલિ નહી અર્ધ રેષ રાતિ ગુણુ લહી. ૩૩૭
 રૂઠો સ્વર કોયલ સારિખો તે સ્ત્રીનો રૂઠો પારખો;
 પુત્ર જણે બલવંત સુખણુ પ્રીયનર સુખ આપઈ પરમાણુ. ૩૩૮
 જો સ્ત્રી હોવઈ ભુંડો ભરતાર ક્ષુધાવંતને ક્રોધ અપાર;
 નિર્ધન નિર્લજ હોઈ સહી ઉત્તમ સ્ત્રી તે છાંડે નહીં. ૩૩૯
 કોઈ કવિજન કહઈ વિમાસી સ્ત્રીય તણો જ નહી વીસ્વાસ;
 યૌવન ભરી નવિ સાહી રહી પરવશી કામ નવોઢા કહી. ૩૪૦

હસ્તે ધૃતાઽપિ શયને વિનિવેશિતાઽપિ

ક્રોડે કૃતાઽપિ યતને બહિરેવ ગન્તુમ્ ।

જાનીમહે નવવધૂરથ તસ્ય વચ્ચા

યઃ પારદં સ્થિરયિતું ક્ષમતે કરેણ ॥ ૩૪૧ ॥

—રસમજરી ૧૧

ઓપઈ

હાથ ધરીને જો બચસીઈ ખોલા ઉપર શીર લીજઈ;
 ભીડી સૂડિ સૂઆરો પાસ તોહી નવોઢા વસ્ય નહીં દાસ. ૩૪૨
 બાહિર જાવા પ્રયત્ન જ કરઈ કહિને વસ્ય નહી કવિ ઉચરે;
 નવોઢા યૌવન નાયકા વિરલા નર ને સુખદાયકા. ૩૪૩
 તેહને વસ્ય તેહને સંઘાત જે નર પારો રાખે હાથ;
 પારો રહે ને નવોઢા રહે આચાર જ શ્રી નરબદ કહઈ. ૩૪૪
 જો દૂધઈ વિષહર પોષીયે વાઘ બચો સાહિ રાખીયે;
 છૂટા મૂકયા તે વિણુસંત નારિ વિણુસે સર્પ ડસંત. ૩૪૫
 દુટો વાઘ વિહલ તે થાય પાલણુહારાં પેલો ખાય;
 મદમત નારિ રહે મોકલી નારિ કુસંગતિ વિણુસે મિલી. ૩૪૬

શ્રી સાયં નવિ કીન્ને ગૂઝ ને નર હોવઈ ચતુર સુ ખૂઝ,
 વિષુમે ચિત્ત પ્રકાસી વાત શ્રી નરનઈ ઉપજવઈ ધાત ૩૪૭
 તેહ દારણુ શ્રી જતને ગળીયે હુધયો લે (મે) લિ નવી દાખીયે,
 શ્રી સ લોગ તણા સુવિચાર કવિ નરખદ એ કરિ વિચાર ૩૪૮

સેવન યોપિતાં કુર્યાદ્ જ્ઞાત્વા દેગવલાગ્નમ્ ।

વાલ-યોગ્યા-ઽતિસ્થાના મૃતયોગવિભાગતઃ ॥ ૩૪૯ ॥

ચોપઈ

દેશ તણો જોઈ પારખો જલ અજલ ને કુલ સારિખો,
 જાણા યોવન રૂઠા જેહ વૃદ્ધાવય પરમાણુ જેહ ૩૫૦
 જોઈ અવસ્થા સેવો નારિ વલિ જોઈયે ઋતુ તણા વિચાર,
 યુક્તિ પખે નવિ કીન્ને લોગ નહિતર ઉપની તતક્ષિણ રોગ ૩૫૧
 પડિત જોલી તરૂણી નારિ લોગ્ય ચોગ્ય કહિ સુવિચારિ,
 યોવન નારિ રસ ધણો દીયે અવસર જોઈ ફલ લીછયે ૩૫૨

વર્ષપચ્ચાશ્વતઃ વૃદ્ધા સુરતોત્સવવર્જિતા ।

ફલ-તામ્બૂલ-વાસોમિઃ શોભતે ન કદાચન ॥ ૩૫૩ ॥

ચોપાઈ

વર્ષ પચાસ થયા ઉપગિ નારિ વૃદ્ધ પણો આદરે,
 લોગ ચોગથી વચિત કહી^૧ ફલ તામ્બૂલ તે શોભઈ નહી ૩૫૪

વિવિધામરણમ્નેઢૈસ્તરૂણી વશવર્તિની ।

ગાઢાલિઙ્ગનચુમ્વૈશ્ચ યેઽતિસ્થાસ્તુ યોપિતઃ ॥ ૩૫૫ ॥

નાના પરિ દીર્ઘ શૃંગાર હોઈ વશ્ય તે તરૂણી નાર,
 આલિંગન ચુખન લીછયે અતિરૂઠા નારિ છપીઈ ૩૫૬

गौरवैर्मधुरालापैः हरेद् वृद्धा मियवदः ।

कुमुमायुयः वर्मिण्यः स्त्रियो वृद्धपरिग्रहैः ॥ ૩૫૭ ॥

ઓપદ્ય

મધુર ગીત ગુણુ ગાતી વદલલા કુસુમ ગંધ વદલલ સુલભા;
વચન સાચ દીજે પરિવારિ વસ્ય હોવે વૃદ્ધ યૌવન નારી.

ઉત્તમા નાતિવિશ્વાસાદ્ દ્રિષન્તિ પુરુષં ક્ષણાત્ ।
નિદાષે શરદિ બાલા સેવ્યા વિષયિનાં ભવેત્ ॥ ૩૫૯ ॥

ઓપદ્ય

દેઈ વિસ્વાસ ધરી જે પાસ જિમ તિમ કરી મનાવી રાસ;
શરદ ઋતુ સેવિજે બાલ યૌવન બાલા લીલ રસાલ. ૩૬૦

હેમન્તે શિશિરે યોગ્યા પ્રૌઢા વર્ષા-વસન્તયોઃ ।
સતતં સેવ્યમાનાઽપિ બાલા વૃદ્ધયતેઽબલમ્ ॥ ૩૬૧ ॥

ઓપદ્ય

હેમન્તે શિશિરે યૌવના પ્રૌઢા નારિ સુખ ગામિની;
વર્ષા વસન્ત ઋતુ સોહામણી પ્રૌઢા નારિ સુખ દઈ ઘણી. ૩૬૨
ગ્રીષ્મ કાલ સદા અનુરાગ ભોગ તણે તિહાં ન ઘટઈ લાગ;
બીજી ઋતુઈ સ્ત્રી સુખ ઘણા દીયે બાલાતરૂણી વલભ હોયે. ૩૬૩
વૃદ્ધ નારિ ભોગવતાં જરા વાધે નરને દુઃખ સંભરા;
રુતિ (ઋતુ) જોઈ રમાડો નારિ જિમ સુખ પામો એહ સંસારી.

બાલેતિ ગીયતે નારી યાવત્ ષોડશવત્સરમ્ ।
તસ્માત્ પરં તુ પ્રૌઢા સ્યાદ્ યાવદ્ વિંશતિવત્સરમ્ ॥ ૩૬૫ ॥
વિદ્વદ્भिः सैव जगतौ तरुणीत्यभिधीयते ।
तदूर्ध्वमतिरूढा स्याद् यावत् पञ्चाशतः पुमान् ॥ ૩૬૬ ॥
આસને લાલયેદ્ બાલાં તરુણીં શયને તથા ।
ઉત્થાને ત્વતિરૂઢાં ચ લાલનં ત્રિવિધં મતમ્ ॥ ૩૬૭ ॥

ચોપદ

બેઠી રમાડો બાલા નારિ સુતા તરૂણી ભોગ વિચાર,
 ઉચે સ્થાનક અતિ રૂઢા સુખી મીલે સ યોગે સુદર સુખી ૩૬૮
 અનાક્રાન્તા ઋતુસ્નાતા પ્રથમજ્વરિતા તથા ।
 મધુપાના પ્રસન્ના ચ નર્તિતા વા દિલિ (સેવ્યા ?) સ્મૃતા ॥ ૩૬૯ ॥
 ષષ્માસગર્ભિણી માસમમૂતા નવરક્ષિણી ।
 एता वहन्ति सुतरा योपतः सुरतोत्सवम् ॥ ૩૭૦ ॥

ચોપદ

ઋતુવ તિ વરજે દિન ચારિ નાહી ધોઈ ભોગ અપારિ;
 છ માસ લગઈ ભોગી ગર્ભિણી તેહ ઉપરિ નહી સોહામણી ૩૭૧x
 કોકદેવ કહઈ સુણો નરિંદ સર્વ સારિણો નહિ વરિંદ,
 નાના રતન વસુધરા જાણુ એક ઉત્તમ એક મધ્યમ ખાણુ ૩૭૨
 શ્રી કહેતા શ્રી નવિ જાણીયે જાત માત સરીખી માનીયે
 પુરુષ કહ્યા પુરુષ નવિ હોય નાના રતન વસુધરા જોય
 પારખ જોઈ લિજઈ જાતિ-વર વરસાસો વુલિ સાત,
 પડી પટોલઈ ભાતિ જ સહી કાટે પીણુ તે પ્રીટે નહી
 શ્રી લક્ષણુ ખીજો પ્રકાર સામલ લૈરવસેન વિચાર,
 કોકદેવ જોડ્યા વારતા હરજે હીમકુ ગુણુ જાણુતા
 દશ પ્રકારે ગુણુ જૂનૂઓ ખીજો પ્રકાર સ પૂરણુ હુઓ,
 શ્રીનરખદ જોલે કવિ-ખજ કોકશાસ્ત્ર સુણુજો આજ

ધતિ શ્રીમદ્ જૈનનાચાર્ય શ્રીનરખદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે, સ્ત્રીલક્ષણો વર્ણન દ્વિતીય
 પ્રકાર સ પૂર્ણ ॥ ૨ ॥

x માસ એક પ્રસન્ન પડી ભોગવિ નારી સુખ આપસિ;
 ધિજઈ ભોગ ધણો કામિની પદિકું યૌવનજર લામિની ક માં ડે

ફૂંડા

આદિ માતા પાચ લાગીયે કવિજન કેરી માય;	
વાણી વિવિધ આપીયે જિમ અક્ષર આવૈ ઠાય.	૩૭૭
કોક ચોપઠ કવિજન કહે પ્રીછિ સાજન જેહ;	
નારી તણા રસ પામસ્યે સુખ લોગવસે તેહ.	૩૭૮

ચોપઠ

નારી તણા લક્ષણ જે કહ્યા ભૈરવસેન વિશેષે લહ્યા;	
વલિ રાઉ (જા) બોલે સુવિચાર કોકદેવ કહે કથા વિચાર.	૩૭૯
સ્ત્રીને કંદર્પ કિણુ વિધિ રહેં પુરુષ તણા સંગમ કિમ લહેં;	
સ્ત્રીને દ્રાવ તણા પ્રકાર કામશાસ્ત્રના કહૂં વિચાર	૩૮૦
કોકદેવ કહે સુણુ રાજન કંદર્પ રહેવાનાં જે સ્થાન;	
સર્વ શરીર વિચારી કહૂં કામકલા માંહે જે લહૂં.	૩૮૧
સ્ત્રીનાં કંદર્પ રહવાના ઠામ લિખિયે છે:—	

ફૂંડા

અજૂઆલી પડવા થકી કંદર્પ વાઘઠ નારિ;	
કામા પગ અંગુઠકે થકે વસે નિરધારિ.	૩૮૨
બીજે પગ તલીઈ રહે ત્રીજે પગ નલિ જાણુ;	
ચોથે હીંચણુને થકે કંદર્પ રહે વસાણુ.	૩૮૩
પંચમી તિથેં જંઘા રહેઈ છઠે રહેં જંઘ મૂલ;	
સાતમ તિથિ ચોનિ રહેં આઠમ નાલિ સુતૂલ.	૩૮૪
નવમેં થણુનેં થકી રહેં દશમે કંઠ નિવાસ;	
નીચેં હોઠ એકાદશી મદન રહે સુવિલાસ.	૩૮૫
બારસ દિન ગાલેં રહેં તેરસ લમણા થાંન;	
ચૌદસ દિન નિલાહે રહેં પૂનિમ તાલુ સમાંન.	૩૮૬

અબ્જુઆલી પડવા થકી ચઢતો ચઢઈ પ્રહાર,	
નિમણે અંગે ઉતરે અહ નિશિ રહે અખડ	૩૮૭
નિમણા પગ અગુઠડે અધારે પખ વાસ,	
વલિ વાધઈ વલિ ક્ષય હોયે ચાલે મદન વિલાસ	૩૮૮
વલિ કોઈકનું મન કહું નાઘા પછી વધંત,	
ક્ષય દિન રક્તિ દિસતે ઈણુ પરિ માસ કહત	૩૮૯
નિણુ દિન સી નાહવણુ કરઈ સો દિન પ્રથમ સુ જાણુ,	
અગુઠ કદર્પ વસઈ યૌવન ભરિયો પરિમાણુ	૩૯૦
સ્નાન કરઈ દિન પ્રથમ પાલટે જઈ મત કહું આઠ,	
જે દિન નર દર્શન હોઈ ક્ષય દિન ત્રિણુ વિષાઠ	૩૯૧
એક થાન દિન પ્રતિ કહ્યા તે બાણ્યા સુવિવેક,	
સીને કદર્પ પાલટે સીને થાન અનેક	૩૯૨
સુદિ પડવે પહિલે ચોઘડીએ અગુઠઈ કરઈ નીવાસ,	
ખીજે ચોઘડીએ વસઈ ઘુટણુ પગને પાસ	૩૯૩
ત્રીજે ચોઘડીએ રહે ઠીચણુ પગને માન,	
ચોથઈ ચોઘડીઈ વસઈ કદર્પ જંધને થાન	૩૯૪
ચોઘડીએ વલિ પાયમે થણુને થડ નિવસત,	
ખલે રહે છઠે વલિ સાતમે કાન થઠત	૩૯૫
દિન ચોઘડીએ આઠમે લમણાને થડ વાસ,	
નવમે ડાળે લમણે રહે દશમે નિમણે પાસ	૩૯૬
ખસે કદર્પ તિહા ચોઘડીએ પરિમાણુ,	
થણુને થડે ઇગ્યારમે દ્વાદશ નિમણે થાન	૩૯૭
ચોઘડીએ વલી તેરમે કટીએ કરે વિશ્રામ,	
જમણા પગને ઠીચણુ ચોદ ચોઘડીએ માન	૩૯૮
પનરમે પગ તલીએ રહે નિમણે પગે શશિ વાસ,	
જમણા પગ અગુઠડે સોલ ચોઘડીએ વાસ	૩૯૯
નિજ તિથ પહિલો નિહા કહ્યો પ્રથમ ચોઘડીએ વાસ,	
પછે તિહાથી પાલટે ચોઘડીઆ પ્રતિ વાસ	૪૦૦

धृषु परि यदतो उत्तरं सधवे द्दिडाडे ओम;
दिन दिन प्रते पादोऽं गति ते वलि योधडीआ प्रतिवास. ४०१

आलिङ्गनचुम्बनं दंशोः भग-स्तनविमर्दनम् ।

नखदानं च घातश्च ग्रहणं कुच-केशयोः ॥ ४०२ ॥

कर्णयोरात्मनो हास्यं जिह्वा-कण्ठा-ऽधरग्रहः ।

एते दश प्रभेदा हि रतं बाह्ये प्रकीर्तितम् ॥ ४०३ ॥

श्लोक

थलु मुदे' ढींथलु ने भूद कंठ दगे' नभ दीने' थूद;
डोठे गादे अमृत दीलुये नेत्र निदाडे युंजन कीलुये. ४०४

जगे' कंदर्प तिडांथी धलु। भनूआदे। तालु दमलु।
धुंठलु जंध मांडे धसर्ध नालि नालि ह्दहासु' धसर्ध. ४०५

केश थलु कीलुध तालवर्ध कंदर्प जगर्ध पंपू आदवे;
येड दक्षलु लोगनि लोग दवे' नारि ततक्षलु संयोग. ४०६

के गृह्णन्ति कचान् ललाट-नयने चुम्बन्ति दन्तच्छदं

दन्तोष्ठौ तनु पीडयन्ति बहुशश्चुम्बन्ति गल्लस्थलम् ।

कक्ष्यां कण्ठतले लिखन्ति नखरैः गृह्णन्ति गाढस्तनौ

मुष्ट्या वक्षसि ताडयन्ति ददते नाभौ चपेटां शनैः ॥ ४०७ ॥

—रतिरहस्य पृ. १४

एकारौकारयुक्ता हरि-हरिज-हराः पञ्च बाणाः स्मरस्य

ख्याता लक्षाण्यमीषां हृदय-कुच-दृशो मूर्द्धगुह्यं क्रमेण ।

स्थानेष्वेतेषु भूयो निजनयनधनुः प्रेरितैस्तैः पतद्भिः

स्पन्दन्ते सुन्दरीणां ज्वलदनलनिभैर्विन्दवः कामधाराः ॥ ४०८ ॥

—रतिरहस्य पृ. १५

सरसिजमरुणं हृदये कुचयोश्चूतं दृशोरशोकं च ।

शिरसि शिरीषं योनावुत्पलमेतानि पञ्च बाणाः स्युः ॥ ४०९ ॥*

ચોપાઈ

જે સ્રી સોલ વરસની હોય ખાલે ચૌવન ચાલે સોય,
 આલિંગન ચુળન કીજીઈ જાગે કદર્પ કુચ મરદીયે ૪૧૦
 જે હોવે ચૌવન ત્રીસ વરસની નખ દીજે આલિંગન થની,
 મીઠી વાત ગીત ગાઇયે કદર્પ પ્રાઠાનો જાગીયઈ ૪૧૧
 જિહા લગે કદર્પ જાગે નહી તિહા લગે સ્રીને દ્રાવ જ નહી,
 જિહા લગે દ્રાવ નહી નાયકા તિહા લગે ન હુઈ સુખદાયકા
 સ્રીને મિલવાનો પ્રકાર એક લેહ જોલિસ સુવિચાર,
 જિજ્ઞ પ્રકારે સ્રી દ્રાવ જ હોય ખુદ્ધિ પ્રકાર કરેસુ સોય ૪૧૩
 ક્ષણ એક આલિંગન ચુળન કરી હીયા સરસી લીડી ધરી,
 કુચ મર્દન કીજે જોર સુ ખજૂઆવિ નખદિ ઊરસૂ ૪૧૪
 કઠ ખાહુ ધાલે સુકુમાલ લીડીઈ જિમ બીડી જે ખાલ,
 નાગી કરી મર્મ લીજીઈ કદર્પ તણા સ્થાન ધીજીયે ૪૧૫
 જિજ્ઞે તિથિ જિહા કીધો વિશ્રામ, તેહનો લેહ રાખી જે ઠામ,
 ઇંદ્રો ઊકાડી ધાલીયે, અર્ધી ખાહિર પ્રથમ રાખીયે ૪૧૬x
 હલ્લઅઝ હલ્લઅઝ કીજે ભોગ જિમ સ્રી કદર્પ જાગે યોગ,
 પછે વલિ ઇંદ્રો ઠેલીયે કઠ ખાહુ ધાલિ લીજીઈ ૪૧૭
 કીજઈ ભોગ ક્ષણ ક્ષણ નહિ વિચિ વિચિ ચુળન કીજઈ સહી,
 હીયાસુ લીડી કીજે પ્રીતિ નર સુ સ્રીનો લાગે ચિત્ત ૪૧૮
 એણી પરી ભોગ કરે સુકુમાલ સ્રીને દ્રાવ હોય તતકાલ,
 સુખ પામે સ્રી જે આશીશ તેહ નર સરસી હોયે જગીસ
 સુણ રાજ ઉઘાડો અર્થ, ઈણુ પરે સુખ પામે મનમથ,
 કોકદેવનો મે મત કલ્પો વલિ વિશેષે પોતે લલ્પો ૪૨૦

ફૂંડા

બીજે ચોપઈ પાયમે ચિત્રણી પામે સુખ,
 નવમે પુણ્યમ ચૌદશઈ સાતમે હસ્તિની સુખ ૪૨૧

પડવે તિથિ એકાદશી તેરસ ત્રીજે જાંણુ;
 શંખની નારી સુખ રમેં પામેં પ્રીતિ પ્રમાણુ ૪૨૨
 સર્વ તિથિ પદ્મિની રમઈ લક્ષણુ ભોગ સહીત;
 આસન ચોરાસી ગમઈ પદ્મિની પામે પ્રીતિ. ૪૨૩
 પ્રથમ પ્રહર રાત્રિ સમેં ચિત્રિણી પામે સુખ;
 બીજેં પહરેં હસ્તનિ ત્રીજેં શંખની સુખ. ૪૨૪
 પદ્મની ચોથે પહોરમેં સુખ પામેં સંભોગ;
 જોઈ અવસ્થા કીજીયે નારિ પુરુષ સંયોગ. ૪૨૫

વ્રજતિ ચ સુખાર્થે ચિત્રણી મધ્યયામે

ભજતિ દિન-રજન્યાં હસ્તિની ચ દ્વિતીયે ।

રમયતિ ચ તૃતીયે શક્તિની સૌખ્યભોગે

રમયતિ રમણીયં પદ્મિની તુર્યયામે ॥ ૪૨૬ ॥

પદ્મજાસનલયેન પદ્મિની વેણુદારિતપદેન શક્તિની ।

સ્કન્ધપાદયુગલેન હસ્તિની નાગરેણ રમતે ચ ચિત્રણી ॥ ૪૨૭ ॥

ચોપાઇ

પદ્માસને સુખ પામઈ પદ્મિનિ ઉંચે પગે રમે શંખની;
 ખલે પાય ખેલે હસ્તિનિ નાગી થઈ રમે ચિત્રિણી. ૪૨૮
 પડવે પહેલી તિથિ સંયોગ નારિ સરસો કીજે ભોગ;
 કંઠ આલિંગન ચુંખ[ન]નીલાડ નખ દીજેં પાગથીયે પાઠ. ૪૨૯
 અંગુઠે અંગુઠો આંખીઈ જાંઘે કરીનેં જંઘ કંપીઈ;
 ઈણુ પરિ રમતાં સ્ત્રી દ્રાવિઈ ભોગ સંયોગિ સુખ પામીઈ. ૪૩૦
 બીજે ગાઠા સ્તન મદીંચે નેત્ર ગાલે ચુંખન કીજીઈ;
 હોઠ ગ્રહી સુખ રસ લીજઈ કક્ષા તલિ નખ ક્ષત દીજઈ. ૪૩૧
 આલિંગન ગાઠા ભીડિઈ કલા કરી આસન મંડિઈ;
 ઈણુ પરિ નારિ દ્રવેં તતકાલ પામે સુખ અનંત ભૂપાલ. ૪૩૨
 ત્રિજેં ગાઠા સ્તન ભીડિઈ બાહુમૂલ નખ ક્ષત તાડિઈ;
 અધર સ્વાદ કુચ મદન કરે ઈણુ પરિ નારિ તતક્ષણુ દ્રવે. ૪૩૩

ચોથઈ અલિંગન દેઈ સાથ ગાઠા સ્તન પીડિ જઈ હાથ,
 ડાળિ કુખે નખ દીજઈ અધર પાન અમૃત લીજઈ ૪૩૪
 કરિ જઈ આસન નવ નવ પરિ સ્વાદે લગ મનસા સચરિ,
 વડિ વાર કરતા ભોગ દ્રવે નારિ હુવે સુખ સયોગ ૪૩૫
 પાચમી દિન આકર્ષી કેશ ચુબન કીજે અધર પ્રદેશ,
 સ્તન ઘિટડીયે નખ ધારને, હુવે દ્રાવ તતક્ષણુ નારીને. ૪૩૬
 છઠે ઘણેા આલિંગન દેય અધર દત લીડિ જે લેય,
 નાભિ ઉપરિ દીજઈ થાપલી, દ્રવઈ નારિ તતક્ષણુ વ્યાકુલી ૪૩૭
 સાતમિ તિથઈ રમાડો નારિ ચોનિ ઉપર દિજઈ હાથ વિચારિ,
 પાપાલિજે નાભિ પ્રદેશ અધર પાન કીજે સુ નરેશ ૪૩૮
 ઠક્ષા હૃદય કપોલે નખ દેતા દ્રવે નારિ હુવે સુખ,
 ભોગિ જન ખેલાવઈ નારિ કવિ નગ્નદ કહઈ કથા વિચારિ
 આઠમે ઠઠ આલિંગન કરો નાભિ નખ દીજઈ આકરો,
 દત કરડિ ભોડિજઈ હોઠ થણુ મરદી જઈ ગાઠે લોઠ ૪૪૦
 વલિ વલિ ચુબીજઈ ગાલિ હસી હાથનિ દીજઈ તાલિ,
 સમ આસને રમાડો નારિ તતક્ષણુ દ્રાવ હોવઈ સુવિચારિ ૪૪૧
 નવમી નાભિ સ્પર્શ કીજઈ અધર દત ચોનિ મહીચે,
 નેત્ર નિલાડે ચુબન કીજીયે દ્રવે નારિ તતક્ષણુ લીજીયે ૪૪૨
 દશમે લલાટે ચુબન કોટિ નખ દીજે અવિલખ,
 વામ હાથે કરિ ભીડિયઈ જિમણે હાથઈ થણુ ભીડિઈ ૪૪૩
 હીયું હીયે મેલવીયે સહી લીજે હોઠ સો દતે અહી,
 ચ દ્રકલા જાગે તતકાલ હોવે દ્રાવ ચૌવન બાલ ૪૪૪
 એકાદશી ગલઈ નખ ક્ષાત ગાઠા લિંગન દિજીયે સાત,
 અધર પાન કીજઈ ભેરડિ દ્રવે નારિ તો તિણુહી જ ઘડી ૪૪૫
 બારસી દિન આલિંગન ગાઠ ચુબન કીજઈ ગાલિ નિલાડ,
 દષ્ટિ દષ્ટિ મેલવિયે ઘણેા છૂટે ઝામ તતક્ષણુ સ્ત્રી તણેા ૪૪૬
 તેરસિ દિન ચુબીયે કપોલ કઠ થજ્ઞ બોલાવેા બોલ,
 કુચ મર્દન કીજે તિણુવાર તતક્ષણુ રામા દ્રવે અપાર ૪૪૭

ચૌદશમે સ્ત્રી વિહ્વલ થઈ દેઈ આલિંગન ગાઠિ ગ્રહી;
 ભીડિ કુચ સુખ ચુંબન કરઈ તતક્ષણ નારી કંદર્પ ઝરઈ. ૪૪૮
 પૂનિમ દિવસે પૂરો ચંદ્ર વસે બ્રહ્માંડે સ્ત્રી મદનેન્દ્ર;
 ગ્રહી કેશ નમાવે કોટિ કીજઈ સુખ ચુંબન કીજઈ ગાલિ નિલાડ.
 ભોગ ચિન્હ સઘલાં કીજીયે અધર પાન અમૃત રસ લીજીયે;
 ગાઠિ પરિ કીજે સંભોગ દ્રવે નારિ હોય સુખ સંયોગ. ૪૫૦
 તિથિ તિથિ પ્રતે ગત જૂજૂઈ પ્રીછિ લેયો વિગતે કહી;
 કોકદેવ કહે સુણિ રાત્ર(જ)ન કામશાસ્ત્રનો એ છે જ્ઞાન. ૪૫૧
 एवं सर्वशरीरेषु वसेत् कामस्तिथिक्रमात् ।

सन्ध्ये पुंसां स्त्रिया वामे कृष्णे शुके विपर्ययः ॥ ४५२ ॥

શુક્રપક્ષ સ્ત્રી ડાબે અંગ વાસે વસતો સદા અનંગ;
 અંધારિ પક્ષ જિમણે પાસ વસે (અતિ) કંદર્પ ભોગ વિલાસ.
 અજૂઆલે પખે પુરુષ પ્રસંગ જમણે અંગે વસે અનંગ;
 અંધારે પક્ષે ડાબો ઉતરે મકરધ્વજ ઈમ લીલા કરે. ૪૫૪
 કામકલા નવિ જાણે જેહ સ્ત્રીને વલ્લભ કીમ હોયે તેહ;
 એહવો જાણે શાસ્ત્ર જે લાણે કોકદેવ કહે ભૈરવ સુણે. ૪૫૫
 સ્ત્રીને મિલવા તણાં પ્રકાર કોકદેવ બોલ્યા સુવિચાર;
 જે નર હોસ્યે ચતુર સુજાણ પ્રીછી લેશે ભોગ પ્રમાણ. ૪૫૬
 દશ પ્રકારને ગુણ જૂજૂઓ ત્રીજે પ્રકાર સંપૂર્ણ હુઓ;
 શ્રી નરખંડ બોલે કવિરાજ કોક ચોપઈ સુણને આજ. ૪૫૭

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરયુદ્ધાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કંદર્પ નિવાસ વર્ણનો તૃતીય
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૩ ॥

॥ काव्य ॥

अरुणपरिधिवस्त्रा संस्थिता प्रेतरूढा

तरुणवदनदेहा खड्ग कापाल हस्ता ।

मधुरवदनवीणा कण्ठगुञ्जाभिमाला

सुमुखि ! सकलपूज्या पातु मां चण्डिका सा ॥ ४५८ ॥

ચોપઇ

રક્ષા કરે માતંગી માય હુખ દારિદ્ર સવિ દ્વરે જાય,
સરલ વાણી દીધી સરસ્વતી ચોથો પ્રકાર કવિ જે મતી ૪૫૯
કોકેદેવ કહે સુણો નરપતિ સ્ત્રીના ચરિત્ર વિચારો મતી,
સ્ત્રી સલોગના અતિ ઘણા ભેદ એહ પાચમે જાણો વેદ ૪૬૦
જે જે વાત કહી મહારાજ તે તે ઉત્તર આપુ આજ,
કહે રાજા સુણિ કોકે સુવચણ સ્ત્રીના લક્ષણ તે ફીકા નયન
કહેને કોકેદેવ તુ વાત સ્ત્રીના કમલ તણિ ઉપજાત,
કવણ નારિ કુણ પુરુષે સંગ કવણ પ્રકારે ઉપજે રગ ૪૬૨
કોકેદેવ કહે સુણો વિચાર સ્ત્રીય પુરુષના ત્રણ પ્રકાર,
તે સર્વ વિગતે કહું જૂજૂઆ, સુણો નરપતિ જે પૂર્વે હૂઆ.
ત્રિણ પ્રકાર યોનિનો માન વેહ થકી પદ આગુલ જાણુ,
કમલ તણી રચના જેહની સ્ત્રી ચર્યા ઉત્તમ તેહની ૪૬૪
વેહ થકી નવ આગુલ હોય કમલ તણી સ્થિતિ મધ્યમ સોય,
વેહ થકી હોય આગુલ બાર સ્ત્રીનો કમલ અધમ અપાર ૪૬૫
પુરુષ લિંગનો જેહ પરિમાણ તેતલા આગુલ યોનિ પ્રમાણ,
સરીખા સરીખો જો હુવે સગ તો તે જેહ જણુ ઉપજે રગ.
નાને મોટી સુખ નહિ હોય તેહનો દષ્ટાત પ્રત્યક્ષ જોય,
કમલ યોનિ ધાવ્યાગુલ પ્રમાણ નવ આગુલ હોય લિંગ બધાણુ
એહવે યોગે સ્ત્રી સુખ નહિ વિપરિત ગતિ વિશેષે લહિ,
અગુલ પદ પુરુષનો લિંગ નવ અગુલ હોય સ્ત્રીનો ભગ ૪૬૮

પુરુષ સુખ નવિ ભોગ લગાર પ્રીછિ લીયો એહ વિચાર;
 નવ અંગુલ હોય સ્ત્રીનો કમલ દ્વાદશ આંગુલ લિંગ વિમલ. ૪૬૬
 એહવૈ યોગઈ સુખ હોયેં ઘણું નાને મોટી નહિ ભેડનો;
 તેહનો માન જાણેવા સહી બુદ્ધિ એક કોકદેવેં કહી. ૪૭૦
 હીર દોરડો વણી પાતલો અતિ સુહાલો નેં વાટલો;
 તે દોરો માળણ ચોપડી યોનિ માંહેં સંચારો ઘડી ૪૭૧
 જીહાં લગેં દુષ્ટે તીહાં લગેં ઘાલીયેં પછેં દોરો બાહિર કાઢિયેં;
 ભરી આંગલા લીજે માંન જો હોવે લિંગ યોનિ સમાન ૪૭૨
 સરીખી સરીખું જો આવીયેં ભોગ તણો તો સુખ પામીયેં;
 બાર વરસ લગિં સ્ત્રી સંયોગ કરતાં ઉપજે તતક્ષણ રોગ. ૪૭૩
 બાર વરસ સ્ત્રી બાંધ્યો કમલ રહે યોનિ માંહે આખો કમલ;
 બાર વરસ માંહે પુરુષ પ્રસંગ જો હોવઈ તો વિણસે ભંગ. ૪૭૪
 ફાટે કમલ ઉપજે નાસ બાર વરસ પછેં કરવો વિલાસ;
 સ્ત્રીને બાર વરસ ઉપરેં છૂટેં કમલ સુખ સંચરેં. ૪૭૫
 જાતિ ચાર છેં પુરુષ જ તણી ઉત્તમ મધ્યમ અધમ જ લણી;
 અધમાધમ ચોથો વલિ જાણુ કહે કોક સુણો રાજન. ૪૭૬
 પહિલો શશક બીજો મૃગ જાણુ ત્રીજો વૃષભ પુરુષ પ્રમાણુ;
 ચોથો અશ્વ લક્ષણુ પુરુષનો વિગતેં લક્ષણુ કહૂં તેહનો. ૪૭૭

શશો મૃગો વૃષશ્ચૈવ ચતુર્થસ્તુ હયસ્તથા ।

કથયમિ ક્રમાત્ પુંસામેતજ્ઞાતિચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪૭૮ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપધ

સ્ત્રી જિતકને ગાયનકલા નારિ લુખ્ધ હુવેં આકુલા;
 ૫૮ અંગુલ લિંગનો પરમાણુ શશલા નરનો એહ વખાણુ ૪૭૯
 —ધૃતિ ઉત્તમ જાતિ.

સ્ત્રીજિતો ગાયકશ્ચૈવ નારીસજ્જપરઃ સુખી ।

ષટ્કુલશરીરશ્ચ સ શ્રીમાન્ શશકો મતઃ ॥ ૪૮૦ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપદ

સ્વદય આહાર સત્ય વાણિ સાર હીયે ધર્મનો હોયે વિચાર,
આશુલ આઠ લિંગનો માન મૃગ પુરુષનું રૂપ નિધાન ૪૮૧

ત્રેષ્ટમ્તુ ધાર્મિકઃ શ્રીમાન સત્યવાદી પ્રિયવદઃ ।

અષ્ટાઙ્ગલશરીરશ્ચ રૂપયુક્તો મૃગો મતઃ ॥ ૪૮૨ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ) મધ્યમ ભાતિ

ચોપદ

પર ઉપકારી ધરમી મદા ઓને વશ્ય હોયે સરવદા,
આશુલ દશ લિંગનો પરિભાણુ વૃષભ લક્ષણુ નરનો ભણુ ૪૮૩

ઉપકારપરો નિત્ય સ્વીજિતઃ શ્લેષ્મણઃ મુખી ।

દશાઙ્ગલશરીરશ્ચ મનસ્વી વૃષભો મતઃ ॥ ૪૮૪ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ) અવમ ભાતિ

ચોપદ

ઓને લુપ્ધને કૃપણ સદા મિથ્યાવાદી નિર્ભય હૃદા,
દ્વાદશ આશુલ લિંગ પ્રભાણુ અન્ધ પુરુષનો લક્ષણુ ભણુ ૪૮૫

કાષ્ટતુલ્યવપુર્ધૃષ્ટો મિથ્યાવાક્યશ્ચ નિર્મયઃ ।

દ્વાદશાઙ્ગલલિંગશ્ચ દરિદ્રશ્ચ હયો મતઃ ॥ ૪૮૬ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ) અધમાવમ ભાતિ

ચોપદ

જે પ્રકાર છે નરનો લિંગ એક મુશલો ખીજો વિરગ,
ભડો દુકો તે મુશલ વિરગ લિંગ લાણુ પાતલુ ૪૮૭

મુપલં વંશકરીર દિવિધં લિંગલક્ષણમ્ ।

સ્થૂલ મુપલમિત્સુક્તો દીર્ઘ વંશકરીરકમ્ ॥ ૪૮૮ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપઈ

હવે યોનિના બોલીશ લેદ કથા પ્રસંગ કહે કોકેદેવ;
 ષટ્લેહની સ્ત્રીની લગ પ્રીછી લેજો યુગતિ રંગ. ૪૮૯
 પહિલી કૂર્મપૃષ્ઠિ સું બલા બીજી ગયવર કુંભસ્થલા;
 ત્રિજી પદ્મ સરિખી વાટલી ચોથી નાભિ સરિખી મિલી. ૪૯૦
 રોમ રહિત કહિયે પાંચમી વિશ્તીર્ણુ યોનિ છે છમી;
 એહ યોનિ હોવે જે નારિ તે નારી સૌભાગણિ સાર. ૪૯૧

કૂર્મપૃષ્ઠં ગજસ્કન્ધં પદ્મગન્ધં સુગન્ધિ ચ ।

અલોમકં સુવિસ્તીર્ણં પञ્ચૈતદ્ ભગમુત્તમમ્ ॥ ૪૯૨ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપઈ

શીતલ ઉન્હી ને સાંકડી ગાય જીભ સરીખી કાઠડી;
 યોનિ ચિન્હ બાણી જે સાર કામશાસ્ત્રના એહ વિચાર. ૪૯૩

શીતલં નિમ્નમત્યુચ્ચં ગોનિહ્વાસદૃશં પરમ્ ।

ઇત્યુક્તં કામશાસ્ત્રજ્ઞૈર્ભગદોષચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪૯૪ ॥

—રસમંજરી (જયદેવ)

ચોપઈ

પદ્મિની શશક પુરૂષ પ્રસંગ ચિત્રણી નારિ મૃગ સું રંગ;
 શંખિની વૃષભ કીજઈ ભોગ હસ્તનિ હય પુરુષ સંયોગ. ૪૯૫

શશકઃ પદ્મિનીં ચૈવ ચિત્રણીં મૃગસ્તથા ।

શંખિનીં વૃષભશ્ચૈવ હસ્તિનીં ચ હયસ્તથા ॥ ૪૯૬ ॥

સરીખા યોગે હોયે રંગ ઉંચ નિચ નહીં પુરુષ પ્રસંગ;
 અતિ ઉંચો અતિ નીચો નહીં સરીખે સરીખો સુખ દે સહી.

રમતે તુલ્યભાવેન તથા સમરતં ભવેત્ ।

ઉચ્ચં નીચાતિનીચૈશ્ચ તથાઽત્યુચ્ચૈશ્ચ વર્જિતમ્ ॥ ૪૯૮ ॥

ચોપદ

કોકેદેવ કહે સુષુ રાજન કામ તણા છે વડા વિનાણ,	
નારિ ચતુર નર હોય સુખાણુ તો ઉપજો રસ સુખ નિધાન	૪૬૯
લોગ લેદ જાણ્યા જોઈયે આસન ચોરાસી વાલીયે,	
સ્ત્રી રસ જાણે એક સસાર કોકેદેવ કહે કથા વિચાર	૫૦૦
એહવી વાત સુણીને રાય કામચતુર સતોષિ થાય,	
મનમા વિમાસે રાજા વલો મારે ઘરે નારિ નહિ લલી	૫૦૧
મોટા રાય તણી કુવરી લોગ ન જાણે તે સુદરી,	
કામચાત્ર નવિ જાણે લેદ રાજાને મન ઉપન્યો ખેદ	૫૦૨
કોકેદેવ પ્રતે જોલે વાય સાલલ એક વચન મુજ સાચ,	
જાલિ યૌવન દોય કામિની જાઈ પરદેશ લાવો કામિની	૫૦૩
જેહ દેશમાહિ ઉત્તમ નાર રૂપવતિને કલા અપાર,	
કામચાત્ર જાણે કેલવી મિલે પુરુષને મન લેલવી	૫૦૪
અતિ છોગાલી હયલ નાર કોકેદેવ જોડ્યા સુવિચાર,	
ટકા કોકેડ પચ સોના તણા લેઈ ચાલો તુમે એક મના	૫૦૫
માસ છ માસ પરદેશે ફીરી અતિ મુદર લાવો મુદરી,	
એક વાત રાજયે કહી જોલે કોકેદેવ તિહા સહી	૫૦૬
સ્વામિ વચન ફીજે પરમાણુ આણુ નારી રૂપનિધાન,	
જિણુ દીઠે રાઉ મન રણ્યે કામચાત્રના ગુણુ લીણ્યે	૫૦૭
કોકેદેવ રાય જીઠો લેય આવ્યા ઘરે લલામણુ દેય,	
રાજા દીધો વચન પ્રમાણુ અમે પરદેશે ચાલુ જાણુ	૫૦૮
ધરની નારી શીખામણુ દેય સ્વામિ વહિલા વલણુ ઠરેય,	
વચન લહી આવ્યા પરદેશ સાથે જુગતિ સજાઈ લેય	૫૦૯
ટકા કોકેડ પાય જાધીઆ હય ગય રથ નર સાથે લીયા,	
રાજા ગજમહિલમા ગયા રાજસાર વજરા દીયા	૫૧૦
હુઆ નચિતા લૈરવસેન વિલસે સુખ રાણી સગેન,	
કોકેદેવની જોવે વાટ મુદરી આણુસ્યે અતિ ઘાટ	૫૧૧
કોકેદેવ જોવે ઘણા દેશ માલવ અવંતી મધ્યદેશ,	
ખાનદેશ ને દેશ વૈરાટ જોયો મરહટ દેશ કુણુઈ	૫૧૨

ત્રીઆ રાજ્યે જોયું પારખું સ્ત્રી લક્ષણ નહી રાઉ સારીખું;
જોયા દેશ દેશ ખડૂ લમી કોકદેવ મન કોય નવિ ગમી. ૫૧૩
આવ્યા ગૂર્જર સોરઠ દેશ કોઈક નારિ તણો લવલેશ;
સોરઠ દેશ તણી ઉપની જાતિ જોઈ લીધી કાંમિની. ૫૧૪

કોડિ કોડિ ટકાનો મૂલ લીધી નારી જો સમતૂલ;
અતિસુંદર જાણે આતુરી ખોલે અમૃત મુખ માધુરિ. ૫૧૫
ખાલે યોવન રૂપે રંભ મદનપૂતલી નીપાઈ ખંભ;
જાણે કૃષ્ણ તણિ ગોપિકા ખડૂ અપૂરવ ગુણનાયકા. ૫૧૬

ચોરાસી આસન ખેલંત હાવ લાવ જાણે ગેલંત;
નૃત્ય ગીત જાણે ચાલવી ભરહ લેદ પિંગલ કેલવી. ૫૧૭
કેટલાએક દિવસ તિહાં રહ્યા સ્ત્રીના ભોગ સવાદ લહ્યા;
આવ્યો યૌવન ફલ આખીયે કર્મ કરી તે હાવે દાખીયે. ૫૧૮

દ્રવ્ય સવિ ખાધો તિણે ઠાય નવિ જાણ્યો સ્વસસે રાય;
ખાધો પીધો તે આપણો યૌવનનો ફલ લીધો ઘણો. ૫૧૯
ધણે જીવે જીવ્યાનો સ્વાદ લેવો અમૃત મુખ આસ્વાદ;
યૌવન ગયો ન આવે વલી એહવો વિમાસીને મનરલી. ૫૨૦

કોકદેવે નારિ ભોગવી ઘણા એક દિહાડે તિહાં ચોગવી;
સોરઠદેશની લીધી નાર સરીખી જોડી કાંમ વિચાર. ૫૨૧
વિષમા માર્ગ ઉલંઘી વાટ આવ્યા રણુથંભરને ઘાટ;
નારિ જો લેઈ તે વલ્યા ભૈરવસેનને આવી મલ્યા. ૫૨૨

દ્રવ્ય કોડિ ખરચી આવીયા નારિ જો સુંદર લે આવીયા;
રાજા મનમાં હરખ્યો ઘણું જોયું સ્વરૂપ જો નારિ તણું. ૫૨૩
ખીજો હંસવીર પરધાન તે રાજાને અતિ ઘણો માન;
રાઉ આગલ તેણે ચાડી કરી કોકદેવે ભોગવી સુંદરી. ૫૨૪

જોઈ સ્વરૂપ રાજા મન વસ્યો આખે આંગે ન જાણિ નર્મ;
કોકદેવ કીધો અવિચાર કોકદેવ તે કીધો કરુર. ૫૨૫

દ્રવ્ય સર્વ ખાધો પરદેશ કોકદેવ કાઢ્યો ફર્યો;
રાજાને મન આવી રીસ કોકદેવે અવિચાર. ૫૨૬

બૂડે કીધો મન ભાવતો ધર્મ તણો જોયો નહિ મતો,
 મિત્રદ્રોહ કીધો ઈષ્ટ કામ કોપ્યો રાજ વડે વિરામ ૫૨૭
 પાપ કોડિ દ્રવ્ય ખાધો વહિ, રાજ કોપ ધર્યો પરજલિ,
 વિશ્વાસ ઘાતક કહીએ એહ, પાછો ફરી ન જોયો તેહ ૫૨૮

મિત્રદ્રોહી કૃતઘનથ્ર યે ચ વિશ્વાસઘાતકાઃ ।

તે નરા નરક યાન્તિ યાવચ્ચન્દ્ર-દિશકરૌ ॥ ૫૨૯ ॥

ચોપાઈ

કોપ ધરી રાજ મનમાય કોકદેવ રાખ્યા તિલુ કાય,
 લોહાની બેડી પગમાય કોપ્યો રાજ કીધ પરાય. ૫૩૦
 જ દીખાને દીધો સહુ ભૈરવસેન તિહા ખીલ્યા ખાહુ,
 રાજદ્રવ્યનો કિયો વિનાસ કોકદેવ નવિ જાણ્યો વિમાસ ૫૩૧
 ખાધો દ્રવ્ય આપો નૃપતિ તણો તે અવિચાર્યો કીધો ધણો,
 નારિ બે આણી હૂતી જેહ રાજમહેલડી રાખી તેહ ૫૩૨
 ઈમ કરતા કેતા દિન ગયા ભૈરવસેન તિહા નિશ્ચય થય',
 સભા ભરી બેઠો એક સમે સર્વ લોક આવીને નમે ૫૩૩
 બેઠા સહજ વજીર પ્રધાન સભા તણા તે શું કર વખાણ,
 ગધર્વ ગીત આલાપે નાદ પડિત શાસ્ત્ર પાઠના વાદ ૫૩૪
 કીરતિ ભાટ ચારણ ઉચરે જય જય નાયક તિહા કરઈ,
 સત્ય સાહિત બોલિ જે તિહા સભા ભરી બેઠો છે જિહા ૫૩૫
 મોટા દેશ દેશના રાઉ સેવે ભૈરવસેનના પાઉ,
 એક સેવક બિલો ઢાલે વાય હલે ચામર અતિ ઓછવ થાય
 વાળે પ ચ શળ નિશાન અનેક કવિજન કરે વખાણ,
 સર્વ સભા બેઠી તિહા જિમઈ કોતિક આડ કયા કહૂ તિસઈ
 પૂરવદેશથી એક પ બાણી વરસ સોલની તે યોગિણી,
 જાણે મદન તણી તે પૂતલી સુદર નારિ અને કોમલી ૫૩૬
 સભા માહે કીધો પેસાર બેઠા રાજ લોક અપાર,
 નાગી થઇને બિલી રહી મમા સહુ લાજિ તે સહી ૫૩૭

- તે પંખાણી ન લાજી રતી લોક કહે એ મોટી સતી;
પુરુષ લાજ ન આણે હીયેં લોક આંગલી દાંતે દીયે. ૫૪૦
- ભરિ સભા માંહેં નાગી નાર આવી ઊભી કવણુ વિચાર;
મન આશ્ચર્ય પામ્યો ભૂપાલ હસેં લોક દેઈ કરતાલ. ૫૪૧
- હાહાકાર સભા માંહિ હૂંઓ લોક સહૂ આશ્ચર્ય થયો;
એહ અવિચારો ન હૂંઓ કહી લાજ નહિ નારિનેં યદી. ૫૪૨
- રાજ એક તેડી પરધાન કીધી વાત લાગીનેં કાન;
પૂછો એહને કીર્યો વિચાર સભામાંહિ નાગી કુણુ સાર. ૫૪૩
- કિહાં થકી આવી એકલી સ્ત્રીનેં વાત પૂછો તેટલી;
સુણી વાત પૂછેં પરધાન કુણુ તું કિહાંથી આવિ કુણુ થાન. ૫૪૪
- આવિ પૂરવ દેશ અભિરામ પંખાણી યોગિણી મારું નામ;
ઉત્પત્તિ માય બાપનો ઠામ પછેં વાત બોલિશુ ગુણુ ગ્રામ. ૫૪૫
- વલિ વાત પૂછેં સુવિચાર કીમ નાગી ઊભી સભા મોઝાર;
પુરુષ દેખી નહિ આણેં લાજ તેહ વિરતંત કહો તુમ આજ. ૫૪૬
- બોલે પંખાણી યોગીની વાત સભા સાંભલે ગુણુ આખ્યાત;
રાજ ભૈરવદેવને આદિ સભામાંહિ નહી પુરુષ પ્રસાદિ. ૫૪૭
- સર્વ રૂપ દેખી સ્ત્રી તણો કિણુ લાજે પહરે પહેરણો;
એહવો પુરુષ નહિ સંસાર જેહની લાજ કરું સુવિચાર. ૫૪૮
- માહરે મનેં સહૂઈ જૈરાં છેં લાજ કેઈ રાખું હું પછે;
વાત સુણિ રાજને મન મહા એક ચિંતા ઉપની. ૫૪૯
- અતિ લાજ્યો રાજ તિણુ વાર સભા સહૂ તિહાં પડ્યો વિચાર;
એહ વાત તો મોટી વલી કિમ જીપાયે એહ વ્યાકુલી. ૫૫૦
- રાજ ઘણી વિમાસણુ થઈ તેહની વાત પરધાને કહી;
અતિ ચિંતા રાજ ઉપની કિણુ એ જીપાયેં પંખાણી. ૫૫૧
- સભા વિસર્જન રાજ કીધ પંખાણીને ઉતારો દીધ;
સહૂ વજીર લજ્જવંત થયા ભૈરવસેન મહિલમાં ગયા ૫૫૨
- ચિંતા ઘણી નહી મન ઠાય સ્ત્રીનો બોલ નરને ન સુહાય;
ભૂખ તરસ ને નિદ્રા નહીં ક્ષણુ એક જૈસેં સુવે નહીં. ૫૫૩

માતો ગજ અંકુશ નવિ સહઈ તેણ તાંજણો લાગણો દહેં;
 ઓનો બોલ સહાયે નહીં કદી જો પુરુષ ભિંદુ ઉપનો ચરી ૫૫૪
 લાજ પુરુષને શ્રી અવગુણ્યો સભામાહે જે મુરખ ભણ્યો,
 પર હાથ લોજન પર હથ કાજ ચિહ્ન વાંને પુરુષને મોટી લાજ
 ચિંતા ઘણી નહીં મન ઠાય કોતિકોઆ નહી આલસ થાય,
 પૂછે રાણી રાજા પાસ ચિંતા ઘણી કાં રહ્યા વિભાસ ૫૫૬
 મન લજ્જતયે વાત નવિ કહી હૂવો પરલાત ઈમ કરતાં સહી,
 એટી સભા બીજે દીન મિલી આવી પ ખિણી તિહા વલી ૫૫૭
 રાજા બોલે સુણો વિચાર પ ખણી જાવો તુમે ઘરનાર;
 હું નગરમાહે પડાવું સાદ, એહવો છે કોઈ માડે વાદ ૫૫૮
 જે એહને નર જિયે જાણુ આપુ હય ગય લક્ષ્મી પ્રમાણુ,
 વડો વજર કરી થાપીયે મુહ માગ્યો તેહને આપીયે ૫૫૯
 જે કો નર જિયે પ ખણી આપુ હય ગય લક્ષ્મી ઘણી,
 નગરમાહે ઠઠરો ફિરે કોય વાત કીહા નાવ ઉચ્ચરે ૫૬૦
 તેણે સમે વરસીંહ યોગણી પ ખણી યોગણીની સામીણી,
 મહામાહે આવિ તિણે કાલ સૂણને ભૈરવસેન ભૂપાલ ૫૬૧
 એહ પ ખણીની જાણો વાત એણે કીયો જુગ આખ્યાત,
 એવો નહીં કો પુરુષ સધીર જેહ પ ખણી જીયે વીર ૫૬૨
 એહને મને પુરુષ તે ગ ઠ એહનુ પ્રાકમ કોઈ ન મઠ,
 કામચાસનો જે હોવે જાણુ શ્રીના લક્ષણુ પ્રીછે પ્રાણુ ૫૬૩
 ભોગ તણા જાણે જે ભેદ એહને જીયે તે નૃપ દેવ,
 બીજી વાત તે મર્વ સોહિલી પ ખણી જીયતા દોહિલી ૫૬૪
 એહવી વાત સુણી ભૂપાલ મન ચમક્યો તતજિણુ ધરપાલ,
 શ્રીના ચરિત્ર વખાણે જેહ તેહવો આજ અછે કોકેદેવ ૫૬૫
 કામચાસનો તે છે જાણુ શ્રીય તણા જાણે જાધાણુ,
 વરસીંહણીઈ દીધી સાખ કોકેદેવ છે કુશલ લાખ ૫૬૬
 સભા સર્વ બોલે તિણુ વાર કોકેદેવ છે કામ વિચાર,
 એહવો વિમાસી તેડે રાય કોકેદેવ આણ્યા તિણુ ઠાય ૫૬૭

તેણે સમર્થ બેડી ભાળ્યે રાજા ધીર સોપારી દીયે;
 સુણ રે કોકદેવ સુખાણ એ પંખાણીએ લખાવ્યા પ્રાણ. ૫૬૮
 એહ સંઘાતે જીવો વાદ તો હું આપું રાજપ્રસાદ;
 કોકિ પાંચ દ્રવ્ય ખાધો જેહ તે તુંને જગસું કોકદેવ. ૫૬૯
 વડો વજીર કરી થાપીયે પરધાન મુદ્રા વલી આપીયે;
 કોકદેવ કહે સુણિ રાજન નારિ તણાં ગુણ ખાણ સમાન. ૫૭૦
 મુજ આગલ એ સું ખાપડી નયન દષ્ટિ નવિ થોભે ઘડી;
 દિવસ આઠ મોહલત દીજ્યે પછે પંખાણી સું યુધ કીજ્યે.
 જિણ દીનથી ખંધીખાને રહ્યો મદ ક્ષીણ તનું દુર્જલ થયો;
 દિવસ આઠમે થઈ હૂંસીઆર જીવું પંખાણી યોગીણી નાર. ૫૭૧
 વાત સુણી રાજા હરખીઆ કોકદેવ તતખિણ છોડીઆ;
 આવે જાયે રાજદુઆર ખરચ વરચ આખ્યા ભંડાર. ૫૭૨
 કોકદેવને આપે માન રાજા કરે વડો પરધાન;
 બુદ્ધિવંતને ચતુર સુખાણ ભૈરવચેન કરે વખાણ. ૫૭૩
 અર્થ આપણે મીઠો સહુ ગરજ પડ્યે વેશ્યા તે વહુ;
 ગરજે દ્રામ તે કોકિ સમાન અવસર સર્વ મીઠું વિષયાન. ૫૭૪
 ઈશ કરતાં જે [નીચ] કુલનો હસે ઘણો કહિવો નવિ લાગે તિસે;
 જે છે જાતવંત તોખાર તે કિમ ચાખક સહિ અપાર. ૫૭૫
 એક સોનોને સુરહો ગંધ માતો હસ્તિને મદખંધ;
 કોકદેવ ને નારિ વાદ એ જૂડ(ગ) તો ચાલ્યો જુગ આદિ.
 પંખાણી યોગીણીને વિશ્રામ અપાવ્યા ઉતરવાને ઠામ;
 ખરચ ખાણ આખ્યો ઇચ્છતો વાદ તણો કીધો નચિંતો. ૫૭૬
 દશ પ્રકારને અર્થ જૂજૂઓ ચોથો પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઓ;
 શ્રી નરખદ કહે કવિરાજ કોકચોપઈ સુણીયે આજ. ૫૭૭

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે સ્ત્રીક્રમદ્ સ્થિતિ વર્ણન ચતુર્થ
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૪ ॥

॥ काव्य ॥

સેકલદુરિતહારી સૌખ્યકારી ભવાની

મધુરવચનદાતા બુદ્ધિમાતા કુમારી ।

નવરસ રમણીયા હસ્તવીણાસુધારી

સુમુખિ ! સકલપૂજ્યા ભાવયુક્ત્વાઽમિનન્દે ॥ ૫૮૦ ॥

ચોપઈ

દિન પ્રતિ આવૈ રાજ હુઆર લૈરવસેન શું કરૈ વિચાર,
નૃપ પૂછે સ્ત્રી મલવા લેહ યુગતિ કરિ કહઈ કોકદેવ ૫૮૧
કોકદેવ કહઈ સુણ મહાગજ સ્ત્રી છપવા તણા ઉપાય,
ત્રણ લેહ છે મિલવા તણા સ્ત્રીના લક્ષણ જોતા છે અતિ ઘણા
સ્ત્રી છપવા તણું શું ગજૂ કીજે જ્ઞાન કામશાસ્ત્રનૃ,
સ્ત્રીને સુખ હોવૈ અતિ ઘણા પ્રેમ પ્રસંગે કામીશ્વર તણા ૫૮૩
જે નરનો પદ આશુલ લિંગ તેહ જાતો માડે સગ,
આશુલ નવ હોવૈ યોનિ જેહને ચિઠી તણી પરિ મલે તેહને ૫૮૪
મોટી યોનિ જે કામિની ગર્દભની પરગતિ લામિની,
યોનિ પદ આશુલ હોવૈ જાસ મિલિયે પારેવા પર તાસ ૫૮૫
ઈંદ્રી નાની મોટી ભગ મિલિવાનું કિમ હોયે પરસગ,
કોકદેવ કહે સુણો મહારાય મિલવા તણા અનેક ઉપાય ૫૮૬
મોટી યોનિ લિંગ દુકડો મિલવાનો સગપણ સાકડો,
કંઈ કિમ દ્રવે તેહનો લેહ વિશેષે કહૂ જોહનો ૫૮૭
સ્ત્રી ઉધી સુવે પગ ઉચા કરૈ જોટલે કમલ નીચો સચરૈ,
પછે પાધરી સુવારીએ નારી નર જોહૂ પગ ઉપરે ભારિ ૫૮૮
જંઘા ઉપરે જોસીને લિંગ ભગનૈ મુઠે કડે પ્રસગ,
ક્ષણ જોક તિહા ઘસી પરવરી પછે લિંગ આઘો સચરૈ ૫૮૯
સગ કરતા સ્ત્રી સુખ થાય જોહૂ જણ સુખ પામી જે રાય,
જોહ લેહ જિઘાડો કહ્યો કોકદેવ તે પોતે લહો ૫૯૦

સ્ત્રી કમલે' ડાખિ પાખડી કંદર્પ રહે તિહાં સંઘડી;
 તે સ્ત્રીને સુખનો વિશ્રામ કામશાસ્ત્ર જાણે ઠામ. ૫૯૧
 જિહાં લગિ ઇંદ્રી પુહૂચે નહીં તિહાં લગે' સ્ત્રી સુખ હોવે નહીં;
 જાણિ લેહ પુરુષ જો મીલે તો સ્ત્રી વિરહ પીડાથી ટલે. ૫૯૨
 જીહાં લગે' સ્ત્રીને' ન હોવે' દ્રાવ તિહાં લગે' સુખનો કિમ અનુભાવ;
 સ્ત્રીને' દ્રાવ ન હોવે' યદી પુરુષ દ્રાવ જો હોવે' કદી ૫૯૩
 જાણે યોનિ પડ્યો અંગાર પુરુષ સુખ નવિ દેખે' નાર;
 અળખાંમણા હોયે તેહને' પહિલો દ્રાવ હોવે' જોહને'. ૫૯૪
 કોકદેવ પ્રતિ રાજા જાણે' સહજે સ્ત્રી નર કિમ બાણે;
 પહેલો સ્ત્રીને કિમ હોવે' દ્રાવ કોકદેવ કહો મુજ સદ્ભાવ. ૫૯૫
 કોકદેવ જોલ્યા સુ રસાલ સાંભળ ભૈરવરોન ભૂપાલ;
 સર્વ પુરુષને હિત કારણે કામશાસ્ત્ર કીધો કવિ જાણે. ૫૯૬
 જોહ પ્રકારે કહ્યા મેં લેહ તેને નારી દ્રવે વિષેહ;
 દ્રવતાં સ્ત્રી સુખ પામે ઘણા કહું લક્ષણ એક મિલવા તણા. ૫૯૭
 જિ(જે) વારે સ્ત્રી પ્રતે નર સંચરે ડાખે અંગે સ્ત્રી સેવ્યા કરે;
 મુડે' મુડે' આઘી ભીડીયે' આલિંગન ગાઠાં દીજીયે'. ૫૯૮
 જોણે તિથે' જે જોલ્યા લેહ તે જાણી જે વડે વિષેહ;
 ચુંબન ઠામે' ચુંબન કરે નખ ઠામે' નખ ક્ષત સંચરે. ૫૯૯
 ડાખો સ્તન જમણે' કર ધરે શીર વેણી ડાખે કર ધરે;
 અધર લેઈ મુખમાંહિ ઘાતીયે (ચાટીયે) પછે' વલિ ઉસ્વાસ લીજીયે.
 જો સ્વાસ નીચો ધરે ભૂપાલ પુરુષ દ્રાવ હોયે તતકાલ;
 યોનિ માંડેથી ઇન્દ્રી કાઠીયે પછે સ્વાસ નીચો રાખીયે'. ૬૦૧
 ઉંચે સ્વાસે કીજે ભોગ કોકદેવ એ કહ્યો સંયોગ;
 સ્ત્રીને' સંગ કરતાં ઇંમ જોલિસ લક્ષણ કરજો તિમ. ૬૦૨
 સ્તન ઉપરે અંગુઠો કરી મોંડે મોંડે હલાવે ફરી;
 પુંખીઆલી હાંટી આંગુલી જિમ આંખો ઘોલે' વાટલી. ૬૦૩
 બલે' કરીને સ્તન ચોળીયે' મુખે કરીને અધર ભીડીયે';
 અથવા મોરખીંછ નો છત્ર નાચે મોર જિમ થઈ વિચિત્ર. ૬૦૪

તિમ સ્તન ઉપરે નર આશુલી કીરે કીરાવે જીમ વ્યાકુલી,
 નસ્કોરૂ ડાણુ સ્ત્રી તણું નર જીમણું ઉપર આપણું ૬૦૫
 દેઇ આલિગન ચગલીયે હોઠ બાહુ ઘાલી ઉપાડે કોટિ,
 ઇણી પરે ભોગ કરતા સહી સ્ત્રીને દ્રાવ હોવે ક્ષણ ગહી ૬૦૬
 ઇ દ્રી ચાપીને રાખીઈ દ્રવે નારિ તિહા લગે રાખીઈ,
 તિહા લગિ રાખે ઇન્દ્રો સરઈ ઠેલી નરને પાછો કરે ૬૦૭
 કોકેદેવ કહે એક પ્રકાર સ્ત્રીને દ્રાવવા તણા વિચાર,
 એકવી રીત બાણિસે જેહ સ્ત્રીને સદા જીપિમે તેહ ૬૦૮
 સુણ રાજા એ પખિણી નારો હું જીપીસ એ સહી વિચાર,
 દિવસ આઠ લગી મારો દેહ સોહી સમારી કરૂં સનેહ ૬૦૯
 બહીખાનો મે ભોગવ્યો જેહ તીણું કરી તનુ દુર્બલ થયો,
 કામ હીણુ નર કિમ જીપીયે મહારાજા વિમાસો હૈયે ૬૧૦
 કહે રાજા સુણ કોકે પ્રધાન અગ દુર્બલ નહી હોવે બધાણુ,
 તેહનો એક કહો પ્રકાર સ્ત્રીક સર્વને હોવે ઉપકાર ૬૧૧
 દશ પ્રકારે શુણુ જૂજૂઓ પચમ પ્રકાર સપૂર્ણ હૂઓ,
 શ્રી નરખદ બોલે કવિરાજ એક પ્રકાર સુણી જો આજ ૬૧૨

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રીનરુદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકેશાસ્ત્રે સ્ત્રી સભોગ વર્ણન પચમ
 પ્રકાર સપૂર્ણ ॥ ૫ ॥

કાવ્યં

અરુણકુસુમવાસા રક્તનેત્રા મૃદઙ્ગી

રવિકિરણવિભાસા કોટિવિમ્બપ્રકાશા ।

મધુરવચનવાલા પ્રેતરૂઢા નૃતન્તી

અતિશયવદવીણા માત ! માતઙ્ગિ પાતુ ॥ ૬૧૩ ॥

ચોપઘં

- કૈકદેવ કહેં છઠ્ઠો પ્રકાર કટિ દઢિ કરણ કીજેં સાર;
જિમ મદમાતી સ્ત્રી જીપીયે કંદર્પ તણા મર્મ લીજીયે. ૬૧૪
- દિન પ્રતે જિમેં સદા ચૂરમો પિત્તલો ધાંન ઘણું પ્રીતમો;
નવિ ખાયઘં તાદૂં વાયડું ખાટો ખારો નવિ ખાયે વડો. ૬૧૫
- દિન પ્રતેં ઉન્હે જલ અંધોલ ખાવેં મધુ પિંપલ તંખોલ;
વલિ મીઠાઘ વસ્તુ ખાઘયેં અખોડ ખદામ ચારોલી લિજીયે. ૬૧૬
- ખીજી વલિં વસ્તુ જે ભલી સોષણ પોષણ ખાઘયેં મિલિ;
રાતિ દિવસ રહેં સાવધાન પહીરેં ઉત્તમ વસ્ત્ર સમાન. ૬૧૭
- દાઢી સમરાવેં અંધોલ ઉને પાણી નાહેં સમોલ;
ગોળી અપૂરવ કીજીયેં તેહનો ઓષધ કહી દીજીયેં. ૬૧૮
- દિન પ્રતિ ગોલી ખાઘ જઘં સદા કટિ દઢિકરણ કીજીયે યદા;
તે ઓષધનો ખોલીશ નામ પ્રીછે લેજીયો જે ગુણ ગ્રાંમ. ૬૧૯
- તજ તમાલપત્ર સારિખા જાવંત્રી જાયફલ અખા;
અકલકરો ને કેસરનાગ એ ઓષધ લીજે સમભાગ. ૬૨૦
- વાટી વસ્ત્રગાલ કીજીયે મધુ સું ગોલી લે ખાંધીયે;
અઢી ટાંક ગોલી પ્રમાણ પરભાતે લીજીયઘં સુખાંણ. ૬૨૧
- તેહ ઉપરિ ગાયનો દૂધ માંહિ મેલી જે ઘૂત સુધ;
ખેડૂ વસ્તુ ઉઠાવી કરી હેઠો ઉતારી જે ફિરિ. ૬૨૨
- રાતિ ખાંડ માંહિ સુકીયૈ ચમચા વડે દૂધ પીજીયૈ;
પછે પ્રહર ઉપર અનુમાન જિમો ઉપરિ સરસાં ધાંન. ૬૨૩

નિમેં ચૂરમા ત્રિધારા વલી હ્રધ ઘૃતની ધારા મિલી,	
નાના વિધ લોજન જીમીયે ખારો ખાટો નવિ લીજીયે	૬૨૪
નિલી દ્રાખ તણો રસ લીજે સેર એક પ્રમાણી લીજીયે રસ,	
તે માંહે ઔષધ મૂકીયે ટાક ચ્યાર માંને મેલીયે	૬૨૫
રૂડી એલચી સાગ લવિગ બાયફલ બવત્રી સંગ,	
મૂસલીકદ મૂલાની મીજ લીજીયે રૂડા ગાજર ણીજ	૬૨૬
સાત ઔષધ સમભાગે કરી વાટી વજ્રગાલ કરી સચરી,	
દ્રાખ રસ કાઢ્યો છે જેહ તે માંહે મૂકી જો એહ	૬૨૭
ચાર ટાંક માંહે ઘૃત સાર મેલવીયે તે માંહે સાર,	
દિવસ ત્રિણુ તાવડ મૂકીઈ જતન કરીને તે રાખીયે	૬૨૮
સધ્યા વાલૂ કીધા પછે ટાક નવ ખાયે જે સજન,	
હ્રધ ફૂર તે ઉપર કીજીયે ઇણુ પરિ ઔષધ તે લીજીયે	૬૨૯
પ્રભાતે ગોલી સાંજે એહ દિન દિન પ્રતિ ખાઈ જે તેહ,	
કટી દઢ હોવઈ જે નર તણી કામવૃદ્ધિ હોવે આશ્ણી	૬૩૦
વલિ એક ઔષધનો મર્મ ખોલિસ નર ફેડેવા લર્મ,	
ચોખટ ગાજર છોલિ કરી ચોડિ ખાફી અગનમે ધરી	૬૩૧
કાઢીને ઘૃતમા પાચીઈ પછે લેઈ મધુ મે નાખીયે,	
દિન પ્રતે ખાયે જે નગ જાણુ કામખાણુ વાધઈ સુપરાણુ	૬૩૨
પાસે રાજે પરિમલ ઘણો કસ્તુરી જખાદીજ તણો,	
પાનફૂલ પરિમલનું તેલ ચૂઆ ચદનને રગ રેલ	૬૩૩
મૂખમાં ખિજોરાની છાલ ખડ એક રાખી જે ગાલ,	
તેણુ કરી મુખનો ઉસ્વાસ ઉત્તમ ગધ આવે સ્ત્રી પાસ	૬૩૪
પછે લોગ ઇંગે કામિની વાદે નર જીયે લામિની,	
સુણે રાજા ખોલે દોકદેવ એહવા કામચાત્રના લેવ	૬૩૫
દિવસ આઠ માહિ પ્રકાર દિન દિન પ્રતિ કરી જે સાર,	
મન ભાવે લીજીયે સ્વાદ પખિણી સરસો માડુ વાદ	૬૩૬
તાહરે આદેશે યોગિણી જીપીસ પખિણી લોગીણી,	
રાજા સુણી રલિઆયત થયો સૌરવસેન મહેલમા ગયો	૬૩૭

કોકદેવ આવ્યા ઘર લણી રાજાએ લક્ષ્મી દીધી ઘણી;
 કોકદેવ માંડ્યો આરંભ જીપેવા યોગિનીનો થંભ. ૬૩૮
 દશ પ્રકારને ગુણ જૂજૂઓ છઠો પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઓ;
 શ્રી નરખદ ગોલે કવિરાજ એહ પ્રકાર સુણીને આજ. ૬૩૯

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્મદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કટિદ્વિકરણ પદ્યમ પ્રકાર
 સમાપ્ત ॥ ૬ ॥

॥ काव्यं ॥

रक्ताम्बरारुणमुखी च सुरक्तनेत्रा

रक्ताङ्गभूषणसुशोभितचारुदन्ता ।

ज्ञानेन पूर्णवदना धृतहस्तवीणा

गुञ्जामिमालवरधारण भारती सा ॥ ६४० ॥

हूँडा

દિવસ આઠ એણી પરિ ગયા કીધા ઘણા ઉપચાર,	
કોકેદેવ ગુણુ આગલો પગ્તકય કામ અવતાર	૬૪૧
નાનાવિધ ઔષધ કર્યા લીધા સરસ આહાર,	
પ ખિણી યોગિણી છપવા કીધા ઘણા વિચાર	૬૪૨
પ ખિણી યોગિણી તે ભલી કીધા સુખ ઉપચાર,	
રાજ આપે ઈચ્છતો ખરચ વગ્ય ભંડાર	૬૪૩
ઈમ કગ્તા દિન આઠમે સુહલ દીયો મહાગય,	
સભા તિહા ઝેઠી ઘણી નૃત્ય ગીત ગુણુ ગાય	૬૪૪
રાજ વણુ આવ્યા ઘણા આવ્યા વડા પ્રધાન,	
માન ઘણો રાજ દીયે ગઢ રણુથંભરસ્થાન	૬૪૫
કોકેદેવ દિન આઠમઈ આવી કીધ બુહાર,	
પ ખિણી યોગિણી તેડીયે કીજઈ વાઢ વિચાર	૬૪૬
વાત સુણી રાજ કહઈ ભલો ભલો કોકેદેવ,	
ગંઠઈ મઢ કીધો ઘણો તું ભાજે ઘણુ લેવ	૬૪૭
રાયે ખવાસ જોલાવીયા દીધો વચન પ્રમાણ,	
લોગ સમઈ કીજીયે જે કહઈ કોકે ખંધાણુ	૬૪૮

ઓપાઠ

એક એકાત ચોટી જોરડી છાહળધ ને રતને જડી,	
માહે બાધ્યા ચંદ્રઆ ઘણા ગતન જ્યોતી દીવા સોલણા	૬૪૯

ઢાલ્યો છાપર તિહાં ઢાલીયો સોવન હીરપટે ગૂંથીયો;
 મૂકયાં ઓસીસા(કા) ઓઢણાં મહી મિષ્ટાન્ન મૂકયા ઘણા. ૬૫૦
 મૂકયા કૂલ સુવાસ^૧ ઘણી તેડાવી યોગિણી પંખિણી;
 તેડાવી રાજા ઈમ કહઈ આજ હવઈ નરની સંગ લહઈ. ૬૫૧
 અવધ વાદ સંપૂરણ હૂઓ કોકદેવ નઈ પાસઈ સૂઓ;
 રૂડી પરિ પ્રીછવસ્યે તેહ સ્ત્રી નર લક્ષણ જાણઈ જોહ. ૬૫૨
 લઈ આજ્ઞા રાજા તણી સુયણ ઘરિ આવી પંખિણી;
 કોકદેવ સોનાની સૂઈ દોય ઘડાવી સરખી જોઈ ૬૫૩
 માથા માંહિ રાખી તિણ વાર આવી રાજાને કરઈ જૂહાર;
 રાજા કહઈ સુણો પરધાન ગઈ પંખિણી સૂવા સ્થાન. ૬૫૪
 તુમહે પધારો પંખિણી કનઈ જીપી પંખિણી કહજો મનઈ;
 કોકદેવ આળ્યા ઘરમાંહિ તિહાં પંખિણી જીભી જલ નાહિ. ૬૫૫
 વસ્ત્ર હીણુ જીભી ઓલવી દીવા તણી છાયા મેલવી;
 મોડી મુખ મરકલકે હસી કોકદેવના મનમાં વસી. ૬૫૬
 ધરી ખાંહ પંખિણી ત્રાણુ જોઠાડી સેજઈ સુજાણુ;
 પહિલઈ પ્રહર રાત્રિનઈ સમઈ કોકદેવ પંખિણી જો રમઈ. ૬૫૭
 ખાટ ઉપરે જોઈઠી જોઠણી સોહઈ કોકદેવ પંખિણી;
 પહેલે પ્રહર ચઢાળ્યા અમલ હાસ્ય વિનોદ કરઈ તે રમલ. ૬૫૮
 નાનાવિધ લોજ્યાં પકવાન જીપરિ વાસ્યા ખાધાં પાન;
 અંગે ખાવનાચંદન તણો ગંધ વિલેપન કીધો ઘણો. ૬૫૯
 વસ્ત્ર ટાલી ખીજો શિણુગાર શોભે લોગિણી દેવકુમાર;
 મસ્તકિ કૂલ કેવડો ખાસ અતિ પરિમલ પુષ્પનો વાસ. ૬૬૦
 સર્વ શૃંગાર સોહિં કામિની પ્રેમ ઘણો આંજીઈ લામિની;
 સુગુણુ પુરુષ મિલતાં સ્ત્રી સુખ કામિસ્વરના જાણે દુઃખ. ૬૬૧
 ખીજે પ્રહરે હાસ્ય વિનોદ ગાહા ગૂઢા ગીત રસ મોહ;
 સરખી જોડી ઘડી કીરવાર કોકદેવ પંખિણી સું નારિ. ૬૬૨

પુરુષો વા સ્ત્રિયો વાગ્પિ યાત્રન્ન તુ નિરીક્ષણમ્ ।

પરસ્પરં સુસ્નેહં ચ તાવત્ પ્રીતિર્ન વર્ધતે ॥ ૬૬૩ ॥

પુરુષ વિચક્ષણ સ્ત્રી સંયોગ જિહ્વા લગિ નયન ન મેલો હોય,
દ્રષ્ટો દ્રષ્ટિ બિહૂ જન હૂઆ વાધર્ધ પ્રીત ન થાઈ જૂઆ (હા) ૬૬૪

હુહા

નયણા કેરી પ્રીતડી જો કરી જાણે કોય,
જે રસ નયણે ઉપજે તે રસ સેજ ન હોય ૬૬૫
અણુભણ્યા શુ પ્રીતડી પહિલી નયણ કરત,
નયણ સરોવર પ્રીતિ જલ ત્રિયા વિરહ પીયત ૬૬૬

स्त्रियोऽनेकचरित्राणि कुर्वन्ति च पदे पदे ।

दृष्टिसंमेलन तासां यदि पूर्वजन्तुः फलम् ॥ ६६७ ॥

ચોપઈ

સ્ત્રીના ચરિત્ર અનેક વખાણ પગે પગે પાસઈ જાધિ જાધાણ,
કોકદેવ કહઈ સુણ પખિણી પ્રીત પખે નહિ કામિની ૬૬૮
કોકદેવ કહિ સાચો સહી પ્રીત પખઈ તસ મિલીયે નહી,
દ્રષ્ટો દ્રષ્ટિ નીરખઈ બિહૂ જણા કીજઈ લક્ષણ વિરહી તણા ૬૬૯
કોકદેવ તિહા માઠી આલ જાહ કંઠી ઘાલી સુકુમાલ,
તવ પખિણી જાહુ પાછી કરઈ હૂ હૂ કહિ વચણ ઉચ્ચરઈ ૬૭૦
કોકદેવ કહઈ સુણ મહારી વાત આજ લગે નર ન લાગો હાથ,
તહારો રૂપ નિહાલી કરી કાઈક ચિત્ત બીની સુદરો ૬૭૧
કોકદેવ કહઈ સુણ સુદરી જિણ દિવસ તુ ઇહા પરવરી,
તાહરી વાત સૂણી ને કાન નાઠી નિદ્રા ભૂખ નિદાન ૬૭૨
પખિણી ભણે સુણો કોકદેવ તહારી કિર્તિ સુણીને દેવ,
કામકલા જાણે ભોગવી તિહા થકી હું નાગી હવી ૬૭૩
સુઝને તા આવ્યો અભિમાન એહવો છે કુણ પુરુષ નિધાન,
રણુથલાર ગઢ આવી વહી તે મે દીઠો નયણે મહી ૬૭૪
કોકદેવ કહઈ વલતો વચણ અમૃતદ્રષ્ટિ જોવો નયણ,
પૂર્વજન્મની જાણી પ્રીતિ અમ સઘાતે મિલીયે ચિત્ત ૬૭૫
— તુ છઈ નારી ચતુર સુજાણ તુઝ વિરહે સુઝ છડ્યા પ્રાણ, —
પ્રીત વચન તુમ્હે આણીયે દેઈ આલિગન સુજન દીયે ૬૭૬

વલિ હાથ પાછો ઠેલીયે તે ખલકે સોવન ચૂડી વાળયે;
 હાથ મીલાવો સ્વામિ તુમ્હે ઈહાં એકલાં દીઠાં અમે. ૬૭૭
 વલતો કોકદેવ કહધ એમ હું બેઠો તુમ્હે એકલાં કેમ;
 મરકલકધ હસી જુઓ નાર વાંકી દ્રષ્ટિયે જાયે વિચાર. ૬૭૮
 હલુચૈ હલુચૈ આધી લીયે પંખિણી યોગિણિ ધીરજ દિયે;
 ફૂલ દડાશું મારે હીયે તિણે કરી કંદર્પ જાગીયે. ૬૭૯
 માહોમાહિ રસ બોલે વલો અમૃત વચન હોયે કોમલી;
 હાવલાવ મંડળ પંખિણી નયણબાણ સાંધે પદ્મિની. ૬૮૦
 કોકદેવ માંડે ખડૂ આલ હીઆસું ભીડે સુકુમાલ;
 સ્તન ભીડે સુખ ચુંગન કરે પંખિણીને શશિકલા બલરે. ૬૮૧
 કામચૈષ્ટા કીજીઈ ઘણી નખ ચંપન હૃદય ભીડણી;
 ગાઠે ખલ આલિંગન કરધ ચુંબે ગાત્ર હોઠ સુખ ધરધ. ૬૮૨
 નગન થઈ સુતા બે જણા માહોમાહિ જોવે પ્રેમણાં;
 વલિ વલિ તે પાછું કરે કોકદેવ બલે બાંહે ધરે. ૬૮૩
 જાંઘમાહિં ભીડી દ્યે જાંઘ પંખિણી યોગિણી સહિ લાંઘ;
 વલી વલી કુચ મર્દન કરે કોકદેવ ગુણ ગતિ આચરે. ૬૮૪
 ઇમ કરતાં પ્રહર બે ગયા ત્રોતે પ્રહર સચેતા થયા;
 મદોન્મત્ત થઈ પંખિણિ વ્યાખ્યો વિરહ સખલ યોગિણી. ૬૮૫
 જાગ્યો મદન વિરહ ભોગિની પરવશ કામ ઘડેલી થઈ;
 પુરુષ સંગની ઈચ્છા થઈ પંખિણી વીર્ય દ્રાવ તિહાં થઈ. ૬૮૬
 કોકદેવ દીઠી મદ્યોગ પંખિણી સરસો માંડયો ભોગ;
 ભોગ સુખ પામે યોગિણી જાગ્યો મદન વિરહ ભોગિની. ૬૮૭
 કોકદેવ નહી દ્રવે લગાર તિણે સમૈ કીધો સુવિચાર;
 માથા માંહિથી કાઠી સૂઈ સ્તન બેહૂમાં ચાંપી જૂ જૂઈ. ૬૮૮
 કોકદેવ દ્રવ્યા તિણુ વાર પામી સુખ યોગિણી અપાર;
 ચોરાસી આસન સયોગ કોકદેવ કીધો તિહાં ભોગ. ૬૮૯
 યોગિણી સુખ પામી તિણે સૂઈ સુખે કરો નિદ્રા વસિ હુંધ;
 કોકદેવ ઉઠયો તિણુ વાર રાત્રિ પાછલી ઘડી બેચાર. ૬૯૦

નાહિ ધોઈ પહિર્યા ચીર કોકદેવ તિહા થયા સધીર,
 સાર કપૂરે ખાધા પાન ગંધ સુગંધ લગાવ્યા માન ૬૯૧
 ઇંમ કરતા દુઓ સવાગ આવી રાયને કીયા જીહાર,
 તિણી સમૈ ભગી યોગિણી મોડી આવસ ઉઠી પખિણી ૬૯૨
 સ્તન ઉપરે હાથ ફેરવિ ખૂચી સૂઈ હાહા દરી,
 દીઠી સૂઈ સોનાની દોય થણ માહ ગેસારી જોય ૬૯૩
 કોકદેવ મૂને છેતરી મનમા લાજ આવી તે ખરી,
 માન પોતાનો લાજયો સહી મન માહે વિમાસી રહી ૬૯૪
 ગળને સુ મુહ દાખસ્યુ માથો ધૂણી બોલે ઇંસુ,
 ચોઢી ચોઢણો સૂઈ રહી કુણુ બાણે જીતી કે મુઈ ૬૯૫
 રાજા પ્રતે કોક કહેં વયણ પખિણી જઈ જોવાડો નયણ,
 તાહરે સેવકને પખણી જીતી રાત્રિ માંહી યોગિણી ૬૯૬
 જોવરાવી રાજયે પખિણી મુખ ન દેખાડે લજ્જા ઘણી,
 પહેર્યા ચોઢી ચરણા સાર ઉઠી પખિણી થઈ હુંસીઆર ૬૯૭
 હવે નૃપનંદ મુખ સ્યુ દાખીયે તતક્ષણ અગનિ કાઠ ભક્ષિયે,
 કરી સજ્જઈ જવવા તણી નહી તટ ચાલો પખિણી ૬૯૮
 વાત મુણી રાઉ આવ્યા તિહા પખિણી યોગની ભમી જીહા,
 કહે રાજા મુણી પખિણી નાર કિહાથી લાજ આત્રી તુજ માર ૬૯૯
 તેહ દીહાડો સાભાગતો નહી સભામાહિ નાગી તું રહી,
 તિણુ દીવમે તુજ ન આવી લાજ અગનિ લક્ષણ કરે તું આજ ૭૦૦
 વલતો વચન કહે પખિણી સાભલ રાજા વાત છે ધણી,
 મે જીયા અનેક વજીર મોટા રાજા છે જે ધીર ૭૦૧
 કોઈ ન જીને મુજ સઘાત કોકદેવ મુજ લીધી હાથ,
 ખુદ્દિવત એ ભલો પરધાન તેણે મુજને જિતી સનમાન ૭૦૨
 હવે હું મુખ દેખાડુ કિમ હારી વાદ કોકે સુ એમ,
 જો પરણુ તો કોકે ભરતાર નહિતર દેહ તણુ નિરધાર ૭૦૩
 આજ પછે નવિ કીજીયે વાદ કોકદેવ ઉતાર્યો નાહ,
 કહે રાજા મુણી પખિણી મર્મ હવે તું પાલ પ્રતિવ્રતા ધર્મ ૭૦૪

કોકદેવને તુજ આપસ્યું ભલે મહૂરત પરણાવસું;
લીધો લગન માંડ્યો લછાહ કીધો ઉત્તમ ગતિ વિવાહ. ૭૦૫

દાન માન દીધાં અતિ ઘણાં ઉત્તમ ચીર દીયાં સાજનાં;
રાજા અતિ હરખિત થયા પરણી કોકદેવ ઘરે આવીઆ. ૭૦૬

સૌભાગ્યસુંદરી દીધો નામ રૂપસુંદરી અતિ અલિરાંમ;
આપ્યો રાજા અતિ ઘણો માન કોકદેવ એ વડો પ્રધાન. ૭૦૭

ઘણો મહોત્કવ કીધો રાય કોકદેવ પરણ્યા તિણ ઠાય;
મહાવજીરી આપી રાય કર્મયોગ સુખ લીલ કરાય. ૭૦૮

કોકદેવ સ્ત્રી જોડી મિલી દૂધમાંહે જિમ સાકર ભલિ;
ઘટતું દૈવે કીયું સંસાર કિહાં રણથંભર કિહાં પંખિણી નાર.
દૈવ સંયોગે વિવાહ મિલ્યો પરમેશ્વર દૂખ દૂરે ટલ્યો;
લિખ્યા લેખ નવિ પાછા થાય શ્રીનરખદ કહેં કવિરાય. ૭૧૦

એક દિવસ રાજા પૂછંત સાંભલિ કોકદેવ એકંત;
કહેં કિમ જીપીએ પંખિણી વિસ્તર ભેદ કહેા મુજ ભણી. ૭૧૧

સ્ત્રી નર કંદર્પ કિમ જાગીઈ એહનો ઉત્તર અમ્હે માંગીયે;
વલતો કોકદેવ કહૈ ઇચું સ્ત્રી જિતવાનો ગળે કિસ્યો. ૭૧૨

કંદર્પ તણા થાન છે ત્રિણ તેહની યુગતિ કહૂં વિવરણ;
એક તાલવૈ બીજો હીયે ત્રીજો ઇંદ્રી યોનિ સંચીયે. ૭૧૩

જેહનૈ કંદર્પતાલૂ હોય સ્ત્રી પુરુષે તે ભોલાં દોય;
અતિ સુધડ બંધ તનૂ ધરેં ઉત્તમ લક્ષણ તે આદરે. ૭૧૪

જેહનૈ હીયેં કંદર્પનો વાસ તે સ્ત્રી નરના ગુણ અભ્યાસ;
સ્ત્રી હીઠે નર ઉપજે કાંમ થોડે થોડે (કિમ) વાધઈ માંન ૭૧૫

થોડો બંધ તે સ્ત્રી નર તણો મધ્ય ગુણ કહીયે તેહ તણો;
જેહનેં કંદર્પ ઇંદ્રીયેં રહેં સ્ત્રીની યોનિ વાસો કહેં. ૭૧૬

યોનિ લિંગ યોગે જાગંત તે સ્ત્રી નરને પ્રીતિ કહંત;
પણ તતલક્ષણ દ્રવે જે જણા તે અધમ કહીયે કાંમણા. ૭૧૭

એ કંદર્પનાં નિશ્ચલ ઠાંણુ થોડા ઘણા કહ્યા સહિ નાણુ;
સુણ રાજા સ્ત્રી જીવવા પ્રકાર સરખી સરખી પ્રીતિ અપાર.

નિમ અરણી કાષ્ટ માંહેથી આગ મથન કરતા ઉપને બાગ,
 તિમ સ્ત્રી રક્ત પુરુષનો બિંદુ બેહૂ સયોગે ગર્ભ સંબધ. ૭૩૮
 પુરુષતણે બિંદુ અધિકો હોય સ્ત્રીના રક્ત થોડેરો હોય,
 મૈથુન કરતાં પુરુષ પ્રસંગ ઉપને ગર્ભ પુરુષનો લિંગ ૭૩૯
 સ્ત્રી રક્ત ને અધિકો હોય થોડો બિંદુ પુરુષનો નેય,
 કન્યા જન્મ હુવે તિણવાર આપ આપણે કરમે સાર ૭૪૦
 વીર્યરક્ત ને સરખા હોય તદિ નપુ સક ઉપને સોય,
 ગર્ભ તણી ઉત્પત્તિ એ કહી વીર્ય રક્ત ને શુદ્ધા સહિ ૭૪૧
 રોગ રહિત ઉપને શરીર સ્વાભાવિ રાજ યુગ સધિર,
 બિંદુમાહિ હોય વર્ણ વિકાર તો તે ગર્ભ ન ઉપને સાર ૭૪૨
 સ્ત્રીના રક્ત તણે વિકાર ને હોવે તો ગર્ભ ન સાર,
 તેહનાં લક્ષણ બોલીશ હવે આચારજ શ્રી નરખંદ કવે ૭૪૩
 વાતપિત્તને શ્લેષ્મ વિકાર તેહ ઉપન બિંદુ અસાર,
 વાય વિકારે થયી બાધિયે પદ સારિજો પીત બાણીયે ૭૪૪
 શ્લેષ્મ વિકાર ધરે તો પ્રીણ વાતપીત્તનું હોયે ક્ષીણ,
 વાય શ્લેષ્મે ઉપને બિંદુ વિકલ્પ દુધિ બાણિ નરિંદ ૭૪૫
 પિત્ત શ્લેષ્મ તણે વિકાર બાણે છાસ તણે વિસ્તાર,
 એહવા રોગના બાણો લેદ ગર્ભ ન ઉપને ફોગટ ખેદ ૭૪૬
 નેઈ બિંદુ તણે પારજો ઓષધ કીજે તનુ સારીજો,
 નિમ બિંદુ હોયે શુદ્ધવાસ ગર્ભ ઉપને ભોગ વિલાસ ૭૪૭
 સ્ત્રીને રક્ત તણે વિચાર ચાર લેદ બોલ્યા સુવિચાર,
 પહિલો લાખ રગ સારીજો બીજો શ્યામ વરણ પારીજો ૭૪૮
 ત્રીજો બાણીઈ મામલીઆ રગ ચોથો રગ બાણિસ પતંગ,
 શુદ્ધ વર્ણ એ બોલ્યા સાર સિદ્ધર વરણે વાય વિકાર ૭૪૯
 પિત્ત વિકાર મજાઠહ રંગ શ્લેષ્મ ઉપને કુકુમ ભાગ,
 વાતપિત્તનો વર્ણુ નેહ એકો રગ ન દીરે તેહ ૭૫૦
 પિત્ત શ્લેષ્મ તણે વિકાર ધરે પ્રીણને રક્ત વિકાર,
 નેઈ વિકાર ઓષધ કીણયે નિમ ઉત્તમ ગર્ભ સંજયે ૭૫૧

- જેઈયે રક્ત તણા પારખો વસ્ત્રે લાગો ગુણ સારીખો;
ધોત વસ્ત્ર ખિરાજે જેહ ઉત્તમ રક્ત જાણી જે તેહ. ૭૫૨
- મધુ પીપરિ ને સાકર દ્રાક્ષ નરને પિત્ત વિકારે ચાખ;
આસંધિ સેવાડો દૂધસૂં વાય વિકાર સમે પુરુષ શું. ૭૫૩
- સાકર જીરંને કાંગણી માંહે વરિઆલી મેલો ઘણી;
પ્રભાતકાલે કાકી કરો નરને પિત્ત સમે ઉભરો. ૭૫૪
- ત્રિકલા ત્રિગદૂ સાકરમૂલ સમભાગે કીજ સમતૂલ;
વાટી ચૂરણ દૂધે વાવરો શ્લેષ્મ વિકાર થાયે પહરો. ૭૫૫
- મિશ્રિત ઔષધ મિશ્રિત હરે નરનું વીર્ય અપૂરવ કરૈ;
ઈહાં સંક્ષેપે જોલ્યા સોય આગલ વક્ત્રી વિસ્તારે જોય. ૭૫૬
- સ્ત્રીને વાય હરે તે કહૂં સંક્ષેપ માત્રે જે હું લહૂં;
નાગ યુષ્પને બલ પડવાસ જેઠીમધ આસંધિ પ્રકાશ. ૭૫૭
- મધુ સું ભક્ષણ નારી કરૈ વાય દોષ સઘલો પરહરૈ;
સ્ત્રીને રક્તમાં હોયે વિકાર તે થાયે તતખીણ સુખ સાર. ૭૫૮
- દ્રાખ મધુને કદૂ એલચી માહિ લવિંગ રચીયે સચી;
ખીજેશ રસસું દીજીયે પીત્તવિકાર તતખીણ લંજીયે. ૭૫૯
- એ જોડૂ ઔષધ એકઠાં કરો શ્લેષ્મ વિકાર તતખીણ હરો;
પીતપાપડો ઉકાલી કરી દીજે સ્ત્રીને મધુસું ધરી. ૭૬૦
- સર્વ રક્ત રોગ હરે તતકાલ ગર્ભ ધરે નારી સુકુમાલ;
સૂખે પ્રસુતા બાલક જણે વીર્યવંત કવિ નરખદ બણે. ૭૬૧

હુહા

- કોકદેવ કહે સુણો નરપતિ મહન તણા પ્રકાર;
ઔષધ કામજ શાસ્ત્રનાં જોલિશ સુણો વિચાર. ૭૬૨
- કામક્ષીણ હોયે ઘણા ઇંદ્રી નવિ ઉઠંત;
તેહ તણાં ઔષધ કહૂં સુણજો વૈધ વૃતંત. ૭૬૩

ચોપાઈ

- જે નરને પુરુષારથ નહીં સ્ત્રી સંઘાતે પ્રેમ જ નહીં;
તેહ તણાં ઔષધ જોલિશ પ્રીછી લેજો તમે નરેસ. ૭૬૪

ચીણકખાળા અકલકરો કદમૂશલી એકઠા કરો,
 ઘોલા કાલા કોસલા બીજ લેળ્યો ડોચા એહિખરા બીજ ૭૬૫
 નાગકેશર ને માલકાગણી બયફલ બવત્રી લાણી,
 તજ તમાલપત્ર મેલવો સમલાગે ઓપધ લેલવો ૭૬૬
 વાટી ચૂરણ તે કીણ્યે માહિ ઓપધ બીજા મૂકીયે,
 ટાંક એક કપૂર પ્રમાણુ છૂંટ ટાંક એક બ ધાણુ ૭૬૭
 સૂઠિ ટાંક બે મધ્યે મેલિને વિજયા ચાર ટાંક લેલીયે,
 પહિલા ઓપધ બાલ્યા જેહ અઢી ટાંક પ્રમાણુ તેહ ૭૬૮
 સર્વ એકઠા કીણ્યે સાર વાટી સૂક્ષ્મ ચૂરણ વિચાર,
 વસ્ત્રગાલ કીજે તે સહી મધુસુ ગોલી બાધો લહી ૭૬૯
 અથવા ગુલસ્થુ લેઈ બાધીયે ટાંક એક માને કીણ્યે,
 તે ગોલી લીજે પ્રભાત જાગે કામ કરે આખ્યાત ૭૭૦
 પુરુષ ઘણો હોયે સમરથ અતિ હે દીપતો હોય મન્મથ,
 જે સ્ત્રી નરનો તાલૂ બજારો કામક્ષીણુ હોયે તે ખરો ૭૭૧
 ઉન્હાલે સગ તે નવિ કરે સ્ત્રી સલોગ વ્યાધિ સચરે,
 તેહનો ઓપધ કીજે તેહ પ્રીછિ લેને તે નર જેહ ૭૭૨
 ઉન્હો દૂધ કરીજે ઘણો ખાડ ખમ્બુર માહે મેલો ઘણો,
 ઉન્હો ઉન્હો તે પીણ્યે બજારો તાલૂ મેટી છયે ૭૭૩
 જે નરનો હીયો બજારો તેહનો લક્ષણુ હૂ ઉચ્ચર,
 ભોગ કરી ઉઠે જેતલે હીઓ ધૂનૈ ઘણો તેતલે ૭૭૪
 તેહનો ઓપધ કીજે એહ હીયો બજારો પ્રીટે તેહ,
 સેર એક અજમા ફેતરા પુટ ઘાત ઘો રસ ભાગરા ૭૭૫
 તે માહિ ઓપધ મૂકીયે ટાંક અઢાર અઢાર લીણ્યે,
 માહિ^૧ પોસ્ત આકનાં ફૂલ નિર્ગૂંડી અરડુઓ તુલ્ય ૭૭૬
 હરડેહલ બહેડાહલ સાર સરધુફૂલ ટાંક અઢાર,
 ખેરર કુપલીક્ષીરનો કંદ મીરી માહિ મેલવીયે સદ ૭૭૭
 સર્વ સૂક્ષ્મ વાટીઈ આછે વસ્ત્ર લેઈ ચાલિયે,
 ગુણ મધુસુ ગોલી વાલીયે ટાંક ત્રણ દિન પ્રતિ ખાઈયે ૭૭૮

પ્રાતઃ કાલે ગોલી એક કરવી નરને યુગાત વિવેક;
 ઉપર દૂધ પીજીયે ઘણું કઠિન હીયો હોય નર તણો. ૭૭૬
 કામવૃદ્ધિ પામેં પુરુષને થંભણ બંધ કરે સંગમે;
 જે નરનેં ઇંદ્રી જાગે નહીં તેહનાં ઔષધ બોલિશ સહી ૭૮૦
 લવિંગ અગર ત્રીજૂ તવખીર તજ તમાલપત્ર લેજો ધીર;
 જાયફલ નૈ જાવંત્રી સાર નાગકેસર પીપર સંભાર. ૭૮૧
 સુંઠિ કાલો વાલો મૂકીયે કમલકાકડી કપૂર લીજીયે;
 જીરો લીજે જોઈ સાર સર્વ સમ ભાગ મેલો સાર. ૭૮૨
 વાટી નેં ચૂરણ કીજીયે ચૂર્ણ અર્ધ ખાંડ મૂકીયે;
 ભરી હથેલી ખૂકી કરો તાઠા પાણી સું આચરો. ૭૮૩
 પ્રાતઃકાલે લીજીયે તેહ સર્વ રોગ જાય પરમેહ;
 ઇંદ્રી મૂચલ તણે પ્રમાણ સમરથ હોઈ ધીર સુખાંણ. ૭૮૪
 વલી એક બોલીશ પ્રકાર ઇંદ્રી ઉઠે કાંમ સફાર;
 મિરી દાલચીની ખસખસ ખીજ હલોલ તણા એકવીસ. ૭૮૫
 સુઆ સૂંઠિ કમલકાકડી મોચરસ લીજે સાંકડી;
 નવ નવટાંક પ્રમાણે ભાગ ટાંક ત્રિણ મૂકીજે નાગ. ૭૮૬
 વાટી મધુસું ગોલી કરો બોર જેવડી તે વાવરો;
 સંધ્યાકાલે કીજે સદા ઉઠે ઇંદ્રી કાંમ હૂંચે મુદા. ૭૮૭

દૂહા

કાલી તુલસીનાં ખીજડાં લીજે નવટાંક માંન;
 ગુલચંદ્ર ગોલી ખાંધીયે ટાંક અઠી પ્રમાણ. ૭૮૮
 દેહકાંતિ વાધઈ ઘણી જાગે કંદર્પ રેલ;
 શ્રી ભોગે દશ દિન પ્રતે કામ કુતુહલ કેલિ. ૭૮૯

ચોપઈ

એહ ઔષધ કહીયે સામાન્ય હવે રસાયણ બોલિસ જ્ઞાન;
 મોટા મનુષ્યને તે કીજીયે સિદ્ધ રસ જોઈ લીજીયે. ૭૯૦

વજ્રાભ્રાસત્વરૈકાન્તૈ સ્નિગ્ધપિષ્ટકૃતોરસ ।

સપ્તાહં કુટ્વરીદાતિ રવર્લયિત્વા તુ ભૂધરે ॥ ૭૯૧ ॥

કાંતિદા વીર્યદાસ્યસ્થા ગુટીકાઅમરસુંદરી ।

પળમાસેન જરામૃત્યું રોગશસ્ત્રાદિવારણં ॥ ૭૯૨ ॥

ઓપધ

વજ્રભ્રમ લીજે ચ્યાર લાગ અબ્રક સત્વ લીજે ચ્યાર લાગ,
 સુવર્ણ ચ્યાર લાગ મેલીયે કાતિ લોહ ચ્યાર જ મેલીયે ૭૯૩
 શુદ્ધ પારો ચ્યાર લાગ મેલવો સર્વ રસ લેલા લેલવો,
 કોઠ બરી કાતિ રસ લેય દીવસ સાત પુટ દીજે તેહ ૭૯૪
 એવ ચઉદ દીવસ ખરલીયે માટી સ પૂટ માહિ ઘાલીયે,
 ભૂધર યત્રે પ્રહર જ આઠ ચડતો દીજે અગનિ કાઠ ૭૯૫
 શીતલ કરી ઓપધ કાઢીયે સૂક્ષ્મ કરી રસિ વાટીયે,
 ગોલી મિરી પ્રમાણે કરી એહનો નામ અમરસુ દરી ૭૯૬
 દિવસ પ્રતિ ખાઈ જો સદા પટ્માસ લગે સેવો સદા,
 જરા નહી તે નરને કદા રોગ રહિત હોયે સર્વદા ૭૯૭
 કામી નરને વાધઈ કામ શસ્ત્ર ન લાગે તનુ અભિરામ,
 ખાટો ખારો તે વરણ્યે જીહા લગે એહ રસ લીજીયે ૭૯૮
 ગોલી મુખિ ગમિ જઈ સદા પુષ્ટિ કર્મ વીર્ય હોયે મુદા,
 દેહ કાતિ વાધઈ તે ઘણી દેહ દેહ હોયે તેહ તણી ૭૯૯
 વલી રસ એક બોલુ સાર પ્રીછી લીજ્યો વૈધ વિચાર,
 જેહ બાણ્યે રસાયન કલા તે એહ ઓપધ કર્મ બલા ૮૦૦

હેમંતારવિપંસુત મશ્મગધ સમાંસકં ।

ચિત્રકા ડ્રેવેગૈવ મર્દયિત્વા દિન પચેત્ ॥ ૮૦૧ ॥

લોહપાત્રે તથા યામ અગ્નિ મધ્યેષુ સ્થિપેત્ ।

રસ સર્વૃણે સિદ્ધં સૂત ચદ્રોદયામિથ ॥ ૮૦૨ ॥

ગજપીપ્પલી ક્ષૌદ્રં ચ યુક્તાદત્તવલ્લદ્વય ।

પાઙ્ગુ સગ્રહણી જયેત્ ॥ ૮૦૩ ॥

ચોપાધ

સોનું રૂપું તે સમભાગ પારો ગંધકનૈ વલિ નાગ;
 સરિખાં આદ્રક રસૈ મરદીયે ચીત્રકરસ કાઢી ખરલીયે. ૮૦૪
 પ્રહર આઠ ખરલ કીજૈ સહી લોહ સંપુટ મેં ઘાલો રહી;
 એક પ્રહર બાલીજૈ આગ અડાઈયા છાણા ગજપૂટ લાગ. ૮૦૫
 પછે વલી ચૂર્ણ કીજીયે મધુ પીપલસું તે લીજીયે;
 ગુંજ પ્રમાણુઈ માત્રા કરો તેહ રસનો ગુણુ છે આકરો. ૮૦૬
 જીરણુ તાવ બાયે તતકાલ સર્વ પ્રમેહ નાશે ભૂપાલ;
 પાંડુ રોગ સંગ્રહણી બાય દુર્બલ નર તે માતો થાય. ૮૦૭
 કામક્ષીણુનો વાધઈ કામ દેહી રૂપ ધરઈ અભિરામ;
 સ્ત્રી ભોગવતાં સુખ હોયે સહી કામશાસ્ત્રની ગતિ એ કહી. ૮૦૮
 વલિ એક બોલીશ અભિરામ ઔષધ તણો લેજીયો ગુણુઆમ;
 કથા પ્રસંગઈ બોલું સાર કવિ નરખદ કહે વૈધ વિચાર. ૮૦૯

ટંકણં રવિદુર્ગ્ધેન પિષ્ટ્વાતા સાં મુખં લિપેત્ ।
 રુધ્વા માંડૈ પુટે પાચ્ય સ્વાંગ શીતં વિચૂર્ણયેત્ ॥ ૮૧૦ ॥
 ચૂર્ણતુલ્યં મૃતં સુતં વેક્રાંતં સુત પાદકં ।
 શિશુમૂલ દ્રવૈ સર્વ સપ્તવારં વિભાવંયેત્ । ૮૧૧ ॥
 સૂક્ષ્મચૂર્ણં તતઃ કૃત્વા ચૂર્ણ પાદાંસ ટંકણં ।
 ટંકણં વચ્છનાગં ચ તત્સમં મરિચં ક્ષિપેત્ ॥ ૮૧૨ ॥
 માતુલિજ્ઞાર્દ્રકદ્રાવૈ સર્વમેતદ્વિજો જયેત્ ।
 ચતુર્ગુંજામિદં સ્વાદૈ સર્વરોગ પ્રશાંતયો ॥ ૮૧૩ ॥

ચોપાધ

ચોખટ દીજે ટંકણુખાર આકદ્ધ પુટ દીજે સાર;
 માટી પાત્રમાં સંપુટ કરી પ્રહર અગની એક દીજે ખરી. ૮૧૪
 શીતલ કરી ચૂરણુ કીજીયે ચૂરણુ સમો પારો મૂકીયે;
 પારો ચોખટ જે મારીયો તે ચૂરણુ માંહિ ધારીયો ૮૧૫

પારદ તણે વલી ચોથો ભાગ મેલ્હી જઈ વૈકાત સુરાગ,
 સરધૂમૂલ તણે રસ લેય વાર માત પુટ દીલઈ તેહ ૮૧૬
 સૂક્ષ્મ ચૂરણ વાટી જે ઘણે વસ્રગાલ કીજે ચૂરણે,
 ચૂરણ અરધ ટકણખાર ટકણ અરધ નાગ વિચાર ૮૧૭
 સર્વ એકઠો કીજે સહી વાટી ચૂરણ કીજે લહી,
 સર્વ ચૂણ સમભાગઈ મિગી માહિ મૂકી જે વાટી કરી ૮૧૮
 રસ બીજેરાને મરદીયે સાત દિવસ તે રસ ખરલીઈ,
 પછે અદ્રકને રસે વલી સાત દીવસ મરદીજઈ મિલી ૮૧૯
 ચ્યાર ગુજ ભારિ કીજીયે દિન પ્રતે એહ રમ લીજીયે,
 ત્રૈલોક્યચિંતામણિ નામ એહરસ કહીયે અભિરામ. ૮૨૦

વ્રિંહ દીપયતે વર્લિ ચ કુરુતે તેજો મહદિચ્છતો
 વીર્ય વર્ધયતે વિપ ચ દરતે દાઢઘં વિવત્તે તનો ।
 અભ્યાસેન નિહંતિ મૃત્યુ પલિત પુષ્ટિ પ્રદત્તે નૃણાં
 કામ હતયતિ ક્ષમં ક્ષપયતે શ્વાસં ચ નિકાસયેન્ ॥ ૮૨૧ ॥
 વાતં વિદ્રવ શૂલ પાંડુ સગ્રહણી રક્તાતિસારમ્ જિયેત્
 મેઢાલીઢ જલોદરાસ્મર તૃપા સોફોઢ લંબોદર ।
 લૃતા કુન્છ મગદર ઝવરગણ વાશ્મસિ કુષ્ઠાન્યસો
 સાધ્યાસાધ્ય રુજોનિઢ સુરસૈ ત્રૈલોક્યચિંતામણિ ॥ ૮૨૨ ॥

ચોપાઈ

ત્રૈલોક્યચિ તામણિ રસ લીજીયે તેહના ગુણ અમૃત લીજીયે,
 અગનિ પ્રદીપ કરે નર તણી બલ વાધઈ કાંતિ હોવે ઘણી ૮૨૩
 વૃદ્ધ અવસ્થા રસ પાલટે બાલે યોવન તનુ પાલટે,
 કાસ સ્વાસ હૈ તતકાલ વાત શૂન હૈ બૂપાલ. ૮૨૪
 રક્તાતિસાર બાધઈ રસ એહ ખાતા સર્વ બાજે પ્રમેહ,
 પિહા તણે તાં હોવે વિષ્ણુસ જો સેવીયે રસ એક માસ ૮૨૫
 જલોદર તણા સર્વ રોગ નાથ જો એહરસ સેવે માહારાય,
 પાનહિ તણે તિહા કીજે જેઠ તૃણા સોજો હૈ વિચ્છેદ ૮૨૬

મૂત્રકૃચ્છ ભગંદર રોગ તાપ ત્રિણિનો હોયે વિયોગ;
હરસ તણો તિહાં હોય વિનાશ કોઠ અઠારનો હોયે વિનાશ. ૮૨૭
વલિ અનેક જે હોય અસાધ્ય તેહ રોગ થાઈ સુસાધ્ય;
કામી નરને સુખ દે ઘણો કામક્ષીણ વાધ્યઈ તેહ તણો. ૮૨૮
જોઈ ક્રિયા કીજઈ રસ સાર રસ રતનાકરનો વિસ્તાર;
ખંડ ચિકિત્સા માંહિ કહ્યું તેહ વર્ણવ્યું જે મેં લહ્યું ૮૨૯
એહ રસ મેં કેલવીઓ ઘણું વિસ્તારીને તે હું લાણું;
શ્લોક તણું કરી વ્યાખ્યાન પ્રીછી લેજ્યો બુદ્ધિ નિધાન. ૮૩૦
ગ્રંથ તણા જ્ઞાન જે લહે તેહ પ્રીછસ્યે નરખદ કહે;
વલી એક ઔષધનો લેહ સાંભલિ રાજા વડે વિષેહ. ૮૩૧

कर्पूरफेनं रसजं च मर्घं धत्तूरतोयैर्दिनसूक्ष्मरवल्वे ।
माषैक मात्रा भूज वह्निरवादे त्रिपुरराजो मदनेंद्र राज ॥ ८३२ ॥

ચોપાઈ

કપૂર અક્ષિણ અને હીંગલો સમભાગે લીજે સાંભલો;
મરદીયે ધંતૂરા રસ દિવસ એક મરદીજે કસઈ. ૮૩૩
માસા પ્રમાણુ ગુટીકા કરો ઘ્રત સાકર માંહિ વાવરો;
અથવા પાંનના ખીડાં માંહિ તે ગોલિ ખાઈ જો લાઈ. ૮૩૪
દિવસ પાછલિ ઘડીયાં હોય ખાઈ જઈ ગોલી રસ સોય;
સ્થંભન હોય દશ ઘડી પ્રમાણુ કામરાજનાં એ ખંધાણુ. ૮૩૫
નારિ રસ પામીજે સાર લોગ તણો હોયે વિસ્તાર;
મહાદેવિ ગુટીકા એ કહી બુદ્ધિવંત પ્રીછે જો સહી. ૮૩૬
વલિ એક જોલોશ અલિરાંમ મદનકાચેશ્વર રસનો નામ;
કામીજનને વદ્ધલ સદા રસિક કીજે હરખે સૌ મુદા. ૮૩૭

रसं गंधकं कनकं जया समुद्रसोषयोः ।

देवदारुं मर्कटी सुरपुष्पं ईषवंधयोः ॥ ८३८ ॥

જાતિફલં જાતિપત્ર કર્પૂરં ફેનયોઃ સહ ।

પિપ્પલીપાજમોદં ચ લોધાનકં યુતસ્તથા ॥ ૮૩૯ ॥

एतानि समभागानि तृतीयांशो गुडं क्षिपेत् ।

अरिष्टास्ति प्रमाणेन मदनकामेश्वरो रस ॥ ૮૪૦ ॥

भक्षयेत् सार्ष्णिं शर्कर्या दिवसास्त समये सदा ।

बलपुष्टिं करो नित्य वीर्यस्तंभकर परं ॥ ૮૪૧ ॥

नराधिपै भक्षयित्वा नारी भवति किंकरी ।

मदनकामेश्वरोय च रस प्रोक्तं महाबुधैઃ ॥ ૮૪૨ ॥

પારો ગઘઠને કનકખીજ વિજયા સમુદ્ર સોષ વલિ લીજ,

દેવદાડ ને' કાચકુહરી લવિંગ મેલવો ઉત્તમ કરી ૮૪૩

ઈમ સંખધ ઔષધ મેલવો જયદલ જવત્રી લેલવો,

અઠલકરો કપૂર અગ્રીણુ સારી પી પલી લીજઈ વીણુ ૮૪૪

લોખાન ચોદ્રખટ એકઠો કરો સમભાગે સવિ લીજો ખરો,

વાટીને ચૂરણ કીણ્યે વચગાલ સૂક્ષ્મ લીણ્યે ૮૪૫

સર્વ ઔષધને ત્રીજો ભાગે ગોલ મેલવીયે જોઈ લાગ,

અરીઠા સમ શુટીકા કરો અસ્તકાલ સમયે વાવરો ૮૪૬

દૂધ દૂર પથ્ય ત્રીજઈ સાર જલ વાધે મૈથુન કરતા નાર,

સ્થબન કરે ઘડી દશ જાણુ રસ કામૈશ્વરનો જધાણુ ૮૪૭

વલી ખોલીસ એક પ્રકાર કામક્ષીણુને મદન અપાર,

ગત કામૈ ઔષધ કીણ્યે કામશાસ્ત્રનો મત લીણ્યે ૮૪૮

દૂહા

આસધિ રૂડી આણીયે વાટી કીજો નહાન,

વચગાલ ચૂરણ કરી મૂકી જે ખાડ સમાન ૮૪૯

પ્રાત કાલે ખાઈયે ઉપર પીજો દૂધ,

વાધે કાતિ ચરીરની રહે લુખ્ધી મૂધ ૮૫૦

ઈમ અનેક બીજા ઘણા કીજઈ ઔષધ સાર,

કોડે કહે સુણો નરપતિ એ આઠમો પ્રકાર ૮૫૧

ઔષધ

કામક્ષીણના ઔષધ કહ્યા નેહ વિશેષે શાસ્ત્રે લેવા;
 કાંમીનરને પ્રેમ જ થણે એહ પ્રકાર કહ્યાં તેહ તણે. ૮૫૨
 દશ પ્રકારને અર્થ જૂજૂઓ અષ્ટમ પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઓ;
 શ્રી નરખદ કહ્ય કવિરાજ કોકઔષધ સુણીયે આજ. ૮૫૩

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરણુદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કામક્ષીણ ઔષધકરણ અષ્ટમ
 પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

॥ काव्यं ॥

शवोपरि समारूढां रक्तान्वरपरिहिताम् ।

रक्तालङ्कारसयुक्तां गुणाहारविभूषिताम् ॥ ८५४ ॥

षोडशाब्दयुवतिपीनोन्नतपयोधराम् ।

कपालकर्तिका हस्तां परमज्योतिरूपिणीम् ॥ ८५५ ॥

वाद्यन्तीं सदा वीणां मूर्च्छामागतमर्मभिः ।

वामदक्षिणयोगेन ध्यायेद्देवीं च सिद्धिदाम् ॥ ८५६ ॥

ઓપાઈ

કોકેદેવ જે કહ્યું પ્રકાર હૈરવસેન સુણે તિણ વાર,
વલી રાખ પૂછે કહિ કોકે સુણે સભા તણા સર્વ લોક ૮૫૭
જેહને કહ્યું આજો મહી સીને મિલવા પખે મુખ નહી,
અથવા સ્ત્રી કામવતી હોય કામજનર સતાપે સોય ૮૫૮
તેહને સુખ હોવાનો લેહ કવિજન જોલે વડવિછેદ,
કામ ઠેલાતો જિણુ વિધ રહે કવિ વિનોદ શ્રી નરખદ કહે ૮૫૯
તેલ તલીનો ઉઠાલીધ સિધવ વાટી માહિ મૂકોયે,
તેહ મસ્તકે સચારો તેલ ઘિર હોય કહ્યું કરતો રેલ ૮૬૦
તેહ તેલનો મર્દન કરી આમલા ગઠી તે ઉતરો,
સહતર્ક પાણી કરો અઘોલ આજા પાણીસુ રગરોલ ૮૬૧
ઉપર ઓપધ મેલી ખાય દ્રાખ હરીતકી એલચી માય,
દાડિમ છાલી સમલાગર્ધ કરો ઓપધ ચ્યાર એકઠા કરી ૮૬૨
વાટી ચૂરણ કરો પ્રભાત વાસી પાણીના ચલૂ સાત,
ઉપરિસુ દરણુ દીજે સહી ગાય છાસ વલિ સીરાવીથે ૮૬૩
ઉપર ખાઓ સુરગા પાન કાલી^૧ સોયાગે સુખણુ,
બીડા માહિ ખાવી એલચી કહ્યું સ્થિર હોય નરને સુચી ૮૬૪

વલિ ઔષધ એક યોલિસ સાર કંદર્પ ચઢ્યા તણો ઉતાર;
 સ્ત્રી નરને બાધા દિનરાત, કામ તણાં તાં હોય સંતાપ. ૮૬૫
 કામજવર ઉપનો બાંણ, ઔષધ કીજે વડિ વિનાંણ;
 સ્ત્રી નરનર્થ સુખ હોય અપાર તે ઔષધના કહૂં વિચાર. ૮૬૬
 ગર્ભ કેવડીની રજ જેહ કપૂર એલચી મેલી તેહ;
 સુકડનો માંહિ ભૂકો સુગંધ સમલાગે એ ચારે ઔષધ. ૮૬૭
 શિલારસ મરદીજે લેય ગોલી ગુંજ પ્રમાણુષ્ઠ તેહ;
 સ્ત્રીની યોનિમાંહી રાખીયે ભોગ તણા અંતે રાખીયે. ૮૬૮
 ઘડી દોય પૂઠે કાઢવી તેહ ગોલી છાયા સૂકવી;
 જણી સમે કંદર્પ વાધર્ષ ઘણો વસ્ય હોવાનો મહિમા સૂણો. ૮૬૯
 કામજવર ઉપજર્ષ જિણીવાર સમય હોય ગોલી તિણુ વાર;
 અગનિ ઉપર ગોલી મૂકીયે ઓઢી વસ્ત્ર ધૂણી દીણ્યે. ૮૭૦
 ક્ષણ એક સૂઠ બાગે જેતલ કંદર્પ ખસી રહે તેટલે;
 ઉપરિ દાલિ જીમાડો ફૂર દૂધ પીઓ આથમતે સૂર. ૮૭૧
 વાઢ્યો કંદર્પ ચિરતા ધરે નરને કહું કવિ ઉચરે;
 અથવા સ્ત્રીને વાધર્ષ કાંમ પુરુષ પખે નહીં કરે વિશ્રામ. ૮૭૨
 તેહ સુખ પામેવા તણા ઉપાય કોકુદેવ કહે સુણુને રાય;
 ઉત્તો સરસીઓ કીજે વલી સીંધવ વાટી મૂકો વલી. ૮૭૩
 તેલ સંચારો માથામાંહિ દહીં સંઘાતે મરદન કરાય;
 પીટી કરો ઉતારો તેલ નાહી સહતે જલ રંગરેલ. ૮૭૪
 હરડે દલ સાકર સું ખાય દ્રાખ માહિં મૂકો સમઠાય;
 પ્રથમ ગોલી યોલી છર્ષ જેહ ઓઢી વસ્ત્ર ધૂપ લીજે તેહ. ૮૭૫
 સ્વપ્નર્ષ સ્ત્રીય દ્રવે તતકાલ પુરુષ મિલ્યાનો સુખ હોય ભૂપાલ;
 જેહ પુરુષસૂં ચિંતિર્ષ કાંમ તેહ સંઘાતે મન વિશ્રામ. ૮૭૬
 તેહનો સુખ તે ધૂપે હોય સ્ત્રી સુખ પાંમે તે સુખ હોય;
 કંદર્પ સ્ત્રી મર્યાદા ધર્ષ કોકુદેવ નૃપસૂં ઉચ્ચરે. ૮૭૭
 જેહ પુરુષને ન્હાનો લિંગ સુખઘ કરી નવિ હોયે પ્રસંગ;
 તે મોટો હોવાનો ભેદ કવિજન બોલે વડે વિષેદ. ૮૭૮

માખણને તેલ એકઠો કરી કીજઈ મરદન લિગ ઉપરી,
 મૂઓ અલસીઓ તે સૂકવી ખાલી રાંણ ઉપરી મૂકવી ૮૭૬
 ઈંદ્રો ઉપર ભર ભરાવીઈ આછો વસ્ત્ર ઉપરિ ખાધોયે,
 ખાવી પીત્તલી ગાફૂ સૂખડી ખીજ ખદામ ચારોલી વલી ૮૮૦
 સાર વસ્તુ તે ઉપરિ ખાય ખારો ખાટો ટાલો રાય,
 ઇંદ્રુ પરિ સાત દિવસ આચરે તિંદ્રુ વાર લિગ લેખજ કરે ૮૮૧
 સાત દિવસ ઉપરિ તે લિગ મોટો જાડો મૂથલ રંગ,
 વલિ એક દોતક બોલીજ સીની ચોનિ કાઠી કીજીએ ૮૮૨
 અતિ માકડી ન પયસઈ લિગ કોકેદેવ બોલે પરસગ,
 તેહના ઓપધ બોલીસ વલી દૂધ માર્હિ જિમ સાકર લલી ૮૮૩
 અથ ચોનિ સ કાચન લિખ્યતે.—

કનકખીજ માયા લીજીયે અજમો માંગકુલ મૂકીયે,
 કણ્ણયર હુયેકુલી મતીરાકુલી ઓપધ પદ સમભાગે મિલી ૮૮૪
 સિલારસથી ખાધો બ ધાણુ ગોલી જાર^૧ જેવડી પ્રમાણુ,
 તેહ ગોલી ગયા સૂકવી ચોનિમાહિ લેઈ મૂકવી ૮૮૫
 એ ઉપરિ ગોરુ ઘસી લીજીયે ચોનિ ઉપરી લેપ કીજીયે,
 સૂઈ સચાર ન હુયે પમાર સ કાચન બોલ્યો અવધાર ૮૮૬
 વલિ એક બોલિસ અલિરામ મ કાચન વિદ્યાનો ઠામ,
 લોગી નર જે જાણે સદા સીનો સૂખ પામે સર્વદા ૮૮૭

અશ્વગધા વચાકુર્ણં વલનાગવલા તથા ।

માહિપ નવનીત ચ ગજપીપ્પલી સયુતં ॥ ૮૮૮ ॥

પિષ્ટ્વા તેષા વિલેપેન ગાઢીકરણ મુત્તમ ।

સિદ્ધ્યસિ મુચીના યાતિ કથિત સ્મરદીપિકા ॥ ૮૮૯ ॥

ચોપઈ

આસ ધિ વજ્જને કોષ્ટ મેલીયે જલનાગ જલમાર્હિ લેલીયે,
 ગજપીપ્પલી લિજે સમભાગ મહિધી માખણુ મરદો લાજ ૮૯૦

મરદી ઔષધ કીજઈ લેય થોનિ ઉપરિ દીજે થેય;
થોનિ સાંકડી હોઈ ઘણું સ્મરદીપિકાનો મત લાણું.

૮૯૧

નીલોત્પલ-સીતામ્મોજ-કેશરં મધુશર્કરા ।

અમીષાં નામિલેપેન રમતે કામુકશ્ચિરમ્ ॥ ૮૯૨ ॥

ઔષધ

નીલા કમલનેં ઘોલાં કમલ કેશર મધુનેં સાકર વિમલ;

અર્ધ એકઠાં તે મરદીયે નાલિ લેય સ્ત્રીને કિણ્યે

૮૯૩

થોનિ સાંકડી હોયે તે વાર કાંમશાસ્ત્રનો એહ વિચાર;

ભોગી નરનેં વાલહો ઘણો ઔષધ થોનિ સંકેચન તણો.

૮૯૪

અથ સ્તન દેહીકરણું:—

જે સ્ત્રી તણા સ્તન ઢીલા હોય કઠીન થાયેં બોલીશ સોય;

ખેજડાંની ખીચડી લીણ્યે, મરદીને તે રસ કાઢીયે.

૮૯૫

તિણે રસ સીસાની વાટલી, માંહિ ખરડીયે રસસૂં મલી;

વાટી માંહિ ઘાલી ખાંધીયે, ત્રિણ દિવસ વાટી રાખીયે.

૮૯૬

ત્રીજે દિન છોડો વાટલી, સ્તન ગાઠા હોયે શ્રીફલી;

વર્ષાકાલે સંગ સંલેપ, કરવો નરે થોડો લેપ.

૮૯૭

અતિ સંભોગે કંદર્પ અર્ધ નાડી નવરસ લેઈ નીસરેં;

દાંતનકો ચીર હેં તતકાલ વિષયાં ખાંધ્યું તે સુકમાલ.

૮૯૮

દ્રવેં વીર્ય નાડે દેહની ઠાલિ દેહ હોયે તેહની;

ભોગ અંતે નવિ તે પીણ્યે નીર વાધઈ તતક્ષિણ રોગ શરીર.

૮૯૯

ખિંદુ વિકાર હોય તેહનઈ અંગક્ષીણનઈ બલ નહી કન્હે;

ભોગ અંતિ પીજે ઘણું દૂધ માંહિ સાકર મેલી શુદ્ધ.

૯૦૦

ઉપરિ લીજે શુદ્ધ આહાર દેહી સુખ પામઈ સંસાર;

ભોગ અંતે ખાઈજે પાન અથવા નાનાવિધ પકવાન.

૯૦૧

કોકદેવ બોલે સુણિ રાય શ્રી છપેવા તણે ઉપાય,
 સક્ષેપે બોલ્યા સુવિચાર કથા પ્રસગઈ સુણે બૂપાલ ૬૦૨
 દશ પ્રકારને ગુણ બૂઝૂઆ નવ પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઆ,
 શ્રી નરખદ કહઈ કવિરાય કોકચોપઈ સુણીયે આજ ૬૦૩

ઈતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખુદાચાર્ય વિરચિતે
 કોકશાસ્ત્રે કદર્પ સમકરણુ નવમ
 પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૬ ॥

॥ काव्यं ॥

मातंगी कात्यायिनीं मधुमती काली कराली महा
 क्रूरादृष्टि कुरंगचारु चपला माधुर्यवाणी मता ।
 प्रेतारूढ प्रसंगता गुणमती वाद्यंती वीणा सदा
 रामा रंग मनोहरा सुखकरा सा चंडिका पातु मां ॥ ९०४ ॥

हृडा

કોકદેવ બોલ્યા સુણિ રાય સ્ત્રી જીવવા તણા ઉપાય;
 ચોરાસી આસન વાલણી કહૂ વિવેકેં થોડી ઘણી. ૬૦૫
 આસન પખઈ રમેં તે મૂઠ લોગ તણા સૂં જાણે ગૂઠ;
 કોકદેવ કહે સુણો ભૈરવસેન ચોરાસી આસન કીધા કેણ. ૬૦૬
 કેતલા એક તે ઇશ્વર રૂપ્યા પાર્વતિ ભોગે સંચર્યા;
 કૃષ્ણનાથે કીધાં કેતલાં રાધાસુ સુખ પામ્યા જેતલાં. ૬૦૭

ચોપઈ

ઈદ્ર તણા આસન જે વલી રૂપ્યા ઈદ્રાણી અતિ ઘણાં સુખ લહ્યાં;
 બીજા વલી કહ્યા જે ભેવ પંખી તણી ગતિ લીજેં દેવ. ૬૦૮
 ઇમ અનેક કામીસ્વર તણા આસન બોલ્યાં ૩ યોગ ઘણાં;
 કામકલા પ્રીછીલ્યો ભોગ જિમ સ્ત્રી સુખ પામેં સંયોગ. ૬૦૯
 જીપે સ્ત્રી નર હોયે યૌવના માનવતી સારંગ લોચના;
 ચોરાસી આસન પરિમાણ કોકદેવ કહે સુણ રાજન. ૬૧૦
 બાલપણે કીજે અલ્યાસ અંગ સુકોમલ હોયે તાસ;
 વાધઈ બલ પુરુષને ઘણો પામે નર સુખ રામા તણો. ૬૧૧
 સ્ત્રીય પુરુષ ને સરીખે યોગ સાધી કલા કરીજે ભોગ;
 ચોરાસી આસનનો ભોગ કીજે ભોગ કે લીજે યોગ. ૬૧૨

આસન સેઠ ન જાણે જેહ કેહવો સુખ પામસ્યર્થ તેહ,
 મદન સમુદ્રમે ખૂડી રહે સુરિખા ખાપડા તે સ્યું લહઈ ૯૧૩
 કામશાસ્ત્રનો જે હોય જાણુ ભોગ તણાં જાણે જ ધાણુ,
 નારિ તણા સુખ લહસ્યે સહી ખીજા વિષયા અધા લહી ૯૧૪
 કેવલ વિષયા તણો સવાદ નર પામસ્યે મૂરખવાદ,
 સ્ત્રીના રસ નવિ પ્રોછે જેહ કામશાસ્ત્રથી જાહિર તેહ ૯૧૫
 પ્રથમ કામીસ્વર હૂઆ ઘણા આગલિ પલિ જિપજસ્યે ઘણાં,
 કોકડેવ કહે સુણી ભૂપાલ કામકલા નહિ હોઈ સુખ ટાલિ ૯૧૬
 તેહનો એક કહૂં કંટાત સાભલિ રાજા ગુણુ વૃતાંત,
 સીતા લીધી રાવણુ રાજ રામચંદ્ર સાચરમાં પાજ ૯૧૭
 ખાધી સેન ઉતાર્યો ઘણો વાનર મરકટ રોછહ તણો,
 હનુમત જોલંધી લંકા ગયો લંકાથી પરલ કા ગયો ૯૧૮
 સમુદ્ર ઉપરિ તરી પાર ગયા જિડા તણા પાર ન લહ્યા,
 ઉપરિ તરી ઉતર્યા પાર ઉડા સમુદ્રનો ન લહ્યો વિચાર ૯૧૯
 તિમ સ્ત્રી મહ સાગરનો પાગ સુણી ગજા લહ્યો વિચાર,
 જલ સમુદ્ર મથનાયલ લહ્યો કામમમુદ્ર કોકડેવ કહ્યો ૯૨૦
 સ્ત્રીય તણા તાં લહ્યા સવાદ જીતી પખિણી મહામતિવાદ,
 ચોરાસી આસનના જાણુ કોકડેવ કવિ કરે વખાણુ ૯૨૧
 અનુકરિ ખોલીસ આસન નામ કોકડેવ રાઉ કરી પ્રજામ,
 ભોગ અરથ સાધસર્થ જેહ સ્ત્રીય તણા સુખ પામે તેહ ૯૨૨
 સ્ત્રી રસ અમૃતધારા વહી જાણે અમૃતની તે પલી,
 નવ રસ માહિ સ્ત્રી રસ સાર કવિ નરખદ કહૈ કયા વિચાર

અથ ચોરાસી આસન વિચાર લિખ્યતે.—

પુરુષાસન પુરુષની પરિ સ્ત્રી લીલા સગતિ આચરે,
 પુરુષાસને કલા આઠમી કીલે ભોગ અમૃત ઉપની ૯૨૪
 તિખ(થ) સર્વ લીલે ઇણુ ઠાય જાલી યોવન પદ્મની રાય,
 કલા આઠમી અમૃત જરે કવિ વિનોદ નરખદ ઉચ્ચરે ૯૨૫
 ઈતિ પુરુષાસન ॥ ૧ ॥

સમી પરિ કીજે સંલોગ સમાસન કહી જે સુખલોગ;
 સર્વ તિથિ આસન સનિ સાધીયે કલા સોલમી તિહાંધીજીયે.
 —ઇતિ સમાસન ॥ ૨ ॥

એક પગ ઉંચા રાખે તેહ નારી સંગ કરાવે જેહ;
 વિષમાસન કહીયે લોગનો યોગ મારગ એ યોગનો. ૬૨૭
 તિથિ પંચમી અને સપ્તમી તસ્વણી યૌવન સ્ત્રી હસ્તની;
 કલા પંચમી દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણ ભૂપાલ. ૬૨૮
 —ઇતિ વિષમાસન ॥ ૩ ॥

ઉંચા પગ લેઈ રાખે વેહ નારી સંગ કરાવે જેહ;
 તે આસણ(ન) ખોડીખારાસ કામી નર તિહાં કરે વિલાસ. ૬૨૯
 તિથિ ત્રીજને એકાદશી ખાલે યૌવન ચિત્રણી હસી;
 કલા સપ્તમી ઝરે અપાર કહે નરખદ કથા વિચાર. ૬૩૦
 —ખોડીખારાસન ॥ ૪ ॥

પુરુષ તણી પરિ સંગતિ કરે પુરુષ મુખે સ્ત્રી ચુંબન કરે;
 વિપરીતાસન બોલ્યો સહી યોગ લોગની એ ગતિ કહી. ૬૩૧
 તિથિ અષ્ટમી નવમી સદા પદ્મિની નારી રમૈ સર્વદા;
 મનોરમ યૌવન કાંમિની દશમી કલા ઝરે લાંમિની ૬૩૨
 —વિપરીતાસન ॥ ૫ ॥

ખલા ઉપરિ મુકી પાય સંગ કરાવે જે સુણો રાય;
 દોયપદખંધાસન જાણુ કોકદેવ કહે કલા પ્રમાણ. ૬૩૩
 તિથિ અષ્ટમી દશમી સાર પ્રોઠા નારી હસ્તિની માણુ;
 નવમી કલા અમૃત તનુ ઝરે કોકદેવ વાણી ઉચરે. ૬૩૪
 —દોયપદખંધાસન ॥ ૬ ॥

એક પગ ખલાસું ધરે ખીજે પગ ભૂંચે સંચરે;
 જે સ્ત્રી સંગ કરાવે અસી એકપદખંધાસન રસી. ૬૩૫
 તિથિ રમાડો તેરસ સદા ખાલી યૌવન પદ્મિની મુદા;
 કલા તેરમી દ્રવિ તે વાર કોકદેવ કહે કથા વિચાર. ૬૩૬
 —એકપદખંધાસન ॥ ૭ ॥

કાખ માહિ રાખી બી(બે) પાય સંગ કરાવે મન ઉચ્છાય,
 કુટુખલાદિપદાસન તેહ ખુદિવત નગ્ર પ્રીછે જેહ ૯૩૭
 તિથિ પંચમીને પષ્ટમી સહી મનોરમ યોવન હસ્તિની લહી,
 નવમી કલા ઝરૈ તતકાલ કોકદેવ કહૈ સુણી ભૂપાલ ૯૩૮
 —ઇતિ કુટુખલાદિપદાસન ॥ ૮ ॥

એક પગ કાખે આપિયૈ બીજે પગ ભૂમિ રાખીયે,
 કુટુખલાસન પદ એકનું વાચી નામ કહું તેહનું ૯૩૯
 તિથિ તેરસ અને અષ્ટમી મનોરમા યોવન હસ્તિની,
 કલા તેરમી દ્રવિ આપણી કીડા નર એ સોહામણી ૯૪૦
 —એક પગ કુટુખલાસન ॥ ૯ ॥

સનમુખ સંગ કરાવે જેહ સનમુખ આસન કહીયે તેહ,
 ખુદિવત પ્રીછી લેજો સહી કામચાસનો એ ગતિ લહી ૯૪૧
 તિથિ પૂર્ણિમા દશમી દિને બાલે યોવન પદમિનિ વને,
 કલા સોલમી ઝરૈ ચંદ્રની સુખ પામૈ રસભર કામિની. ૯૪૨
 —ઇતિ સનમુખાસન ॥ ૧૦ ॥

ઠીચણ બે રાખી એકઠા જે સ્ત્રી સંગ કરાવે હઠા,
 જાનુયુગ્મઆસન તે બાણું એહ મત શ્રી કોકે જ તાણું ૯૪૩
 તિથિ ચૌથજનૈ પાચમી જાણુ બાલે યોવન ચિત્રણી જાણુ,
 કલા પચમી અમૃત ઝરૈ કવિ વિનોદ નરખદ ઉચઝે ૯૪૪
 —ઇતિ જાનુયુગ્મઆસન ॥ ૧૧ ॥

પગ બે કોટિ પાખલી ફેરવી સંગ કરાવે જે માનવી,
 પદવેષ્ટિતક ઠાસન નામ કરૈ ભોગ જે વલ્લભ કામ ૯૪૫
 તિથિ એકાદશી દ્વાદશીસાર તરુણી યોવન પદમિની નારિ,
 કલા બારમી દ્રવૈ તે વાર કોકદેવ બોલૈ સુવિચાર ૯૪૬
 —ઇતિ પદવેષ્ટિતક ઠાસન ॥ ૧૨ ॥

પાછે સાહી પગ અગુઠ જે સ્ત્રી સંગ કરાવે ઉઠ,
 પૂઠિ અગુઠા આસન બાણું કોકેકલા રગ જાણું ધણું ૯૪૭

તિથિ પડવેને અમાવસ સોય તરુણી મનોરમા માહે હોય;
ચિત્રિણી એમ કરાવે સંગ પહિલિ કલા દ્રવે મનરંગ. ૯૪૮
—ઈતિ પૃષ્ઠાંગુષ્ઠાસન ॥ ૧૩ ॥

નાગપાસ તણી પરિ સંગ જે એલે ભોગિ નવરંગ;
નાગપાસઆસન વાલણી સાધી કલા કહી કામિણી. ૯૪૯
તિથિ ષષ્ઠીને પંચમી કલા પદમની નારી યૌવનબલા;
ઈણી પરિ નારિ દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણ ભૂપાલ. ૯૫૦
—ઈતિ નાગપાસાસન ॥ ૧૪ ॥

જિમણા પગ ડાખા પગ ઉપરે રાખી પગ જે સંગમ કરે;
વીરાસન નામે આસન કોકદેવ કહે સુણિ રાજન. ૯૫૧
તિથિ ત્રીજીને ચોથી કલા જઠર યૌવન હસ્તિની બલા;
ભલિ પરે સંગ કરાવે નારિ ચાતુરંગ ચતુરાઈ સારિ. ૯૫૨
—ઈતિ વીરાસન ॥ ૧૫ ॥

જિમણા ડાખા ઢીંચણ થડે ડાખા જિમણા ઢીંચણ થડે;
પદમાસન ભણી જે તેહ કોકચોપધ બોલે એહ ૯૫૩
તિથિ નવમી ને દશમી સહી પ્રોઠા નારિ ચિત્રણી લહી;
દશમી કલા દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે સુણ ભૂપાલ. ૯૫૪
—ઈતિ પદ્માસન ॥ ૧૬ ॥

સ્ત્રી નર સંગ કરતાં બેહ યોનિ ફેરવે ચક્ર જથૂં જેહ;
માહું ઇંદ્રી કરતાં ભોગ ચક્રાસન કહીયે સંયોગ. ૯૫૫
તિથિ સપ્તમીને અષ્ટમી પદમીની નારી સુખથી રમી;
મનોરમ યૌવનમઈ બાલ, નવમી કલા દ્રવે તતકાલ.^૧ ૯૫૬
—ઈતિ ચક્રાસન ॥ ૧૭ ॥

તડાતડ સંગ કરાવે નારિ ઘણું આકરો મૈથુન સાર;
ગૂઠાસન નાંમ ભણીજે એહ ફિરતાં આસન મંડે જેહ. ૯૫૭
તિથિ સર્વ લીજે ઇંચુ ઠામ મનગમતો બલ સીઝે કાંમ;
તરુણી યૌવન સા હસ્તની કલા સોલમી દ્રવે કાંમિની. ૯૫૮
—ઈતિ ગૂઠાસન ॥ ૧૮ ॥

પુરુષ નારિની થોનિ મઝાર ઈંદ્રી ઘાલી રહે નિરધાર,
 તલેથી સગ કૈ આપુણી દઢાસન કહીયે કામિણી ૯૫૯
 તિથિ એકાદશી દ્વાદશી દોય બાલી યોવન સંખની સોય,
 કલા ખારમી દ્રવે તતકાલ કોકેદેવ કહે સૂણી બૂપાલ ૯૬૦
 —ઈતિ દઢાસન ॥ ૧૯ ॥

પગ ણે પોહલા રાખે નારિ વિસ્તારી સગ કરાવે ભારિ,
 પદપ્રસ્તાર આસનનો નામ પાધરી સૂઈ કરાવે કામ ૯૬૧
 તિથિ નવમી ને દશમી કહી બાલે યોવન હસ્તની લહી,
 કલા તેરમી અમૃત ઝરે કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે ૯૬૨
 —પદપ્રસ્તારાસન ॥ ૨૦ ॥

એક પગ ઉથો રાખે આકાશ ખીજે પગ લોમે સૂખવાસ,
 ઈંદ્રી પરિ સગ કરાવે જેહ ગોકેણુણીસન કહીયે તેહ ૯૬૩
 તિથિ પચમીને અષ્ટમી મનોરમ યોવન હસ્તિની,
 કલા પાચમી કામિની ઝરે કોકેદેવ ઈંમ ઉચરે ૯૬૪
 —ગોકેણુણીસન ॥ ૨૧ ॥

પગ બે જોડી ઉથા કરી સગ કરાવે જે સુદરી,
 મુખપદમાસન કહીયે તેહ ચોરાસી આસનમા જેહ ૯૬૫
 તિથિ બારસને તેરસ બાણુ પદમિની નારિ કલા વખાણુ,
 ખીજી કલા ઝરે ખારમી જઠર યોવન તે કામિની ૯૬૬
 —મુખપદમાસન ॥ ૨૨ ॥

પુરુષ બૂમિ બે સારી કરી ઉપરિ જૈસે બલે સુદરો,
 પુરુષ હાથ બે ધરી પ્રમાણુ બૂમિ હાથ ન લાગે પ્રાણુ ૯૬૭
 ઈંદ્રી પરે સગ કરાવે જેહ હંખસીઆસન કહીયે તેહ;
 તિથિ સકલ નારી ચિત્રણી કલા અષ્ટમી યોવન તારુણી ૯૬૮
 —હંખસીઆસન ॥ ૨૩ ॥

દોંચણી ભરિ રાખે પુરુષને હાથ ઉપરિ જૈસઈ મનઈ,
 ઈંદ્રી પરિ સગ કરાવે જેહ રૂંદાસન બાણી જે તેહ. ૯૬૯

તિથિ ત્રીજ અને અષ્ટમી પદ્મિની યૌવન ભરિ રમી;
ખાલા સુંદરી દશમી કલા દ્રવે પદ્મિની ચતુરા બલા. ૬૭૦
—કૃદાસન ॥ ૨૪ ॥

ખાલક જિમ જાણે સુંદરી ઈણી પરિ પગ રાખે મનરુલી;
સંગ કરાવે જે કાંમિની તે રસ લેઈ જાણે ભાંમિની. ૬૭૧
તિથિ સપ્તમી નવમી કલા ચિત્રિણી નારિ રમે આકુલા;
મનોરમ યૌવન કાંમિની જાતપ્રસુતા કુલ ભાંમિની. ૬૭૨
—જાતપ્રસુતાસન ॥ ૨૫ ॥

પગ હાથ જો ખાંધી કરી સંગ કરાવે જે સુંદરી;
કરચરણોખદાસન નાંમ કવિજન ખાલે તે શુણ્ઘામ. ૬૭૩
તિથિ અષ્ટમી નવમી સહી ખાલે યૌવન હસ્તિની ગ્રહી;
કલા સોલમી અમૃત ઝરઈ કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે. ૬૭૪
—કરચરણોખદાસન ॥ ૨૬ ॥

મુખ પાછો વાલિ કડી ઉપરિ ધરી સંગ કરાવે જે સુંદરી;
મુખપૃષ્ઠાસન કહીયે નાંમ પ્રીછી લેજો તે શુણ્ઘામ. ૬૭૫
તિથિ તેરસ ને ચઉદસી જાણુ ખાલે યૌવન ચિત્રણી માંણુ;
કલા તેરસી શશિહર દ્રવિ યોગ યુગતિને કવિ નૃપ કવે. ૬૭૬
—મુખપૃષ્ઠાસન ॥ ૨૭ ॥

ડાખો પગ કોટિ પાખલી કરી ભોગ કરાવે શુણ્ઘસુંદરી;
ચક્રાસન ખેલે પદ્મિની ખાલી યૌવન તે કાંમિની. ૬૭૭
તિથિ ખારસીને દાદશી કલા દ્રવે નારિ તતખિણુ વ્યાકુલા;
એહુ આસન જાણે સંસાર આપો આપ કર્યું કિરતાર. ૬૭૮
—ચક્રાસન ॥ ૨૮ ॥

પાગથી સૂઈ પગ ઉંચો કરે ચિત્રણી નારિ શુણ્ઘ સંચરે;
કંડૂખલાસન ખાલ્યો તેહ પ્રોઠા નારિ કહીએ એહુ. ૬૭૯
તિથિ પાંચમી ને ષષ્ઠીકલા દ્રવતી નારિ સદા વ્યાકુલા;
કોક કલા સાચે કામિની રસ લેઈ જાણે તે ભામિની. ૬૮૦
—કંડૂખલાસન ॥ ૨૯ ॥

જિણુ પ્રકારે' મન સુખ ગમે તિણુ વિધ નરનારો ણે રમે,
 યથાસુખાસન કહીયે તેહ સર્વ નારિ સુખ પામે જેહ ૯૮૧
 તિથિ સર્વ લીજે વલિ ઇહા પદમિની હસ્તિની ચિત્રણી તિહાં,
 યોવન આરે કહૂં આતુરી સોલ કલા દ્રવે સુદરી ૯૮૨

—યથા સુખાસન ॥ ૩૦ ॥

પુરુષ પાધરો સુઆરે નારી ઉપર ણેસે ભોગ વિચાર,
 યોન માહિં ઇદ્રી પરવેશ સગ કરે આપોપુ લેસ ૯૮૩
 ૧ખુ'ટીઆસન લણીયે નાંમ જાણે મદન કીઓ વિશ્રામ,
 તિથિ અષ્ટમી નવમી કલા જઠર યોવન પદમનિ વ્યાકુલા ૯૮૪

—ખુ'ટીઆસન ॥ ૩૧ ॥

પગ લાંબા ઘાલી જેસે ભૂમિ વિરલી કરઈ મદન વિભ્રમ,
 ઉપરિ નર ણેસારી કરી સગ કરાવે જે સુદરી ૯૮૫
 માખપ્રસ્થઆસન એ લણૂ એહ મત શ્રી કોઠે જ તણૂં,
 કલા પાચમી તિથી સપ્તમી દ્રવે નારિ યોવન પદમિની ૯૮૬

—માખપ્રસ્થાસન ॥ ૩૨ ॥

હેઠે નર જેસારી કરી ઉપરિ સગ કરાવે મિલી,
 ણેઠી નારી કરે સયોગ પ્રસ્થાસન કહીયે સુખભોગ ૯૮૭
 તિથિ બારસ ને ચોદિશી જાણ મનોરમ યોવન સુવખાંણુ,
 ચિત્રણી હસ્તિની ચ ખણી કલા તેરમી છૂટે કાંમિની ૯૮૮

—પ્રસ્થાસન ॥ ૩૩ ॥

પુરુષ હેઠી બધસારી સુખ લાળા પગ ઘાલે સનસુખે,
 સ્ત્રી સીકા ઉપરિ જેસે ધાર ઇદ્રી તણો કરઈ પધસાર ૯૮૯
 દોરી મચારઈ ઉચા નીચ જાયઈ આવે મોટે પરપચ,
 ઇણુ પરિ સગ કરે કામિની તે રસ લેઈ જાણે લામિની ૯૯૦
 તિથિ પૂનિમ નર્મ પૂરણ કલા પદમિની ચિત્રણી મદ વ્યાકુલા,
 જઠર યોવન કરતી સગ એહ સીકાસન કહીએ રગ ૯૯૧

—સીકાસન ॥ ૩૪ ॥

સ્તન ધરાવેં એકણિ હાથ ખીજેં વેણિ ધરે સનાથ;
રહી ભગડી કરાવે સંગ કૂચાસન કહિયે નવિ રંગ. ૯૯૨
તિથિ પડવૈને ખીજી કલા ચિત્રણી નારિ દ્રવેં આકુલા;
મનોરમ યોવન કાંમિની અદ્ભૂત રસ પામૈં ભામિની. ૯૯૩
—કૂચાસન ॥ ૩૫ ॥

રહી ભગડી કરાવે સંગ ઉગડાસન કહીએ ઉત્તંગ;
તિથિ ખારસીને દ્વાદશ કલા તરુણી યોવન હસ્તિની બલા. ૯૯૪
—ઉગડાસન ॥ ૩૬ ॥

ઉંચા પગ રાખે આકાશ પગતલી દીવો કરૈ પ્રકાશ;
ધણુ પરિ સંગ કરાવે જેહ [પગતલી દીપાસન બોલીને] તેહ.
તિથિ ખીજનૈ ત્રીજી કલા પદ્મિની ચિત્રણી ખૈ વ્યાકુલા;
મનોરમ યોવન સુંદરી કીડા કરૈ સદા સુખ કરી. ૯૯૬
—પગતલી દીપાસન ॥ ૩૭ ॥

પુરુષ હેઠી સૂઆરી સમો છત્ર તણી પરિ ઉપરિ રમો;
છત્રાસન બોલી જે એહ જેહ અતુર તે કરે સનેહ. ૯૯૭
તિથિ ખારસી એકાદશ કલા તરુણી યોવન પદ્મિની બલા;
સંગ કરાવેં જે કાંમિની તે રસ લેઈ જાણે ભાંમિની. ૯૯૮
—છત્રાસન ॥ ૩૮ ॥

મદપાન જે નારી કરે અથવા અમલ ખીજા વાવરી;
મદમત્ત નારી કરાવ સંગ મદપાનાસન કહીએ ઉત્તંગ. ૯૯૯
તિથિ સકલને ચિત્રણી નારિ હસ્તિની સંખિની મદમત્તભારિ;
મનોરમ યોવન સુંદરી સોલમી કલા અમૃત શશી ઝરી. ૧૦૦૦
—મદપાનાસન ॥ ૩૯ ॥

પગ ખે અવલા સવલા કરઈ કડી પાખલી લીડી કરૈ;
અંગુઠો ધરી રહે હાથચ્યુ સમી સૂઈ ભોગે પુરુષ શૂં. ૧૦૦૧
ચોનિસંકોચન આસન નાંમ કામકલા રસ તે અભિરામ;
ખાલે યોવન સ્ત્રી પદ્મિની સંગ કરાવે જે કાંમિની. ૧૦૦૨

તિથિ આઠમી નવમી કલા શશિકર વરપદ્મ અમૃત પલા;
 વિકટાસન બાલ્યો ભોગનો પુરુષાસન સાધર્મ યોગનો ૧૦૦૩
 —યોનિ સકાયાસન ॥ ૪૦ ॥

પગ બે ઉચા ધરીને સદા સૂઈ પાધરી હરખેં મુદા,
 હાથે યોનિ મુદ્રા આચરી યોનિ ઊપરી રાખેં મુદરી ૧૦૦૪
 યોનિમુદ્રાસન આસન નાંમ કોકે કલા બોલે અભિરામ,
 તિથિ નવમીને એકાદશી જરૂર યૌવન માહિં ચિત્રિણી હસી
 કલા પાચમી દ્રવે તતકાલ કોકદેવ કહે મુણે ભૂપાલ,
 આસન ધરી નારી જે રમે કોકદેવ કહે મુજને ગમે ૧૦૦૬
 —યોનિમુદ્રાસન ॥ ૪૧ ॥

હાથ દોય ભૂમિ માડીયે એક પગ નીચો છાંડીયે,
 બીજો પગ સાહિ આકાસ ઉઘાડી સગ કરાવે તાસ ૧૦૦૭
 તિથિ અઉદસી અઉદમી કલા તરુણી યૌવન હસ્તની બલા,
 ત્રવાયા^૧ આસન સુવિચાર કવિ નરખદ કહિં કથા વિચાર
 —ત્રવાયા આસન ॥ ૪૨ ॥

કર બે નીચા ધરસુ ધરે પગ તલી ભૂમિ પ્રતે સચરે,
 રહી ઉગડી કરાવે સગ અધોમુખાસન કહીયઈ તુંગ ૧૦૦૮
 તિથિ સપ્તમી અષ્ટમી દોય કલા અષ્ટમી ધીજે સોય,
 હસ્તિની નારી રમે બહુ રગ મનોગ્મ યૌવન ઉત્તગ ૧૦૧૦
 —અધોમુખાસન ॥ ૪૩ ॥

સૂઈ પાધરી મુદરિ નાર ઉચે પેડુ કરેસુ ધાર,
 નીચે કોટિ કરિનિ સગ રથાસન કહીયે મનરગ ૧૦૧૧
 તિથિ ષષ્ઠીને સપ્તમી કલા હસ્તિની ચિત્રિણી નારી બલા,
 ઈણુ પરિસગ કરાવે જેહ અમૃતરમ સુખ પામૈ તેહ. ૧૦૧૨
 —રથાસન ॥ ૪૪ ॥

હાથ પગ લેઈ અવની ધરઈ સમી સૂઈને સંગતિ કૈ,
 રહે હાથ પગને બલ લાર રાખે તે દેહી નિરધાર ૧૦૧૩

ઇણિ પરિ સંગ કરાવે જેહ મંચાસન બોલીજઈ તેહ;
 યુગતિ કરી કરીજે લોગ નહીતર લેવો ઇશ્વર યોગ. ૧૦૧૪
 તિથિ સાતમી નવમી અષ્ટમી કલા આઠમી બોલીશ અમી;
 બીજૂં યૌવન ચિત્રિણી નાર કીડા કરેં આનંદ અપાર. ૧૦૧૫
 —મંચાસન ॥ ૪૫ ॥

હાથ ચરણ એકઠા રાખીયે કમલ તણી પરિ જે સંગ લીયે.
 એકઠા કરી કરાવે સંગ સૂઈ પાધરી રાખે રંગ. ૧૦૧૬
 તિથિ નવમીનેં તેરસી જાણુ પદ્મિની નારિ યૌવન વખાણુ;
 કમલાસન બોલીજે એહ ઇણિ પરિ સંગ કરાવેં જેહ. ૧૦૧૭
 —કમલાસન ॥ ૪૬ ॥

હીંડોલો ઉંચો બાંધઈ સાર ઉપરિ જેસે પદ્મિની નાર;
 હીંડોલાની સરિ જો હાથે ધરી વિથે યોનિ કાઠેં સુંદરી. ૧૦૧૮
 ઉઘાડી મૂકી જૈસઈ સહી પુરુષ ઉપરિ રાખેં રહી;
 હીંચંતાં [હીંચંતાં] કરાવે સંગ હીંડોલાસન એ નવરંગ.
 અમાવાસ્યા નેં ચઉદશી દોય મનોરમ યૌવન પદ્મિની સોય;
 કલા સોલમી ધીજઈ કાંમિની વિવિધ રસ ચાખેં લાંમિની.
 —હીંડોલાસન ॥ ૪૭ ॥

એકણુ હાથેં સ્તન સાહીયઈ બીજેં વેણી કરિ ધારિયે;
 અધર આપે નરના મુખ માંહિ સંગ કરાવે મન ઉછાહિ. ૧૦૨૧
 તિથિ દશમી ને દશમી કલા પદ્મિની ચિત્રણી નારિ બલા;
 બાલી યૌવન મદ કાંમિની અધરચુંબાસન એ લામિની.
 —અધરચુંબાસન ॥ ૪૮ ॥

ચોનિમાહિં ઈંદ્રી ઘાલીયે અરહી પરહી તનુ ચાલીયે;
 કડી હાલતિ કરાવેં સંગ ચંચલ નામૈ આસન રંગ. ૧૦૨૩
 તિથિ દ્વાદશિ નવમી કલા હસ્તિની નારી મદવ્યાકુલા;
 જઠર યૌવન ચંચલ ગતિ ઇણુ પરિ સંગ કરાવે મતિ. ૧૦૨૪
 —ચંચલાસન ॥ ૪૯ ॥

જાતિ ^{૭૧}ચકોરી ને ^{૭૨}સૂડલી ^{૭૩}કુકડી ^{૭૪}નકુલી ^{૭૫}નેહસલી,
^{૭૬}ગરુડી ^{૭૭}કૂરમી ને ^{૭૮}સારિકા ^{૭૯}કૌયલ મદમત્ત જે બાલિકા ૧૦૪૭
 અનુકમિ યોગણીસ આસન કહ્યા પખી જાતિ તણી પરિ લહ્યા,
 જિમ જિમ મગ કરે એ બાણુ તિમ તિમ નારિ દ્રવે પ્રમાણુ
 એહ પખીની જે જે કલા પ્રીછી લીજ્યો ગુણવત્ત બલા,
 તિથિ સર્વને સર્વે નારિ કરાવે ભોગ મન રગે અપારિ ૧૦૪૯
 કલા સોલ દ્રવે સુદરી યૌવન ચ્યારે રમે પરવરિ,
 એહ આસન સર્વ પખી તણા પ્રીછી લેજો મદમત્ત ઘણા ૧૦૫૦

—ઇતિ સમસ્ત પખી આસન ॥ ૬૧ થો ૭૯ ॥

કડી હેઠિ લેઈ રાખે છૂરી ભોગ કરાવે જે સુદગી,
 છૂરીકાસન બોલ્યું એહ ઇણી પરિ સગ કરાવે જેહ ૧૦૫૧
 તિથિ સર્વને સર્વે કલા યૌવન સર્વ રમે આકુલા,
 દ્રવે કામિની ચ્યારે જાતિ એ આસન બોલ્યા આખ્યાત ૧૦૫૨

—ઇતિ છૂરીકાસન ॥ ૮૦ ॥

ચોનિ માહેલુ જે છે કમલ ભિધુ રાખી રમે વિમલ,
 સંગ કરાવે જે નાયકા ઇદ્રાસન બોલ્યો બાલિકા ૧૦૫૩
 તિથિ સર્વને હસ્તિની નારિ મનોરમ યૌવન સુવિચાર,
 કલા આઠમી તિથિ પ્રતે ઝરે કોકોદેવ નૃપ સુ ઉચરે ૧૦૫૪

—ઇતિ ઇદ્રાસન ॥ ૮૧ ॥

ઇશ્વર પારવતિનું સગ તે આસન કહીયે ઉત્તમ,
 ભૈરવ નામ આસન એ લાણુ સર્વ યોગ લીજઈ મત ઘણું
 —ઇશ્વરાસન અને પારવતિ આસન ભૈરવાસન ॥ ૮૨ ॥

કૃષ્ણ રાધિકા જિણુ વિધ રમઈ રાધાસન બોલ્યો જે સમે,
 સગ કરાવે નવ નવ પરિ ચોરાસી આસન ઉચરી ૧૦૫૬
 તિથિ સર્વને ચ્યારે નારિ કલા સોલ વર્ષે તિણુ વારિ,
 યૌવન ચાર વિશેષે લહ્યા કૃષ્ણ રાધિકા આસન કહ્યા ૧૦૫૭
 —કૃષ્ણ રાધિકા આસન ॥ ૮૩-૮૪ ॥

ઇતિ ચૌરાસી આસન ધન્ય નર નારી પ્રીછે જો મન;
 કોકદેવ કહે સુણ બૂપાલ કહ્યા ચૌરાસી આસન ખાલ. ૧૦૫૮
 ખાલાપણથી કરો અભ્યાસ સ્ત્રી નર માંડે સદા વિલાસ;
 લોગ તણા એ કહ્યાં પ્રમાણ ચૌરાસી આસન બંધાણ. ૧૦૫૯
 ભૈરવસેન સુણો માહારાય અનુકેમિ આસન ખોલ્યાં આજ;
 ઇણિ વિધ બાણેં ઇશ્વર કલા જેલે નારિમદ વ્યાકુલા. ૧૦૬૦
 ભલી પરિ પ્રીછો માહારાય કોકદેવના ચરણ પસાય;
 કહે રાજ સાંભલિ કોક વિચાર તું છે મદન તણો અવતાર
 રાજ માન દીયે અતિ ઘણું કોકદેવ ને વર્ષાસણ;
 આખ્યા અરથ ગરથ ભંડાર રાજ હરખિત થયા અપાર. ૧૦૬૨
 કોકદેવને સંતોષ્યો ઘણો બુંદીપુર આખ્યો જૈસણો;
 કોકદેવને પંખિણી નારિ વિલસે ઇચ્છા લોગ અપાર. ૧૦૬૩
 સૌભાગ્યસુંદરી દીધો નાંમ બાણે મદન તણો વિસરામ;
 કોકદેવને મનમાહિં વસિ રૂપે અપચ્છર રંભા જિસિ. ૧૦૬૪
 બાણે નારિ ચોસઠિ કલા લક્ષણ બત્રીસે કોમલા;
 રૂડા રાજ તણી કુંવરી દિન દિન ગુણ વાધર્ધ સુંદરી. ૧૦૬૫
 ગુણવંતી યૌવન પામિયું મનોરમ સુંદરીનો હીઓ;
 પરતબ પ્રેમતાણી પૂતલી દ્વધમાહિં જિમ સાકર ભલી. ૧૦૬૬
 કોકદેવને સુંદરી નારિ મીલી સજોડિ દૈવ વિચારી;
 એ ખેહુ ગુણવંતા સૌભાગ્ય કામશાસ્ત્ર ઉપરિ અનુરાગ. ૧૦૬૭
 લોગકલા બાણે લોગવી કાલ સમય બાણે જોગવી;
 સુખ લોગવે ખેહુ જણા સદા નહી વિયોગ ઘડી એકલા. ૧૦૬૮
 રૂડાં મંદિરમાહિં આવાસ જે જન પૂરણ કરે વિલાસ;
 રૂડી સજ્યા અતિહિ ઉત્તંગ રતનજડિત સોહિ નવરંગ. ૧૦૬૯
 ચિહ્નું પાયે રતનની જોતિ બાણે દીવા જલેં ખલોતિ;
 ચિહ્નું દિસી ભીંતી કર્યાં ચિત્રામ ચૌરાસી આસન અભિરામ.
 જે જણ ઉપરિ પોઠેં સેજ કોકદેવને સુંદરી હેજ;
 ઉપરિ ચંદુઆ ચતુરંગ ખૂલે ગૂંથિત ધૂમત સંગ. ૧૦૭૧

નાનાવિધ શોભે જાલીઆં કોકદેવના ધનમાલીઆ,
 દાસી વીજણુઈ વીજઈ વાય એક આમર દાલે ઉછાહ ૧૦૭૨
 એક બીઠા ખવરાવે પાંન એક ગધર્વ ગીત કલા સુજણ,
 અતર પરિય વિલસે લોગ કોકદેવ સુદરી સંલોગ ૧૦૭૩
 ચોરાસી આસન સુચ ગ વિલસી યે જણુ કલા સુરગ,
 સોલ શૃંગાર શરિરે ધરે કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે ૧૦૭૪

આદૌ મજ્જનચારુચીર તિલકં નેત્રાઝ્ઞન કુણ્ડલં
 નાસા મૌક્તિક-પુષ્પહારમુરસિ શ્લઙ્કારનેપૂરકમ્ ।
 અન્ને ચન્દનલેપ-કઠ્ચુરુમણી ક્ષુદ્રાવલી ઘણ્ડિકા
 તામ્બૂલ કરકઙ્કણ ચતુરતા શૃંગારકા પોડશ ॥ ૧૦૭૫ ॥

ચોપઈ

પહિલો નાહણુ મનજન સાર બીજો ચીર ધરે શૃંગાર,
 ત્રીજો તિલક લલાટે કરી નયણે કાજલ રેખા ધરે ૧૦૭૬
 કાને કુડલ સોભે સાર એહ પાચમો કદ્યો શૃંગાર,
 છઠિ નાકમે મોતી સાર કુમ્ભ સાર સોભે ગલિ હાર ૧૦૭૭
 એહ સાતમો કદ્યો શૃંગાર તેહનો પખાણી લદ્યો વિચાર,
 બીજી બાપડી સુ જાણુસે લોગ કલા કહો કિમ માણુસે ૧૦૭૮
 વલિ આઠમો એ શૃંગાર પાયે નેઉર રણુઅણુકાર,
 અગે ચદન લેપન ધરે કસ્તૂરી પરિમલ મનહરઈ ૧૦૭૯
 નવમો નામ દહો શૃંગાર જે જાણુ તે જીવ્યુ સાર,
 પહિર્યો ઉત્તમ તનુ કચૂઓ થણે ઊસાસ્યા જે જ્યૂજ્યૂઆ ૧૦૮૦
 દશમો એહ સોહો શૃંગાર મદન તણો મોદ્યો બહાર,
 માનમતિને મસ્તિકિ મણી વેણી સોભે જાણુ કણી ૧૦૮૧
 અતિ લાખા સૂઆલા કેશ સોભે પખીણી બાવે વેશ,
 એકાદશમો એ શૃંગાર કવિ નરખદ કહે કરી વિસ્તાર ૧૦૮૨
 કટિ ધટિકા ક્ષુદ્રાવલી કેશર લકી તનુ કોમલી,
 એ શૃંગાર દ્વાદશમુ લણુ સોભિત તનુ તે પખીણી તણુ.

સોવન ચુડી સોલેં જડી બાણેં આપે વિધાતા ઘડી;
 ત્રયોદશમે એ કહ્યો શૃંગાર સોલેં પંખિણી ઉત્તમ નારિ.
 મુખ તંબોલ સોભીજેં રંગ સોવન રેખા દંત સુચંગ;
 ચઉદશમે મુખનો શૃંગાર સોલ કલા સોલેં શશિ સાર. ૧૦૮૫
 બાહેં રતનજડીત બહેરખાં કરે મુદ્રિકા સોહે નવલખા;
 પનરમે એ બાંહ શૃંગાર વિશેષેં કંકણ તણો વિચાર. ૧૦૮૬
 સર્વ શૃંગાર માંહે બોલ્યો સાર વાંછી ચાતુરી તણો વિચાર;
 એહ સોલમે કહ્યો શૃંગાર બોલી ચતુરાર્થ સુવિચાર. ૧૦૮૭
 સોલ શૃંગાર સરીરેં ધરેં પંખિણી કેક પાસેં સંચરે;
 બીજી નારી તણી સર્વકલા બાણે પંખિણી તનૂ કોમલા. ૧૦૮૮
 બાતિ શુદ્ધ કહીયે પદમિની મનોરમ યોવન કાંમિની;
 અષ્ટ નાયકા લક્ષણ લહે પ્રીયતણો ગુણલુબધી રહે. ૧૦૮૯

વાસકસજ્જા—સમુત્કળ્લા સ્વાધીનભર્તૃકા તથા ।

કલહાન્તરિતા જ્ઞેયા વિપ્રલબ્ધાઽભિસારિકા ॥ ૧૦૯૦ ॥

પ્રોષિતા સ્વણ્ડિતા ચાપિ નાયિકાશ્ચાષ્ટ સંમતા ।

પૃથક્ પૃથક્ સુચિહ્વાનિ પ્રવક્ષ્યામ્યથાનુક્રમાત્ ॥ ૧૦૯૧ ॥

॥ કાવ્ય ॥

વાસકસથ્યાયથા—

હારં ગુમ્ફતિ તારકાન્તરુચિરં ગ્રથ્નાતિ કાશ્ચીલતાં

દીપં ન્યસ્યતિ કિન્તુ તત્ર બહુલં સ્નેહં ન દત્તે પુનઃ ।

આલીનામિતિ વાસકસ્ય રજનો કામાનુરૂપાં ક્રિયાં

સાચિસ્મેરનવોઢનીરજમુખી દૂરાત્ સમુદ્વીક્ષતે ॥ ૧૦૯૨ ॥

—રસમજરી ૭૫

ચોપદ

પ્રીય તણી ઘણી જોએ વાટ વિધવિધ ક(પ)રિ બિછાવે ખાટિ;

શુંથી વિધવિધ કુસુમહમાલ સખી સંધાતે વચણ રસાલ. ૧૦૯૩

ઘોલે' કોતિક હાસ્ય વિલાસ' નાનાવિધ પહિરે ગુંગાર,
 કટિમેખલ વલિ વલી સાચવે અરહ પરહ જોઇ ભાલવે. ૧૦૬૪
 હરખીત ઘોલ સુણો રે સખી હવડાં પ્રીય આવસે' સુખી,
 દીવે તેજ પ્રકાસે ઘણો વારિ વારિ નવિ મીચે ઘણું ૧૦૬૫
 ઘેડી ફરિ પમારે નયણ વલિ વલિ જોએ મૃગ નયણ,
 ક્ષણ આગણે ક્ષણ ભીતર જાય વાસિકેસર્યાના લક્ષણ કહાય
 ॥ કાવ્ય ॥

ઉત્કંઠા યથા:—

यन्नाद्यापि समागतः पतिरिति प्रायः प्रपेदेऽपरं
 इत्थं चेतसि चिन्तयन्त्यपि सखीं न व्रीडिता पृच्छति ।
 दीर्घं न श्वसितं दधाति चकितं न प्रेक्षते केवलं
 किञ्चित् पक्वपलाण्डुपाण्डुररुचिं धत्ते कपोलस्थलीम् ॥

—रसमञ्जरी ૭૦

ચોપઈ

ઘેડી ઉત્કંઠા મન ધરે' કાં ભઇ પ્રીય નાઓ વિસરે,
 વેલા કહી ગયોતો જેહ તેણે વેલા નાઓ તેહ ૧૦૬૮
 નહી પૂછાયે લલ્લ કરી સખી મ ઘાતે ન ઘોલી ખરી,
 મોટે સ્વર મુઠે નિશ્વાસ ફડી પરિ ન ઘોલે ભાસ ૧૦૬૯
 રક્તસ્વર લલાટે રેખ, રાતા ગાલ કહ્યા સુન્મેષ,
 અડિત નયણ જોએ પ્રિય વાટ, ઉત્કંઠા મન ધરે ઉચાટ ૧૧૦૦

કાવ્ય

સ્વાધીન ભતૃકા યથા —

मध्ये नो कृशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिमा
 श्रोणौ न ग्रथिमा गतौ न जडिमा नेत्रे न चारक्रिया ।
 लास्ये न द्रढिमा न वाचि पटिमा हास्ये न वा स्फीतिमा
 प्राणेशस्य तथाऽपि मज्जति मनो मय्येव किं कारणम् ॥

—रसमञ्जरी ૮૧

ચોપાઈ

સુણિ સખી મોરે વસિ ભરતાર મુજમાંહિ રૂપ નહિ લગાર;
કડિ પાતલી નહી મુજ તણી ગાઠાસ્તન નાહિ આપુણી. ૧૧૦૨
દેહી કાંતિ ન સોલેં સહી આરૂ ગતિ હૂં આલૂં નહી;
ભોગ યોનિ ગાઠી નહી સાર? વાચા રૂઢી નહી સંભાર. ૧૧૦૩
જેઠા ન આવે મુજને હાસ્ય એહવી સંગતિ માહરી લાસ્ય;
કોધર કારણ તણે પ્રભાવ વસ્ય માંને પ્રિય નહીં દુલાવ. ૧૧૦૪

કાવ્ય

કલહાંતરીતા યથા:—

અનુનયતિ પતિં ન લજ્જમાના

કથયતિ નાપિ સખીજનાય કિશ્ચિત્ ।

પ્રસરતિ મલયાનિલે નવોઢા

વહતિ પરન્તુ ચિરાય શૂન્યમન્તઃ ॥ ૧૧૦૫ ॥

—રસમજરી ૫૨

ચોપાઈ

વિભ્રમ ચિત્ત ફિરે આંગણે સખિ સંઘાતે નચ કિં લાણે;
વિરહાનલ કામજવર ચડિ માન મતિ ચદિ પ્રિય શૂં વઢિ. ૧૧૦૬
શૂન્ય ચિત્ત મૂકે નિસ્વાસ શીતલ વાયુ દેહ દેહે બસ;
મનસું ધમ્મ પ્રિય સંયોગ કલહાંતરિતા પ્રિય વિયોગ ૧૧૦૭

કાવ્ય

વિપ્રલબ્ધાયથા:—

આલીભિઃ શપથૈરનેકકપટૈઃ કુઙ્ગોદરં નીતયા

શૂન્યં તત્ત્વ નિરીક્ષ્ય વિહુમિતયા ન પ્રસ્થિતં ન સ્થિતમ્ ।

ન્યસ્તા કિન્તુ નવોદનીરજદશા કુઝોપરુઠે રુપા

ભ્રામ્યદ્ મૃદ્ધકદમ્બદમ્બરચમત્કારસ્પૃશો દૃષ્ટયઃ ॥૧૧૦૮॥

—રસમંજરી ૬૪

ચોપાઈ

સખી મલી નેં કીધો લેહ વર નાયકા મનાવ્યો ખેદ,
ચાલિ સખી તૂ વનહ મઝારિ વેગ વેગિ તેડી સરતાર ૧૧૦૯
સુણી સખી કપટ ન બોલુ અમ્હે વહિલા વન પધારો તુમ્હે,
જો તુમ્હેને નહિ તેજ્યા સહી તો માત પિતા સમ અમ્હેને લહી,
ઈમ કપટ કરીને તે નાયકા લે વનમૈ ચાલિ દાસિકા,
કુજ બુવન ગર્ભ ઉતાવલી તિહાં પ્રીય ન દેખે મન જલજલી
સૂન્ય દેખી વન ઘર તેહ મન અમકી સકાણી દેહ,
આધી પાછી ન સકે જાય પ્રિય વિયોગ ચિંતાતુર થાય ૧૧૧૨
લીમરી તણા સુણિ જણકાર કુજબુવન માહિ અંધકાર,
કાલિ રાત્રિ જમર ગુજાર પ્રીય ન દેખે પડિ વિચાર ૧૧૧૩
અજર દૃષ્ટિ થઈ નાયિકા પડિ વિભાસણુ તે દાસિકા,
રે રે દૈવ કિસો તે કીયો મ્હા સૂ ફિટી વેપાશૂ થયો ૧૧૧૪

કાવ્યં

અભિસારીકા યથા—

દૂતી વિદ્યુદુપાગતા સહચરી રાત્રિથિરસ્થાયિની

દૈવજ્ઞો જલદઃ સ્વનેન દિશતિ પ્રસ્થાનવેલાં શુભામ્ ।

વાચ માઙ્ગલિકીં તનોતિ તિમિરસ્તોમોઽપિ જિહ્વીવરૈ-

ર્જાતોઽય દયિતા મિસારસમયો મુઘ્ધે ! ત્રિમુઞ્ચ ત્રપામ્ ॥

—રસમંજરી ૮૬

ચોપાઈ

એક સખી બીજી પ્રતે કહિ વચન વિશેષે કવિજન લહે,^૧
તુઝ સર્તાર ગયો નિજ ઠાંન જિહાં સંકેત તણો પરિમાન

થઈ હતિ તેડી વીજલી રાતે સખી તુઝ સરીખી મીલી;
 મેઘદેવતા જોએ જોશ કરે પ્રસ્થાન વેલા કોશ. ૧૧૧૭
 તિમિર વાચા મંગલા કરે ચાલિ સખી તુઝ ઇચ્છા કરે;
 અલિસારે ચઢાયો તુઝ સ્વામી તું પણિ તિહાં જોએ અલિરામ.

કાવ્યં

પ્રોષિતા યથા:—

દુઃખં દીર્ઘતમં વહન્ત્યપિ સર્વવિગ્નાય નો ભાષતે
 શૈવાલૈઃ શયનં સૃજન્ત્યપિ પુનઃ શેતે ન વા લજ્જયા ।
 કણ્ઠે ગદ્ગદ્વાચમશ્રતિ દશા ધત્તે ન વાણ્ણોદકં
 સંતાપં સહતે યદમ્બુજમુખી તદ્ વેદ ચેતોભવઃ ॥૧૧૧૯॥
 —રસમંજરી ૪૭

ઓપર્થ

પ્રિય પરદેશ કર્યો નિવાસ સુંદરિ ઘરિ એકલડી વાસ;
 મોટો દુખ કેહી ને નવિ કહેં કામજવર અંગે અતિ દહેં. ૧૧૨૦
 લેઈ સૈવાલ પથરણું કરી લજ્જા કરી સયન નવિ ધરઈ;
 ગદગદ કંઠ વચન ઉચરઈ મુખ નિસ્વાસ નયન જલ ધરઈ. ૧૧૨૧

કાવ્યં

અંડિતા યથા:—

કાન્તં નિરીક્ષ્ય વલયાઙ્ગિકકણ્ઠદેશં
 ઉક્તા તયા પરમિયા પરુષા ન વાચઃ ।
 દૂતીમુખે મૃગદશા સ્વલદશ્રુધારા
 દૂરાત્ પરં નિદધિરે નયનાન્તપાતાઃ ॥ ૧૧૨૨ ॥

—રસમંજરી ૫૭

ઓપર્થ

ખોજી નારિ તણે પ્રતિ સંગિ દેખી ખોલે ઘર નવરંગ;
 કંઠયુ તણાં ચિન્હ કીડાં થકી કંઠઈ લાગ્યા દિશૈ સખી. ૧૧૨૩

પ્રિય સંઘાતે ન બોલૈ વાચ સુણિરે સખી કહું તુજ સાચ,
 બોલૈ વચણ નયણ જલ ભરખ ખડિતા તણાં લક્ષણ ઉચરખ.
 આઠ નાયકા લક્ષણ જેહ પંખિણી તણે લહી જમ દેહ,
 બીજા સ્ત્રીય તણા જે ચરિત્ર પંખિણી સઘલા લહમ પવિત્ર
 પંખિણી સુદર રૂપે સાર ઇદ્રાણી રલા અવતાર,
 વરણવતા છે વાધે વિસ્તાર કહે નરખદ કવિ કથા વિચાર
 કોકેદેવની મોટી કલા બુદ્ધિવત ને ગુણ આગલા,
 રૂપે મદન તણે અવતાર કિં વલી બાણે ઇદ્રકુમાર ૧૧૨૭
 રાજહસની આલે આલે શબ્દ કોકિલા સરીખુ(ખો) સાર,
 વાણી સારહનો અવતાર અતિહિ સુદર તણુ સુકુમાલ ૧૧૨૮
 પદ દરસણના બાણે લેદ સર્વ ધર્મના માને વેદ,
 નીરાકારનો ધ્યાન જ ધરે આઘ પુરુષનું સમરણ કરઇ ૧૧૨૯
 સોલ શૂગાર તણે તે બાણુ ખાવન અક્ષર કરે વખાણુ,
 બહોતરી કલા પુરુષની જેહ કોકેદેવ બાણે ગુણલેદ ૧૧૩૦
 પહિલી લેખકની જે કલા ઉત્તમ મધ્યમ ગુણુ આગલા,
 મહતી કલા લેખકની બાણુ અરધ પડિત કહિયે સુ વખાણુ.

અક્ષરાણિ સમશીર્ષાણિ વર્તુલાનિ ઘનાનિ ચ ।

પરસ્પરમલગ્નાનિ દ્વેતદક્ષરલક્ષણમ્ ॥ ૧૧૩૨ ॥

સોપધ

પઠિત કલા બીજી નર તણી અક્ષર ઘોષ કરે સોપણી,
 ઉચે સ્વર અક્ષર ઉચરે જિમ માબાર ૧બાલ સુખ ધરમ ૧૧૩૩
 બાલક નમ દૂખ ન હોઈ કલા દાતિ ધરમ પીડમ નહી સદા,
 ઇમ ઘોષ કરતા અક્ષર ચઢે કવિ વિનોદ શ્રી નરખદ પદમ ૧૧૩૪
 ત્રીજી કલા કવિત્તની બાણુ ઉત્તમ મધ્યમ અધમ પ્રમાણુ,
 ગુપ્ત પ્રગટને અતિ ઉઘાડ જેહ કવિત્તના અર્થ પમાડ ૧૧૩૫

તેહનાં લક્ષણ કહૂં વેગલાં પ્રીછેં નાહનાં મોટાં ભલા;
 ત્રિણુ ભેદ છ કવિત્તજ તણાં તેહનાં ભેદ કહૂં સાજણાં. ૧૧૩૬
 પહિલું નાલિકેર સારીયું બીજું દ્રાખ તણે પારખું;
 ત્રિણું ખારીક સરીખું જાણુ એહ કવિત્તનાં કરેં વખાણુ. ૧૧૩૭
 જેહ ભણતાં ઉપરિ હોય દુરિઘટ અક્ષર છંદ માહા સુવિકટ;
 માંહિ જા'રા અરથ અપાર સ્વાદ ટોપરાંનો સુવિચાર. ૧૧૩૮
 જેહ ભણતાં સુલલિત વાંણી રૂડા છંદ તણાં બંધાણી;
 અર્થ તણે નહિ સ્વાદ વિચાર જાણે ખારિક બીજ કુઠારિ.
 જેહ ભણતાં ઉત્તમ ગીત રૂડા અરથ તણી માંહિ મતિ;
 કવિત્ત ભણતાં મન હરખીયે દ્રાખ સરીખું તે પરખીયે. ૧૧૪૦
 ઉત્તમ શાસ્ત્ર તણા બંધાણુ ધિંગલ નાના ભાષિ પૂરાણુ;
 લઘુ દીરઘ ગણુ લહે વિચાર ત્રીજી કલા કવિત્તની સાર. ૧૧૪૧
 અંક કલા ચોથી પુરુષની ગીત કલા બોલી પાંચચી;
 અતિ રૂડી તેહની ચાતુરી ગાયે કિનર સ્વર માધુરી; ૧૧૪૨

સપ્તસ્વર-ત્રિગ્રામાસ્તાલમેકોનત્રિંશતિ ।

મૂર્ચ્છના એકાદશાશ્ચૈવ સંગીતશ્લોકપૂર્વકમ્ ॥ ૧૧૪૩ ॥

પ્રથમો ભૈરવો રાગો દ્વિતીયઃ માલકૌશિકઃ ।

તૃતીયો હિન્દોલરાગઃ ચતુર્થો દીપકસ્તથા ॥ ૧૧૪૪ ॥

પચ્ચમશ્ચૈવ શ્રીરાગો મેઘરાગોઽપિ ષષ્ઠમઃ ।

રાગ એકો વધૂઃ પચ્ચ અષ્ટપુત્રાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧૪૫ ॥

એ ષટ રાગ કહ્યા સુવિચાર પંચ પંચ એકેડી નારી;
 આઠ પુત્ર તેહનાં સુવખાણુ રાગ રાગ પ્રતિ તેર પ્રમાણુ. ૧૧૪૬
 મુખ્ય રાગ ચૌદશમે જાણુ તેહનાં નામ સંજ્ઞેયે આણુ;
 અંથ તણે વાધે વિસ્તાર તેહ કારણુ શું કરેં વિચાર. ૧૧૪૭

ભૈરવી-પુનક-સ્નેહી વજ્રાલી ચ વેલાવલી ।

રાગાન્ગનાશ્ચૈતાઃ પચ્ચ રાગભૈરવવલ્લભાઃ ॥ ૧૧૪૮ ॥

पञ्चमो हर्ष-देशाख-वङ्गाला मधु-मालवौ ।

वेलाचलो ललितश्च भैरवस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११४९ ॥

—धृति भैरवरागपरिवार १

गुडीग्रहा च गन्धारी मालश्री जैतश्री तथा ।

धन्याश्री पञ्चमी प्रोक्ता मालकौशिक वल्लभाः ॥ ११५० ॥

मारु-मेवाड-मिष्टाङ्ग-वर्धर-चन्द्राकायसाः ।

खोखरः भ्रमरानन्दः मालकौशिकनन्दनाः ॥ ११५१ ॥

—धृति मालकौशिकपरिवार-२

भोपाली चन्दगवरी वसन्ती सीन्दूरी तथा ।

आहीरी पञ्चमी प्रोक्ता हिन्दोलस्यैव वल्लभाः ॥ ११५२ ॥

मङ्गलध्वन्द्र चिम्बश्च सुमनिन्द-विभाकरौ ।

वर्द्धमान-विनोद-वसन्ताश्च (?) देशी हिन्दोलपुत्रकाः ॥

—धृति हिंडोलपरिवार-३

सारङ्गी गुर्जरी तोडी कमोदी पद्मञ्जरी ।

एता रागाङ्गना पञ्च दीपकस्यैव वल्लभाः ॥ ११५४ ॥

कालिङ्गः कुन्तलो रामः कमलो कुसुमस्तथा ।

चम्पकः लाहु-हेमालौ दीपकस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११५५ ॥

—धृति दीपकराग परिवार-४

वैराटी च कर्णाटी च सामेरी च गौडी तथा ।

सैन्धवी वाराङ्गनाः पञ्च श्रीरागस्यैव वल्लभाः ॥ ११५६ ॥

कल्याण-मालवौ गौर-गम्भीरौ गुणसागरः ।

आगर-विहागर-कुम्भाः श्रीरागस्याष्टपुत्रकाः ॥ ११५७ ॥

—धृति श्रीराग परिवार-५

सोरठी चैव मलयागिरी आशावरी कनीयसी ।

रामगिरी तथा प्रोक्ता मेघरागस्य वल्लभाः ॥ ११५८ ॥

कानर-नट-केदाराः जालन्धरो गजाधरः ।

टङ्क-सूहव-शङ्कराभरणाः (?) मेघरागस्य नन्दनाः ॥ ११५९ ॥

—धृति श्रीमेघरागपरिवार-६

उषसि भैरवो राग उदये मालकौशिकः ।

याम्ये हिन्दोलरागश्च मध्याह्ने दीपकस्तथा ॥ ११६० ॥

श्रीरागो दिनान्ते च मेघरागो निशान्तरे ।

यस्य यस्य च वेलायां गीयते नरचातुरैः ॥ ११६१ ॥

यस्य यस्यैव रागस्य पुत्र-दारा समागमः ।

तस्य तस्यैव गीतस्य गायनो सुखदः सदा ॥ ११६२ ॥

अन्यरागोऽन्यभार्या चावेलायां चापुत्रकम् ।

गायने नरकं याति हन्त पापः सभापतिः ॥ ११६३ ॥

नृत्यकला क्लीय पञ्चमी कला वाज्जिन्न तल्ली सातमी;

पञ्चमेक वाज्जिन्ननां कल्यां तेहना लेह सङ्क्षेपे लह्या.

११६४

तन्त्री चैव वितन्त्री च घनं सुस्वरमेव च ।

चत्वारि वाद्यानि देवि ! पञ्चमं मुखमुत्तमम् ॥ ११६५ ॥

तन्त्री वीणादिकं वाद्यं वितन्त्री नीशाणादिकम् ।

शङ्खं शृङ्गी सुस्वरं च कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ११६६ ॥

सप्ततन्त्री भवेद् वाद्यं वितन्त्री च त्रयोदशम् ।

सुस्वरमेकादशं च घनं पञ्च विधीयते । ११६७ ॥

ब्रह्मवीणा रुद्रवीणा कविलाशं पिनायकम् ।

सारमण्डललावणी कमीची सप्ततन्त्रिका ॥ ११६८ ॥

नीशाणं तबलं ढोलं ददामा द्रुवडि मृदलम् ।

डफ-डमरू-ढङ्क-ढोरुं पड-परवाज-कुण्डली ॥ ११६९ ॥

एतानि वितन्त्री वाद्यानि पुट्टकादयस्त्रयोदशः ।

निर्घातं च गदाहस्तौ वक्चिच्च करपल्लवे ॥ ११७० ॥

શક્તિ શક્તી ચ વંશી ચ મેરી મૃદ્ધી ચ માધુરી ।

શર્ણાંચી ફાહલી સ્વલ્વા કરણ્ડસુસ્વરે સ્વરાઃ ॥ ૧૧૭૧ ॥

કાઠ્ઠાલ કાંસ્યતાલ ઘણ્ઠઘૂઘરમેવ ચ ।

પન્નમં સ્થાલિકાતાલં ઘન પન્ન વિધીયતે ॥ ૧૧૭૨ ॥

—ધતિ વાન્નિત્રલક્ષણાનિ

વ્યાકરણ તથા કલા આઠમી છદ કલા કહીયે નવમી,
 દશમી કલા કહુ અલકાર એકાદશમી નાટક સાર ૧૧૭૩
 ને નાટિક કલા કહુ બારમી નખછેદની કલા તેરમી,
 પત્રછેદે કલા ચઉત્તમી આયુધકલા પનરમી બલી ૧૧૭૪
 ગજઆરોહણ કલા સોલમી તુરગ વાહણ સત્તરમી,
 ગજપરીક્ષા અષ્ટદશ જાણુ અશ્વપરીક્ષા શુણુ વખાણુ ૧૧૭૫
 રતન પારિખો કલા વીસમી. પુરપલક્ષણુ કલા એકવીસમી,
 સ્ત્રીલક્ષણુ બાવીસમી કહી પશુલક્ષણુ ત્રેવીસમી સહી ૧૧૭૬
 મત્રવાદ કહુ ચઉત્તમી ચત્રવાદ વલી પચવીસમી,
 રસવાદ પરિસતી કલા વિંપવાદ વલી સતવીસહ જાણુ ૧૧૭૭
 અઠાવીસમી ગદ્યવાદ એગણત્રીસમી વિદ્યાવાદ,
 કલા ત્રીસમી સુદ્ધ પ્રકાર મુદ્ધિ કલા એકત્રીસમી સાર ૧૧૭૮
 બત્રીસમી કહુ તર્ક વાદ મ્સકૃત કલા તેત્રીસી વાદ,
 પ્રાકૃતભાષા તણી ને કલા ચોત્રીસમી બાલી કોમલા ૧૧૭૯
 પ્રત્યુત્તર પાત્રીસમી જાણુ દેશભાષા પાત્રીસ વખાણુ,
 સમ્પત્તીમમી કેપટીકલા ચિત્રવિજ્ઞાન અઠત્રીસી બલા ૧૧૮૦
 એગણસાલીની રૂઠો નામ પ્રત્યસિદ્ધાંત કહીયે અભિરામ,
 કલા પેદાત કહી ચાલીસ ખાડકવિદ્યા એકતાલીસ ૧૧૮૧
 બેતાલીસમી કહીયે ઇંદ્રજાલ ત્રેતાલીસમી વિનય વિશાલ,
 ચોમાલીસમી આચાર્ય કલા પચતાલીસમી આગમ બલા.
 વાણિક કલા છતાલીસી જાણુ ધ્યાનકલા સુડતાલીસ વખાણુ,
 અડતાલીસમી કલા પૂરાંણુ ઇતિહાસ [કલા] એગણપંચાસ

દર્શનલેદ કલા પંચાસઃ—

કલા એચરી એકાવનમી અમરકલા કહીયે ખાવની;
 ગમન પાતાલ કલા ત્રેપની ધૂરતિકલા કહૂં ચોપની. ૧૧૮૪
 પંચવનમી તરૂ રોપણું કાબટઘડણુ છપનમી કલા;
 વણુટકરણી સતાવની જાણિ કૃતમણિ અઠાવનમી વખાણુ.
 આગણુસાઠમી વાંણિજ્યકલા વસિકરણી સાઠમી કલા;
 ઘટપાપાણુ ઈકસઠમિ જાંણુ ચિત્રકલા ખાસઠમી જાંણુ. ૧૧૮૬
 નેપશ્યતિ ત્રેસઠિ વખાંણુ ધાતુકરમ ચોસઠિ જાણુ;
 ધર્મકર્મ પૈસઠિકલા વંચકલા છાસિઠીમી ખલા. ૧૧૮૭
 સતસઠમિ રસવતી વખાંણુ કર્મકલા અઠસઠમી ખંધાણુ;
 હસિતકલા આગણુતિરી જાંણિ પ્રયોગકલા સિતેરમી વખાંણુ.
 એકોતેરમી કેવલજ્ઞાન અકર્મકલા બહોતેરી માંન;
 સર્વકલા જાણું કોકદેવ બહોત્તર કલા જાણે ગુણુ લેવ. ૧૧૮૯
 એણે પ્રથે જો વિસ્તરી કહૂં પ્રથ તણે પાર નવિ લહૂં;
 શ્રમ થકી બીહનું કવિરાજ તે માટે નાસ કહ્યા સંખ્યાજ. ૧૧૯૦
 કોકદેવ સાચો ગુણુ જાણુ ચઉદહ વિદ્યા તણે નિધાન;
 અનુક્રમિ વિદ્યા લહિ વીશેષ કવિજન ખાલે કથા વિશેષ. ૧૧૯૧

કાવ્યં

બ્રહ્મજ્ઞાન રસાયનં સ્વરધ્વનૈર્વેદ સ્તથા જ્યોતિષાં
 વ્યાકર્ણ જલતરણં ધનુર્ધરં વૈદ્યસ્ય કૃષિપરં ।
 કોકૈ વાહન વાજિતં નટનૃત્યં સંવોધનં ચાતુરી
 વિદ્યા નામ ચતુર્દશં પ્રતિદિનં કુર્વતુર્વો મંગલં ॥ ૧૧૯૨ ॥

ચોપઈ

પહિલી વિદ્યા બ્રહ્મજ્ઞાન બીજી રસાયણુ વિદ્યા જાંણુ;
 ત્રીજી વિદ્યા સ્વરધ્વનિ કરે વેદ વિદ્યા ચોથી ઉચરે. ૧૧૯૩

વિદ્યા જ્યોતિષની પંચમી વ્યાકરણ વિદ્યા બાણે છમી,
 જલતરણી વિદ્યા પ્રાતમી ધનુર્ધરિ વિદ્યા આઠમી ૧૧૬૪
 વૈદ્યવિદ્યા ઔષધની જાણુ નવમી વિદ્યા કહી વખાણુ,
 દશમી વિદ્યા કૃષિ કર્મ બાણીયે વિદ્યા તણા ગુણુ વખાણીયે
 એકાદશમી કોક જ કલા વિદ્યા બારમી વાહણુજલા,
 વાજિત્ર નાદ વિદ્યા બારમી વિદ્યા નાટકની તેરમી ૧૧૬૬
 વિદ્યા સંબોધન ચાતુરી ચઉદ વિદ્યા સપ્તમી કરી,
 કોકેદેવ બાણે અભિરામ ચઉદ વિદ્યા તણા વિશ્રામ ૧૧૬૭
 આઠ પદ્મવી બાણે કોકે કહૂ વિશેષે કારણુ લોક,
 અંકપદ્મવી કરપદ્મવી નૈત્રપદ્મવી વસ્તપદ્મવી. ૧૧૬૮
 શબ્દપદ્મવી ઔષધપદ્મવી પુષ્પપદ્મવી ભાષાપદ્મવી;
 જો હું વિગતે કહૂ વિચાર અથ તણો વાધર્થ વિસ્તાર. ૧૧૬૯
 એકવો આઠ પદ્મવીનો બાણુ કોકેદેવ બાણે સુવખાણુ,
 પદ્મભાષા બાણે કેલવી સંસ્કૃત પ્રાકૃત મધ્ય મેલવી ૧૨૦૦
 અપભ્રંશ મુરસેની વલી પિસાચિની માગધી સાલલી,
 પદ્મભાષાનું જે બંધાણુ કોકેદેવ પ્રીતે ગુણુ બાણુ ૧૨૦૧
 દેશદેશની ભાષા લહે કવિજન ઉપમા કહેવિ કહે,
 સૂર સુભટ બલવત જૂઝાર ભૈરવસેનને કરે જૂહાર ૧૨૦૨
 કે પરમેશ્વર નામે સીસ કે ગુરૂ મૂરતિ કલા જગીસ,
 અતિ ગુણુવત અને જસુવત મહત તણો અવતાર લહત ૧૨૦૩
 ભોલાગ્યસુદરી કોકેજ દેવ વિલસે જે જણુ મહિર સોય,
 મનવાંછિત પૂરે જગદીસ સદા કાલ તે કરે જગીસ ૧૨૦૪
 ભોગ્ય ભોગ્ય તે વેલા ક્રમે જે ગુણુવતા ગુણીયલ રમે,
 જે ચોવનગતિ કલા વિલાસ જે ગુણુવતા ગુણીય રસાલ ૧૨૦૫
 બેહુ સ્વરૂપ સરીખો ભોગ જે જણુ ભોગે મુખે ભોગ,
 બેહુજન ભેડી સોલે સાર બેહુ બાણે સ્વહાથે ઘડ્યા કિરતાર
 નિસદિન બેહુ રહે એકઠા બેજણુ પ્રેમભર રમે સોગઠા,
 જે જન નાનાવિધ શું રમે જે જણુ ભોજન એકત્ર જમે. ૧૨૦૭

ઝે જણ એક સૂર્યેં પર્યંક ઝે જણ વદનેં પૂરણ મયંક;
 ઝેજણ માંનની કોક સધીર ભોગ ભોગવી જાણે ધીર. ૧૨૦૮
 ઝે જણ કાયા એક પરાંણ ઝે જણ મન એક મંડાણ;
 અહ નિસિ કીડા કરે અપાર વિલસે વંછિત ભોગ વિચાર.
 પાંન ફૂલ સુગંધ સંખંધ પૂર્વજન્મનો એહ સંખંધ;
 અંગ જલાદિ ઊગટણા કરે તેલ સુગંધી તનુ આચરે. ૧૨૧૦
 પુષ્પ તણા પહિરઈ કંચૂઆ પુષ્પ ચીર આઠે જૂજૂઆ;
 પુષ્પ તણા પહિરેં શૃંગાર કોકદેવ સુ વિલસે સાર. ૧૨૧૧
 કુસુમ તણા પહિરેં ઘાવરા સોવન ઘડિત પાયેં ધુવરા;
 શુંથ્યા કુસુમ તણા જીંદૂઆ હાથે કરી ઉઝાલે જૂજૂઆ. ૧૨૧૨
 ઝે જણ મનસું કીડા કરઈ નાનાવિધ આસન આદરેં;
 નવરસ વિલસે તનુ સુખ કરઈ કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે.

દૂહા

જાંણ સુખણેં પ્રીતડી, મિલતાં ઉપજે રંગ;
 જાણેં પૂરવ નેહલો, કિં વલી કરમ પરસંગ. ૧૨૧૪
 પૂરવ પુણ્ય પસાઉલે, વિલસેં ભોગ વિલાસ;
 જાણેં વહિસી કેતકી, ભમર કરેં સુખરાસ. ૧૨૧૫
 જે યુગમાંહિ માનવી, કોક ન જાણે ભેદ;
 સું જાણે તે ભોગવી, ફેગટ જન્મ નિખેદ. ૧૨૧૬
 મદન સરોવર પ્રીતિ જલ, કોકશાસ્ત્ર દહ નાવ;
 જે જાણીસે ચાલવી, તેહ ઉતરસે પાર. ૧૨૧૭
 કોકશાસ્ત્ર દહ નાવડું, ઘડયું કવિજન ખંત;
 જેહ જાણશે કેલવી, તે પાંમસે અંત. ૧૨૧૮

ચોપઈ

એણી પર રંગ રમંતાં દોઈ સુખ પામે મન ગમતો સોય;
 એક દિવસ આણંદ મઝારિ કોકદેવ પૂઠે સુણી નારિ. ૧૨૧૯
 એકમતાં તું સુણિ કાંમની વાત એક પૂછું ભામિની;
 મોટા રાય તણી કુંવરી પૂરણ લક્ષણ તું અવતરી. ૧૨૨૦

કહે ને માય બાપનો નાંમ ઈહાં કિમ આવી કહેં શુભ આંમ,
 વિસ્તાર કથા કહો સુ વિચાર કુણ નગરી કિહા તુમ અવતાર
 મુઝ આગલી સાચો ઉચરો યોગીણી વેપ કહો કિમ ધરો,
 વલિ તૂ સુદરિ કહે વૃતાત માંભલી વચણ મોહમા કત ૧૨૨૨
 ખાંણુપૂર^૧ દેશ ભલો મહારાય નિપાણ પાટણ તે કહીવાય,
 સૂર્યસેન તિહા રાજ કરત તેહની પૂત્રી સાભલ કત ૧૨૨૩
 કોકદેવ કહે સુણિ સુદરો યોગીણી ધર્મ કેમ નીસરી,
 એહ વાત કહો મુઝ વિસ્તારી કપટ કાર્મ મ રાખો નારો ૧૨૨૪
 વવતો વચન કહે સુદરો કારણ કહું મમ વાચા ધરી,
 સ્વામિ ખુનસ મ કરિસો તુમ્હે જિમ કુલ કથા વિસ્તાર અમ્હે
 કોકદેવ કહે વાચા સાર ખુનસ કિસ્યાની ન કર નારિ,
 પ્રાપતિ કરમ તણી પરિમાણુ ફલ ભોગવીયે જન્મ પ્રમાણુ.

મવિતવ્ય યથા યેન ન સોચતિ ચાન્યયા ।

નિયતે તેન માર્ગેણ સ્વય વા તત્ર ગચ્છતિ ॥ ૧૨૨૭ ॥

પ્રાપ્તવ્યમર્થલભ્યતેમનુષ્યો દૈવોપિ ત લઘયિતું ન શક્યઃ ।

તસ્માન્ન શોકો ન ચ વિસ્મયો મે યદસ્મદાય નહિ તત્પરેષા ॥

ઓપદ

તવ સુદરો કહ્યો વૃતાત સાભલી તનુ મોહમા કત,
 સૂર્યસેન પિતા મુઝ તણો રાજમારગ કુલ ચાલે ધણો, ૧૨૨૬
 ધરિ માતા ઉન્મત તોખાર ગય વર સહસ્ર વર્ષ અઠાર,
 રાજરિધિ ભલી ધરિ વસે વિલસે રાજા સુખિતિથે ૧૨૩૦
 નિપાણ પૂર પાટણનો ધણી રાજરિધિ ધરિ મોહામણી,
 સર્વ સ પતિ રાજા ધરિ રહે પુત્ર નહી મોટો હુખ સહર્ષ ૧૨૩૧

અસ્મિન્ વિચિત્ર સસારે જન્મ પૂત્રસ્ય દુર્લભં ।

યઃ યસ્યતિ મુલ્લં સૂનો મુચ્યતે ચ સ્થાવરયાત્ર ॥ ૧૨૩૨ ॥

ચોપઈ

નીરાધારિ ચાલે સંસાર પૂત્ર તણો મોટો આધાર;
 સંતતિ વિણુ જીવ ત્રિપત ન હોય અહનિશી રાય વિમાસઈ સોય.
 પૂત્ર કાજ માટેં આરંભ ઉપનેં પૂત્ર તો હુવે કુલથંભ;
 અહનિશી માંડયું સેવા ધ્યાન મહાકાલિ યોગિણી વરદાન.
 આદર સહિત આરાધઈ માય પવિત્ર પણે ઉપવાસ કરાય;
 ભૂમિસયન રાજ આદરઈ પૂજા ભોગ ધૂપ પરિવરે. ૧૨૩૫
 મહાકાલીના દેહલમાંહિ જોડો, રાજ તપ કરીય;
 એક માસ અન્ન ત્યાગે રાય નિશિ સુપનેં આળ્યા મહામાય.

કાવ્યં

વરનયન સુદૃષ્ટ્યાં પश्यति सानुरागा

अरुण कमलाक्षी किं च मोद प्रदात्री ॥

सुललित शबरूढा हस्तनृमुंडकर्त्री

वादयती कखीणा यौवना रक्षिता सा ॥ ૧૨૩૭ ॥

ચોપાઈ

માગિ માગિ જોલે અંખિકા હૂં તૂઠિ તુજ સુણિ સેવકા;
 મન ઇચ્છિત આપું વરદાન હું માતંગી સુખહ નિધાન. ૧૨૩૮
 રાજ ભણે સુણો મહામાય આપો પુત્ર મહાસુખ થાય;
 ઇણી કાળેં આરાધ્યાં તુમ્હૈ કરજોડી યાય લાગુ અમ્હૈ. ૧૨૩૯
 વલતોં દેવિ જોલેં વાય સાંભલી રાજ કહીયે સાચ;
 પુત્ર નહીં પણ હોસ્યે સુતા રૂપે ગુણ ઉત્તમ સંયૂતા. ૧૨૪૦
 દેવ નામ દેજ્યો તેહનો હૂં સૂપનેં જોલું જેહનો;
 યોગિણી લક્ષિત કરાવે સદા હોસ્યે કન્યા કુલ સંપદા. ૧૨૪૧
 વરસ સતરમે પરણાવજ્યો તિહાં લગેં કુંઆરી રાખજ્યો;
 એહવું કહી દેવી ચાલીઆં સૂપન માહે અદૃષ્ટ જથાં. ૧૨૪૨
 જાગ્યો રાજ હરખીત થયો રાંણી આગલી સુપન જ કહ્યો;
 અન્યોન્ય હરખીયા જોહું તુઠી માહાકાલી વર દેહુ. ૧૨૪૩

તિણિ મસં વાઠેં ગર્ભજ ધર્યો રાજા ગરથ ઘણો વાવર્યો,
 દિન દિન ઓછવ રાજા કરે ઉત્તમ મંગલ ગતિ આચરે ૧૨૪૪
 ગર્ભ માસ સપૂરણ થયા જનમી બેટી ઉછવ થયા,
 જન્મ મહોત્સવ રાજા કીઓ પુત્ર તણી પરિ ધન ખરચીઓ
 દિન દિન વાધર્ધ તે બાલીકા સેવા કરે માહાકાલીકા,
 યોગણિ પાત્ર પૂરે દિન દિન દીધું નામ ન જાણ્યું મન ૧૨૪૬
 દેવી વચન તે લોખો સહી દીધું નામ મનુષ્યનું લહી,
 વરસ પાંચની કન્યા ધર્મ રાજા મને વિમાસણ બર્ધ ૧૨૪૭
 કુણ જાણે આગલિ કેતો કાલ હૂં જીવીસૂ સંસાર જ જાલ,
 જીવતાં બેટી પરણાવીશું નયણે ઉચ્છવ હૂં દેખીસૂ ૧૨૪૮
 સ્વપ્ન તણો ન કીધો વિચાર કીજે વીવાહ હર્ષ અપાર,
 ઘડી એક પીયારિ સદા કીજે કામ કન્યાનું મુદા ૧૨૪૯
 ચિત્રકોટિનો રાજા જેહ પાલે રાજા બલી પરિ તેહ,
 કનકચેન રાજનો નામ કામદેવ કુવર અલિરામ ૧૨૫૦
 જોઈ જોષ બોલાવ્યા બાલ વીવાહનો કીજે રગરોલ,
 નીપાણુ પાટણુ આવી જાન હુઈ લગન વેલા અનુમાન ૧૨૫૧
 તિણી સમિ વાત બની વલી હુઓ તમાસો ઉચ્છવ મીલી,
 કહાલી વેષ ધરી યોગિણી અકસ્માત તિહાં આવી મુણી ૧૨૫૨
 ચ્યારિ યોગણી આવી તિહાં કન્યા ઉપાડી લેઈ ગર્ભ કિહા,
 કુણુટક દેશમે મૂકી નામ જાગી કન્યા દેખી અલિરામ ૧૨૫૩
 મોટો દેહલ માહા મહાણુ રચના માહાકાલિનો ઠાંમ,
 પાળતી બેટી યોગણી ચ્યાર વાજે મહુઅરિ વીણા સાર ૧૨૫૪
 મેં જાણ્યું એ શી ગતિ ધર્મ ઇહા કીહાથી આવી વહી,
 યોગિણી ચ્યાર મહાસુદરી નાચે નાટિક આગલી શીરિ ૧૨૫૫
 તે દેખીને અચરીજ થયો મહારો મન તો વિશ્વગજ થયો,^૧
 તે યોગણી પૂછે તુ કુણુ વગડાનું સાવજ છુ સૂણુ ૧૨૫૬
 મુઝ વિવાહ કરતો તાત ઇહા કિણુ આવી ન જાણુ વાત,
 જિમ તુમ્હે રાજો તિમ હું રહું બીજી વાત તુમ કીસી હું કહું

તેણી ઠામે રહી હું વિશેષ યોગણી તણો ધરાવ્યો વેષ;
 હંસણી યોગણી ગુરુણીનું નામ મહાકાલી સુપન આવી તાંમ.
 પંખણી યોગણી એહનો નામ દેખ્યો બાધ તુમ્હૈ અભિરામ;
 રૂઢિ પરિ પ્રતિપાલો એહ મત કરસ્યો એહનો વિવાહ. ૧૨૫૬
 એહવું કહી અદૃષ્ટિ થાય હંસણી યોગણી લાગી પાય;
 બાણી સ્વપ્ના કીધ વિચાર દિન દિન વાધઈ રાજકુમારી. ૧૨૬૦
 વિદ્યા તણો કીધો આરંભ શીખી ગાયન નાટારંભ;
 ઘોરાસી આસન સીખવી ભોગકલા મુઝને પ્રીછવી ૧૨૬૧
 હાવભાવ મે સીખ્યા તિહાં હંસણી યોગણી રૂઢી જિહાં;
 અનેક ચાતુરી મુઝ સીખવી તેહના ભેદ ન બાણે કવિ. ૧૨૬૨
 વરસ બારની હૂં તિહાં થઈ હંસણી યોગણી ચિંતા ડૂઝ;
 એહનો કિમ કરસું વિવાહ ગુરુણી ચિંતા હીયડા માંહિ. ૧૨૬૩
 એક દિવસ નિદ્રા વશી થઈ મહાકાલી સ્વપ્ને આવ્યાં વહી;
 બોલે ગુરુણી સુણ અભિરામ એક વાત બોલી ગુણુઆમ. ૧૨૬૪
 જેહ કન્યાસું કરસ્યઈ વાદ જેહ ભોગવસ્યૈ વિણ પરમાઈ;
 જેહ જીવસ્યૈ તે પરણસ્યૈ સુપનું ગુરુણી હીયડે તે વસે. ૧૨૬૫
 બગી યોગણિ તે તતકાલિ પડિ વિમાસણ ચિંતા બલ;
 હંસણી યોગણિ કરે વિનાણુ જાણે આવે સાથ પ્રમાણ. ૧૨૬૬
 કુણુટિ દેશનો રાજા જેહ વાત સુણી મન ચિંતે તેહ;
 ગુરુણીને તેડાવો રાય ઉઠી રાજા લાગ્યો પાય. ૧૨૬૭
 તુમ્હૈ ઝેટી પરણાવો મુનૈ જે જોઈયે તે આપુ તુનૈ;
 હંસણી બાણે સુણો માહારાય જેહ જીવે તે પરણાય. ૧૨૬૮
 વાત સુણી રાજા ઈમ કહે એક દિન અમ્હૈ ધરિ વાસો રહે;
 જો જીપીસું તો પરણીસું નહીતર તુમ્હૈ પાછી આપસું. ૧૨૬૯
 નેમ કરી એહવો હંસણી તેડાવિ ચેલી પંખણી;
 સુણરે ઝેટી વયણુ રસાલ હાવભાવ કરી રીઝવો ભૂપાલ. ૧૨૭૦
 ભોગવવા મ દેશે તુમ્હૈ ન્યાય રીતિ બોલું છું અમ્હૈ;
 જોર જીલમ મત કરીસ્યો સોય^૩ કાપ ધરિસ્યૈ દેવી ધસોય. ૧૨૭૧

૧ ગુરુણી ક. ૨ જો ભોગવથં ક ૩. કાપ ક. ૪ જોય ક.

- ગુરુણી પોતાને મઠિ ગર્ધ હૂ તો રાખને ઘર રહી,
રાતે રાઉ દેખાડી કલા રાખ હૂઆ મદબ્યાકુલા ૧૨૭૨
- હાવ ભાવ દેખાડયા ઘણા જેહવા જોલ્યા છિ ઓ તણા,
આર પ્રહર અમ્હ કીધો વાદ હાર્યો રાખ ધરી પ્રમાદ ૧૨૭૩
- મહાકાલીને વરદે કરી રાખ નહી સોગી સુંદરી,
રાખ લજ્જા અતિ ઘણી થઈ હું આપણુ મહિર ડેરે ગર્ધ ૧૨૭૪
- હ સાણી તિહા વિભાસે હીયે હવિ ઇણી યાનિકથી ચાલીયે,
દેશદેશના રાખ જેહ વાદ કરીને સાથે તેહ. ૧૨૭૫
- જેહને એ જીપશે વાદ તેહને પરણાવૂ આલ્હાદ,
ઈહા થકી જઈયે પરદેશ કીજે યોગિણી તણા નિવેશ ૧૨૭૬
- રાખ પણ કોપસે એહ કહસે કુ'અરી ડાકણિ તેહ,
એહવે સમે વિભાસે રાય સર્વ વજર ઝેસી એક ઠાય ૧૨૭૭
- કરિ વિચારિ 'પ'ખાણીનિનો એહ જનમ નહી માણસનો તેહ,
સક્તિરૂપ કિ એ શાકિની કિ માયા રૂપ ધર્યો ડાકિની ૧૨૭૮
- એહ કૌતિક નવિ દીઠો કદી નારી નરશૂં જીપે યદી,
ઈહા થકી કાઠો માહારાય એહ યોગિણી રાખી ન જાય ૧૨૭૯
- તેહી હ સણિ રાજદ્રઆરિ ચેલી તણા કર્યો વિચાર,
ઈહા થકી દૂરે પાઠવો રાખ તણા દેશવટો હૂવો ૧૨૮૦
- વરસીંહણી ખીજી યોગિણી સાથે દીધી 'પ'ખાણી બણી,
તિહાં થકી હૂ ચાલી વલી ખાલે વેશે મદબ્યાકુલી ૧૨૮૧
- સાંભલિ વચન સોહમાકત કર્મ તણા જોલ્યો વરતત,
કુણુટદેશથી ચાલી રાય આવી મરહુટદેશ સમાય ૧૨૮૨
- તિહાનો રાખ વાદી જીત તિહાથી ચાલી હું અલચિત્ત,
બુદેલખડ માહિ હૂ વલી જીત્યો રાઉ તીહાંથી નીકલી ૧૨૮૩
- વેગે ચલી મારગમે થયાં ઉડીસે જગનાથે ગયા,
તિહાનો રાખ જીત્યો અમ્હે કોકદેવ સત્ય માનો તુમ્હે ૧૨૮૪
- તિહાથી ઉડણુભમરી ગયાં જઈ રાખ મહેલે ભેટીયાં,
વાદ કરી જીત્યો તતકાલ તિહાંથી ચાલ્યા પથ સુકમાલ ૧૨૮૫

પૂર્વદેશ જોઈને વલ્યા ગઠ માંડવ્ય આવીને મીલ્યાં;
 તીહાંનો રાજા જીત્યો સહી ગુજ(જ)ર દેશમૈ આવ્યા વહી.
 અણહિલપૂર પાટણ માંહિ ગયાં ગહિલો કર્ણુને જઈ લેટીયાં;
 ભલી પરિ તિહાં કીધો વાદ જીત્યો રાજા ધરે પ્રમાદ. ૧૨૮૭
 મુજ આગલ તે હાર્યો સહી તિહાં થકી સોરઠમાં ગઈ;
 તેહનો રાજા જીત્યો સહી કછમાંહિ થઈ સિંધે ગઈ. ૧૨૮૮
 ક્ષણુ માત્ર માંહિ જીત્યો વાદ આવી મરૂદેશ સુસ્વાદ;
 ગઠ આળ્યૂનો રાજા જીત કોઈ વાદ ન માંડે લિત. ૧૨૮૯
 તિહાં એક વાત સુણી અભિરામ મહારાજ રણુથંભર ઠાંમ;
 તેહની સભા સુણી અતિ બાંણી કોકદેવના સુણ્યા વખાણી.
 કામશાસ્ત્રનો વેધક તેહ વાત સુણી સ્વામિની એહ;
 ટંકા કોડિ પાંચ એકવાર એકરાત્રિમાં ખાધા સાર. ૧૨૯૧
 સ્ત્રી સંઘાતે વિલસ્યા લોગ એહવા રણુથંભરના યોગ;
 જેહને ધરે એહવા વજીર તે રાજા કિમ જીપે ધીર. ૧૨૯૨
 વાત સુણી મુજ આવી રીસ પગનો ચાટક ચઢીયો સીસ;
 નાખી વસ્રને નાગી થઈ આવી સભામાંહિ ઊભી રહી. ૧૨૯૩
 એતલી લગે વાત સર્વ કહી વર્ષ સોલની દેહી થઈ;
 મહાકાલીનો વચન પ્રમાણુ વર્ષ સતર મૈ થયું બંધાણુ. ૧૨૯૪
 કોકદેવ સાથે વીવાહ દેવે લિખ્યો નવિ પાછો થાય;
 મનવંછિત પામી ભરથાર સરિખી જોડી ઘડી કીરતાર ૧૨૯૫
 એહવી વાત સુણી વિચાર વિસ્મય પામ્યા કોક સધાર;
 મોટી વાત તે દીશે સહી દૈવ જોગ તે મલિયો વહી. ૧૨૯૬
 વલી વાત પૂછે ભરથાર સાંભલિ સુંદરિ એક વિચાર;
 કામદેવ પહિલો વર જેહ વાત પછી થઈ કિમ તેહ. ૧૨૯૭
 તેહ વાત બાણે જગદીશ એક દિન સુપને દીકાં ઈશ;
 મુજ વિયોગે તેણે લીધો યોગ ત્યાગ્યું તનુ ગંગાને યોગ ૧૨૯૮
 મૂજ વિયોગ પિતા દુઃખ ધરૈ અન્નપાન સઘણું પરીહરૈ;
 એક જ ખેટી હૂં તેહ તણી પીતાજી દુઃખ ધરસે તેહ બણી. ૧૨૯૯
 કોકદેવ વિમાસ્યો સોય માતપિતાનો મેલો હોય;
 જઈ સુંદરિનો દુઃખ ભાંજીયે સાસુ સસરા મુખ દેખીયે. - ૧૩૦૦

આવી લૈરવસેનને કહ્યો ૫ ખીણી તણો સ્થાનક મેં લલ્હો,
 સર્વ વાર્તા ઘટતી સહી ધુર થકી માઠિને કહી ૧૩૦૧
 લૈરવસેન કહ્યું મુણિ કોકે સેન સામથી મેલો લોક,
 જે જોઈએ તે લીજઈ સાથિ મુંદરિને તેડો સઘાત ૧૩૦૨
 માય બાપનો ટાલો શોક લલ્હો સામથી આવો કોકે,
 વાત મુણી રાજા મન તણી સૈન્ય સામથી મેલી ઘણી ૧૩૦૩
 ઘણા દિવસ ચાલ્યા પંથ માહિ આબ્યા નિપાણુપાટણુ ઠા",
 કટક દેખી વિમાસ સહુ કાય પરાઠી આબ્યા બહુ ૧૩૦૪
 યુદ્ધ સામથી કીજઈ બહુ હયગય દલ મેલાવીયે સહુ,
 રાજા મોકલોયો પરધાન કિહાંથી આબ્યા કુણુ તુમ્હ ધાંન ૧૩૦૫
 આબ્યા રણુથ ભરથી અમ્હે ભય કાઈ મમ પામે તુમ્હે,
 વાત સર્વ વિચારી કહી પ્રધાન હીયડે હરખ્યા સહો ૧૩૦૬
 આવી કનકસેનને કહ્યો જમાઈ તણો સગપણુ અમ્હે લલ્હો,
 વર્ષ બારમે પૂત્રી મલી માય બાપની પૂગી રલી ૧૩૦૭
 કેતલાએક દિવસ ત્યા રહ્યા માય બાપના અતિ મુખ લલ્હા,
 સાસર વાસો કોપો બહુ આખ્યા હયગય સોના બહુ ૧૩૦૮
 ભલી પરિ વોલાબ્યા વાટ આબ્યા રણુથ ભરને ઘાટ,
 લૈરવસેન વધાવો કીયો કોકદેવને માન જ દીયો ૧૩૦૯
 મુખે સમાધઈ રહે આવાસ વિલસે વાહિત લોગવિલાસ,
 બે જણુ હરખીત વીલર્થ લોગ સરીએ સરીએ મલીયો સ યોગ
 રણુથ ભરગઢ ઉત્તમ કાય રાજ કરે લૈરવસેન રાય,
 કોકદેવ મોટો પરધાન વડા વજીર તણો સનમાન ૧૩૧૧
 સોભાગ્યમુદરિ મોહન નારિ પુત્ર જણ્યો ઉત્તમ આચારી,
 મદનસેન તસ દીધો નામ રૂપે અબીનવ જાણે કામ ૧૩૧૨
 વશ વાધિતો થયો અપાર કવિ નરબદ કહે કથા વિચાર,
 ઉત્પત્તિભોલો ૫ ખીણી તણી એહ અધિકાર ભલી પરિ મુણી ૧૩૧૩
 એક દિવસ સળા સવિ મલી રાજા બેઠો મનની રૂલો,
 કોકદેવ પ્રતે પૂછે વાત એક વચન સાભલી આખ્યાત ૧૩૧૪

શ્રી નયુદ્ધાર્ય વિરચિત

શ્રીય સંબંધિ કૌતક કહું જેહ તમેહ વિચારિ લહું;
 એ ઓષધ મંત્ર યંત્ર ઉપચાર વિસ્તારીને કહો પ્રકાર. ૧૩૧૫
 કોકદેવ કહે સુણી મહારાજ કથા પ્રસંગી કહું તૂઝ આજ;
 સ્ત્રી વશ્ય હોવા તણા પ્રકાર સુણો રાજ તુઝ કહું વિચાર. ૧૩૧૬
 સિદ્ધિ વાણિ હું બોલું આજ નારિ વશ્ય હોવઈ મહારાજ;
 વલી બીજાં કૌતક બોલેશ પ્રીછી લેજ્યો રણુથંભર નરેશ. ૧૩૧૭

મૌચાકંદરસેન જાતિફલકં કુર્યાદ્વશં ચિત્રિણી

પક્ષૌમાક્ષિકસંયુતૌ ચ કરિણી પારાપત ભ્રામરૈઃ ।

શંખિન્યા વશવર્તિની ચ તગરી મૂલાન્વિતાં શ્રીફલં

તાંબૂલેન સહપદત્ત મચિરાદ્વયં ભવતિ પદ્મિની ॥૧૩૧૮॥

મોચાને કંદરસ સહી જાતિફલ લેલો તે મહી;^૧

બીડી માંહિ દીજે ભૂપાલ ચિત્રિણી વશ હોવૈ તતકાલ. ૧૩૧૯

ૐ પચ પચ વિહંગમ કામદેવાય સ્વાહા ॥ ૧૩૨૦ ॥

એહ મંત્ર છે ચિત્રિણી તણો વશ્ય હોવાનો મહિમા ધણો;

ભ્રમર પાંખ મધુ સું દીજીએ મંત્ર હસ્તિની વશ કીજીયે ૧૩૨૧

ૐ ચિર ચિર વશંકર કામદેવાય સ્વાહા ॥ ૧૩૨૨ ॥

હસ્તિની વશ કરવાનો મંત્ર કોકદેવના બોલ્યા તંત્ર;

ધણી મંત્રે પાનમાંહિ દીજીયે વલિ વિશેષે વશ્ય કીજીયે. ૧૩૨૩

પારેવાની ચીરક દીજીયે માંહિ ભ્રમર પાંખ દીજીયે;

મેલિ એકઠાં મંત્રી દીજીયે શંખની વશ્ય હોવઈ ખરી. ૧૩૨૪

ૐ હર હર પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા ॥ ૧૩૨૫ ॥

ધણિ મંત્રે શંખની વશ્ય માનીયે કોકદેવ કહે ગુણુ જાણીયે;

તગર મૂલને બીલી દોય કરી એકઠા દીજે સોય. ૧૩૨૬

મંત્રી દીજીયે માંહિ તંબોલ ધણિ મંત્રે પદ્મિની કરે રંગરોલ;

તેહનો મંત્ર કહીશું સાર કવિ નરખંદ કહે આગમસાર. ૧૩૨૭

૧ કેલિકંદનો રસ દીજીયે, જાયફલ તેહમાં મદીયે;

મંત્રી તંબોલમાંહિ દીજે ભૂપાલ, ચિત્રિણી વશ હોવૈ તતકાલ. ક

ૐ મહાકાલી મહાજ્વાલા પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા ॥૧૩૨૮

ચોપાઈ

એહ મત્ર પદ્મિની પ્રતિ કહ્યો કેડકદેવ સી બહુ ગુણ લહ્યો,
વલી બીજા બોલીય ઘણા બેઠ નિશ્ચં કરી માનજો વેઠ ૧૩૨૯

ૐ હ્રીં સ્વાહૈતિ મંત્રેણ સાધ્યનામનિતેન ચ ।

સપ્તાભિ મંત્રિત પુણૈ ચે ગ્રાણા સા વશી ભવેત્ ॥ ૧૩૩૦ ॥

ચોપાઈ

ૐ હ્રીં સ્વાહા ।

ધણિ મત્રે વાર સાત મત્રીયે ફૂલ મોગરનો લીજીયે,
જે નારિ સુધે તે ફૂલ વશ્યમાનિ નારિ અનુકૂલ ૧૩૩૧

વલી વશી વિધિ બોલું એક સાબલિ રાજા વચન વિવેક,
મૂલાર્ક માહિ લીજીયે તેહ મ આહૂલી ધોલી જેહ ૧૩૩૨

કણ્થર ફૂલમાહિ મૂઝીયે ગુગલ સમભાગ મેલીયે,
નરવીરે ગોલી બાધીયે અથવા તે બૂકો કીજીયે ૧૩૩૩

આદિતવારે જે બક્ષણ કરે તે નારિ સેવા ફૂલ સચરે,
એહ તત્ર કરતાં સાર નારિ વશ્ય માને બરતાર ૧૩૩૪

મગલવારે દ્વિલીમૂલ લીજીયે વિધી પૂર્વ સહ ફૂલ,
તુલસીરસ પુટ લીજીયે સાત આકદ્ધ પુટ લીજે સાત ૧૩૩૫

ઉત્તરવારુણી પુટ લીજીયે મરી પ્રમાણે ગોલી બાધીયે,
તબોલમાહિ લીજીયે તેહ નારી વશીકરણ બોલ્યો એહ ૧૩૩૬

ૐ હ્રીં ઈં હ્રીં ઉપવિષ્ટ ચઢાલણી મહાપિશાચીની હ્રીં ઠઠ સ્વાહા ।

મન્ત્રિતરાજિ સર્પપાઃ ॥ ૧૩૩૭ ॥

ચોપાઈ

એહ મત્રનો અતિ મહિમાય કહે કવિજન કહ્યો ન બંધ,
રાઈ સરસવ મત્રી છાટીયે વિકલ નારી પૂઠે હોંડીયે ૧૩૩૮

* ૐ ઈં હ્રીં ઉચ્છિષ્ટ ચાઢાલી મહાપિશાચીની ઠ ઠ ઠ સ્વાહા ॥ ક

મર્કટ હાડ મીઠીને દૂધ, ઘસી કરીને છાંટો મૂંધ;
વશ્યમાને નારી તિણિ વાર, દેઘ આલિંગન ચુંબન સાર. ૧૩૩૯

નાભિદ્વત્કંઠદેશેષુ દદત્ શ્વાસં શનૈઃ શનૈઃ ।

કામં સં સાધયેત્ કામી ગાયત્રી સપ્તધા પઠેત્ ॥ ૧૩૪૦ ॥

અથ કામગાયત્રી ॥ ૐ નમો ભગવાય વિગ્રહે પુષ્પ વાંણાયધી-
મહિતંત્રઃ કામ પ્રચોદયાત્× ॥ ૧૩૪૧ ॥

વ્યાજેન ચુંબનાદીના મુહુવાસં પાદયેત્ પ્રિયં ।

તૈન સા વશ્યમાયાતિ નતુ તસ્યાઃ સ્વયં પિવેત્ ॥ ૧૩૪૨ ॥

ચોપદ

શ્રી સંયોગ નર ચુંબન કરે લેઈ ઉશ્વાસ મંત્ર ઉચરે;
નારિને મુખ દીજે શ્વાસ તે નારી વશ્યમાને તાસ. ૧૩૪૩

રોચનામીનપિત્તાભ્યાં સવ્યહસ્ત કનિષ્ઠયા ।

કૃત વિશેષકો યુત્તયાં ત્રૈલોક્યસ્યાપિ મોહનઃ ॥ ૧૩૪૪ ॥

ચોપદ

ગોરોચંદન ને મછાપીત કરિ એકઠાં મદો ચિત્ત;
ડાખા કરની ટચલી આંગુલી ભરી છાંટીયે શ્રી વ્યાકુલી. ૧૩૪૫
વશ્યમાને નારી મદમત્ કામશાસ્ત્રનો બોલૂં મત;
યુક્તિ કરી તિલક કીજીયે સર્વ ત્રૈલોકિ વશ્ય માનીયે. ૧૩૪૬

અશ્વિન્ કૃષ્ણચતુર્દશ્યાં નૃકપાલં સમુદ્ધરેત્ ।

સ્મશાના અસ્મમાદાય ગૃહીત્વા ઘોરમૃત્તિકા ॥ ૧૩૪૭ ॥

ત્રયં સમભાગે કાર્યં સૂક્ષ્મચૂર્ણતૂં કારયેત્ ।

મહાપિશાચિની મંત્ર જપેદદ્રોત્તરં શતં ॥ ૧૩૪૮ ॥

× ૐ નમો ભવાય વિગ્રહે પુષ્પવાણાયધીમહિતંત્રઃ કામ પ્રચોદયાત્ ॥ ક

૧ ઉચરે ક.

મંત્રિતં તેન ચૂર્ણેન હનિત્વા યદ્ય કસ્યચિત્ ।

વિહ્વલા જાયતે નારી કિંકરીમિવ ગચ્છતિ ॥ ૧૩૪૯ ॥

ચોપાઈ

દિવાલીની કાલિગતિ નરકપાલ આણીને ગાત્ર,
મસાણુ ભરમ લીજીયે યુક્તિસૂ ઘોર માટી આણો પ્રેમસૂ
ત્રિણે એકઠા કીજીયે સહી વાટી ચૂર્ણ નાન્હો લહી,
જેહને મંત્રીને છાટીયે વિકલો નારિ પૂંઠી હોડીયે ૧૩૫૧

ૐ ક્લૌં મહાપિશાચિની હ્રીં ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા ॥ ૧૩૫૨ ॥

વહી વશી કરણુ જોણું સાર માહારાજ માનો નિરધાર,
કોકથાસ્રનો એ મત કહ્યો આગમ શાસ્ત્ર વિશેષે લહ્યો ૧૩૫૩
કાકજ ધાનો રસ કાઢીયે સાત પુટ સૂત્રે લીજીયે,
વહી અગથીઆરસના સાત પુટ દીને આણી વિખ્યાત ૧૩૫૪
ટકણિખાર શરીરહ મલ પુટ દીને સૂત્રે નિર્મલ,
સૂત્ર કુઆરીનૂ કાંતીયું તત એકવીશ એકદુ કીજીયે ૧૩૫૫
તેહની વાટ વણીને સાર અંગુલ એકવીશ લાંબો સાર,
યુક્તિ કરી માન લીજીયે મત્ર યોગ આધન કીજીયે ૧૩૫૬
આણી જે સરસવનો તેલ માહિ તાલીસ તગરનો લેલ,
ચોર કપાલ લીને તતકાલ કાલી અહરશી નિશી વિકરાલ ૧૩૫૭
જઈ મસાણુ મઠલ માડિયે રેખા આર ચિહું દીશી કાઢીયે,
નગ્ન હોઈને તીહા જૈશીયે હાથિ છૂરી કકલ લીજીયે ૧૩૫૮
મહાકાલીનો જપીયે મત્ર પાડિને કાજલ ઈણી તત્ર,
મસાણુ ગાડૂઆની ઠીકરી તિણીમૈ તેલ ધરીને ભરી ૧૩૫૯
ઉપરિ માણસ તણો કપાલ પાડિને કાજલ સામાલ,
દક્ષિણ દીશી સુખ રાખીને તિહા ચોકાણું મંઠલ કાલ્યો જિહાં
સવા પ્રહર મધ્ય રાત્રિ પ્રમાણુ કાલીચોદયિનો જ ધાણુ,
પાડયુ કાજલ તે લીજીયે જેહ નારોને વસ્ર લીજીયે તેહ ૧૩૬૧

લાચક? નાંમ વશીકરણ એહ વશ્યમાને પટરાણી જેહ;
એહ તંત્ર સાધશે જેહ સિદ્ધિવંત સુખ પામશે તેહ. ૧૩૬૨

ૐ હ્રીં મહાકાલીં ક્રોં ક્રીં ક્રૂં કજ્જલવર્ણાં સાં સૌં વશમાનય
વશમાનય સ્વાહા ।-ઇતિ મહાકાલી મહામંત્રઃ ॥ ૧૩૬૩ ॥

ચોપદ્ય

એહ કાળલ નારી અંજન કરે વશ્યમાન નર સેવા કરે;
હુઈ વશ્ય નારી ભરતાર અંજન નેત્ર કરે નિરધાર. ૧૩૬૪

વચા સૌંચલં કુષ્ટં રજન્યૌ મિરિચાની ચ ।

एषां लेप प्रभावेन वशीकरणमुत्तमं ॥ १३६५ ॥

ચોપદ્ય

વજ્ર સંચલ કુષ્ટ લીજીયે સાર મરી હલિદ્રનો માંહિ પસાર;
સર્વ એકત્ર કરી વાંટીયે ભગ ઉપરિ લેપ કીજીયે. ૧૩૬૬
ધૃત સાથે મરદીજે સર્વ વશ્ય માનિ જૈ કરતી ગર્વ;
એક વારિજે મીઠે સંયોગ યાવજજન્મ નવિ હુવૈ વિયોગ. ૧૩૬૭

यदि सहदेवीमूलं ग्रहणै संग्राह्य रोचनापिष्टं ।

तत् कृता तिलका नारी गुरुकुलमपि वश्यतां जयति ॥ १३६८ ॥

ચોપદ્ય

સૂર્યગ્રહણની વેલા થૂલ સહદેવીનો લીજે મૂલ;
ગોરાચંદન સું ઘસીયે તેહ નારી તિલક કરેશિ જેહ. ૧૩૬૯
વશ્ય હોસે તેહને ભરતાર પુરુષ વશીકરણ બોલું સાર;
એહ તંત્ર કરતાં સિદ્ધિ મહા કવિજન ચાલે બુદ્ધિ ૧૩૭૦
મૂલાંકમાંહિ લીજે મૂલ શ્વેત આકડાનું જેહ થૂલ;
માદલીઆમાંહિ રાખીયે પુરુષવશ્ય માને દીજીયે. ૧૩૭૧
રાજા વશ્ય હોયે પરધાન સલા તણું મોહન અનુમાન;
ઈમ અનૈક છે ભેદ વિચાર કહિતાં અંથ તણો વિસ્તાર. ૧૩૭૨

અનેક થયે જોડ્યા સાર જીભ ઘણા વિશેષ વિચાર,
 કોકદેવ દહે સુણિ બૂપાલ વશીકરણ કીજે સુવિચાર ૧૩૭૩
 હિવે સ્ત્રી દ્રાવક ગતિ જોલીયઈ કૌતિક ભણી સુણીજે હીયે,
 આગમશાસ્ત્રના કહ્યા વિચાર વલિ વિશેષે જોડું સાર ૧૩૭૪

કર્પૂર મિશ્રેણ ચ કંટકારિ વીજોદ્ભવૈ નૈવ રસેન લિપ્ત ।

લિંગ રત્ને દ્રાવકરં વધૂનાં સંજાયતે ત્વં ચ સુસ્વાવહ ચ ॥૧૩૭૫॥

ચોપઈ

જીજ રીંગણીના લીજીયે યુક્તિ કરીને રસ કાઢીયઈ,
 માહિ કપૂર ભેલીજે સાર લિંગ લેખ કીજીયે ત્રિણ વાર ૧૩૭૬
 જે હોઈ મહમાલી નારિ ઘણો ગર્વ જે આણિ ભારી,
 ભોગ કરતાં હોવે દ્રાવ પામે સુખ કરી મન ભાવ ૧૩૭૭

चूर्णं जैष्टं कणोपेतं महाराष्ट्रि फलाच्छिदः ।

મધુના લિંગ લેપેન દ્રાવો ભવતિ યોપિતા ॥ ૧૩૭૮ ॥

ચોપઈ

લીજે સાર મરહટિ જીજ માહિ પીંપલી મેલો રીઝ,
 કરી ચણું ને મધુસુ લિંગ લેખ કરે દ્રાવ નારી સક્ષેપ ૧૩૭૯
 કસ્તૂરી પ્રીટકી દસેલ એ સમભાગ લીજે મેલિ,
 વાટી સૂક્ષ્મ જલસુ લેખ તે દાથેલી કીજે સક્ષેપ ૧૩૮૦
 હાથ ધરતા નારો જાલિ દ્રાવ કરે તિહાં ઉતાવલી,
 હાથ લેપનો એહ પ્રપચ કવિ નરખદ કહે કથા સમચ ૧૩૮૧
 અથ લિંગવૃદ્ધિ —

मिष्टातक फलवृद्धि दाडिमफल कल्कसाधित कुरुते ।

લિંગમર્દનવિધિના કડુતૈલેનૈવ વાજિલિંગામ ॥ ૧૩૮૨ ॥

ચોપઈ

લીલામા રીંગણીનાં જીજ ફલ દાડિમનું સુધ લીજ,
 કરો એકઠો તે મરહીયે તેલ કરજમાહિ સુકીયે

લિંગ લેપ કીજે અલિરામ વાળું સંરખું લિંગ બલામ;
ધૃત સંધાતે કીજે લેપ વાધે લેપ કહું સંક્ષેપ. ૧૩૮૪

કરિકૃષ્ણ અશ્વગંધા ચ નવનીતં ચ માહિષીં ।
एतेषां मर्दनालिंगं वृद्धिं संजायते परा ॥ १३८५ ॥

ચોપધ

ગજપીપલી બીજ આસંધ મહિષી માખણ મર્દો બંધ;
મર્દન લિંગ લેપ કીજીયે વૃદ્ધિ કરી રસ લીજીયે. ૧૩૮૬

शर्करा सैधवं सर्पिं छागक्षीरे विपाचितं ।
युक्त्यानु मर्दये लिंगं भवेत्करि करोषमं ॥ १३८७ ॥

ચોપધ

સાકર સિંધવ સરીખા લાગ ઉત્તમ ધૃત મેલી જે છાગ;
માહિ છાલીનો મેલો દૂધ લિંગ લેપ પામે સુખ મૂંધ. ૧૩૮૮
વૃદ્ધિ કરે તે અંગુઠ સોલ મહમત્ત નારી કરે રંગરોલ;
કોકશાસ્ત્રનો એ મત કહ્યો વલિ વિશેષે કવિજન લહ્યો ૧૩૮૯

અથ લગ સંકોચન:—

હવે સંકોચન કીજે ઘણું પામે નર જિમં સુખ સ્ત્રી તણું;
ત્રિકલા માંયુક્ત ફિટકડી મળઠને ખાઉં છાલડો. ૧૩૯૦
કાથો કસેલોને છિંકણી તુરી સોપારીને લોદ્રણી;
તજ તમાલ લીજે એલચી બચકલ બવંત્રી રચી. ૧૩૯૧
નાગકેસરને દાડિમછાલ વાટી કીજે વસહ ગાલ;
રીંગણીપાન રસ કાલીયે દિવસ ત્રિણુ તેણે મરદીયે. ૧૩૯૨
મધુ સું ગોલી બાંધો પ્રમાણ મિરી જેવડી કરો બંધાણ;
ચોનિમાંહિ લીજે ગોલિકા સંકોચન હોયે ભગલોલિકા. ૧૩૯૩
કામી નર જે લોગવે કાંમ પામે રસ ગુણુ તે અલિરામ;
સ્ત્રીના રસ બાણી જે સહી કવિ નરખદ બોલે ચોપધ. ૧૩૯૪
ઉત્તમ કસ્તૂરી એક વાલ ફિટકડી રસ કહેલા છાલ;
ચોનિ લેપ જલસું કીજીયે હોઈ સંકોચન રસ લીજીયે. ૧૩૯૫

સોનાગેર હલદ એલચી કસ્તૂરી તજ મેલો રચી;
 યોનિ લેપ કરે સકાય પામે નર સુખનો સમોચ ૧૩૬૬
 કાથો સોનાગેર સાર સમલાગે વાટિ જે કાર,
 જલસુ* ગોલિ તે બધીયે હોય સકાયન રસ લીજીયે ૧૩૬૭

અથ ઋતુ આનયન.—

પદ્માસપાપડો ચૂર્ણ કરી માહિ ઇશ્વરલિંગી ધરી,
 મધુસુ ગોલિ વાલી દીજીયે ખાર પ્રમાણે તેહ દીજીયે ૧૩૬૮
 માસ એક ગોલી વાવરો આવે ઋતુ સ્ત્રીને સુખકરો,
 મૈથુન કરતા ગર્ભ જ હોય પામે સુખ નર ઉપજે* સોય ૧૩૬૯

અથ ગર્ભધારણ.—

પીત્તપાપડો એકવીશ ટાક ખાલીને કોને લસભાગ,
 સાકર ટાક તેર પ્રમાણ સ્ત્રીને દીને ગર્ભ બધાણ ૧૪૦૦
 દિવસ સાત રિતુ માહિ દીજીયે ધરે ગર્ભ નારી હરખીયે,
 પુરણ દીન સતે પામે પુત્ર જેહ થકી જિલો રહે ધર સૂત્ર ૧૪૦૧

અથ દિવસવૃદ્ધિ.—

પીત્તપાપડો ઉઠાલી કરી ગર્ભવતીને પાવો શીતલ કરી,
 સાકર સાથે તે વાધર્ધ ગર્ભ પૂરણ માસ થાયે વિષુ દર્શ ૧૪૦૨
 પ્રસવકાલ હુએ જિણુ વાર પીઠા પામે કોમલ નારિ,
 વશમૂલ ઘસી ચોખા ઉઠકે પાયે સ્ત્રીને પ્રસવે સુખે ૧૪૦૩
 પીત્તપાપડો ઉઠાલી નીર આસુ માસે પાઇયે ધીર,
 ગર્ભછોડ વાધર્ધ નારીને સુખે જન્મ હુએ ખાલને ૧૪૦૪

અથ દ્વધવૃદ્ધિ પ્રકાર.—

લીને સાર ખીજેરા મૂલ ચોખા ધોવણિ સુ પાઇયે ચૂલ,
 સ્ત્રીને દ્વધ વાધે અતિ ઘણો ખાલક સુખ સુત તણે ૧૪૦૫

અથ કઠણુ સ્તન કરવા પ્રકાર:—

કાલી સોપારી પડવાસ સમભાગ લીજે સુવિદાસ;
 ઉકાલી કલક ગ્રહીજે સાર સીસા વાટી સરખી ધાર. ૧૪૦૬
 માંહિ કલક કરિ લેખીયે તાંણી સ્તન ઉપરિ ખાંધીયે;
 કાઠા સ્તન અતિ ઘણા હોય વૃદ્ધા નારિ યૌવન હોય. ૧૪૦૭
 સ્તન આકરા હુયે મૂઠિકા વરને વલ્લભ ગુણુનાયકા;
 વૃદ્ધાવતીના યૌવન ઘણાં હોઈ આકરા કર મદ્દુણા. ૧૪૦૮

અથ પૂંપ નિવારણ:—

ગેરુ એલચી હલદ કચૂર લીજે તજ સમભાગે પૂર;
 સ્ત્રીને ઋતુ આવે જિણુસમે ઉકાલી કવાથ પાયે તિણુ સમે.
 દિવસ સાત પાવે જલ તેહ ન ધરે ગર્ભ જણુંતિ જેહ;
 ફૂલ ન આવે ગર્ભ નહી ધરે વૃદ્ધા યૌવનમે સંચરે. ૧૪૧૦

મૃતવત્સાદોષ નિવારણ:—

અથવા જેહનો પડતો ગર્ભ ચિર હુઈ તે બોલીશ લાલ;
 ઇંદ્રવારૂણીની કુલી સાત મૂલાર્ક લીજીયે ગુણુખ્યાત ૧૪૧૧
 નીતરડાની માટી સાથે પાઈયે સ્ત્રીને આપણે હાથે;
 પડતો ગર્ભ રહે સ્ત્રી તણા બાલક પ્રસવે સુખ હોયે ઘણા.
 અથવા ખીજ ઇંદ્રવારૂણી ગાય દૂધ સું પાઉ ઘણી;
 વાઘે ગર્ભ પડતો રહે કવિ વિનોદ શ્રી નરખંદ કહે. ૧૪૧૩
 રાવણુ યંત્ર સુગંધે કરી લીખીયે વિધિ પૂરવ ઉચરી;
 સ્ત્રી બાલકને કંઠિ ખાંધીયે જીવે બાલ સુખ સાધીયે. ૧૪૧૪
 મૃતવત્સાનો કહ્યો વિચાર પ્રીછી લેજો આગમ સાર;
 અથવા ગર્ભ સ્ત્રી કંઠિ ધરો મૃતવત્સાનો મહિમા ધરો. ૧૪૧૫

અથ બાલક રૂદન કરતો રહે:—

જે બાલક રોવે દિન નિશી સાર તેહને કીજે તંત્ર વિચાર;
 નરખંદ કૌતિક જોઈ નાર બાલ તેજ પૂરવ હાર. ૧૪૧૬
 મંત્ર લિખિ પછેડે સાર ઉઠાડો બાલક નિદ્રા ભાર;
 બાલક રોતો રહે તતકાલ કૌકદેવ કહે સૂણી ભૂપાલ. ૧૪૧૭

અથ તંત્રઃ—

બાણ કહિનેા આવીયો કિણી દિશી કીધા પીઆણુ,
લેરવ મુદે મુદીયા ઉગ્યો બાણ વિહાણ

૧૪૧૮

અથ ગજવશીકરણ —

ઉત્તરાયા સમાદાય પ્રાતરસ્વસ્થ ઘઘ્નક ।

કરે વદંતુ સતત ગમદ્વારે જયાવહ ॥ ૧૪૧૯ ॥

અકોલતૈલ સંમિશ્રં કુર્યાદ્ભૂત ચૂર્ણકં ।

અનેન સ્પર્શમાત્રેણ મહાહસ્તિ વશી મવેત્ ॥ ૧૪૨૦ ॥

ચોપધ

ઉત્તરવારુણી લીજીયે મૂલ વિધિ પૂરણ કાઢી ને યૂલ,
પ્રાત સમૈ બધી ને હાથ માતો હાથી વશિ હુયે નાથ

૧૪૨૧

અથવા તેહનેા ચૂર્ણ કરો અ કાલતેલમા ભીજે સરી,
હસ્તલેખ કરિ ધરીયે હાથે માતો હસ્તિ વશ્ય હોય નાથ

૧૪૨૨

અથ ભગબ ધન —

નક્ષત્ર અનુરાધાયા લાગુલીમૂલમુદરેત્ ।

एतच्चलागुलीमूल वामपादस्य पाशुकं ॥ १४२३ ॥

सध्याया ग्रायेत् धीमान् द्वयेनमुक्ति सप्तुटं ।

लेपयेद् भगवधस्य तक्रैः क्षाल विमुक्तये ॥ १४२४ ॥

ચોપધ

અનુરાધા દીન લાગુલીમૂલ વામપાદની લીજીયે ધૂલ,
ચૂર્ણ કરો જલસુ ધીમાન સપુટ સીપની સધ્યા જાન

૧૪૨૫

માહિ લેપ કરોજે સહી જેહને નામે ભગ બધ લહી,
ભગબ ધન કોતુક હોય તક જ્યાલિ છૂટે સોય

૧૪૨૬

અથ અદશ્યકરણ —

અકોલતૈલ સસિક્તં મલં પારાપતોદ્ભવ ।

કલાદે તિલકં તેન કૃત્વાઽદ્દશો મવેન્નર ॥ ૧૪૨૭ ॥

ચોપાઈ

પારાપતની લીનેં ચરક અકોલતેલેં મિશ્રિત તિલક;
લલાટૈ કીનેં અદૃષ્ટ હોય જવત ન આવત દેખત કોય. ૧૪૨૮
અથ જલતરણ:—

આલાંબુફલ ચૂર્ણતુ પવ્વ શ્લેષ્માંતકંફલં ।
પિષ્ટતેનાજિ લિપ્ત્વા થનસ્યંગુલ માત્રતાં ॥ ૧૪૨૯ ॥
તચ્છુષ્કં નિક્ષિપેતાયે તઢાગે વા નદી હૃદે ।
તસ્યાપરિ સ્થિતો યોઽસૌ ન કદાચિર્નિમજ્જતિ ॥ ૧૪૩૦ ॥

ચોપાઈ

તૂંળીફલનૂં ચૂરણુ કરો ગૂંદીફલ બૂકો આચરો;
તિણસું કરિ લેપીને ચર્મ અર્ધાંગુલ લેપીને ધર્મ. ૧૪૩૧
સૂકવીચે મૂંડી જલમાંહિ નદી સરોવર વાવહ ઠાંહિ;
તેહ ઉપરિ યેસીને યદા પાણીમાંહિ ન ખૂડે કદા. ૧૪૩૨

શ્વેતાર્કતુલજાવર્તિ વિષતૈલયુતાં નિશિ ।
પ્રજ્વાલ્ય સર્પવત્સર્વે ગ્રહં દશ્યતિ કૌતુકં ॥ ૧૪૩૩ ॥

ચોપાઈ

શ્વેત આક તુલ લીળયેં તેહની વાટે દીવો કીળયે;
વિષ તેલસું નિશીમાં દિપ સર્પવત્ ધરનુ લીય. ૧૪૩૪

સુશ્વેતં લાંગુલીકંદં મધુઘૃષ્ટં વિલેપયેત્ ।
નાભૌ યોનો ચ બાલાયા કન્યા ભવતિ કામિની ॥ ૧૪૩૫ ॥

ચોપાઈ

શ્વેતલાંગૂલી લીને કંદ મધુસું ઘસી લગાવો બિંદ;
નાભિ યોનિ કીળયે લેપ કન્યા યોવનવતી વિશેષ. ૧૪૩૬

અથ સ્ત્રીવસ્ત્ર ઉર્ધ્વ કરણ:—

ગર્દભ ગર્દભી કરતાં સંગ પુંછ સુઆલા લીને રંગ;
જંખૂક વિષ્ટામાંહિ બહરી ખીજ લલી પરે લીને સુ દીજ. ૧૪૩૭

વીધી ઠંટક પડોવિ માલ ખાહુ મધ્ય રાખી સુકુમાલ,
 ઉચી ઠગી વસ્ત્ર ઉચા ચઢે કૌતિક મોટો કવિજન પદે ૧૪૨૮
 અથ અગ્નિસ્થ બન —

શ્વેતગંજા રસેનૈવ સર્વાંગે લેપમાચરેત્ ।

અંગારરાશિ મધ્યેતુ ભ્રમમાણો ન દઘટે ॥ ૧૪૩૯ ॥

ચોપદ્ય

ધોલી ચણોઠીના રસે કરી અંગ લેપ કીલ્યે પુટ ધરી,
 અંગારા ગણી લમતા સદા અશ માત્ર નવિ બલિયે કદા
 અકોલરસ કુમારીરસ હાથ લેપ કનીને અતિ સરસ,
 હાથ ગોલો તાતો ધારીયે મોટો કૌતિક સુ વિચારીયે ૧૪૪૧

પુત્રજીવાફલાન્ મીજ નિષ્કમત્રંતુ મક્ષયેત્ ।

પ્રાતસ્તતો વિપં રવાદે વિપદિન્યૈ જયં મવેત્ ॥ ૧૪૪૨ ॥

ચોપદ્ય

પુત્ર જીવાની ખાધ મીજ વિષ ખાવાનું કીને ધીજ,
 તે વિષભેદે નહિ શરીર વિષ દિવ્ય ઉતરીયે ધીર ૧૪૪૩
 અથ ચોરભયહરણ —

શુક્લપક્ષયુતેગુજા શ્વેતમૂલ સમુદ્ધરેત્ ।

વદ્ધં શિરસિ તત્સત્ય ચૌરવાધાહર ભવેત્ ॥ ૧૪૪૪ ॥

ચોપદ્ય

અનૂઆલે પક્ષ ધોલી શુજ તેહનો મૂલ ધરીને પૂજ,
 શિરમાહિ તે રાખો સદા ચોર તણો ભય ન હોયે કદા ૧૪૪૫

ધાત્ર્યાસ્તુ વ્રધ્નક ગ્રાહ્યમાશ્લેષાયાં પ્રયત્નતઃ ।

હસ્તે વદ્ધં મય દન્તિ ચોરવ્યાઘ્રાદિક તથા ॥ ૧૪૪૬ ॥

ચોપદ્ય

અશ્લેષાયાં ધાત્રીમૂલ ભલી પરિ લીને અનુકૂલ,
 હાથે ખાધિયે સર્વ ભય હરે કવિ વિનોદ નરખદ ઉચરે ૧૪૪૭

અથ સ્તનહરણુઃ—

મકરસ્ય મલાલિપ્તં દક્ષહસ્તં પ્રદર્શયેત્ ।

મુષ્ટિબન્ધે સ્તનં યાતિ મુક્તે સ્વસ્થં પ્રજાયતે ॥ ૧૪૪૯ ॥

ચોપધ

મકર તણા મલ લીળે સહી હસ્ત લેપ કીળે મતિ લહિ;

મુઠી વાલે સ્ત્રી સ્તન જાય ઉઘાડી મૂંઠી પાછા થાય. ૧૪૪૯

અથ બેડીલંગઃ—

હસ્તાર્કે સિન્દુવારસ્ય મૂલં ચેદુન્મુખં ભવેત્ ।

સ્પર્શને બન્ધવિચ્છેદં કુરુતે શીઘ્રમદ્મુતમ્ ॥ ૧૪૫૦ ॥

ચોપધ

હસ્તાર્કમાંહિ ૧સિન્દુવાર તેહનું મૂલ લીળે નિરધાર;

સ્પર્શ માત્ર બેડી લંજીયે કપાટ તાલિ ક્ષણ ગંજીયે. ૧૪૫૧

અથ સર્વધાન્યોત્પત્તિઃ—

શ્વેતવસ્ત્ર ચીણાનેા ખાર પ્રાતઃકાલે લીળે ઠાર;

માટિ માંહિ વાવીયે બીજ ઉપરિ નીચોધયે જલ લીંજ. ૧૪૫૨

ઘટિકા બે માંહિ હોવે ધાન કૌતુક કારણ કર્યો વખાણ;

સુણ રાજ બોલે કોકદેવ કૌતુક તણા અનંતા લેવ. ૧૪૫૩

મેં બોલ્યા હિંસાથી દૂરે સંક્ષેપ માત્રે કૌતુક પૂરે;

ઈમ અનેક કૌતુક નૃપને કહ્યાં થોડા ઘણા બોલ્યા ને લઘ્યાં.

ઈતિ શ્રી કોકશાસ્ત્રે દશમ પ્રકારે કૌતિકાધિકાર

સંપૂર્ણ ॥

પુરુષે સર્વકલા સાધવી કીજે વાત જે હૂવે અનુભવિ,
પુરુષ તણો જીવ્યો પરમાણુ સમય કેળીને સાધઈ જ્ઞાન ૧૪૫૫

શૈશવેઽભ્યસ્તવિદ્યાનાં યૌવને વિપયિપિણામ્ ।

વાર્ધકે મુનિવૃત્તીનાં યોગેનાન્તે તનુત્પજામ્ ॥ ૧૪૫૬ ॥

—રઘુવંશ ૮

ચોપદ

બાલ પછે વિદ્યા અભ્યાસ પામે યોવન લોગ વિલાસ,
વૃદ્ધ વયે મુનિવ્રત આચરે અતકાલ તે દુસ્તર કરે ૧૪૫૭
૫૨વિશ વર્ષ વિદ્યા અભ્યાસ વર્ષ પચાસ લગે લોગવિલાસ;
તેહ ઉપરિ મુનિવ્રત આદરે જિન પરલોકે લીલા કરે ૧૪૫૮
વલી વલી નહી માનુષ ભવ વલી વિશેષે ઉત્તમ અલવલી,
મન આદર કરી કીજે ધર્મ અનેક જન્મના છૂટે કર્મ ૧૪૫૯
દાન શીલ તપ ભાવે કરી સુણી શબ્દજો જિન મતિ આદરી,
પરમેશ્વરની ભક્તિ કરેય ભવબંધનથી છૂટે નર તેહ ૧૪૬૦
સર્વ વિદ્યા તણો પરિમાણુ પાલી જીવદયા બંધાણુ,
સુણી ભૈરવ નૃપ ઉત્તમ મતિ લગવત ભક્તિ ઉત્તમ ગતી
ધર્મદર્શન માર્હિ એક જ દેવ જૂજૂઆ નામ અનંતા લેવ,
મૂલ ધર્મ દયાવ્રત ધરી સાધો ધર્મ સુખુદ્ધે કરી ૧૪૬૨
તીર્થ બાત્રા કીજે અભિરામ એ મન રહેવાનું છે કામ,
જો મન ક્ષણ એક ભક્તિ રહે પરમલોક પ્રાપ્તિ કવિ કહે ૧૪૬૩
મન ચચલ ન રહે ક્ષિણ કાય તેહ કારણ કીધા ઉપાય,
પટ્કર્શન ઉપાયા ભક્તિ વ્યક્તિ કરી વિચારો યુક્તિ ૧૪૬૪
જિણુ કુલ જે પામિ મન ભક્તિ તેહ નવિ છોડી જે સફળિ,
ઉત્તમ ધર્મ દયા પ્રમાણુ અનંત જન્મના ટાલે બંધાણુ ૧૪૬૫
સુણી ભૈરવ નૃપ કયા પ્રસંગ તુઝ પ્રતિ કહ્યું નવનવરગ,
જે જે તે પૂછ્યા મહારાય તેહ વિચાર કહ્યો યુગિ કાય ૧૪૬૬
અતકાલે યોગીશ્વર ધ્યાન ધીજે તો હોવે ગતિ માન,
સર્વ લેક રાય પ્રતિ કહી કોકદેવ ધરિ આવ્યા વહી ૧૪૬૭

મન ઇચ્છતાં વિલસે ભોગ સરિખો મિલિયો સર્વ સંયોગ;
 યોવન વયે વિષયા સ્વાદ લીધા રસ પૂરણ સંવાદ. ૧૪૬૮
 કોકિલેવને પંખિણિ નારિ પૂર્વજન્મ તણે આધારિ;
 કિધા પૂન્ય તણાં પરમાણુ સૂખ ભોગવે રણુથંભર ઠાંણ ૧૪૬૯
 રાજરિદ્ધિ લીલા અલિનવી વિલસે મન ઇચ્છા અનુલપી;
 સુખિ ખેડા મંદિરમૈ રમૈ ઘણા દિવસ ઇણી પરિ નીગમૈ. ૧૪૭૦
 કોઈ એક મુનિયનને ઉપદેશ કોકિલે પામ્યો શુભવેશ;
 વરસ અઉસડિ મેં લીધો યોગ ઘણા દિવસ વિલસી મન ભોગ. ૧૪૭૧
 તપ સંયમ મતિ આદર કરી ઉત્તમ લીલાગતિ આચરી;
 સાધિ યોગને છોડ્યાં કર્મ જન્મ જન્મના ટાલ્યા ભર્મ. ૧૪૭૨
 હવે કવિ નરબુદ્ધ બોલે કથા નામ ઠામ પોતાનાં યથા;
 કવણુ વંશ મોહેં ઉપના તેહ સંક્ષેપે બોલું અધુના ૧૪૭૩
 ગૂર્જરદેશ મહા અભિરામ ધર્મધ્યાનનો ઉત્તમ ઠામ;
 યતી સતી તપીયાનું સ્થાન સખ લોક વસેં સાવધાન ૧૪૭૪
 કલ્પયુગ ગંગા સાલ(ખ)રમતી ઉત્તમ નીર વહે સાસતી;
 સદા કાલે જલ પૂરણુ વહેં મયલ પાપ રતી નવ રહેં. ૧૪૭૫
 કંઠે નગર વસે અભિરામ આહમદાવાદ ઉત્તમ નર ઠામ;
 સર્વ વસ્તુ પામીજે તિહાં જંબૂદ્વીપ માંહિ ન મલે કિહાં. ૧૪૭૬
 શ્રીશ્રીમાલ તિહાં વિવહાર દેવરાજ નામૈ ઉપચાર;
 માન દીયે મહમદ સુલતાણ મહિતા માંહિ વડો બંધાણ. ૧૪૭૭
 તેહ ઘરે કુલવંતી સાર વિપક્ષ પૂરણુ કુલ વિખ્યાત;
 રાણુલદે નામૈ ઉચરેં તેહની કુખે હું અવતર્યો. ૧૪૭૮
 કર્મ સંયોગે માઝૂદેશ નગર સીરોહી કીધ પ્રવેશ;
 તિહાં રહેવાનો કીધો ઠામ પ્રોઠા થયા લદ્દા ગુણુઆમ. ૧૪૭૯
 નવમેં વરસે શ્રી ગુરૂતણા પામ્યા ચરણ મનોરથ ઘેણા;
 દિક્ષા લીધી શ્રી ગુરૂ પાસ ભવ બંધણુ છોડ્યા તસ પાસ ૧૪૮૦
 શ્રી તપગચ્છ માંહિ જસવંત કમલકલશ શાખા બોલંત;
 ગચ્છનાયક શ્રી પૂજ્ય પ્રમાણુ બાણે ગગન ઉઠંતો ભાણ. ૧૪૮૧
 ધર્મધુરંધર શ્રી ગુરૂ નામ કમલકલશ શિષ્ય અભિરામ;
 ચોટહ વિદ્યાનિધિ ગુણુઆમ શ્રી કલ્યાણુધર્મસૂરીશ્વર નામ. ૧૪૮૨

મહા ગુણવંત મહા ગંભીર પંચ મહાવત યતી સધોર,
 પડિત શ્રીમન્ લાવણ્યલાવ તેહ તેણા અતિઘણા સુલાવ. ૧૪૮૩
 વિદાવત મહા મહિમાય બીજ પડિત શ્રી ગુરુરાય,
 લખિધલાવ-ગુરુ-લીને નામ જસ પ્રસાદે સિદ્ધે કામ ૧૪૮૪
 એહવા ગુરુ સૂરીશ્વર જેહ વૈરાગે યથવતિ દેહ,
 તેહનો મસ્તકે લીધો હાય, દીક્ષા લીધી મન સગાય ૧૪૮૫
 સૂરીશ્વરના ગણધર એહ કેતલા નામ કર્હુ બહુ તેહ,
 ગચ્છમાહિ ગુણવત ગંભીર યતિઅન કનકનમૈ ધીર ૧૪૮૬
 એહવા ગુરુ ભટ્ટારક જેહ કર્હુ ઉપમા સવાઈ તેહ,
 શિષ્ય નરબુદ્ધને કર્ણા કરી લીધો પદ તે ઉત્તમધરી ૧૪૮૭
 દેહ દીક્ષાને લીધો મત્ર શ્રી સરસ્વતી બાધ્યો તત્ર,
 ઘણા દિવસ મે સેવાકગે શ્રી સારદ કર્ણા આહરી ૧૪૮૮
 વર્ષ તેરમે આપ્યો માન માત ગી લીધો વરદાન,
 શ્રી ગુરુચરણ પસાયે કરી કવિજન મતિ નરબુદ્ધ આચરી ૧૪૮૯
 ઘણા દિવસ ગુરુને સેવીયા ભણી ગણીને પ્રોઠા થયા,
 વિહાર કર્મ તિહાથી કીધ શ્રી ગુરુની અનુસા લીધ ૧૪૯૦
 દક્ષિણ દિશા પ્રતિ ક્રિયો વિહાર કોતુક જોયા દેશ અપાર,
 અનેક બોધવીયા છવને કવિ મ પતિ પામિ કવિજને ૧૪૯૧
 દૈવયોગ ચાલતા સહી ખાનદેશમે આવ્યા વહી,
 ગઢ આસેર તિહા અભિરામ બુરહાનપુર નગરનું નામ ૧૪૯૨
 રાજ કરે બલવત સુબળુ વૈરીના બળે ભડ ઠાણુ,
 સદા અસંગ તરવારહ તેગ જાતિ કારકી કલા સુવેગ ૧૪૯૩
 મીરા ઈંદલશાહ સુબળુ તાસ પૂત્ર બલવત વખાણુ,
 મીરા બાહાદુરશાહ કારકી કીરતે ઘણી ન જાયે લખી ૧૪૯૪
 સવત સોલછપને સાર (૧૬૫૬) શકે પ નર એકવીસા સાર,
 વર્ષે અયન દક્ષિણ ફિશિ રવિ શરદ રુતિઝત ઉત્તમ કવિ ૧૪૯૫
 આસુ અધિક મહોચ્છવ માસ પક્ષ અનૂઆલે શશિ પ્રકાશ,
 વિજયાદશમી દિન આજુ દ વાર બુધ સુખ પરમાણુદ ૧૪૯૬

ઉત્તરાઆષાઢાનક્ષત્ર સુવિચાર મકરચંદ્ર ભોગે તિષ્ઠી વાર;
 કર્કરાશિ ગુરૂ ગ્રહ ભોગવે તુલા શુનિ આવણ ચીંતવે ૧૪૯૭
 શુભ મહુરત શુભવેલા સાર ઉત્તમ લગન તથો વિચાર;
 શ્રી નરખંદ બોલે કવિરાજ કરી ચોપાઈ સંપૂર્ણ આજ. ૧૪૯૮
 શ્રી ગુરૂ તણી કૃપાએ કરી કોકચોપાઈ સંપૂર્ણ કરી;
 જે નર હોશે ચતુર સુજાણ નારિ પ્રેમ વિદ્યા પ્રાણ. ૧૪૯૯
 તેહ કથા સુણસેં સહી અથવા નવાશે સહસી લહી;
 સુણતાં ચિત્ત હોસ્યે આણુંદ પરમસુખ પામે પરમાણુંદ. ૧૫૦૦
 કોક તણો મત લેઈ કરી ચાલુ ચોપાઈ કવિ ઉધરી;
 બુરહાનપુરનગર માંહિ થઈ કોકકલા નામે ચોપાઈ. ૧૫૦૧
 દશ પ્રકાર સંપૂર્ણ હૂઆ વિગતે કરિ કહ્યા જૂજૂઆ;
 શ્રી માતંગીને વરદાને કરી બની ચોપાઈ અમૃત સમાન. ૧૫૦૨
 જે નર સ્ત્રી રસ લુબધા હસે તેહના મન ઈર્ષી ગ્રંથે વસે;
 જિમ કમલ માંહિ જમર રમે ગંધ કેતકી છોડે કીમૈ. ૧૫૦૩
 નાના ગ્રંથ તણા મત જોય કોકચોપાઈ કીધી સોય;
 શ્રી નરખંદ કહે કવિરાજ એહ ગ્રંથ રહજો સામરાજ. ૧૫૦૪
 જે નર સુણશે શ્રવણે સહિ બુદ્ધિ વિસ્તાર હોસે નર લહી;
 વિરહી તણા ભાજસે દુખ ભોગીજનને પ્રાપ્ત સુખ. ૧૫૦૫
 જિહાં લગે રવિ શશિ ગગનૈ તપૈં જિહાં લગેં મેરૂ મહિ મધ્ય જપૈ;
 તિહાં લગે કથા રહસ્યે પુરાણ કવિ નરખંદ કહે કથા વખાણ x
 કામશાસ્ત્ર મતિ ઉત્તમ એહ દેઈ ચિત્તને સુણસે જેહ;
 અનંત સુખ પામિસેં સદા કવિ નરખંદ કહે સુખસંપદા. ૧૫૦૭

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખંદાચાર્ય વિરચિતે

કોકશાસ્ત્રે દશમપ્રકાર વર્વાસ્થિતિ વર્ણન

પ્રકાર સંપૂર્ણ ॥ ૧૦ ॥

સંવત ૧૭૮૨ વર્ષે કાર્તિક માસે શુકલપક્ષે દસમી તિથી
 ગુરવાસરે વડગામ મધ્યે પં. કુસલવિજયેન લખિત.

x જિહાં લગે સુનિ વચન પ્રમાણ તિહાં લગે ગ્રંથ રહો સુજાણ. ક

કોક્યોપાઈનો સાર

કવિની ઈષ્ટદેવી માતાંગીની લાગે છે. તેમની પાસે કોકદેવની કળા કવિતામાં વર્ણવવા કવિત્વની માગણી કરે છે. તે પછી સરસ્વતીની કૃપા આહે છે. અને એ કૃપાથી પૂર્વે થઈ ગયેલા કવિઓ માફક પિંગલશાસ્ત્ર અનુસાર કવિતા અને એમ ધન્ય છે કોકદેવે રચેલા કોકશાસ્ત્રની નરબદ્ધ કવિ ભાષા કવિતામાં રચના કરે છે. (૧-૬)

આ રીતે કવિ શારદાનું વરદાન, માતાંગીનું સન્માન અને શુરની કૃપા મેળવીને કોક્યોપાઈની રચના કરે છે. પહેલાં આ વિષયના અનેક ગ્રંથો હતા. તેમાં વાત્સાયનનું કામશાસ્ત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમાં અને બીજાઓમાં આ વિષયમાં અનેક મતભેદો છે. પરંતુ એ બધા ગ્રંથોમાં કોકદેવે રચેલું કોકશાસ્ત્ર લોકમાં વધુ આકર્ષણીય બન્યું છે. તેથી તેમના મત અનુસાર કવિ આ કોક્યોપાઈની રચના કરે છે. (૭-૯)

જે ચતુર મનુષ્ય નારીમાં લુપ્ધ છે તે આ શાસ્ત્રદ્વારા ભોગના ભેદો જાણશે-સાંભળશે. કોકશાસ્ત્ર માલતી પુષ્પ જેવું છે અને તેનો અર્થ તેની સુગંધ સમાન છે. તેથી જામરા સમાન જે ભોગી નર હશે તે જ આ શાસ્ત્રની ગંધ જાણી શકશે (૧૦-૧૧)

કોકદેવે કામના દશ ભેદ કહ્યા છે. તેના અર્થ અને નાના મોટા ભેદો વિસ્તારથી હું કહીશ. આ બધાનું વર્ણન બુદ્ધિના જ વિકાસ માટે હું દોહા, ચોપાઈ, શ્લોક, અને સુભાષિતો પૂર્વક કવિતામાં કરીશ. કવિત્વભરી આ કવિતામાં આ વિષયના સ્ફુટ વિચારો સાથે કથા રસ પણ મળશે અને સાંભળનારાઓને વિવેક ઉપજશે. (૧૨-૧૪) કહ્યું છે કે:—

“ શબ્દગાર, ગાયન, નૃત્ય, વાજિત્ર વગાડવું, તાલ આપવો, રતિકીડા, સાહિત્ય, મનોહર પદ, પદબંધ (કવિતા), ચાલવાની

રીત, કટાક્ષપૂર્વક જોવું, સમયે શુસ્સો કરવો, 'કામળ વચન જોલવા-
આ સોળે કળા કયામા (લોકોને) વશ બનાવી મૂકે છે ”
(૧૫-૧૬)

અનેક પ્રકારની યુક્તિઓને કવિએ અપનાવી નવરસ પૂર્વક
વિવેકભરી વાણીથી કથા કહેવી જોઈએ આ વસ્તુને ઉપમામા
ઘટાવતા કહે છે કે, વાણી ઘડે સમાન, નવરસ ધી સમાન, અને
અર્થ મિષ્ટતા સમાન છે આ ત્રણે હોય તો સ્વાદ-રસ આપે છે

અપલ નારી, ભાંખરુ પાણી અને કઠ પ્રમાણની વાણીને
સુસજ્જન જ ફેરવી શકે છે બાકી આધળા સમાન બની ગહે છે
રાજા યોગ્ય માર્ગ જોઈને રાજનિતિ અનુસાર રાજ કરે છે કેવળ
છત્ર ધારણ કરનાર રાજા કહેવાતો નથી તેથી નારી, પાણી અને
કઠને યોગ્ય માર્ગે વાળનાર સુસજ્જન કહેવાય છે બાકી તો આધળા
સમાન છે આથી જ કવિ પોતાની અનુભવ વાણી ઉચ્ચારે છે કે
યોગ્ય માર્ગે તલવારથી બ્રહ્મતા રાજાએ પણ રાજનિતિ પૂર્વક ચાલવું
જોઈએ આ કથનથી કોઈ રસ કરશે નહિ કેમકે આ પૃથ્વી
અનેક રત્નોથી ભરેલી છે અને ભગવાનનું રૂપ જાણી શકાય તેવું
નથી ભાગ્યથી જ યોગ્ય નિધિ, અનુભવ બુદ્ધિ, ક્રીતિ ભગવાન,
શુણ, જ્ઞાન, અને લક્ષ્મીની લીલા લહેર પમાય છે (૧૭-૨૫)
કહ્યું છે કે —

“ જ્યાં સુધી ભાગ્યનો મોટો ઉદય થયો ન હોય ત્યાં સુધી
વિદ્યા, વાદ, આનંદ, કાવ્ય, કવિપણું, ચતુરપણું, અને ધૈર્ય વિગેરે
શુણે નકામા સમજવા જે ભાગ્યનો સ્વામી હોય તે દુબળો હોવા
છતાં બળવાન અને દેવતાઓનો આગેવાન થાય છે અને દુનિયામાં
આ માનવાયોગ્ય અને પૂજવાયોગ્ય છે એવી ગેતે જય પામે છે
એવા ભાગ્યને નમસ્કાર થાઓ ” (૨૬)

જ્યાં સુધી ભાગ્યનો ઉદય નથી ત્યાં સુધી બધા શુણે પણ
અવશુણ સમાન છે ભાગ્ય વિના વિદ્યા, વાદ, વિનોદ, ચાતુર્ય
કવિત્વ બધું નિષ્ફળ છે, કુલીન, શુણી, શીલવતી, વિનયી, અને

માનવતી સ્ત્રીઓ પતિની સેવા કરે છે. એ ભાગ્ય યોગે મળે છે. ભાગ્યથી મોટાઈ મળે છે. ભાગ્ય કરે તે જ નિશ્ચયે થાય છે. ભાગ્યથી જ દેવો પણ કરુણા-કૃપા કરે છે. ભાગ્ય આગળ કોઈ બોલી જ શકતું નથી. (૨૭-૨૯)

હવે હું કામની વ્યથા દૂર કરવા કોકશાસ્ત્રની કથા કહીશ. કોકકળા સાંભળતાં વિરહનું દુઃખ નાશ પામે છે. અને ઉલટો આનંદ મળે છે. નવરસમાં શૃંગાર રસ કામકળામાં શ્રેષ્ઠ છે. ભોગમાં જેની કળા અધિક વધે તેને માનવતી સ્ત્રી પણ મોહિ છે. (૩૦-૩૧)

“ શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રોદ્ર, વીર, ભયાનક, બિભત્સ, અદ્ભુત અને ઉત્સાહ-આ પ્રમાણે નવરસ નાટ્યશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. (૩૨)

આ નવ રસમાંના શૃંગાર રસથી સ્ત્રીનું વર્ણન કરીશ. બીજા રસો પણ એમાં આવશે. એ સાંભળતાં સૌને આનંદ થશે. ગુણોમાં નાયક સયાન આ અપૂર્વરસ ભોગીજનને સુખદાયક હોય છે. જે માણસ સ્ત્રીરસનો જાણુકાર છે, તેનું જીવ્યું સફળ છે. અને જે મનુષ્ય સ્ત્રીના રસ, ચાતુર્ય, ગુણ અને શાસ્ત્રના લેહ જાણતો નથી તેનું જીવન નકામું છે. (૩૩-૩૫) કહ્યું છે કે:—

“ કામશાસ્ત્રના તત્ત્વને જાણનારા મનુષ્યો સુંદરીઓને પ્રિય થઈ પડે છે. અને કામશાસ્ત્રને જેઓ જાણતા નથી, તેઓ સ્ત્રીઓ સાથે પશુની માફક કીડા કરે છે. ” (૩૬)

જેઓ કામશાસ્ત્રના જાણુકાર બુદ્ધિવાળા છે. તે મનુષ્યો સ્ત્રીઓને પ્રિય થઈ પડે છે. સ્ત્રી મા-બાપની લાજ છોડીને એવા મનુષ્યો માટે પ્રાણ અર્પે છે. અને નર, નારીરસ માટે પ્રાણ આપે છે. વિરહનો બંધ આવા પ્રકારનો હોય છે ભોગીજન ચંદન કાષ્ઠ માટે સર્પ ઉપર પગ દઈને જાય, અને વણ ચાખ્યા ફળનો સ્વાદ પોતાની જાતને જોખમમાં નાખીને પણ લે છે. છતાં ભાગ્ય-

લેખ ટળતા નથી જે મનુષ્ય જીવને સ્થિર રાખી બુદ્ધિપૂર્વક ચાલે છે તે અપૂર્વક જાણે છે હરણની ખરી બે આગળની હોય છે પણ તે આખું લાખ યોજનનું જ ગલ ફરી વળે છે છતાં ભાગ્યતેજ મિથ્યા થતા નથી તેથી એ હરણ ક્ષણમાં જ પારધીના લક્ષ્ય બની ફાસલામાં સપડાય છે એ જ રીતે કામકુળાનો બાણકાર પારધી સમાન હોય છે તે નેત્રબાણથી સ્ત્રીને પોતાની પાસે લાવે છે કવિઓ કહે છે કે, જે મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સાથે બળબળ કરે છે, તે મૂર્ખ છે કેમકે પ્રેમ વિના સ્નેહ વધતો નથી આ વાત તદ્દન સીધી અને સાદી છે પીંપળને કહી પુષ્પ આવતાં નથી એવી સીધી સાદી વાત મેં કહી છે નારી એક ગઢ સમાન છે, તેને મૂર્ખ મનુષ્ય સીધી રીતે હાથ કરી શકતો નથી તેમાં તો નારીનો પ્રાણ જાય છે પણ સુરજન આખના સંદેશાઓ જેવા બાણના ગોળાઓ, દ્વિતિઓ અને અનેક પ્રકારના બુદ્ધિપૂર્વક છળ-કપટથી સ્ત્રીરૂપી કોટને હાથ કરે છે (૩૭-૪૫)

“ બીજા સમજી ન શકે એવો ચણગાર કરવામાં ચતુર, પવિત્ર, ધનવાન, ગાયક, માર્મિકરીતે મફકરી કરનારો અને પ્રતિષ્ઠાવાન-આ છ શુભવાળો મનુષ્ય નાગરિક કહેવાય છે

“ ધોબણ, માલણ, કુભારણ, યોગિની સ્ત્રી, પાઠાશણ, સહિયર અને ગોવાલણ-આ સાત પ્રકારની દ્વિતિકાઓ કહી છે

“ ઉત્તમ વિલાસી પુરુષોએ પોતાના કાર્યમાં કોઈથી દબાય નહિ તેવી, ચતુર, પારકાઓની ચેષ્ટા બાણનારી અને ખૂબ બોલનારી (ઘણી ભાષાઓની બાણકાર)-એવો સ્ત્રીને દ્વિતિ તરીકે કામમાં નીમવી જોઈએ ” (૪૬-૪૮)

કોઈકદેવે નવ પ્રકારની દ્વિતિઓ કહી છે ધોબણ, માલણ, કુભારણ, યોગિની, સખી, ગોવાલણ, વૃદ્ધાસ્ત્રી, ઠાસી અને નલિની જે દ્વિતી ગીતકળા બાણ, મોટી મોટી અનેક પ્રકારની વાતો કરે અને કામળ વચન ઉચ્ચારે તે દ્વિતી ઉત્તમ કહી છે (૪૯-૫૦)

નરને નારીનો રસ તૃપ્ત કરતો નથી. તેથી નાના પ્રકારનાં ભોગવિલાસથી વિષયનો સ્વાદ મેળવે છે. સાચું કહ્યું છે કે શરીર જીર્ણ થાય, પણ મન તો નવીન જ બની રહે છે. (૫૧) કહ્યું છે કે:—

“ અનેક પ્રકારના રતિકીડાના ઉપાયો વડે સંભોગનું સુખ ભોગવવું એ મનુષ્યના જન્મનું ફળ છે. શું સંકટો ગાયો વચ્ચે રહેતો આપલો અભોગ સુખ નથી માણતો ? ” (૫૨)

હવે શ્રદ્ધની શરૂઆત કરતાં કોકદેવે દશ ભેદ કહ્યા છે, તે વિસ્તારથી વર્ણવું છે. ખરેખર કામશાસ્ત્ર પાંચમો વેદ છે. કવિ દશભેદોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે. અને તેમાં કથાને પણ ગૂંથે છે. તે તમે પ્રીછો—સાંભળો. (૫૩-૫૪)

પ્રથમ કથારૂપે કોકદેવની ઉત્પત્તિ કહેવાશે, તેમાં સ્ત્રીની ભાતિ, બીજા અધિકારમાં તેનાં આચરણ અને ચિન્હ, જેથી સ્ત્રીનું સારા-નરસાપણું જણાય છે. ત્રીજામાં સ્ત્રીને કામ કયાં રહે છે. ચોથામાં કમલની ગતિ, પાંચમામાં નર અને નારી કેમ મળે, છઠ્ઠામાં કેડનું દંઢ બનાવવું, સાતમામાં કામ કેવી રીતે બળે, આઠમામાં ક્ષીણ થયેલા કામનાં ઔષધો, નવમામાં પુરુષને કામ વધારે હોય કે સ્ત્રીને, કેમકે બેમાં ય ઓછાવત્તાપણું હોય તો સુખ મળતું નથી. વળી તેમાં ચોરાશી આસનો, પક્ષિણીની ઉત્પત્તિ, અને સ્ત્રીના વશીકરણનો વિચાર, તેમ જ દશમામાં કૌતુક વિચાર આલેખીશ. આમ વિસ્તારથી જે ચોપાઈ બદ્ધ કથા કહું તે એક મન થઈને સૌ સાંભળો. (૫૫-૫૬)

કોકદેવ કઈ નગરીમાં કયાં ઉપજ્યો, તેનું શું નામ હતું અને કોકશાસ્ત્ર કેમ બન્યું—આ સુંદર કથા હવે કહીશ. નય્યુંદ કવિ કહે છે કે આ પાંચમા વેદ સમાન કામશાસ્ત્રના ગુણ અને ભેદ એક ચિત્ત થઈને સાંભળો. (૬૦-૬૧) કેમકે:—

“ બુદ્ધિમાન અનુષ્ઠિતો સમય ગીતશાસ્ત્રના વિનોદમાં ભવ

છે અને મૂર્ખ મનુષ્યનો સમય વ્યયન, ઉઘ અથવા કલેશમાં જાય છે (૬૨)

ગીત, કેવિત્વ, કથાચાતુર્ય અને પુરાણ સુકત વાણીના વિનોદથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોનો સમય જાય છે અને તેમની રહેણીકરણી ચાતુર્યભરી હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યોનો સમય છળ-પ્રપચ કલહ, નિદ્રા, મસ્કરી અને અમત્ય બોલવામાં વ્યતીત થાય છે (૬૩-૬૪)

હવે હું કથાનો આરંભ કરીશ જેવી બુદ્ધિનો વિકાસ થશે સોથી પહેલાં અનેક શાસ્ત્રોને કોંક્રેટવની ઉત્પત્તિ કહીશ (૬૫)

જળુદ્વીપનું વર્ણન—

સમગ્ર પૃથ્વી છાપન કોડ યોજન પ્રમાણની છે અને એક યોજન ચાર કોડનો ગણાય છે તેમા જળુદ્વીપનો અઢાવીસ કોડ યોજનનો મોટો વિસ્તાર છે (૬૬) કહ્યું છે કે:—

"લવણ સમુદ્રની વચમાં રહેલા જળુદ્વીપને શ્રેષ્ઠ આચાર્યો ભૂમિનો અઠધો ભાગ કહે છે અને બાકીના અઠધા ભાગમા છ દ્વીપો આવેલા છે તેની દક્ષિણ દિશામા લવણ સમુદ્ર અને ક્ષીરોદધિ સમુદ્રનો સમાવેશ છે" (૬૭)

રણુથલોરનું વર્ણન—

પૃથ્વીનું જે પ્રમાણ કહ્યું છે તેમા અઠધા ભાગમા ક્ષીર-સમુદ્ર અને જળુદ્વીપ આવેલા છે અને અઠધા ભાગમા બીજા સાગરો અને દ્વીપો રહેલા છે મેઝથી લઈને લંકા સુધી જળુદ્વીપ કહેવાય છે તે એક હજાર બસો ત્રેવાસ યોજન પ્રમાણ છે બીજા દ્વીપ સમુદ્રમા છે એમ જ્યોતિષશાસ્ત્ર કહે છે કવિઓ કહે છે કે આ દ્વીપમા અઢાર દેશ છે મધ્યમા માલવ દેશ છે ત્યાંથી ચાલવાની શરૂઆત કરવી પાસે મારવાડ, સિંધ અને દુર્લેધ રણુથલોરનો કોટ છે રણુથલોરના શિખરો તો જાણે આકાશને ઘેરે છે કોટની અંદર પાણી પણ પ્રવેશ પાત્રી શકતું નથી

તેનો વિસ્તાર ખાર યોજનનો છે. બાણે ભગવાને તેને ગોળાકારે ઘડયો ન હોય; તેવો લાગે છે. તેને જોતાં આકાશ માત્ર દેખાય છે. એજ મૃત્યુ લોકની સીમા લાગે છે. ગઢના ઠાંગરા આકાશને ભેદે છે. શિખર પર સુવર્ણના ઢંડ-કલશ ઝળકી રહ્યા છે. એથી આકાશમાં અનેક સૂર્ય ઉગ્યા જેવી શોભા લાગે છે કવિ કહે છે કે, આ ગઢને જોતાં મનુષ્યોએ આ બનાવ્યો નહિ હોય. દેવોએ મળીને જ આની રચના કરી હશે. ગઢમાં અનેક ઉત્તમ અને મધ્યમ શ્રેણિના લોકો વસે છે. ખરેખર આ નગર સંસારમાં અપૂર્વ છે. તે ગઢને એક દ્વાર છે આ નગરમાં અદ્વાર વર્ણનાલોક પોતપોતાના કસબનો અભ્યાસ કરતા વસે છે. સમગ્ર નગરનું ઘડતર વિષમ છે તેમાં ૧૧૦૦ વાણિયાનાં હાટ છે. જેને જે વસ્તુ જોઈએ તે ત્યાંથી મળે છે. કવિ કહે છે કે જેઓ સુખને અસંભવિત માને છે તેમણે અહીં સુખ પ્રત્યક્ષ જોઈ લેવું. પ્રત્યેક ઘેર કામકળા અને ગુણના ભંડાર સમી ચતુર સ્ત્રીઓ છે વાવ અને સરોવરોમાં સ્ત્રીઓ રંગભર મોકળે મને સ્નાન કરે છે. તેમાંથી સોનાના ઘડાઓથી પાણી ભરીને સુંદરીઓ હસતી હસતી માર્ગમાં ચાલે છે. આ પ્રેમ ભરી સુંદરીઓ ગજાતિએ ચાલતી માલતીના પુષ્પ જેવો પરિમલ પ્રસરવતી બાય છે. એથી ભોગીજનો એ સુંદરીઓની પાછળ ભમરો કેતકીની પાછળ ભમે તેમ ભમે છે. ત્યાં અનેક વેશ્યાઓ વસે છે જે પરદેશીઓનું ચિત્તરંજન કરે છે. કવિ કહે છે કે કથા પ્રસંગે એમનાં હું વખાણ કરતાં કહું છું કે તે સ્ત્રીઓના ગુણ બાણ જેવા છે. આ નગરનાં હું કેટલાં વખાણ કરું. ખરેખર ત્યાંનું સુખ ઈંદ્ર ભવન જેવું છે. તેમાં ધર્મી વેપારીઓ છે અને પરદેશીઓ વંખારો વાળા છે. આ નગરનો વિસ્તાર એવડો મોટો છે કે દેશે દેશનો વેપાર અહીં ચાલે છે. તેમાં જૈનોના આદિનાથ, શૈવોના શિવ અને વૈષ્ણવોના કૃષ્ણનાં સુંદર મંદિરો છે. લોકો તેમની પૂજા-મહિત કરે છે અને ઉત્તમ કુળગુરુઓની સેવા કરે છે લોકો ત્યાં દાન, પુણ્ય કરે છે અને જીવહયા પાળે છે નર્મદ કાંવ કહે છે કે આ રણથંભેર ગઢમાં વિશેષણે રહીને આ કથા કહું છું (૬૮-૮૫)

લેરવસેન રાજાનું વર્ણન—

તેમા શુભવાન અને શક્તિશાળી લેરવસેન નામે રાજા છે તેના હૃદયમા રાજકળા પૂરેપૂરી વસી ગઈ છે અને ચોંદ કળાનો વારંવાર અભ્યાસ કરે છે આ રાજા ક્ષત્રિય ધર્મને પાલતા રાજનીતિથી ચાલે છે તે ન્યાયી હોવાથી લોકો તેને નમસ્કાર કરે છે તે કામશાસ્ત્ર, ચોરાશી આસન નાટ્યશાસ્ત્ર, છ દશાસ્ત્ર અને સ ગીતશાસ્ત્રનો જાણકાર છે તે ન્યાયશાસ્ત્રનાં વખાણ કરે છે ત્યાં અનેક નાટકશાળાઓમાં સુદર પાત્રો નૃત્ય કરતા પોતાનો પાઠ ભજવે છે તેને જોવાને યાત્રીની માફક લોકો આવે છે લેરવસેન રાજા ઈંદ્રલોકની જેમ રાજ કરે છે તેને ઘેર તેજી ઘોડાઓ અને ઊન્મત્ત હાથીઓ ગગાના પાણી જેવા ચાલે છે સોનાના રથ અને પાલખીઓમા જતા લોકો સુખી છે ગઢના રક્ષણ માટે સુદ્ધના અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોનો તો પાર નથી તોપ ગોળા અને બદ્ધકની નળીઓ આદિ દિશામા રાખેલી છે, જે બાર યોજન દૂર સુધી ભય છે લોક સુખ શાંતિ પૂર્વક ત્યાં રહે છે તેથી સો રાજાની સેવા કરે છે (૮૬-૯૨)

પટરાણીઓનું વર્ણન—

તે રાજાને રૂપવતી ૭૦૦ પટરાણીઓ છે, જેનું રૂપ જોતા મુનિઓનાં ચિત્ત પણ ચળાયમાન થાય તે બધી મોટા રાજાઓ ની કુવરીઓ છે અને રાજભવનને શોભાવે છે તે બધામા રૂપ અને યૌવનથી મનોહર લાગતી પંજાની જાતિની પટરાણીઓ નામે કામસેના, ચંદ્રાવલી, કામકુ દલા, કુલસુંદરી, ચ દ્રસુખી, ચતુરા, મજરી, કર્ણ સુધી લાચનવાળી કાકલેખા, ગજગતિએ ચાલતી હમાવલી અને કામલહરી છે જાણે ભગવાને કામ દેવની પૂતળીઓ ઘડી ન હોય એવી લાગે છે જેવી એ કુલવતી છે તેવી રૂપવતી પણ છે કેમકે કુળ વિના ઉત્તમ જાતિ, કર્મ વિના નિર્મળ શુદ્ધિ, ત્યાગ વિના કીર્તિ અને નીતિ વિના લક્ષ્મી ક્યાંય રહેતી નથી (૯૩-૯૭) કહ્યું છે કે—

“ત્યાગ વિનાના માનવીને કીર્તિ ક્યાંથી હોય? સત્ય વિનાના માનવીની પૂજા ક્યાંથી હોય? ધ્યાન વિનાના માનવીને સિદ્ધિ ક્યાંથી હોય અને ન્યાય વિનાના માનવીને લક્ષ્મી પણ ક્યાંથી મળે?” (૯૮)

આથી ઉત્તમ જાતિવાળી સ્ત્રી ગમે તેવી દશામાં અધમ વિચારો કરતી નથી. કેમકે પટોળા ઉપરની ભાત કપડું ફાટે તોય જતી નથી. (૯૯)

જે નારી પતિવ્રતા છે તે જ સાચી છે. એ જ નારિ જાતિમાં પણ ઉત્તમ પ્રકારની પદ્મિની હોય છે જે પતિવ્રતા હોય અને પતિને પ્રિય હોય, તથા માર્મિક રીતે પણ ગુણ વચનો જ બોલે તે સ્વકીયા સ્ત્રીનાં લક્ષણ હોય છે. (૧૦૦-૧૦૧) કહ્યું છે કે:—

“કુલીન સ્ત્રીઓને જવા-આવવાનું કુતૂહલ માત્ર (પતિની) દૃષ્ટિના ખૂણા (ફરતા હોય ત્યાં) સુધી હોય છે. તેમનું હાસ્ય ઓઠ સુધી હોય છે (પ્રગટ થતું નથી). તેમનાં વચનો પતિના કાનો (સાંભળે ત્યાં) સુધી (મૃદુ) હોય છે. કોપ તો ગહેમાન (આવે ને ચાલ્યો જાય) જેવો હોય છે અને કદાચ ક્રોધ થાય તોય મનમાં ને મનમાં શમી જાય.” (૧૦૨)

ઉત્તમ કુળની નારી પતિની દૃષ્ટિ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી જ ઘરમાં વિચરે છે તે (પતિની) આંખથી દૂર થતી નથી. તેના હાસ્યમાં દાંત પણ દેખાતા નથી. બહુ બહુ તો ઓઠ સુધી આવે તેની વાણી મધુર અને મૃદુ હોય છે કોપ પથિકની માફક આવે ને ચાલ્યો જાય. અને કોપ થાય તોય મન સિવાય બીજો કોઈ જાણે નહિ. આ લક્ષણો ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લેનારી સ્વકીયા સ્ત્રીનાં હોય છે. (૧૦૩-૧૦૬)

આવા પ્રકારના ઉત્તમ આચરણવાળી ભૈરવસેન રાબાની પટરાણીઓ રાજમહેલને શોભાવે છે. તેમનું તેજ વીજળીના ચમકારા જેવું છે. ઉત્તમ પ્રકારની કળાઓને જાણનારી તેમને ૧૬૦૦ દાસીઓ છે. તેમાંની કેટલીકનાં નામો આ પ્રકારે છે:

ગાજકલા, મોહનમંજરી, કામલતા, ચ પકસુ દગી, તેમનો ગદ્ય ઉત્તમ પ્રકારની માલતી જેવો છે અને ગતિ હાથી જેવી છે બીજી ભોગમતી કસ્તૂરીના ગદ્ય જેવી છે વળી જખાધડિ, શૃંગારસુ દરી, ચ દ્રકળા, ચંચલમંજરી, જે ભોગકળાની બાણકાર છે અને સેવતીના પુષ્પ જેવી છે દીપકરાજરીનું હાસ્ય સુદર છે આ બધો ચ પકકળી જેવી, ગુણવતી, ખાળા, ચ ચળ લોચનવાળો, વિશાળ દૃષ્ટિવાળો, પ્રેમવતી, ચતુરા, ચ ચલા, નયન મતી રૂપમતી અને કળા વાળી છે રાજના સુખ્ય મહેલમાં આ બધી દાસીઓ રાતદહાડો સેવા કરે છે જ્યારે તેઓ રાજદ્વારમાં આવે-જાય છે ત્યારે તેમનાં પગના ઝાઝરનો ગળુકાર થાય છે અને વચ્ચેનો શણગાર હીપે છે આ રીતે મહેલનો પરિવાર શોભે છે (૧૦૭-૧૧૩)

તેમનો રાજમહેલ ચૌદ ભૂમિકાવાળો જોયો છે તેમાં જહેલા રત્નો ચિત્રલેખાની માફક બળકે છે તેમાં રહેતી સુંદરીઓને જે જીએ છે તેઓ તેમના નયનબાણથી વીંધાય છે ને પુરુષનું ધૈર્ય હાથ ગ્રહેતું નથી ભૈરવસેનના મહેલમાં જાળીઓ સોનાની છે તેમનો મહેલ અખડ અને અભગ છે તે રાજા બાણે અમરપુરીમાં રહેતો ન હોય તેવો લાગે છે જ્યાં બધા લોકો સુખી છે હુ ખ સ્વમ્ને પણ નથી નવ કેટિ મારવાડની ભૂમિ સુધી તેનું રાજ્ય છે તેની આજુ વાગડ, ઈંદર, માલવા-ઉલ્લૈન, ગુજરાત, સોરઠ, સિંધ સુધી દેશેદેશ વર્તે છે આમ ભૈરવસેન રાજા સુખથી રાજ કરે છે (૧૧૪-૧૧૮)

ભૈરવસેન રાજાનો સૈન્ય પરિવાર —

તેમના સૈન્યમાં ચોદાઓ, ઘોડા ને હાથીઓ છે તેમાં મદ ગળતા ઐરાવણ જેવા મોટા હાથીઓ શોભે છે તે શુભવાળા મહોન્મત્ત હાથીઓ આકાશને ગચ્ચવી મૂકે છે ત્યાં તેનો અવાજ આપાઠી મેઘ જેવો લાગે છે ઉત્તમ લક્ષણવાળા ચૌદ હજાર ઘોડાઓ ઢરબારમાં છે તેમાં કેટલાક ઈરાની, તુર્કી, કાબુલી,

ખુરસાણી દેશના ઘોડાઓ ખૂબ તેજ છે. ભોટ દેશના ઘોડાઓ તો પવનની માફક ચાલે છે. બુખારી અને પર્વતીય વગેરે ઘોડાઓ ઉપર રાજા સવારી કરે છે. રાજા તરવાર લઈ તેના ઉપર બેસે છે ત્યારે પાણી ઉપર જેમ પાણીનો વેગ ચાલે અથવા પાણીમાં નાવ ચાલે તેવું લાગે છે. બીજા કચ્છ, કેંકણ, સિંધ અને દક્ષિણ દેશના કેટલાયે વેગીલા ઘોડાઓ અશ્વશાળામાં બાંધેલા રાજદરબારમાં શોભે છે. આ ઘોડાઓ યુદ્ધમાં મદમાતા હાથીઓ સામે જૂએ છે. એવા ૧૪૦૦૦ ઘોડાઓ શૂરા ને વેગીલા છે. બીજા હાથીઓ અને ઘોડાનો સૈન્યમાં પાર નથી. પાલખીઓ, ડાળી, અને પંચશબ્દથી રણકાર કરતી વહેલો પણ છે. આમ ચતુરંગ સેનાથી શોભતો અને શૂર, ધીર મનુષ્યથી સેવા કરાતો ત્યાંનો રાજા છે. (૧૧૬-૧૨૬)

ભૈરવસેનના વજીરો—

તેને મોટા ૪૦૦ વજીરો અને નાના સાતસો ઉમરાવો છે. રાજાને મોટા વજીરો સાથે રાત દહાડો કામ પડે છે તેમની સાથે વિચારો કરે છે. તેમાંના કેટલાકનાં નામો આ પ્રકારે છે. સુભંટ-સિંહ, વીરસિંહ, ગજસિંહ, રણસિંહ, મદનકામ, રણકામ, ભારકામ, ધુરંધર, પદ્મસેન, રવિસેન, સુસેન, માનદેવ, ગુણદેવ, સુદેવ, કમલલોચન, ત્રિલોચન, કામસંમોહ, ગુણસંમોહ, રસસંમોહ, વીરસંમોહ, હૃદયાનંદ, પરમાનંદ વગેરે. આ બધાનાં પરાક્રમ એવાં છે કે, યુદ્ધમાં જૂઝતાં મણા રાખતા નથી. તેઓ બુદ્ધિશાળી, પરાક્રમી, અને કુલીન છે. તેઓ રાજદ્વારમાં રાજ આવે છે, અને બીજા રાજાને નમસ્કાર કરતા નથી. તેઓ મોટી સૈન્ય સામગ્રી રાખતાં રણમાં શૌર્ય બતાવે છે. તેઓ યુદ્ધના અનેક પ્રકારના વ્યૂહો જાણે છે. તેથી શત્રુઓ ને પણ ખેદ ઉપજે છે. તેઓ યુદ્ધમાં કદી નમતું આપતા નથી ને રાજાની આજ્ઞા અખંડ રાખે છે. ભૈરવસેન રાજાના વજીરો બુદ્ધિમાન, સાહસીક અને ધીર છે. યુદ્ધના પ્રપંચો અને રાજ્ય

લેવાની તરફીઓ બાણે છે કોટના રખવાલો નગરની રક્ષા કરે છે. તે નગરમાં બય કદી આવતો નથી. તેથી ત્યાંના લોકો સુખી છે. (૧૨૭-૧૩૬)

કોકદેવનું વર્ણન—

રાણુથલોર રણિયામણું નગર છે ને રવસેન રાજનીતિ પૂર્વક રાજ કરે છે તે રાજા શુરભૂતિ અને પરમેશ્વર સિવાય કોઈને નમતો નથી કોકદેવ રાજાનો માનીતો છે કેમકે તેનાથી ખુદ્ધિ અને શુભમાં કોઈ પણ બીજો પ્રધાન આગળ નથી એક દિવસ રાજા કુતૂહલથી રાજ્યનું બધારણ વગેરે પૂછે છે કોકદેવ તેનો પ્રવીણતાથી જવાબ આપે છે કોકદેવ બીજું ઘણું બાણે છે પણ તે કામકાજનો વિશેષ બાણકાર છે તેથી ભૈરવસેન રાજા પૂછે છે કે, કયા દેશની નારી સુંદર હોય છે તે વિચારીને કહો દેશ દેશની નારીઓની જે જે યુક્તિઓ અને શુભો છે અને કયા કયા દેશની નારી સુંદર હોય છે તેનું વર્ણન તે કરે છે (૧૩૭-૧૪૩)

દેશદેશની નારીના વર્ણન —

મધ્યદેશ માલવાની નારી મધ્યમ વર્ણની અને નવા પ્રકારનો હોય છે તે પ્રેમમાં લુબ્ધ હોય છે અને એક જ નજરે ચિત્તને હરી લે છે મેવાડની નારી પુરુષને નયન બાણથી વીંધીને રસ લઈ બાણે છે પોતાના પતિમાં પ્રીતિવાળીને કપટી ચિત્તવાળી હોય છે ગૂજરાતની નારી શુભિચ્છ અને પાન, ફળ, ફુલની શોખીન હોય છે તેનું જેનામાં ચિત્ત હોય તેને પ્રાણ આપે છે અને સામાની ધૂર્તતા બાણવાનો શુભ એનામાં હોય છે (૧૪૪-૧૪૬) કહ્યું છે કે —

“ગૂજરાતણોના શરીરનાં વર્ણ કમલપત્ર જેવો હોય છે તેના કાન ખભા સુધી લાંબા હોય છે અને તેમનું મુખ ખીલેલા કમલ જેવું હોય છે તેઓ મૈથુન ક્રીડામાં થોડો સગવડ લગાડે છે અને કંઈ વિના સંભોગ સુખમાં આસક્ત બને છે તેમની ગતિ લટકાળી હોય છે અને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરે છે” (૧૪૭)

સોરઠની નારી બહુ પ્રિતિવાળી હોય છે. તે શુભાની અને હઠીલી હોય છે. તેઓ પોતાના પ્રિયને પ્રાણ અર્પે છે. કચ્છ દેશની નારી લંપટ હોય છે. તેને ભોગમાં તૃપ્તિ થતી નથી. આ લક્ષણ કુલટાનાં હોય છે. તેઓ મોટે ભાગે વિરહી હોવાથી લુબ્ધ રહે છે. (૧૪૮-૧૪૯) તે વિરહી સ્ત્રીઓ આ રીતે વિચાર કર્યા કરે છે:—

“આ વાદળાંઓ પાણીના ફેરાંઓનો છંદકાવ કરે છે પણ પુરુષોને વરસાવતા નથી. આ પર્વતો ઘાસની બેડકો તૈયાર કરે છે પણ નાચકોને ઉત્પન્ન કરતા નથી આ વૃક્ષો ત્રણે ભુવનમાં ફળો ઉપજાવે છે પણ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરતા નથી રે બ્રહ્મા ! હું ખડીતાં ખડીતાં કહું છું કે કુલટા સ્ત્રીઓ મોટે તેં શું કર્યું ? (અર્થાત્ કશું કર્યું નહિ) બ્રહ્માએ રતિકીડાને યોગ્ય વરસાદની બીણો ફરફર, ઘાસનાં ખીછાનાં અને ફળો ઉત્પન્ન કર્યા પણ પુરુષો વિના એ બધું શું કાંમતું ?” (૧૫૦)

સિંધુદેશની નારી બલટા સુખે સંભોગમાં પ્રીતિવાળી હોય છે. કેશ ગ્રહણ કરતાં તેમને સુખ ઉપજે છે. તેઓ માંચાંવી હોય છે અને પ્રાણ આપી શકતી નથી (૧૫૧) કહ્યું છે કે:—

“સિંધુદેશની સ્ત્રીઓ જેમ મધ્ય પ્રદેશમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. તેમ તેમની યોનિ મધ્ય પ્રદેશમાં હોય છે. તેઓ બલટું સુખ રાખીને સંભોગ સુખ અને કેશ ગ્રહણ કરાવવામાં સુખ માનનારી હોય છે.” (૧૫૨)

નવકોટિ મારવાડ દેશમાં જે સિરૌહી નગર છે અને આબુ કોટની તળેટીમાં જ્યાં સારણેશ્વર છે, તે દેશની નારી દેવી અને કુળના શણગાર સમી હોય છે. તે નારી રૂપે સુંદરી હોય છે અને પ્રિય ખાતર પ્રાણ પણ તજે છે. તે અત્યંત લજ્જાળુ, શીલવતી ને પ્રેમાળ હોય છે. પ્રિયના ગુણમાં લુબ્ધ હોય છે એમ આચાર્ય નર્મદ કહે છે. (૧૫૩-૧૫૪) તેમનું લક્ષણ આવા પ્રકારનું હોય છે:—

“ભંધમાં પતિનુ મુખ જોવાથી નુકસાન થાય છે પણ
 બિંધ બિંધી જતાં પતિનો હાથ પકડવો-એમ વિચાર કરતી તે
 કમલમુખી શ્રી બિંધ લેવા કે છોડવાને પણ તૈયાર નથી” (૧૫૬)
 પૂર્વદેશની નારી ઘણી પ્રેમાળ હોય છે તે હાવભાવ અને સ્નેહની
 ભણુકાર હોય છે તેના પ્રેમમા આસક્ત પુરુષને એ તજતી નથી
 તેની ચતુરાર્થ મનમા વસી જાય તેવી હોય છે કવિ નર્મદ
 કહે છે કે.-“ પૂર્વદેશની નારીના ગુણોનો વાદ કોઈ કરી શકે
 તેમ નથી કેમકે તેનો સ્વાદ મેં ચાખ્યો છે ગ્વાલયિર દેશની
 નારી રસ લેવાનું ખૂબ જાણે છે દક્ષિણ દેશની નારી ખૂબ
 સુદર હોય છે તેમાં મહારાષ્ટ્ર દેશની નારી કપટથી પણ પુરુ-
 ષને વશ કરે છે (૧૫૭-૧૫૮) કહ્યું છે કે:-

“ મહારાષ્ટ્ર દેશની શ્રીઓ, એવા પ્રકારનું ચિહ્ન સંકેત
 ન કરવા છતાં સુખન અને આલિંગનમાં આસક્ત બને છે અને
 કોશલદેશની શ્રીઓ શ્રીઓના રાજ્ય (અધિકાર) માં માનનારી
 હોય છે ” (૧૬૦)

કર્ણાટ દેશની નારી ખૂબ લોગ ઈચ્છનારી હોય છે તે
 ખૂબ રસ લઈ જાણે છે પાન અને ફૂલથી તેનો દેહ દીપે છે
 (૧૬૧) કહ્યું છે કે:-

“ કર્ણાટ દેશની શ્રીઓ, એવા પ્રકારનું ચિહ્ન-સંકેત ન
 કરવા છતાં નખસતાકિને વચ્ચથી ઢાંકી પુરુષચિહ્ન અને અડકોશમાં
 સુખ માનનારી હોય છે ” (૧૬૨)

તેલંગ દેશની નારી પ્રિયની સાથે પ્રેમ કરે પરંતુ મનમાં
 પૂર્તતા સેવતી હોય છે તેને ગદ્ય પ્રિય હોય છે અને કુલોન શ્રીઓ
 પણ નૃત્ય અને ગીતમાં રસ ધરાવતી હોય છે દ્રાવિડ દેશની
 નારી સલો અને શ્યામવર્ણી હોય છે તે શરીરે કામળ અને
 વિલક્ષણ હોય છે આવી નારી લોગવવા યોગ્ય હોય છે (૧૬૩-૧૬૪)

“ દ્રાવિડ દેશની શ્રીઓ સુખન, કેશગ્રાહ, છાંસથી સ્તનનું
 મર્દન (ધવરાવવું) અને અડકોશમાં લુપ્થ હોય છે તેમજ
 શરીરે કેશરના વિલેપનમાં આસક્ત હોય છે ” (૧૬૫)

મલયાગિરિની નારીને લોગમાં તૃપ્તિ હોતી નથી. તે પાંચ પતિથી શોભે છે. તેનું અંગ સુકોમળ અને મદ્યથી બરેલી હોય છે. (૧૬૬) તેનું લક્ષણ આવા પ્રકારનું હોય છે:—

“ચુંબન અને આલિંગન વડે પોતાના પ્રિયજન સાથે ખૂબ દ્રઢતાથી બંધાયેલી અને શરીર અદ્ય કાંતિવાળી આ સ્ત્રીઓ અમૃત પાનમાં સુખ માનનારી હોય છે.” (૧૬૭)

ગોડ દેશની નારી ગીતની બાણકાર હોય છે તે હંસગતિએ ચાલે છે. પ્રિય સાથે ખૂબ પ્રેમાળ અને કુળમાર્ગે ચાલતાં વિનીત હોય છે. (૧૬૮) કહ્યું છે કે:—

“બંગાળના ગોડ દેશની સ્ત્રીઓ કામળપણે બોલનારી હોય છે કામળ કામદેવમાં પ્રીતિવાળી હોય છે. પતિ દૂર થતાં ભય પામે છે. તેમના ગીતનો આલાપ કામદેવ જેવો કામળ હોય છે. ચિત્રો દ્વારા સંલોગમાં કુશળ એવી તે સ્ત્રીઓ જલદીથી દ્રવે છે. (વશ થાય છે.) (ઉપર્યુક્ત ગુણોથી) પંકાયેલી આ કુલીન સ્ત્રીઓ (મનુષ્યને) ખૂબ રમાડે છે.” (૧૬૯)

“બંગા દેશની નારી વિચક્ષણ હોય છે. અને વિચાર પૂર્વક મધુર બોલે છે. અને આ ચિત્રિણી નારી ચિત્રોમાં પ્રીતિવાળી હોય છે. વળી ગોડ અને બંગાળની સ્ત્રીઓ તીર્થયાત્રા કરવામાં પ્રીતિવાળી હોય છે. અને કામરૂપ તેમજ નેપાળની સ્ત્રીઓ દબાણના આઘાતને પણ સહન કરનારી હોતી નથી.” (૧૭૦-૧૭૧)

સિંહલદ્વીપની નારી ઉત્તમ એવી પૃથ્વીની બાતની હોય છે. લોગી નર સાથે જ પ્રીતી કરે છે. અને મદનની પૂતળી જેવી ચિત્તને વેધનારી હોય છે. કામરૂદેશની સ્ત્રીઓ કુટિલ ને સુંદર હોય છે. તેમને પુરુષ પ્રિય હોય છે. તે અતિ સુકુમાર ચંચળ ચિત્તવાળી મનને હરણ કરે છે. આ સ્ત્રીઓ હસ્તિની બાતની હોય છે. સુલતાની નારી માનીની, યૌવના, રૂપવતી, મનોહર અને

સખીઓથી શોભતી હોય છે તે પ્રિય એવો ધર્મ પાળે છે અને ઉત્તમ તેમજ મધ્યમ કર્મની ભણુકાર હોય છે કવિ કહે છે કે આમ દેશદેશની નારીઓનાં ગુણો સંક્ષેપથી મેં કહ્યા છે કયા પ્રમગે હવે ખાનદેશની ગુણિયત્ત નારીનું વર્ણન કરું છું ખાનદેશના આસેર ગઠમા ઉત્તમ પ્રકારની નારીઓ વસે છે આ સ્ત્રી નયનગ્રાણી (પુરુષને) વીધે છે તેમની ચાલ ગર્વ ભરી હોય છે વિરહમા વિવેકી પણ કામથી વ્યાકુલ હોય છે તે ખરેખર પ્રેમની પૂતલો જેવી લાગે છે વૈરાટ દેશની નારી ગુણિયત્ત હોય છે તેમની ચાલ ચતુર અને વાણી મધુર હોય છે તે રૂપવતી અને મહમાતી હોવાથી રસ લઈ ભણે છે ઉત્તમ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ કહેવાય છે, તે વૈરાટ દેશમા થોડી હોય છે વિરહમા કામ લુપ્ત થતા તે પ્રાણ પણ આપી દે છે તેમજ તે ગુણોની ભણુકાર હોય છે (૧૭૨-૧૭૬) કહ્યું છે કે.—

“ વૈરાટ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓ બધા ગુણોનો ભંડાર હોય છે વાણીમા મધુરતાથી સુંદર લાગે છે તેમની ગતિ હાથી જેવી મલપતી હોય છે અને તમના નેત્રો ચચળ તેમજ સુંદર હોય છે તેમનું મૂખ વિકસિત કમલ જેવું હોય છે વળી કામ ક્રીડામા વ્યાકુલ હોવાની તેમની પ્રતિબિંબિ છે તેઓ સુંદર મનુષ્યતા જેવા રાગવાળી હોય છે ” (૧૮૦)

ખાગલાણુ દેશની નારી ધુતારી હોય છે તે કપટથી પુરુષને વશ કરે છે અને લોગના અનેક લક્ષણોથી ભણુકાર હોય છે (૧૮૧)

આ બધું વર્ણવતા ઘણો અમય લાય અને અથનો વિસ્તાર પણ વધે કોંકટેવ કહે છે કે હવે હું નારીના પ્રકારો કરું છું તે સાભળો (૧૮૨)

કવિ કહે છે કે નારી અમૃત સમાન, અને નર સુખડી સમાન છે તે એક બીજાને પલ્લે પડતા ઠોડતા નથો નારી નરનો આધાર છે તેથી આ વિગત વિસ્તારથી કરું છું નારીના અનેક ગુણો છે

તે ભોગી જનો જ જાણી શકે છે. પ્રેમવતીની પ્રીતી ભલી હોય છે તે થોડી ઘણી કવિઓ કહે છે. જેમના ઘેર નારીનું સુખ નથી તેનું ઘર પ્રત્યક્ષ નરક સમું છે. આ દેહે અને આ સંસારમાં નારી રસ અમૃત જેવો છે. (૧૮૩-૧૮૪)

ભૈરવસેન રાજા આ બધું સાંભળીને કોકદેવને કહે છે કે તું નારી જાતનો પારખુ છે. તેથી સ્ત્રીના શરીરની કઈ જાતી હોય છે; તેનું વર્ણન કર. સ્ત્રીની જાત કેટલા પ્રકારની છે તેની વિગત કહે. કોકદેવ કહે છે. કે:-મહારાજ! હવે તમને સ્ત્રીની જાતિ કહું છું નારી ચાર પ્રકારની હોય છે ૧ પદ્મિની, ૨ ચિત્રિણી, ૩ હસ્તિની, અને ૪ શંખાણી. તેમનાં લક્ષણ પૂર્વ કવિઓએ કહ્યાં છે તે પ્રમાણે કહીશ. (૧૮૬-૧૯૦)

૧ પદ્મિની સ્ત્રીનું વર્ણન—

પદ્મિની ઘણી ઉંચી તથા ઘણી નીચી હોતી નથી. તેણીની ઉંચાઈ એકસોને આઠ આંગળની અને પહોળાઈ સત્તાવીસ આંગળની હોય છે. વળી તે ઘણી જાડી તેમજ ઘણી પાતળી પણ હોતી નથી. તેણી અંધકવણી શરીરવાળી અને ગોળમટોળ સુંદર દેખાવવાળી હોય છે. પદ્મિનીની પગની આંગળીઓનાં નળ લાલ અને ચંપાની કળી જેવા સુંદર પગની પાન્ડી કમલ જેવી કામળ અને પદ્મિનીના પગના તળીયામાં ચક્ર, સાથિયો, કમલ, છત્ર, ઘન્ટ અને અંકુશનાં ચિન્હો હોય છે. પદ્મિનીનું શરીર માંસલ, વાળ રહિત હોય છે અને તેણીના પગનાં ઘુંટણની પિંડી નાની સુકોળ હોય છે. પદ્મિનીનો જંઘા જાણે કે કેળના થાંભલા ન હોય? એવી હોય છે. યોનિ કાચખાની ડોક જેવી, બહુ ગોળ નહિ, તેમજ બહુ મોટી નહિ. યોનિમુખ ગૌર રક્તવર્ણવાળું, અને બાબુનો ભાગ આછાં કાળા રંગનો, મુખનો ભાગ પહોળો અને વાળ વગરનો, ઘણો જ સાંકડો અને ઘણી સુકોમળ, ઉંચા મંડલવાળો અને નાભિથી આઠ આંગળના અંતરે હોય છે. પદ્મિનીના પેઢાનો ભાગ પાતળો ગોળ અને ઉપર ચક્રમંડલ સહિત, જમણી

બાબુનું વિસ્તીર્ણું પેટ, અને રતન દ્રષ્ટુ, ગોળ, સુવાળા અને માંમલ ઉચ્ચા હોય છે પદ્મિનીનું હૃદય, ત્રિવલિ અને નાસિ વિસ્તીર્ણુ હોય છે હૃદય ત્રણ આંગળ વિશાલ, સરખી ઘાટીલી અને નાની ડોક, તથા નીલવર્ણુવાળુ સુદર મુખ, ખલાનો ઉતાર ત્રણ આંગળ તથા વિસ્તીર્ણુ ગરદનવાળી પદ્મિની હોય છે પદ્મિનીના હાથની આંગળીઓ મગફળી જેવી ગોળમટોળ, સુવાળા રાતા નખ અને રાતી હથેલીમા કમલ, ચક્ર, ધનુષ્ય, મત્સ્ય વગેરે સુદર ચિન્હો જે આમુદ્રિક-શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે હોય છે પદ્મિનીના મુખનો શ્વાસ કન્તૂરી જેવો હોય છે વળી પર્ણુ ચક્ર જેવા મુખવાળી, હરણના જેવી નેત્રવાળી, મધ્યમા રાતી રેખાવાળી, દાઢમની કળીઓ જેવા દાંતવાળી, પરવાળા જેવા હોઠવાળી, ધનુષ્ય જેવી લમરવાળી, અર્ધઅર્ધના જેવા લલાટવાળી, અને પાચ આંગળ પહોળા કપાળવાળી, પોપટની આંચ જેવી નાસિકાવાળી, દોયલના ટહુકા જેવા સ્વરવાળી, કમલના જેવા કાનવાળી, તથા સુદર રૂપાળા ગાલવાળી, તથા જે જે ઉત્તમ લક્ષણો કહેવાય છે, તે બધા ઉત્તમ લક્ષણોવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે પદ્મિનીના ઝોરાક પણ થોટો, નિદ્રા પણ થોડી, ઓછા બોલી, ઉત્તમ ઝોરાક જ ખાવાવાળી, પતિવ્રતા ધર્મ પાળવાવાળી, આઠે પહોર સોળે શુભાચાર ધારણ કરવાવાળી, બત્રીસે લક્ષણવાળી, ચોસઠ કલાની જાણકાર, અને નાહ, ગીત છે વલ્લભ જેણે એવી તથા ચોરાશીએ આસનોને જાણવાવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે આ પ્રમાણે પદ્મિની સ્ત્રીના કવિ નરમદ વખાણ કરે છે (૧૬૧-૨૧૦)

પદ્મિની સ્ત્રી રાત્રિના બીજા પ્રહરે પદ્માસનથી ગરક પુરુષ સાથે સલોગની ઇચ્છા કરે છે પદ્મિની સ્ત્રી સલોગ કરીને ઊઠે ત્યારે મોગરાના ફુલ જેવી સુગંધ ફેલાય છે અને તેણીના પરસેવાનો ગંધ સુખડના જેવો હોય છે તેથી જ તેણીની પાછળ પાછળ લમરાઓ ફરતા હોય છે પદ્મિની સ્ત્રી ધોએલા સ્વચ્છ કપડા જ પહેરે છે તેણીના વસ્ત્રમાંથી સુગંધી નહિ જતી હોવાથી, ચારે બાજુ લમરાઓ વચ્ચે ઉપર બેઠેલા જ હોય છે પદ્મિની સ્ત્રીના માથાના

વાળ કાળા સરખા હોવાથી, જ્યારે તેણીની વેણી ચૂંથેલી હોય છે ત્યારે બાણે મસ્તકે નાગિણી રાખી જ ના હોય ? તેવી રીતે તે શોભે છે. કોકદેવ મહારાજને કહે છે કે, સ્ત્રીની જાતિમાં પદ્મિની સ્ત્રી સુંદરમાં સુંદર હોવાથી આજે તમેને પદ્મિની સ્ત્રીનાં લક્ષણો કહું છું તે સાંભળો. (૨૧૧-૨૧૫) કહ્યું છે કે:—

“ચંદ્રમુખી, ઊંચ સરખા ઓઘવાળી, પાતળી, રાતા નખવાળી, તથા મંદ ગતિએ ચાલવાવાળી, લજ્જાવાન, જેની આંખના ખૂણા લાલ હોય તેવી સ્ત્રી; સંગીતની બાણુકાર, કામ ચતુર, કબૂતર જેવાં મધુર સ્વરવાળી, અલ્પ આહાર કરવાવાળી, સુંદર કેશવાળી, કમલના જેવી ગંધવાળી, પદ્મિની સ્ત્રી હોય છે. (૨૧૬-૨૧૭)

૨ ચિત્રિણી સ્ત્રીનું વર્ણન—

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે, ચિત્રિણીના લક્ષણ સાંભળો. બહુ ઊંચી તેમજ બહુ નીચી નહિ, બહુ જડી તેમજ બહુ પાંતલો નહિ, સો આંગળ ઊંચી અને પચીસ આંગળ પહોળી, સોળે કળાએ જિગેલા પૂર્ણચંદ્રના જેવા મુખવાળી, આંખોના ખુણીયા કાન સુધી પહોંચે એવી આંખોવાળી, મસ્તકે મોટા લાંબા વાળવાળી, અને જેનો બોલ મીઠો લાગે તેવી સુંદર વેશવાળી, સુંદર મુખવાળી, દાડમની ઢળીઓ જેવા દાંતવાળી, ચાર આંગળના કપાળવાળી, વિશાલ ભ્રમરવાળી, ગોળમટોળ મુખ તથા લાંબી હડપચીવાળી, ખંને સ્તનો જેના સુંદર રીતે શોભે છે તેવી, લાંબા વિસ્તૃત હૃદયવાળી, સ્વામી તરફ અનહદ પ્રેમવાળી, મોગરાના ફૂલની વાસ જેવી, જેના શ્વાસની વાસ આવે છે તેવી. તથા જેણીને રાતાં વસ્ત્રો પહેર્યાં ગમે છે તેવી, જેના શરીરનો વર્ણ ચંપાના વર્ણ જેવો ગોર છે તેવી, અને જેના પરસેવાની ગંધ સુખડના જેવી આવે છે તેવી, એને ચિત્રિણી સ્ત્રી બાણુચી. (૨૧૮-૨૨૩)

ચિત્રિણી સ્ત્રીને ગીત, નૃત્ય, બહુ જ પ્રિય હોય છે. તેણીની યોનિ પીંપળાના પાન જેવી, કોમળ અને થોડાં વાળવાળી હોય

છે બાકીનાં ઘણાં લક્ષણ પદ્મિની ને મળતાં બાણી લેવાં ચિત્રિણી સ્ત્રી શત્રિના પ્રથમ પ્રહરના વિષે મૃગ પુરુષ સાથે ચોરાશી આસનો પેકીના કાંઈ પણ આમનથી સંલોગ કરવા ઇચ્છે છે બાણી તેણી નગ્ન થઇને રતિકીડા કરે છે આચાર્ય શ્રી નરખદ કહે છે કે ચિત્રિણી સ્ત્રીનાં લક્ષણ ઉપર પ્રમાણે છે (૨૨૪-૨૨૬) રતિરહસ્ય પૃ ૮ માં કહ્યું છે કે:—

“ગૌરવર્ણ વાળી, લજ્જાળુ, ખૂબ બોલનારી, સંલોગ મમયે અત્યુ સૂનારી, જેનો સ્વર કષ્ટતર જેવો છે તેવી, જેના શરીરનો મધ સ્નિગ્ધ છે જે સંલોગની થોડી ઇચ્છા કરે છે, જે પાતળી ફેડવાળી છે પૂર્ત, જેના નિતબો મોટા છે અને જેના સ્તન નારિયેળ જેવા છે તેવી સ્ત્રી ચિત્રિણી બાણી જેની ચાલ સુંદર છે, શરીરે લાંબી પણ ટૂંકી નહિ, જે કૃયાંગી છે, જેના નિતબ ધન અને વિશાળ છે જેનો ગંધ મધુ સરખો છે, જેનો સ્વર શખના જેવો છે, જેનો શબ્દ અને વચન અકાર જેવા છે તે સ્ત્રી ચિત્રિણી બાણી (૨૨૭-૨૨૮)

૩ હસ્તિની સ્ત્રીનું વર્ણન—

કોકેદેવ કહે છે, હે રાજન્! હસ્તિની સ્ત્રીનું વર્ણન જે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે, તે સાંભળો હસ્તિની સ્ત્રીની ઉંચાઈ ૧૧૪ આંગળી, બહુ ધીમે ધીમે બોલવાવાળી, હાથોની માફક ધીમે મલપતી ચાલે ચાલવાવાળી, ઘણા ગર્વવાળી, ગીત અને જ્ઞાન છે પ્રિય જેને એવી, દિવસ અને રાત મોં અંદરું જેવું હોય તેવી, સત્તાવીસ આંગળ પહોળા શરીરવાળી, જેનું મુખ કમલ પહોળું છે તેવી, પાંચ આંગળના કપાળ વાળી, જેના દાંત સફેદ અને સરખા છે તેવી, નિરતર સંલોગની ઇચ્છાવાળી, બાકી જ ઘાવાળી તથા સરખી પીડી વાળી, શરીરે બાકી, જેના હાથપગની આંગળી મોટી અને બાકી હોય છે જેના બને સ્તન પહોળા ચક્ર જેવા અને છાતીને અડીને રહેલા છે તેવી, જે નીચ (અન્ધ) પુરુષ સાથે સંલોગની ઇચ્છાવાળી હોય છે,

જેના શ્વાસનો ગંધ દ્રાક્ષ સરીખો છે, જેનો અવાજ ઠાગડોનાં અવાજ જેવો કઠોર છે, જેને ખાટું ખાડું ખાવાનું પ્રિય હોય છે, તે સ્ત્રીને હસ્તિની સ્ત્રી જાણવી. (૨૩૦-૨૩૬).

હસ્તિની સ્ત્રીની યોનિ કેળના પુષ્પ જેવી ઠામળ, લાંબી તથા ગોળમટોળ હોય છે. તેણીને ચિત્ર વિચિત્ર કપડાં પહેરવા બહુ ગમે છે. અને પુરુષની લાજ-શરમ તે ખાસ રાખતી નથી. જે રાત્રિના ત્રીજા પહોરે સંલોગની ખાસ ઇચ્છા રાખે છે. જેના મસ્તકના વાળ જડા છે. આ લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને હસ્તિની સ્ત્રી જાણવી. વળી હસ્તિનીની પૂંઠ (કુલા) મોટા હોય છે અને તેણીને મીઠાઈ ખાવી વધારે પ્રિય હોય છે. આ પ્રમાણે કોકશાસ્ત્રમાં હસ્તિની સ્ત્રીના લક્ષણ કહ્યાં છે. (૨૩૭-૨૩૯) કહ્યું છે કે:—

“ જાડી, કઠીન, કૂર, અતિ ઉષ્ણ તેમ અતિ ઠંડી નહિ. ખરખચડા શરીરવાળી, ખરચખડી નાસિકાવાળી, શરીર પર બહુ વાળ વાળી, નિરંતર લોગની ઇચ્છાવાળી, જેના શરીરનો ગંધ હાથીના મદ જેવો આવે છે, જે હાથીની ચાલે ચાલે છે, સંલોગમાં આસક્ત છે, ભરાવદાર સ્તનવાળી, અને સુંદર સ્ત્રી જે હોય છે, તે હસ્તિની સ્ત્રી કહેવામાં આવી છે.” (૨૪૦-૨૪૧)

૪ શંખિની સ્ત્રીનું વર્ણન:—

કોકદેવ કહે છે કે, હે રાજન્ ! શંખિની સ્ત્રી બહુ ભિંચી તેમજ નીચી નથી હોતી. બહુ જાડી તેમજ પાતળી પણ હોતી નથી. તે શરીરે મધ્યમ, તેનું મુખ ત્રિકોણ, લાંબા દાંત વાળી, કાલા શુગલા હોઠવાળી, જેના પગની એક આંગળી લાંબી અને એક પાતળી હોય છે. વળી એક આંગળી જાડી અને એક ટી હોય છે તેવી, પગની પાની પણ ચપટી હોય છે તેવી, જેની આંખો માંજરી હોય છે, જેનું પેટ જાડું હોય છે. જેની ડૂંટી જાડી હોય છે, જેનો ખોરાક પુષ્કળ હોય છે, જેની યોનિ બહુજ વાળવાળી, અને મોટી ચૂલા જેવી પહોળી હોય છે. અને જેને પેસાળ કરતાં અવાજ થાય છે, તેવી હોય છે. (૨૪૨-૨૪૬)

જેનું નાક મોટું, ગાલ દૂંકા અને માથાના વાળ બહાર, કપાળ
 બે આંગળ હોય, જેની ડાક બેઠેલી હોય, જેનો ગંધ મરી ગયેલ
 માછલાં જેવો હોય, જે રાત અને દિવસ સભોગની ઈચ્છા કરતી
 હોય, જેના હાથ લાંબા હોય અને છાપરા જેવા મોટા નખ હોય,
 અને જેના શરીરનો સ્વાદ કડવો હોય, તેવી સ્ત્રી કોકિલદેવ કહે
 છે કે શખિની બાણુવી વળી શખિનીનો અવાજ ગધેડા જેવો
 અપ્રિય, રાત અને દિવસ બધેકો કરવાના સ્વભાવવાળો, જેને ઘણી
 ઉધ છે, જેના વસ્ત્રો મેલા છે, જેને સલ્લો માણસ દેખ્યો ગમતો
 નથી, અને વાઘણની માફક જે નિરતર રીસાએલી રહે છે જેને
 ચાખુક મારવામા આવે તો પણ જે હઠ છોડે નહિ અને જે રીસ
 ચઢાવીને રહે છે આવા લક્ષણવાળી સ્ત્રી કવિ નરખદ કહે છે કે
 શખિની બાણુવી (૨૪૭-૨૫૧)

જેના હાથ ઉપર ઊભા વાળ હોય છે, જેના પગ ઉપર
 કાળાવાળનું કુડાળું હોય છે, જે ચારે પહોર સભોગ ઈચ્છે છે
 અને જેની તૃપ્તિ ગધેડા જેવા લાંબા લિંગથી થાય છે જેના
 હાથ આખી રાત અને દિવસ યોનિ ઉપર રહે છે અને જેને
 સભોગે તૃપ્તિ ન થતી નથી જે રાત અને દિવસ બધેકો કર્યા
 ન કરે છે જેની આખોના ડાળા મોટા વિકરાલ હોય છે, અને
 જેના હાત મોટા હોય છે જે ચાલતાં પગથી ધૂળ ઉડાડે છે
 કોકિલદેવ કહે છે કે-હો મહારાજ ! શખિની નારી લાજ વગરની
 હોય છે (૨૫૨-૨૫૫) કહ્યું છે કે:—

“કાપથી કંઈક ઉચ્ચ શ્વાસ લેતી, લાંબા અને દૂંકા વાળ
 વાળી, મૃદુ અગવાળી, ખારા ગંધવાળી, બહુ ન બહારી તેમ જ
 બહુ દુર્બલ નહિ ગૌરંગી, અણીયાળા નાકવાળી, પીનસ્તનથી
 વિલક્ષણ, વિચાળ ન ઘાવાળી, બહુ કૂંર સ્વભાવવાળી, અને
 સભોગમા જ આસક્ત એવી શખિની સ્ત્રી હોય છે ”
 (૨૫૬-૨૫૭)

સંસ્કૃત : રાજની આગળ કોકિલદેવે ગદ્યાની બાણુ માટે

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ચારે જાતિના લક્ષણ કહ્યાં. ઉત્તમ, મધ્યમ, નીચ અને અધમ ચારે જાતિનું વર્ણન કર્યું. આ પ્રમાણે દશ પ્રકારે પૈકીનો પહેલો પ્રકાર સંપૂર્ણ કર્યો. શ્રી નરખદ કવિ કહે છે કે, દશ પ્રકાર પૈકી પહેલા પ્રકારમાં જુદી જુદી જાતની સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવી કોકચોપાઈ આજે તમે ધ્યાન દઈને સાંભળો. (૨૫૮-૨૬૦)

આ પ્રમાણે જૈનાચાર્ય શ્રી નર્મદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર ગ્રંથમાં કોકદેવની ઉત્પત્તિ તથા સ્ત્રીની જાતિના વર્ણન દર્શાવતો પહેલો પ્રકાર સમાપ્ત.

બીજો અધિકાર

બીજા પ્રકારમાં કવિ પોતાની ઇષ્ટદેવી માતૃગિને નમસ્કાર કરીને આગળ આવતા કહે છે કે—ભૈરવસેન રાજા કૌકદેવને કહે છે કે તું સ્ત્રીઓની પરીક્ષાવાળો છે, માટે સ્ત્રીની ઉત્તમ, મધ્યમ જાતિ કેવી રીતે જાણખવી કઈ સ્ત્રી છોડવા જેવી અને કઈ સ્ત્રી પ્રેમ કરવા જેવી હોય છે કઈ સ્ત્રી કુલટા હોય છે અને કઈ સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવા કરે છે તેનું વર્ણન વિસ્તારથી કહે (૨૬૧-૨૬૫)

કૌકદેવ કહે છે—હું રાજાનું । જુદા જુદા દેશની સ્ત્રીઓની જુદી જુદી રીતો હોય છે આ જમાનામાં બધી સ્ત્રીઓ સરખી હોતી નથી દરેકના હૃદયની જુદી જુદી ખુદિ હોય છે (૨૬૬) કહ્યું છે કે —

“ જે શુદ્ધ રીતે ઉત્પન્ન થએલ હોય છે તેના કપાળમાં કમલ હોતું નથી અને જાર મનુષ્યથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તેના કપાળમાં શીંગડા હોતા નથી, પરંતુ જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય વિકારને વશ થઈને નીચ કૃત્યો કરે છે ત્યારે ત્યારે તે જારથી ઉત્પન્ન થએલો છે એમ જણાય છે ” (૨૬૭)

સ્ત્રીની ચાર અવસ્થાનું વર્ણન:—

સ્ત્રીની ઉંમર પ્રમાણે ૧ બાલ, ૨ મુગ્ધા, ૩ પ્રૌઢા અને ૪ વૃદ્ધા એ ચાર અવસ્થા હોય છે જાર વરસની બાલ જાણવી જે પોતાના આવતા યૌવનને જાણી શકતી નથી (૨૬૮-૨૬૯) કહ્યું છે કે.—

“ એક વખતે ચંદ્રમુખી સ્ત્રી પોતાની સખી સાથે જલક્રીડા કરવા માટે પોતે ભર્યા સરોવરમાં દાખલ થઈ ઘણી વાર જલક્રીડા કરીને સરોવરના કાંઠે આવીને મર્યાદા મૂકી નમ્ર થઈને ચકિત નેત્રે

જીલી રહી. કાન સુધી સ્કુરાયમાન આંખો ચતાં તેણી પોતાની સખીને પૂછે છે કે આ શું કાને કમલ લાગેલું છે ? એમ જાણવાને કાન પર હાથ નાંખે છે, પણ શૈવાલના અંકુરાની શંકાથી તે રોમાવલીને લાંછે છે. અને નિતંબભારને ન જાણતાં, હું કેમ થાકી ગઈ ? એમ વારંવાર સખીને પૂછે છે.” (૨૭૧-૨૭૫)

આ બાલા સ્ત્રી આવેલાં ચૌવનને જાણતી નથી અને તેથી અજ્ઞાત ચૌવના પણ કહેવાય છે. પછી સોળ વરસની ઉંમરે તે મુગ્ધા કહેવાય છે. આ મુગ્ધા સ્ત્રીના ચરિત્રને કેળવી જાણે છે અને પૂછેલી વસ્તુનો ખરાખર ઉત્તર આપે છે. જે વાત શુદ્ધ રાખવા જેવી હોય તે વાતને શુદ્ધ પણ રાખે છે (૨૭૬-૨૭૮) કહ્યું કે કે:—

“ પોતાના મન પસંદ પુરુષ સાથે, ક્રીડા કરતી વખતે પોતાને જે નખસત થયા છે. તે જોઈને સખીઓ સવારમાં હસતી હસતી કહે છે કે હે સુંદરી ! અમે તારો કરણી જાણી છે. આ પ્રમાણે સાંભળીને તે ખીતી ખીતી કહે છે, કે હે સખીઓ સાંભળો. મારાં સાસુજી રીસાય કે તમે નિંદા કરો, અથવા મારા દીયેર મને ગાળો હો કે મારી નજીક મારા ઉપર આરોપ મૂકો, તે વાતની મને દરકાર નથી પરંતુ ખરી વાત એમ જાણી છે કે— જે ઘરમાં આજે હું ઉંઘવા ગઈ હતી અને વળી જઈશ, તે ઘરમાં ચારે પહોર મને ખીલાડીએ ઉંઘવા દીધી નહિ, કારણ કે હે સખી ! તેને ઘરના ખૂણામાં જ ઉંઠર પકડવા ફાળ ભરીને પાછા ફરતાં તેના નખ મારા શરીરને લાગ્યા છે. આ દુઃખની વાત હું કાને કહું, કારણ કે તમે તો મારી મશ્કરી કરો છો. આ પ્રમાણેની મુગ્ધા સ્ત્રીની ઉત્તમ વાણી તેની સખીઓએ સાચી માની લીધી. (૨૭૯-૨૮૬)

મુગ્ધા સ્ત્રી આ પ્રમાણે પોતાનું દૃત્ય ગોપવીને ઉત્તર આપી શકે છે. સોળ વરસથી બત્રીસ વરસ સુધી સ્ત્રી પ્રોઢા કહેવાય છે. (૨૮૭)

મોઢા સ્ત્રીના બે ભેદ—

મોઢા સ્ત્રી યોવનની ગતિ બાણુતી હોવાથી હાવભાવ દેખાડીને સભોગ કરે છે મોઢા સ્ત્રીના ૧ ધીરા અને ૨ અધીરા એમ બે પ્રકાર છે ધીરા બુદ્ધિવાન અને ગંભીર સ્વભાવવાળી હોય છે એક વખતે તેનો પ્રિયતમ બીજી સ્ત્રી સાથે ભોગ ભોગવીને ઘેર આવ્યા પછી તેના શરીર ઉપર ભોગ ચિન્હો ભેંધને લોકોની શરમ પ્રગટ પછે નહિ બોલતાં, પ્રિયતમ સાથે વિનયથી વર્તતી, પતિ સાંભળે તે પ્રમાણે પોતાની સખીને કહેવા લાગી (૨૮૮-૨૯૩)

હો સખી ! સાંભળ, તું બોલીશ નહિ અને ખાટલા ઉપર બેસીશ નહિ વાંકી દૃષ્ટિએ શું જુએ છે, ક્રોધનું બર સાંકડું છે આ પ્રમાણે સખી પર ક્રોધ કરતી, અને પોતાના પ્રિયતમને હસતી હસતી બ્યંગમાં કહેનારી સ્ત્રી મોઢા ધીરા કહેવાય છે બ્યારે મોઢા અધીરાના લક્ષણ આ પ્રમાણે બાણુવા (૨૯૪-૨૯૫)

" ઇશ્વરના કપાળમાં રહેલી ચંદ્રકળામાં પોતાનું પ્રતિરૂપ દેખીને, પાર્વતીએ (બીજી સ્ત્રીની) પડેલી છાયા ભેંધને શકા થતાં તેણે કૌપથી અચળ ક્ર કણોની કાંતિવાળા હાથોવડે મહાદેવનો તિરસ્કાર કર્યો " (૨૯૬) આવી રીતે વાતવાતમાં અધીરાઈ બતાવતી મોઢા અધીરા હોય છે આ પ્રમાણેના લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને બુદ્ધિવાનોએ મોઢા અધીરા બાણુવી (૨૯૭-૨૯૮)

બત્રીશ વરસ પછી સ્ત્રી વૃદ્ધા કહેવાય છે આ ચોથી અવસ્થા વાળી સ્ત્રીઓનું યોવન ધીમે ધીમે ઉતરતું હોય છે વૃદ્ધા સ્ત્રીઓને શૃંગાર વગેરે શોભતું નથી (૩૦૦)

ચોનિના ચાર ભેદ—

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ચાર અવસ્થાનાં લક્ષણ કદા હવે યોવનના ચાર ભેદ કહું છું, જે નિશ્ચયે કરીને વેદ સમાન બાણુને પહેલું બાલયોવન, બીજું મનોરમ યોવન, ત્રીજું જઠર યોવન અને ચોથું જાજર યોવન પહેલાના મુનિજનોએ કહેલું છે (૩૦૧-૩૦૨)

વાત્સ્યાયન કામસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—“યૌવન ચાર પ્રકારનું છે. સોળ વર્ષ સુધી ૧ બાલ યૌવન, સત્તરથી બત્રીશ સુધી રમનોરમ યૌવન, બત્રીશથી અડતાલીશ સુધી ૩ જઠર યૌવન અને અડતાલીશ વર્ષ પછી ૪ જઠર યૌવન કહેવાય છે.” (૩૦૩-૩૦૪)

કવિ નરખંડ પણ કહે છે કે, સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી બાલ યૌવન, બત્રીશ વર્ષ સુધી રમનોરમ યૌવન હોય છે આ રમનોરમ યૌવનમાં સ્ત્રી વિવિધ જાતના સંલોગ રસ માને છે બત્રીશથી અડતાલીશ સુધી જઠર યૌવન હોય છે. પછી યૌવન જઠર કહેવાય છે. આ જઠર યૌવનવાળી સ્ત્રીને કામકેલિ પસંદ હોતી નથી, કારણ કે તે ઉંમરે યૌવનની મજા ખલાસ થઈ ગઈ હોય છે. (૩૦૫ થી ૩૦૮)

કહ્યું છે કે:—“શુભાવેલું ધન પાછું મલી શકે છે, બંધ થયેલો વસ્ત્રાદિ પાછો વરસે છે, પરંતુ વિચાર કરીને જોતાં ગએલું યૌવન પાછું આવતું નથી. માટે જ્યાંસુધી યૌવન હોય ત્યાંસુધી યૌવનનો લાહો લઈ લેવો જોઈએ, નહિતર પછી પસ્તાવલું પડશે. યૌવનની ગત અંજલિમાં રહેલા પાણી જેવી અંજલિ હોય છે. મધમાખી સઘનો સંચય ઘણો કરે છે, અને કીડી અનાજના દાણાઓ ઘણા એકઠા કરે છે, અને તે સાચવવા ઘણો પ્રયત્ન કરે છે, તો પણ તેનો ઉપલોગ બીજા કરે છે. નરખંડ કહે છે કે હે ભાઈ! માટે યૌવનનો લાહો યુવાનીમાં જ લઈ લેવો જોઈએ. પછી પસ્તાવાથી કાંઈ કામ નહિ આવે. (૩૦૯-૩૧૨)

સ્ત્રીના જે જે શુભોં કહ્યા તે સઘળા રમનોરમ યૌવનમાં ભોંળી પુરુષને સુખ આપનારાં થાય છે. (૩૧૩) કહ્યું છે કે:—

“બાલ યૌવનમાં પુત્ર જન્મે તો તે મરણ પામે છે. અથવા મોટો થતો જ નથી. રમનોરમ યૌવનમાં જન્મેલો બાલક શાંત, હિંમતવાન તથા મહાબલવાન થાય છે. જઠર યૌવનમાં જન્મેલો મધ્યમ પરાક્રમવાળો, અને જઠર યૌવનમાં જન્મેલો બાળક

તેજહીન હોય છે આ પ્રમાણે જુદા જુદા યૌવનમાં જન્મેલા બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે.” (૩૧૪-૩૧૫)

ત્રીય તથા ઉત્તમ સ્ત્રીનું વર્ણન—

જે યુવાન સ્ત્રીની આંખો રાત્રી હોય, ઘણી ઉઘટી હોય, તે સ્ત્રી રાત અને દિવસ પુરુષના સંગને ઈચ્છે છે જે સ્ત્રી બહુ શણગાર સજ્જને રાત અને દિવસ બહાર રખડતી ફરે તે સ્ત્રી પર પુરુષની ઈચ્છાવાળી બાણી જે સ્ત્રી નિરંતર જૂઠું બાલતી હોય, મનગમતાં કપડા પહેરતી હોય, અને આબુખાબુ જોયા કરતી હોય, તે સ્ત્રી છિનાલ બાણી જે સ્ત્રી છાતી તથા નાભિ ઉઘાડી રાખી રસ્તામાં ચાલતી હોય, એક જગ્યાએ બેસતી ન હોય, અને આંખો મિચકારતી મિચકારતી ચ ચલ ચિત્તે બબરમાં ચાલતી હોય, તે સ્ત્રીને પારકા પુરુષના પ્રેમમાં આસક્ત બાણી આવી સ્ત્રીને એકલી રાખવી નહિ અને તેનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ કારણકે તે બીજા પુરુષના પ્રેમમાં આમક્રાંત હોવાથી ચોતે કદાપિ સુખ પામી શકતી નથી (૩૧૬-૩૨૧)

જે સ્ત્રીને પિયરમાં મા, બાપ તથા ભાઈ તરફ બહુ પ્રીતિ ન હોય, લજ્જાવાળી હોય તે સ્ત્રી પતિ પ્રત્યે પ્રેમવાળી બાણી (૩૨૨)

જે સ્ત્રીના જમણા પગની આગળીઓ દૂકી ને પાસે પાસે હોય, પગનું તળીયું ચાલતાં વાકુ પડતું હોય, તે સ્ત્રી વહેલી વિધવા થશે તેમ બાણી (૩૨૩)

જે સ્ત્રી બહુ કાળી તથા બહુ ગોરી ન હોય, જે સ્ત્રીનું શરીર કોમળ હોય, જેનાં વચ્ચેનાં મીઠાં હોય, જે બહુ ઠીંગણો તથા બહુ ઊંચી ન હોય, જેનું મુખ કમલ તથા આંખો સુદર હોય, જેની ગરદન સરખી હોય, જેની કંઠ પાતળી હોય, જે સ્ત્રીને ઉઘ થોડી હોય, જેનો ખોરાક પણ થોડો હોય, જે સ્ત્રીના નેત્ર, નખ તથા ઓષ લાલ હોય, જે સ્ત્રીના હાથ તથા પગના તળીયા કમલ જેવા રાતા તથા ઉત્તમ લક્ષણ સહિત હોય, જે સ્ત્રીના દાંતની પક્ષિ સરખી હોય, જેનાં ઓઠ રાતા પરવાળા જેવા હોય, જે

સ્ત્રીનો કંઠ મધુર હોય, તે ઉત્તમ સ્ત્રી ધર્મ, કામ અને અર્થની વૃદ્ધિ કરનારી જાણુવી. (૩૨૪-૩૨૭)

ઉપર પ્રમાણેના ઉત્તમ લક્ષણવાળી કન્યા જોઈને પરંપુરું જોઈએ, નહિતર લગ્ન ન કરવું જોઈએ. (૨૨૮)

મોટા સ્તનવાળી, દુબળી, પીળા લોચનવાળી, લાંબા લોચનવાળી, તથા મોટા મુખવાળી, જેની જંઘા પર ઘણી રોમરાશી હોય, જે રાતદિવસ ખાખા કરતી હોય, જે ચાલતાં નીચી ગરદન રાખી ચાલતી હોય, જેના ગાલમાં હસતી વખતે ખાડા પડતા હોય, જેના હાંત છૂટા છૂટા હોય, તેવી સ્ત્રીને સારા માણુસે તજ દેવી જોઈએ. એમ વિચાર કરીને કવિ નરમદ કહે છે. (૩૨૯-૩૪)

જે સ્ત્રીના જમણા પગના અંગૂઠાની પાસેની આંગળી ખડું દૂંકી ને ખડું જાડી હોય, તે સ્ત્રીને વ્યભિચારી જાણુવી. આવી ખોડવાળી સ્ત્રીનો પતિ વહેલો મરે છે. (૩૩૫-૩૩૬)

જે સ્ત્રીના પગલાં સીધાં પડતાં હોય, જે સ્ત્રીના ખભા સરખા હોય, જે સ્ત્રીની ગરદન લાંબી હોય, હૃદય આગળ પડતું હોય, સ્તન સરખા ખરોખર ખેસતા હોય, જે ખડું ગોરી તેમજ ખડું કાળી ન હોય, જે કાંઈક રાતા વર્ણુવાળી હોય, જેનો અવાજ ક્રોધવ જેવો હોય, તે સ્ત્રીને ઉત્તમ જાણુવી. આવી સ્ત્રી પોતાના પતિને સુખ આપનારી અને જલવાન પુત્રને જન્મ આપનારી જાણુવી. ભાગ્યવશાત્ આવી ઉત્તમ સ્ત્રીને ક્રોધી, ખરાબ અને ક્ષુધાતુર, નિર્ધન અને લાજ વગરનો પતિ પણ મલ્યો હોય તોપણ તે તેને છોડતી નથી (૩૩૭-૩૩૯)

કેટલાક કવિઓ વિચાર કરીને કહે છે કે-યુવાન સ્ત્રીનો કદાપિ કાળે વિશ્વાસ કરવો નહિ. કારણ કે-“ નવોદા સ્ત્રીનો હાથ પકડીને, તેનું મસ્તક ખોળામાં લઈ ને, ખાયલીડીને, પાસે સૂઆડો તો પણ તે વશ નથી થતી. કોઈક વિરલ પુરુષને જ નવોદા સ્ત્રી સુખ આપે છે. કવિ નરમદ કહે છે કે-જે પુરુષ હાથમાં પારો

રાખી શકે તે પુરુષને નવોઢા સ્ત્રી વશ રહે છે અર્થાત્ સ્ત્રી રીતે પારો હાથમાં રહી શકતો નથી, તેવી જ રીતે નવોઢા સ્ત્રી વશ રહેતી નથી ” (૩૪૦-૩૪૪)

વળી કવિ નરખદ કહે છે કે—સ્ત્રી રીતે સર્પને દૂધ પીવડાવીને મોટો કર્યો હોય, અને વાઘના નાનાં બચ્ચાંને ખવડાવી પીવડાવી મોટું કર્યું હોય, છતાં જો તેનો વિશ્વાસ રાખીને છૂટા મૂકવામાં આવે તો માણો પોપીને મોટા કરનારને સર્પ પહેલો કરડે, અને વિકાળ થએલો વાઘ ખાલણુહારને પેલો ખાઈ ભાય છે તેવી રીતે મદમત સ્ત્રીને છૂટી મૂકવામાં આવે તો તે ખરાબ ક્રોધાત મલવાથી અગડી ભાય છે તેથી ઠાઠા આણુસોએ નવોઢા સ્ત્રીને શુભ વાત કહેવી નહિ કારણ કે કોઈક વખત તે વાત ખદાર આવવાથી મરણુ ભય જિલ્લો થવાનો સંભવ રહે છે તે માટે હુકયની શુભ વાતો સ્ત્રીને કહેવી નહિ, અને તેને છૂટી મેલવી નહિ હવે નરખદ કવિ સ્ત્રી સંસોગનું બંધન કરે છે (૩૪૫-૩૪૮)

સ્ત્રીઓને વશ કરવાના ઉપાયો—

દેશ, કાલ, ખાલા, યોવના, પ્રોઢા અને વૃદ્ધા વગેરે અવસ્થાઓ જોઈ, જીવ વગેરે જોઈ સ્ત્રીનું સેવન કરવું જોઈએ અવસર જોયા વગર સ્ત્રી લોગવવાથી શરીરમાં રોગો તાત્કાલિક ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૪૯-૩૫૧)

‘યંડીત પુરુષો કહે છે કે—તરૂણ સ્ત્રી જોશને જોગ્ય છે યુવાન સ્ત્રી સાથે અવસર જોઈને યોવનનો ખર્ચ આપવો જોઈએ (૩૫૨)

અગાસ વર્ષ—ઉપરની સ્ત્રી વૃદ્ધાપણુ વ્યાપ્તી હોવાથી તે સ્ત્રી આટે વર્જિત બાણુવી કારણ કે તે ઉંમરે ખાન પણુ ખાવું તેથીને શોષતું નથી (૩૫૩-૩૫૪)

તરૂણ સ્ત્રી વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રો સંઘા આબૂષણો આપવાથી

વેશ થાય છે. અને આલિંગન તથા ચુંબનથી પ્રોઠા સ્ત્રી વશ થાય છે. (૩૫૭-૩૫૯)

સ્ત્રી સેવન માટે યોગ્ય ઋતુઓ—

વિશ્વાસ પમાડીને, જેમ તેમ કરી મન મનાવીને, બાલ યૌવના સ્ત્રીનું સેવન શરદ ઋતુમાં કરવું જોઈએ. (૩૫૯-૩૬૦)

હિમંત અને શિશિર ઋતુમાં યૌવના અને પ્રોઠા નારીનું સેવન સુખ આપે છે વર્ષા અને વસંત ઋતુમાં પ્રોઠા નારીનું સેવન ઘણું સુખ આપે છે (૩૬૧-૩૬૨)

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સ્ત્રી સેવનનો અવસર નથી. આ ઋતુ સિવાયની ઋતુઓએ બાલયૌવના તથા તરૂણ સ્ત્રી સેવવાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. વૃદ્ધા નારીનું સેવન કરવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આ સંસારમાં ઋતુ વગેરે જોઈને સ્ત્રીનું સેવન કરવું જોઈએ. (૩૬૩-૩૬૪)

બાલ યૌવના સ્ત્રીની સાથે બેઠાં બેઠાં સમંજસથી પટાવીને. તરૂણ-યુવાન સ્ત્રીની સાથે સૂતાં સૂતાં અને બીજા સ્થાને બેસાડીને. પ્રોઠા સ્ત્રી સાથે રતિકોડા કરવાથી બંનેને સુખના પ્રાપ્તિ થાય છે. (૩૬૫-૩૬૮)

રજસ્વલા સ્ત્રી પ્રથમ ત્રણ દિવસ માટે વર્જ્ય છે. ગર્ભિણી સ્ત્રી પણ છ મહિનાનો ગર્ભ થયા પછી વર્જ્ય છે. (૩૬૯-૩૭૧)

કોઈકદેવ રાખને કહે છે કે-હે રાજન્ ! જગતમાં વિવિધ જાતિનાં રત્નો છે કોઈક ઉત્તમ અને કોઈક મધ્યમ ગુણવાળા છે. તેમ સ્ત્રીઓ બધી સરખી હોતી નથી. અને પુરુષ કહેવાથી બધા પુરુષ સરખા હોતા નથી ઉત્તમ લક્ષણ જોઈને સંબંધ આપવો જોઈએ, જેથી પાછળ પસ્તાવું પડે નહિ. કારણ કે જેમ પટ્ટોળું ફાટી જાય છે પરંતુ તેના ઉપરની સાત જતી રહેતી નથી, સેવીજ રીતે ઉત્તમ સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ છૂટતો નથી (૩૭૨-૩૭૪)

આ પ્રમાણે કોકદેવે ભૈરવસેન રાજાને આનંદપૂર્વક શ્રી લક્ષણુ નામનો ખીજો અધિકાર સભળાવ્યો (૩૭૫) કવિ નરખદ કહે છે કે કોકશાસ્ત્રના જુદા જુદા પ્રકારના દશ અધિકારો પૈકીનો આ ખીજો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો (૩૭૬)

ઇતિ શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરણુદાચાર્ય વિરચિત
કોકશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથનો શ્રીલક્ષણુ વર્ણન નામનો ખીજો
અધિકાર સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

ત્રીજો અધિકાર

કવિ મગલાચરણુમા દેવી સરસ્વતીને નમસ્કાર કરીને સજ્જન માણસોના ઉપકાર માટે કોકચોપઈની રચના કરતાં કહે છે કે—(૩૭૭-૩૭૮)

કોકદેવ ભૈરવસેન રાજાની આગળ વાર્તા આગળ ચલાવતાં કહે છે—‘હે રાજન્ ! શ્રીના શરીરમાં કામદેવ કયા સ્થાનમાં રહે છે, શ્રી પુરુષનો સગ કર્મ રીતે ઇચ્છે છે, તથા શ્રી દ્રવવાના ઉપાય કામશાસ્ત્રના અધારે હું કહું છું તે સાલજો’ (૩૭૯-૮૧) શ્રીના શરીરમાં કદર્પનાં સ્થાનોનું વર્ણન:—

અજવાળી એકમથી શ્રીનો કદર્પ દિન પર દિન ડાખા પગના અગૂઠથી વધતો વધતો ઉપર ચઢે છે ખીજના દિવસે પગના તળીયે, ત્રીજના દિવસે પગની એડીમાં, ચોથના દિવસે ઢીંચણના મૂળમાં, પાંચમના દિવસે જઘામાં, છઠના દિવસે જઘાના મૂળમાં, સાતમના દિવસે ચોનિમાં, આઠમના દિવસે નાભિમાં, નોમના દિવસે સ્તનના મૂળમાં, દશમના દિવસે કંઠે, અગિયારશના દિવસે નીચેના હોઠમાં, બારશના દિવસે કંઠમાં, તેરશના દિવસે લમણામાં, ચોદશના દિવસે કપાળમાં અને પૂર્ણિમાના દિવસે તાળવામાં કદર્પ રહે છે (૩૮૨-૩૮૬)

અજવાળી એકમથી કંદર્પ ઉપર ચઢે છે અને જમણા અંગે
ઊતરે છે. અંધારા પખવાડીયામાં જમણા પગના અંગૂઠથી ચઢે
છે. કોઈક વખત કંદર્પ વધે છે અને કોઈક વખત ઘટે પણ છે.
(૩૮૭-૩૮૮)

વળી કેટલાકના મતે કંદર્પ સ્ત્રીને ઋતુસ્નાન કર્યા પછી
વધે છે. અર્થાત્ જે દિવસે ઋતુસ્નાન કરે તે દિવસથી ડાબા
પગના અંગૂઠથી કંદર્પ ઉપર પ્રમાણે રહે છે. (૩૮૯-૩૯૧)

વળી દિવસમાં સ્ત્રીને કંદર્પ કયા સ્થાનમાં રહે છે, તે
જણાવતાં કવિ કહે છે કે-પહેલા ચોઘડીએ અંગૂઠે, બીજા ચોઘડીએ
ધુંટણમાં, ત્રીજા ચોઘડીએ ઢીંચણે, ચોથા ચોઘડીએ જંઘાના
મૂળમાં, પાંચમા ચોઘડીએ સ્તનના મૂળમાં, છઠા ચોઘડીએ ખભાના
મૂળમાં, સાતમા ચોઘડીએ કાનના મૂળમાં, આઠમા ચોઘડીએ
લમણાના મૂળમાં, નવમામાં ડાબા લમણે અને દશમા ચોઘડીએ
જમણા લમણે, અગિયારમા ચોઘડીએ ડાબા સ્તનમાં અને બારમા
ચોઘડીએ જમણા સ્તનમાં, તેરમા ચોઘડીએ કમ્મરમાં, ચૌદમા
ચોઘડીએ જમણા ઢીંચણમાં, પંદરમે જમણા પગના તળીએ અને
સોળમા ચોઘડીએ કંદર્પ જમણા પગને અંગૂઠે વાસ કરે છે.
(૩૯૨-૩૯૯)

જે તિથિએ જ્યાં પહેલો વાસ કહ્યો ત્યાં પહેલા ચોઘડીએ
કંદર્પનો વાસ જાણવો અને પછી ત્યાંથી દરેક ચોઘડીએ ફરતો
રહે છે. આ પ્રમાણે આખો દિવસ કંદર્પ શરીરમાં ચઢ ઉતર
વાસ કરે છે (૪૦૦-૪૦૧)

કંદર્પ જાગૃત કરવાના ઉપાયો:-

“ઓખઠ ઉપર આલિંગનપૂર્વક ચુંબન, યોનિ અને સ્તનનું
મર્દન; નખક્ષત, તથા સ્તન, વાળ અને કાનને પકડવા, તેમજ
પોતાનું હાસ્ય, જીલ, કંઠ અને અધરને પકડવા-એ દશ લેહો
બાહ્ય રતિકીડાના કહેલા છે.” (૪૦૨-૪૦૩)

સ્તનના, ગરદનના અને હૃદયના મૂળમાં નખક્ષત કરવાથી, હોઠ, અને ગાલને ચાટવાથી, આંખો તથા કપાળે ચુબન કરવાથી, લમણે ખજૂઆલવાથી, ઘુટણ, જઘા, નાભિ અને હૃદય અત્યેન્ય ના ઘસવાથી, વાળ પકડવાથી અને તાળવાને પંખાળવાથી સ્ત્રીને કંઠર્પ જાગૃત થાય છે આ પ્રમાણે કંઠર્પ જાગૃત કરીને સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવાથી નારીને તત્કાલ દ્રાવ થાય છે (૪૦૪-૪૦૬)

રતિરહસ્ય, અથવા કહ્યું છે કે - “કામી પુરુષો (સ્ત્રીના) મસ્તકના વાળ, ભાલ પ્રદેશ અને આંખોને ગ્રહણ કરે છે, ઓઘર્તુ ચુબન કરે છે દાનથી ઓઘ નેમજ શરીરને પીટે છે અને ગળા પર ચુબન કરે છે કાખમાં તેમજ કઠમા નખ વડે લખે છે અને સ્તનને મજબૂત રીતે પકડે છે સુદીથી છાતીમાં પ્રહાર કરે છે અને નાભિપ્રદેશ પર ધીમેથી ચપેટા મારે છે

“હરિ, બ્રહ્મા અને મહેશ ઐકાર અને ઓઘારયુક્ત હોય છે અને કામદેવનાં બાણ પાત્ર હોય છે એવી પ્રસિદ્ધિ છે તેમનાં લક્ષણો ૧ હૃદય, ૨ સ્તન, ૩ આંખ, ૪ મસ્તક અને ૫ શુદ્ધ પ્રદેશ એ પાત્ર અનુક્રમે છે આ સ્થાનોને વિશે વાર વાર પોતાની આખરૂપી ધનુષમાંથી પ્રેરિત જાળવલ્યમાન અગ્નિ સરખા તે બાણો વડે સુહરીઓને કામની ધારા સ્વરૂપ બિંદુઓ સ્કુરે છે

“હૃદયમાં અરુણવર્ણી કમળ, સ્તનમાં આમ્ર, આંખમાં અશોક, મસ્તકમાં શિરીષ અને ચોર્નિમાં કમલ-એ પાત્ર બાણો હોય છે” (૪૦૭-૪૦૯)

સોળ વરસની સ્ત્રી ખાલ યૌવના કહેવાય છે આ ખાલ યૌવનાને આલિંગન, ચુબન કરવાથી અને સ્તન મર્દન કરવાથી કંઠર્પ જાગે છે ત્રીસ વરસ સુધીની સ્ત્રીને સ્તન પર નખક્ષત કરવાથી અને આલિંગન કરવાથી કંઠર્પ જાગે છે સારી સારી વાતો કરવાથી અને મધુર ગાયનો ગાવાથી પ્રોઠા સ્ત્રીને કંઠર્પ જાગે છે જ્યાંસુધી સ્ત્રીને કંઠર્પ જાગે નહિ, ત્યાંસુધી તેણીને દ્રાવ થતો નથી અને જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી સંલોગ સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી (૪૧૦-૪૧૨)

સ્ત્રી દ્રવવાનો ઉપાય:—

સ્ત્રીને દ્રાવ થવાનો એક ઉપાય હું કહું છું. સ્ત્રીને એક ક્ષણ આલિંગન કરીને હૃદય સાથે દાબીને ચુંબન કરો, પછી નેરથી સ્તનનું મર્દન કરીને પેટ પર નખથી ખજૂઆદો, ત્યારપછી ગળામાં હાથ ઘાલીને જેમ ખાળકને બાથ લીડીએ છીએ તેમ બાથ લીડીને, સ્ત્રીને નાખી કરીને તે દિવસે કંદર્પનો જ્યાં વાસો હોય તે સ્થાનેથી કંદર્પ જગાડીને, પુરુષે સ્ત્રીના કંદર્પ સ્થાનમાં પોતાનું લિંગ જાગ્રત કરીને અડધું ખડાર રહે અને અડધું અંદર રહે તેવી રીતે મૂકીને, ધીમેધીમે સંલોગ કરવાથી સ્ત્રીનો કંદર્પ ખરાબર જાગ્રત થાય છે. પછી લિંગ ધીમેધીમે સ્ત્રીના ગળા પર હાથ રાખીને ચોનિમાં દાખલ કરવું. આ પ્રમાણે સંલોગ કરતાં કરતાં, વચમાં ચુંબન કરતાં કરતાં હૃદય સાથે દબાવીને પ્રેમ કરવાથી સ્ત્રીને તત્કાલ દ્રાવ થાય છે. અને દ્રવિત થયેલી સ્ત્રી સંતોષ પામીને આશ્વિષ આપે છે. કોકદેવે રાબને કહેલો આ ઉધાડો અર્થ કવિ કહે છે કે મેં પોતે અનુભવ કરીને કહ્યો છે. (૪૧૭-૪૨૦)

સ્ત્રી સંલોગને યોગ્ય સમય અને તિથિ—

બીજ, ચોથ અને પાંચમે ચિત્રિણી, નામ, ચૌદશ અને પૂનમે હસ્તિની, પડવે, ત્રીજ, અગિયારશ અને તેરશે શંખિની અને સપ્તમી તિથિએ પદ્મિનીની સાથે સંલોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે (૪૨૧-૪૨૩)

રાત્રિના પહેલા પહોરે ચિત્રિણી, બીજા પહોરે હસ્તિની, ત્રીજા પહોરે શંખિની અને ચોથા પહોરે પદ્મિની સાથે સંલોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી અવસર જોઈને પુરુષે સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવો જોઈએ (૪૨૪-૪૨૫) કહ્યું છે કે:—

“ચિત્રિણી મધ્ય રાત્રે રતિકીડા માટે જાય છે. હસ્તિની રાત્રિના તથા દિવસના બીજા પહોરે સંલોગની ઇચ્છા કરે છે. શંખિની સ્ત્રી ત્રીજા પહોરે અને પદ્મિની સ્ત્રી ચોથા પહોરે પોતાના પતિ સાથે રતિકીડા કરે છે.

“ પદ્માસનથી પદ્મિની, વૈષ્ણુદારિત આસનથી રાખિની, સ્કન્દપાદયુગલ આસનથી હસ્તિની અને નગ્ન થઈને રતિકીડા કરવાની ચિત્રિણી ઇચ્છા કરે છે (૪૨૬-૪૨૮)

પદર તિથિઓએ સ્ત્રી દ્રાવણના ઉપાય:—

પ્રથમ તિથિ એકમના દિવસે સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરતાં, કંઠે આલિંગન દેવાથી, કપાળે ચુબન કરવાથી તથા પઠખામા નખક્ષત દેવાથી, અંગુઠાથી અંગુઠો દબાવવાથી અને જઘાએ કરીને જઘા ઘસવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે ખીજના દિવસે સ્તન મર્દન કરવાથી નેત્ર અને ગાલે ચુબન કરવાથી, મુખમાં ઓષ્ઠ ગ્રહણ કરીને અધરામૃતનું પાન કરવાથી, કૂખની નીચેના ભાગમાં નખક્ષત કર્ષેને ગાઠ આલિંગન દેવાથી સ્ત્રીને તતકાલ દ્રાવ થાય છે, અને સ્ત્રી બહુજ સુખ પામે છે ત્રીજના દિવસે જોરથી સ્તન મર્દન કરીને, બગલમાં નખક્ષત દેતા અધરામૃતનું પાન કરવાથી સ્ત્રીને તતક્ષણ દ્રાવ થાય છે. ચોથના દિવસે આલિંગન કર્ષેને જોરથી હાથે સ્તન મર્દન કરવાથી, તથા ડાબી કૂખે નખક્ષત કર્ષેને અધરામૃતનું પાન કરતા કરતાં બુદ્ધા બુદ્ધા આસનોથી સંલોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ સુખે કરીને થાય છે પાંચમના દિવસે કેથ પકડીને, અધર પ્રદેશે ચુબન કરવાથી તથા સ્તનની ખીટડી ઉપર નખક્ષત કરવાથી તતક્ષણ સ્ત્રી દ્રવે છે છઠના દિવસે આલિંગન કર્ષેને, દાતની વચ્ચે અધરોષ્ઠને બરાબર જકડીને નાભિ ઉપર થાપટ મારવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે સાતમના દિવસે ચોનિ ઉપર હાથ રાખીને, નાભિપ્રદેશ પાળતા પાળતાં, અધરામૃતનું પાન કરીને કૂખ, હૃદય અને કપોલ પર નખક્ષત દેતાં કવિ નરખંદ કહે છે કે સ્ત્રીને દ્રાવ થવાથી તે સુખ પામે છે (૪૨૯-૪૩૯)

આઠમના દિવસે ગળાને આલિંગન કર્ષેને નાભિપ્રદેશ પર જોરથી નખ દેવાથી, દાતથી ઓષ્ઠ પકડી રાખવાથી, સ્તનનું જોરથી મર્દન કરવાથી અને વારે વારે ગાલે ચુબન કરવાથી, હસીને હાથે તાલી દેવાથી તથા સમાસને સંલોગ કરવાથી,

સ્ત્રીને તુરત જ દ્રાવ થાય છે. નોમના દિવસે નાભિએ સ્પર્શ કરવાથી, દાંતની વચ્ચે અધરોળને પકડી રાખવાથી, યોનિનું મર્દન કરવાથી, નેત્ર અને કયાળે ચુંબન કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. દશમના દિવસે લલાટે ચુંબન કરવાથી, ગરદન પર વારે વારે નખ દેવાથી, ડાબા હાથે ગાથ ભીડીને, જમણા હાથે સ્તન દબાવીને, હૈયે હૈયું મેળવી, હોઠ દાંતથી પકડવાથી ખાલા તથા યોવના સ્ત્રીની ચંદ્રકલા જાગૃત થાય છે. અને તતકાલ તેણીને દ્રાવ થાય છે. અગિયારશી ગળે નખક્ષત હઈને સાતવાર ગાઠ આલિંગન હઈને, જોરથી અધરામૃતનું પાન કરતાંની સાથે જ સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. બારશના દિવસે ગાઠ આલિંગન હઈને, ગાલ તથા નિલાકે ચુંબન કરોને નજરોનજર મેળવતાં જ સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. તેરસના દિવસે કપોલે ચુંબન કરીને, સ્ત્રીને ખોલાવવાથી અને તે જ વળતે કુચ મર્દન કરવાથી સ્ત્રી તતક્ષણ દ્રવે છે. ચૌદશના દિવસે કામવશ થયેલી સ્ત્રીને ગાઠ આલિંગન હઈને, સ્તન જોરથી દબાવીને, હુળે ચુંબન કરવાથી સ્ત્રી તરત દ્રવે છે. પૂનમના દિવસે પૂર્ણ ચંદ્ર હોવાથી સ્ત્રીના મસ્તકે કામદેવનો વાસ હોય છે. સ્ત્રીના કંથ પકડીને, ડોક નમાવી સુખ, ગાલ તથા લમણે ચુંબન કરવાથી, અધરામૃતનું પાન કરતાં કરતાં, બધાં ભોગના ઉપાયો અજમાવીને, જોરથી સંભોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે અને તેણી સુખ પામે છે. (૪૪૦-૪૫૦)

કોકદેવ રાખને કહે છે કે દરેક તિથિએ બુદ્ધિ બુદ્ધિ કંદર્પની ગતિ હોવાથી તેના ભેદ ઉપર પ્રમાણે જાણવા. (૪૫૧) કહ્યું છે કે:—
“ આ પ્રમાણે આખા શરીરમાં કામ તિથિ કેમથી વાસ કરે છે. પુરુષને જમણે અને સ્ત્રીને ડાબે પડખે તેમજ વિપરીત રીતે એટલે પુરુષને શુકલપક્ષમાં અને સ્ત્રીને કૃષ્ણપક્ષમાં કામની સ્થિતિ વર્તે છે. ” (૪૫૨)

અજવાળીયામાં સ્ત્રીને ડાબે પડખે અને અંધારિયામાં જમણી બાજુ કામનો વાસ હોય છે. અજવાળીયામાં પુરુષને જમણી બાજુ અને અંધારિયામાં ડાબી બાજુ કામનો વાસ હોય છે. (૪૫૩-૪૫૪)

કોકદેવ ભૈરવસેનને કહે છે કે જે પુરુષ કામના વાસને બાણતો નથી તે પુરુષ સીને શી રીતે વલ્લભ હોય ? કોકદેવે શ્રીને મલ્લવાના જે પ્રકારે બતાવ્યા તે ચતુર માનુષ્ય સમજી લેશે અને તે પ્રમાણે વર્તશે (૪૫૫-૪૫૬)

શ્રી નરુદાદ કવિ કહે છે કે-કોકદેવો પાછા ના હથ અધિકારો પૈકીનો આ ત્રીજો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો તે શ્રોતાજનો સાબળો (૪૫૭)

શ્રી જૈનાચાર્ય 'વીનરુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્ર નામના
અથનો કેદર્પનિવાસ નામનો ત્રીજો
અધિકાર સમાપ્ત ॥ ૩ ॥

ચોથો અધિકાર

મગલાચરણુમા કવિ રક્ષણ કરનારી માતંગી દેવી તથા વાણીને આપનારી સરસ્વતી દેવીને નમસ્કાર કરીને ચોથો પ્રકાર કહે છે (૪૫૯)

કોકદેવ કહે છે કે—હે રાજન્ ! સાંભળો શ્રીના ચરિત્રનો વિચાર ન કરશો, સ્ત્રી સભોગના ધણા લેહ છે અને તે પાંચમો વેદ સમજવો કઈ સ્ત્રી કયા પુરુષ સાથે કેવી રીતે સભોગ કરે તો બનેની ઇચ્છા તૃપ્ત થાય, તે સમજાવવા હું શ્રીના કમલની સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ (૪૬૦-૪૬૨)

કોકદેવ કહે છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે, તે વિગતવાર હું જુદા જુદા કહું છું તે હે રાજન્ ! તમે સાંભળો (૪૬૩)

ચોથો તથા લિંગના પ્રકારો —

ચોથો ત્રણ પ્રકારની હોય છે ચોથો મુખ આગળથી છ

આંગળ દ્વર હોય તે ઉત્તમ પ્રકારની, નવ આંગળ દ્વર હોય તે મધ્યમ પ્રકારની અને બાર આંગળ દ્વર કમલ હોય તે અધમ પ્રકારની યોનિ કહેવાય છે. પુરુષનું લિંગ જેટલું લાંબું હોય તેટલી જ યોનિ હોય તો તે ઉત્તમ કહેવાય છે. યોનિ મુખથી કમલ છ આંગળ દ્વર હોય અને નવ આંગલ લિંગ હોય તો સ્ત્રીને સંતોષ થતો નથી. તેવી જ રીતે પુરુષનું લિંગ છ આંગળ લાંબું હોય અને સ્ત્રીનું કમલ નવ આંગળ દ્વર હોય તો પુરુષને સંતોષ થતો નથી. લિંગ અથવા યોનિ નાનાં મોટાં હોય તો એક બીજાને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૪૬૪-૪૬૬)

યોનિનું માપ લેવા માટેની રીત:—

સુંવાળો રેશમનો એક દોરો લઈને તેના ઉપર માખણ ચોપડીને યોનિમાં ધીમે ધીમે પેસારતાં, જ્યાં સુધી દુઃખે ત્યાં સુધી પેસારીને તે દોરો બહાર કાઢી નાખીને આંગળા ભરવાથી યોનિનું માપ લઈ શકાય છે. (૪૭૦-૪૭૨) માપ લેતાં સ્ત્રીની યોનિ તથા પુરુષનું લિંગ સરખાં હોય તો સંલોગથી બંનેને સુખ ઉપજે છે. બાર વર્ષ સુધી સ્ત્રીનું કમલ આખું હોય છે. તેથી બાર વર્ષ સુધી સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવાથી તતક્ષણ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. બાર વર્ષ પછી કમલ ફાટે છે. ત્યારપછી સંલોગ કરવો જોઈએ. (૪૭૩-૪૭૫)

પુરુષની ચાર જાતિ:—

૧ શશક-સસલો, ૨ મૃગ-હરણ, ૩ વૃષભ-બળદ અને ૪ અશ્વ-ઘોડો. આ ચાર જાતિના પુરુષનું હું અનુક્રમે વર્ણન કરું છું. (૪૭૬-૪૭૮)

ગાયનકળામાં પ્રવીણ, સ્ત્રીને વશ, છ આંગળના લિંગવાળો, પુરુષ સસલા જાતિનો સૌથી ઉત્તમ છે. (૪૭૯-૪૮૦)

સત્યવાદી, ધાર્મિક, પ્રિય વચન બોલનાર, રૂપવાન અને આઠ આંગળના લિંગવાળો, મૃગ પુરુષ મધ્યમ જાતિનો છે. (૪૮૧-૪૮૨)

પરોપકારમાં તત્પર, સ્ત્રીથી જિતાયેલો વાયુ પ્રકૃતિવાળો, સુખી, દશ આંગળના લિંગવાળો વૃષભ પુરુષ અધમ જાતિનો છે (૪૮૩-૪૮૪)

લાકડાની માફક શરીરવાળો, નિબુર, જૂઠું બોલનારો, બાર આંગળના લિંગવાળો અશ્વ પુરુષ અધમાધમ જાતિનો છે (૪૮૫-૪૮૬)

લિંગના બે પ્રકાર —

એક સાબેલા જેવું અને ઊંચું વાસના અ કુશ જેવું—મહુ લિંગ મુષલ જેવું અને લાંબું વાસના અ કુશ જેવું કહેલું છે (૪૮૭-૪૮૮)

યોનિના પ્રકાર —

૧ કાયબાની પીઠ જેવી, ૨ હાથીના ગઠસ્થલ જેવી, ૩ કમલના જેવી ગોળ, ૪ નાભિના જેવી સરખી, ૫ રોમ વિનાની, અને ૬ પહોળી—આ પ્રમાણે ૬ જાતની યોનિ જે સ્ત્રીને હોય છે, તે સ્ત્રી સૌશાળ્યવતી જાણવી (૪૮૯-૪૯૧) રસમંજરીમા યોનિ પાંચ પ્રકારની કહી છે —૧ કાયબાની પીઠ જેવી, ૨ હાથીના ગઠસ્થલ જેવી, ૩ કમલના જેવી સુગંધવાળી, ૪ રોમ વિનાની અને ૫ અત્યંત વિસ્તીર્ણુ” (૪૯૨)

યોનિના દોષ:—

કામશાસ્ત્રના જાણકારોએ યોનિના ચાર દોષો કહેલા છે શીતલ, અત્યંત નીચી, અત્યંત ઊંચી અને ગાયત્રી જીભ જેવી જે કાઠી-કઠીન હોય તે (૪૯૩-૪૯૪)

પદ્મિની સાથે ગરક પુરુષ, ચિત્રિણી સાથે મૃગ પુરુષ, શાખિની સાથે વૃષભ પુરુષ અને હસ્તિની સાથે અશ્વ પુરુષનો સંયોગ ખરાબર છે સ્વરૂપે સરખા યોગે રતિકીકા કરે તો સમાન સુખ પામે પરંતુ ઉચ્ચ જાતિ નીચ કે અત્યંત નીચ સાથે તેમજ નીચ જાતિ સાથે ઉચ્ચનો યોગ તજવો જોઈએ (૪૯૫-૪૯૮)

કોકદેવનું પરદેશ પ્રયાણ:—

કોકદેવની આ વાત સાંભળીને રાજાના મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો કે મારા ઘેર મોટા મોટા રાજાઓની કુંવરીઓ છે, પરંતુ તેઓ કામશાસ્ત્રની જાણકાર નથી. તેથી રાજા કોકદેવને કહેવા લાગ્યો કે તું પાંચ કરોડ સોનામહોર લઈ ને, ૭ મહિના પરદેશ ફરીને, મારા માટે કામશાસ્ત્રની જાણકાર સ્ત્રી લાવી આવ. (૪૯૯-૫૦૫)

રાજાના વચનનો સ્વીકાર કરીને કોકદેવ ઘેર આવ્યો. ઘેરથી સ્ત્રીની રજા લઈ ને, પાંચ કરોડ સોનેયા, હાથી, ઘોડા, રથ અને માણસો લઈ ને, પરદેશ રવાના થયો. રાજકારભાર પ્રધાનોને સોંપીને ભૈરવસેન રાજમહેલમાં ગયા અને કોકદેવ કામશાસ્ત્રની જાણકાર સુંદર સ્ત્રી લઈ ને આવવાની રાહ જોવા લાગ્યા. (૫૦૬-૫૧૧)

કોકદેવે સુસાફરી કરતાં કરતાં માલવા, ખાનદેશ, વૈશાટ, મરહટ, કણ્ઠિયક, સ્ત્રીઆ રાજ્ય વગેરે પ્રદેશો જોયા. પરંતુ રાજાને યોગ્ય સ્ત્રી તેમના જોવામાં ન આવી આખરે ગૂજરાત યઈ ને સોરઠ આવ્યા. સોરઠમાંથી એકેક કરોડ સોનેયા ખર્ચીને, જાણે બ્રહ્માએ સાક્ષાત્ મહનપૂતલી ન ઘડી હોય તેવી, જાણે શ્રીકૃષ્ણની ગોપિકા હોય તેવી, ખાલ યૌવના જે સ્ત્રીઓ રાજા માટે ખરીદી. આ ખર્ચે યુવતિઓની વાણી મધુરી હતી, સઘળી જાતના હાવભાવની તથા ચોરાસી આસનની જાણકાર હતી. વળી ભરત નાટ્યશાસ્ત્રના નૃત્યના લેહો તથા પિંગલશાસ્ત્રની જાણકાર હતી. કોકદેવ આ ખર્ચે સ્ત્રીઓ સાથે કેટલાએક દિવસ ત્યાં સોરઠમાં જ રહ્યા. રાજાનું દ્રવ્ય ખર્ચ જવાથી તે ગુસ્સે થઈ તેવી દરકાર કર્યા વિના, રાજાએ આખું સઘળું દ્રવ્ય ખાવા પીવામાં ખર્ચી નાખ્યું; અને યુવાનીના લાહવો લીધો. યુવાની વીતી ગયા પછી ફરી ફરી યૌવન ખાવતું નથી એવો વિચાર કરીને, ઘણા દિવસ સુધી ખાલી પડેલી સ્ત્રીઓ સાથે લોગ લોગવીને, વિષમ માર્ગે

1. સ્ત્રીઓ સાથે કોકદેવ

રાણુથંભર આવી પહોંચ્યો અને રાજા ભરવસેનને મળ્યો
(૫૧૨-૫૨૨)

કોકિદેવે રાજાને કહ્યું કે આપે આપેતું દ્રવ્ય ખરચ કરીને
આ બે સુદર સ્ત્રીઓ આપણે માટે લઈ આવ્યો છું અને નારીનું
રૂપ જોઈને રાજા મનમાં હર્ષ પામ્યો રાજાનો માનીતો બીજો
હંસવીર નામનો પ્રધાન હતો તેને રાજાને કહ્યું કે 'કોકિદેવે
આ સ્ત્રીઓ ભોગવેલી છે' રાજાએ પણ સ્ત્રી તરફ જોતા જ તે
વાન સત્ય જાણી રાજા કહેવા લાગ્યો કે- 'કોકિદેવ ! તે અવિચારી
કામ કર્યું મારૂં પાંચ કરોડ દ્રવ્ય ખર્ચ ગયો અને મિત્રદોષ કરતાં
તે પાછું ફરીને જોયું પણ નહિ ?' (૫૨૩-૫૨૮) કહ્યું છે કે-
"મિત્રદ્રોહી, કૃતઘ્ન અને વિશ્વાસઘાત કરનારા માણસો અંદ્ર અને
સૂર્ય જ્યાંસુધી (પૃથ્વી પર) રહે ત્યાંસુધી નરકે જાય છે" (૫૨૯)

પંખિણીનું આગમન.—

રાજાએ શુભે યઈને પગમાં લોહાની ઊંડી ન ખાવીને કોકિ
દેવને કેદખાનામાં મોકલી આપ્યો અને સોરઠધી લાવેલી બે
સ્ત્રીઓને રાજમહેલમાં મોકલી આપી કેટલાએક દિવસ વીતી
ગયા પછી એક વખત રાજા ભરવસેન પોતાના વજીરો માથે
સલા ભરીને બેઠા હતા, તે વખતે પૂર્વદેશથી આવેલી એક સોળ
વરસની ખાલયોવના પંખિણી નામની યોગિની સલા વચ્ચે
આવીને નમ્ર ધઈને બેઠી રહી આ પ્રમાણે પંખિણીને ભરી
સલા વચ્ચે નિર્ભય રીતે બેઠેલી જોઈ રાજા તથા સલા પણ
વિસ્મય પામી, અને હાહાકાર મચી ગયો રાજાએ એક પ્રધાનને
બોલાવીને કહ્યું કે- "આ સ્ત્રી કોણ છે, કયાથી આવી છે અને સલા
વચ્ચે નગ્ન થઈ કેમ બેઠી રહી છે ?" પ્રધાને પૂછવાથી તે સ્ત્રી
બોલી કે- 'હું પૂર્વ દેશમાંથી આવો છું અને મારૂં નામ પંખિણી
યોગિની છે મારી ઉત્પત્તિ અને માળાપનું નામ પછીથી કહીશ'
(૫૩૦-૫૪૫) વળી તે કહેવા લાગી કે — 'રાજા ભરવસેન આદિ
સલામા બેઠેલા બધા પુરુષોમા પુરુષત્વ હોય તેમ હું માનતી

પાંચમો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ ભવાનીદેવીને નમસ્કાર કરીને કહે છે કે—સ્ત્રીને મલવાના ત્રણ ભેદ છે. તે જાણવા માટે પુરુષે કામ-શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું જ જોઈએ. જે પુરુષનું લિંગ છ આંગળનું હોય, તે તેને ત્રણ આંગળની યોનિ વાળી સ્ત્રીની સાથે રતિકીડા કરવી હોય તો ચિડીની માફક કીડા કરવી જોઈએ. સ્ત્રીની યોનિ મોટી હોય તો ગધેડાની માફક કીડા કરવી જોઈએ. યોનિ છ આંગળ હોય અને લિંગ મોટું હોય તો કબુતરની માફક કીડા કરવી જોઈએ. સ્ત્રીની યોનિ મોટી હોય અને લિંગ નાનું હોય તો સ્ત્રીને દ્રાવ કેવી રીતે થાય તે કહે છે. સ્ત્રી ઊંધી સૂવે અને પગ ઊંચા કરે એટલે કમલ નીચું ખસે, પછી પુરુષે સીધી પોતાના બે પગ ઉપર સુવાડીને, જ્યાં ઉપર બેસીને, યોનિમુખ આગળ લિંગ એક ધણુ ઘસીને પછી ધીમે ધીમે સંગ કરતાં બંને જણને સુખની પ્રાપ્તિ થાય. આ ઉપદેશ ભેદ કોઈકદેવે જાતે અનુભવીને કહ્યો છે. (૫૮૦-૫૯૦)

સ્ત્રીના કમલની ડાબી બાજુએ કંઠર્પનો વાસ હોય છે, જેનાં ભેદ કામશાસ્ત્રના જાણકારો જાણે છે. જ્યાં સુધી કમલના મુખ સુધી લિંગ પહોંચે નહિ, ત્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય નહિ. જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી તેણીને સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સ્ત્રીને દ્રાવ થયા પહેલાં જો પુરુષને દ્રાવ થાય તો, યોનિમાં જાણે અંગાર ના પડ્યો હોય, તેમ સ્ત્રીને લાગે છે અને તેવા પુરુષનું મુખ પણ જોવું તેણીને ગમતું નથી (૫૯૧-૫૯૪)

સ્ત્રીને દ્રાવ પહેલાં હોવાના ઉપાય:—

સર્વ પુરુષના ભક્ષા માટે કોઈકદેવ સ્ત્રીને દ્રાવ પહેલાં શી રીતે થાય તેના ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, જે વખતે પુરુષ સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવા જાય, તે વખતે ડાબે અંગે સ્ત્રીને સુવાડીને,

ધીમે ધીમે આધી જેંચતાં જેંચતાં, ગાઠ આલિંગન દેતાં દેતાં,
 જે તિથિએ જે અગાઉ (ત્રીજા અધિકારમા) બેઠ કહ્યા છે તે
 પ્રમાણે—ચુળન કરવાની જગ્યાએ ચુળન કરે, નખણની જગ્યાએ
 નખણ કરે, ડાબો સ્તન જમણા હાથે પકડીને, સ્ત્રીના માથાની
 વેણી ડાબા હાથે પકડીને, અધરોઠ ચુખમાં ઘાલીને પુરુષે ઊંચો
 શ્વાસ લેવો. જો શ્વાસ નીચો મૂકે તો-તતકાજ પુરુષને દ્રાવ થાય
 છે નીચો શ્વાસ મૂકવો હોય તો થોનિમાથો ઈંદ્રો કાઢી લઈને પછી
 શ્વાસ નીચો મૂકવો કોડકદેવ કહે છે કે પુરુષે ઊંચા શ્વાસે સલોગ
 કરવો. સલોગ કરતા કગ્તા, સ્તન ઉપર અગૂઠો ધીમે ધીમે
 ફેરવવો. આગળીધી ફટી પ પાળવી બને જેમ કેરી ઘોળીએ
 તેમ જોરથી સ્તનનું મર્દન કરવું, મુખે કરીને અધરોઠનું
 ચુખન કરતા કગ્તા, જેવી રીતે મોર નાચે છે, તેવી રીતે
 સ્તન ઉપર આગળી જેમ જેમ ફેરવતા જઈએ, તેમ તેમ સ્ત્રી
 વ્યાકુલ થાય છે વળી સ્ત્રીના ડાબા નસ્કોરા ઉપર પુરુષે પોતાનું
 જમણું નસ્કોરૂં રાખીને, આલિંગન હમીને, અધરોઠ ચગળતા
 ચગળતા, સ્ત્રીની બગલમાં બે હાથ ઘાલીને ઉપાડીને લોગ કરતાં
 કરતા સ્ત્રીને એક જ ક્ષણમા દ્રાવ થાય છે જ્યાં સુધી સ્ત્રીને દ્રાવ
 થાય ત્યાં સુધી ઈંદ્રો ઢળાવીને રાખવાથી સ્ત્રી પુરુષને આઘો ઠાઠવા
 પ્રયત્ન કરે છે કોડકદેવ કહે છે કે-સ્ત્રીને દ્રાવવા તથા આ ઉપાય
 જે પુરુષ બાણ્યે તે સદા સ્ત્રીને છતી શકશે (૫૬૫-૬૦૮)

કવિ નરણદ કહે છે કે-કોડકચોપાર્શ્વ ના દશ અધિકાર
 પૈકીનો, પાચમો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે
 સાક્ષી (૬૧૨)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરણદાચાર્ય વિરચિત
 કોડકશાસ્ત્રમા સ્ત્રીસલોગ વર્ણન નામનો
 પાચમો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો ॥ ૫ ॥

નથી, બધા પુરુષોને હું તો સ્ત્રી તુલ્ય માનું છું. અને તેથી જ મારે કોણી શરમ રાખવી, આ પ્રમાણે વિચારીને હું નગ્ન બિભી રહી છું.' (૫૪૬-૫૪૮)

આ વાત સાંભળીને રાજા તથા સભા વિચારમાં પડી ગઈ. વળી રાજાને ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કે, આ પંખિણીને શી રીતે જીતી શકાય રાજાએ સભા વિસર્જન કરીને પંખિણીને ઉતારે આવ્યો. જેવી રીતે માતો હાથી અંકુશ સહન કરી શકતો નથી, તેવી રીતે સ્ત્રીનું મેણું પુરુષ સહન કરી શકતો નથી. રાજાને ખાતાં પીતાં, ખેસતાં કે સૂતાં એન પડતું નહિ જોઈને, રાણીએ કારણ પૂછવા છતાં શરમથી કાંઈ નહિ કહેતાં ચિંતામાં ને ચિંતામાં સવાર પડી. ને બીજા દિવસે સભા ભરાઈ કે પંખિણી આવીને બિભી રહી. રાજાએ પંખિણીને કહ્યું કે, તમે તમારા ઉતારે જાઓ, અને હું નગરમાં સાફ પડાવું છું. (૫૫૦-૫૫૮)

રાજાએ નગરમાં ઠઠેરા પીટાવવા માંડ્યો કે, જે માણસ આ પંખિણીને જીતશે, તેને હું મુખ્ય પ્રધાન કરીને સ્થાપીશ. અને હાથી, ઘોડા તથા ઘણું ધન આપીશ આ વખતે વરસિંહણી નામની યોગિણી કે જે, પંખિણી યોગિનીની શુરુ હતી તે સભામાં આવીને ભૈરવસેન રાજાને કહેવા લાગી કે, આ પંખિણી બધે પ્રખ્યાત છે. આ પંખિણીને જે કોઈ પુરુષ કામશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલાં સ્ત્રીનાં સધળાં લક્ષણોનો જાણકાર હશે, તે વીર પુરુષ જીતી શકશે. બીજી બધી વાત સહેલી છે, પરંતુ પંખિણીને જીતવી મુશ્કેલ છે. આ વાત સાંભળતાં જ રાજા ચમક્યો અને તરત જ કામશાસ્ત્રના જાણકાર તરીકે કોકદેવ યાદ આવ્યો. વરસિંહણી યોગિણીએ, અને આખી સભાએ પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરી. (૫૫૬-૫૬૭)

કોકદેવની સુક્રિત:—

રાજાએ પણ વિચાર કરીને, કોકદેવને ત્યાં બોલાવ્યો. તુરત જ બેઠી તોડી નંખાવીને કહ્યું કે—‘હે કોકદેવ ! આ

પંખિણીએ બધાને શરમાવી દીધા છે, તેણીને સથ કરીને તમે છોતો તો, હું તમે જે પાત્ર કરોડ દ્રવ્ય રાજ્યનું ખરચી નાખ્યું છે તે બક્ષીસ કરું અને સુખ્ય પ્રધાન કરીને સ્થાપું' (૫૬૮-૫૬૯)

કોકટેવે કહ્યું કે — 'હે રાજા ! ત્રીના ગુણ બાણ સમાન છે અને આઠ દિવસની મુદત આપો કારણ કે જે દિવસથી હું બદીખાને રહ્યો છું, તે દિવસથી મારું બલ ક્ષીણ થવાથી હું શરીરે દુર્બલ થઈ ગયો છું, તેથી આઠમા દિવસે તાલે થઈને પંખિણી યોગિનીને છતીશ મારો આગળ એ બાપડી કાણ માત્ર છે' આ વાત સાંભળીને રાજાએ આનંદિત થઈને તતકાલ કોકટેવને છોડી દીધા અને માનપૂર્વક સુખ્ય પ્રધાન તરીકે દેવરથસેન રાજાએ તેની સ્થાપના કરી પછી પંખિણી યોગિનીને ઉતરવાનો ઉતારો તથા ખાવાપીવાનો બદોબસ્ત કરી આપ્યો અને આઠ દિવસની મુદત આપી (૫૭૦-૫૭૮)

કવિ નરખદ કહે છે કે — કોકટેવો પાછળના દશ અધિકાર પેકીને, થોથો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, થોતાજનો આજે તમે સાંભળો (૫૭૬).

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્યુદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં
શ્રીકમલ સ્થિતિ વર્ણન નામનો થોથો અધિકાર
સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૪ ॥

સાતમેા અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ અરુણવર્ણી પુષ્પ જેવાં વસ્ત્રને ધારણ કરવાવાળી, રક્તનેત્રવાળી, કોમળ શરીરવાળી, રક્ત આભૂષણવાળી, તથા સુંદર દાંતવાળી, હસ્તમાં વીણા પકડેલી એવી અને ગળામાં ચણાઈની માળા પહેરેલી છે એવી દેવી ભારતીને નમસ્કાર કરીને, મહાનભયતિ નામનો સાતમેા અધિકાર ઘડ કરતાં કહે છે કે કોકિદેવે આઠ દિવસ સુધી પંખિણીને છતવા માટે બુદ્ધાબુદ્ધા પ્રકારના ઔષધો અને કામવૃદ્ધિ થાય તેવો ખોરાક લીધો. આઠમા દિવસે રાજા તથા પ્રધાનો વગેરે રાજસભામાં બેઠેલા છે, અને નૃત્ય, ગીત વગેરે આલે છે, તે વખતે રણુ-થંભરગઠ નરેશના રાજઠરખંડમાં આવી બુદ્ધાર કરીને રાજાને કહ્યું કે— ‘હો રાજના પંખિણી યોગિનીને બાંદ માટે તોડાવો; આ વાત સાંભળીને રાજાએ કોકિદેવને શાખાશી આપી અને તેના કહેવા પ્રમાણે એક એકાંત યોદી ચોરડીમાં લોગની સામથી મોકલાવી આપી. (૬૪૦-૬૪૮)

રાજાએ પંખિણી યોગિનીને તોડાવીને કહ્યું કે— ‘આજે આઠ દિવસની મેં જે મહેતલ આપી હતી તે પૂરી થઈ. તમે જાઓ અને કોકિદેવની સાથે સૂઈ જાઓ, તે સ્ત્રીના લક્ષણ સઘળાં જાણો છે. અને તમને સારી રીતે રીઝવશે. (૬૪૬-૬૫૨)

કોકિદેવ તથા પંખિણીની રતિકીડા:—

પંખિણી પણ જે ઘરમાં સૂઈ રહેવાનું છે ત્યાં ગઈ. કોકિદેવ પોતે ઘડાવેલી બે સોનાની સૂઈઓ મસ્તકમાં રાખીને ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે, પંખિણી સ્નાન કરીને નગ્ન બેસી રહેલી હતી. આ પ્રમાણે બેસી રહેલી જોઈ ને હસતા સુખે કોકિદેવે પંખિણીને હાથ પકડીને પથારી પર બેસાડી. રાત્રિના પહેલા પહેરે કોકિદેવ અને પંખિણી બંને જણાએ સુવર્ણ ખાટ પર બેસીને, હાસ્ય

વિનોદ કરતાં કરતાં અમલ ચઢાવીને, બુદ્ધી બુદ્ધી જાતનાં પકવાન ખાઈ ને ઉપર સુગંધીદાર પાન ખાધા શરીર પર આવનાચંદનનું વિલેપન કર્યું વસ્ત્ર સિવાયના બીજા બધા શણગારોથી પંખિણી અપ્સરા જેવી દેખાતી હતી મસ્તકે ઘાલેલાં કેવડાના ફૂલની સુવાસ ચારે તરફ આવતી હતી બીજા પહોરે હાસ્ય વિનોદ, ગાથા અને ગીતની ખંને જણા આપસ આપસમાં આપ દે કરતાં હતા કહ્યું છે કે—‘પુરુષ હોય અથવા સ્ત્રી હોય, જ્યાંસુધી બંને જણની નજર મલે નહિ ત્યાંસુધી સ્નેહની વૃદ્ધિ થતી નથી આખથી જે વિચક્ષણ પુરુષ પ્રીતિ કરીને રસ ઉપજાવી શકે છે, તે રસ થય્યા પર નથી ઉપજતો અજ્ઞાત માણસો વચ્ચે પહેલી-પ્રીતિ આંખો કરે છે સ્ત્રી અનેક ચરિત્રો પગલે પગલે કેળવી જાણે છે કોકેદેવે પોનાના ખંને હાથ પંખિણીના મુકોમળ મળામાં નાખવા માંડ્યા કે પંખિણી હૂં હૂં શબ્દ બોલતી પાછી ખસવા લાગી કોકેદેવે કહ્યું કે:—‘હે સુદરી ! તું મારી વાત સાંભળ આજ સુધી તને પુરુષ મળ્યો ન હતો, પરંતુ જે દિવસથી તારા અહિં આવ્યાના સમાચાર મને મળ્યા, તે દિવસથી મારી બૂખ અને નિદ્રા જતી રહી છે’ પંખિણી-કહેવા લાગી કે—‘હે કોકેદેવ ! તારી કીર્તિ સાંભળીને મને અભિમાન ઓળ્યું કે, એકવે તો એ કેવો પુરુષ છે ? તેથી તને મલવા માટે જ હું નગ્ન થઈને રણુથલર ગઢમાં આવી છું’ આ પ્રમાણે વાતો કરતા કરતા, ધીમે ધીમે કોકેદેવે પંખિણીને પાસે લેવા માંડી ફૂલનો દડો સ્તન પર મારના માડયો છાતીએ છાતી મેળવી સ્તન દબાવવા માંડ્યા સુખ પર, ગાલ પર અને અધરોષ પર ઓપથી ચુબન કરી કરીને પંખિણીના કામને જાગૃત કરવા માડયો બંને જણા નગ્ન થઈને સૂઈ ગયા, અને પ્રેમ ભરી નજરે એક બીજાને જોવા લાગ્યા જ થાથી જ થાને બીડતા, ‘સ્તન મર્દન કરતા કરતા, બે પહોર રાત્રિના પસાર થઈ ગયા ત્રીજા પહોરે બંને જણા બરાબર જાગૃત થયા, તે વખતે પંખિણી મહોન્મત્ત થઈને ત્યાં જ તેણીને દ્રાવ થયો આ વખતે કોકેદેવે

છઠો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ માતંગી દેવીનું રક્ષણ માગીને, કટિદ્વિકરણ નામનો છઠો અધિકાર વર્ણવતાં કહે છે કે—દિવસે હમેશાં ચૂરમું જમવાથી તથા બલ વધારે તેવો ખોરાક લેવાથી ઠંડું, વાયડું, ખાટું અને ખાંડ નહિ ખાવાથી ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવાથી, વળી મીઠાઈ, અખોડ, ખદમ, ચાણાલી વગેરે મેવો ખાવાથી, તથા શરીરને પોષણ મળે તેવી વસ્તુઓ ખાવાથી ઉત્તમ સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવાથી, હનિમત કરાવ્યા પછી ગરમ પાણીએ નહાવાથી અને નીચેના ઔષધો ખાવાથી કમ્મર મજબૂત થાય છે. (૬૧૩-૬૧૬)

કટિદ્વિકરણ ગોળી:—

તજ, તમાલપત્ર, જવંત્રી, જાયફલ, અકલગરોને નાળકેશર સરખા ભાગે લઈ વાટીને વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને મધથી અઢીટાંક (એક અઘોળ) ની ગોળી બાંધીને, સવારમાં એક ગોળી લઈને, ગાયના દૂધમાં ચોકખું ઘી નાખીને બંને વસ્તુઓ ઊકાવી હેઠળ ઊતારીને તે દૂધમાં દેશી ખાંડ નાખીને, ચમચા વડે દૂધ પીવાથી અને ત્રણ કલાક પછી ત્રિધાઈ (દૂધ ઘી અને સાકરનું બનાવેલું) ચૂરમું જમવાથી કમ્મર મજબૂત થાય છે. (૬૨૦-૬૨૪)

લીલી દ્રાક્ષનો રસ એક શેર કાઢીને જીરો રાખીને, એલથી, લવીંગ, જાયફલ, જવંત્રી, મૂસલીકંદ, મૂલાની મીઠ અને ગાજરનાં ખીજ સમભાગે લઈને, વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરીને, ચાર ચાર રૂપૈઆ ભાર તે ઔષધો, કાઢી રાખેલા દ્રાક્ષના રસમાં નાખવા, અને તેમાં ચોકખું ઘી ચાર રૂપૈઆસાર નાખવું. પછી ત્રણ દિવસ સુધી તે રસ તકકે સાચવીને મૂકવો. પછી સાંજના વાળુ કર્યા પછી આ ઔષધો લઈને જે માણસ ઉપર દૂધ, ચોખા ખાય, અર્થાત્ સવારે ઉપર બતાવેલી ગોળી અને સાંજના આ ઔષધ

રોજ ખાય તો, તે માણસની કમ્મર દૃઢ થાય અને કામવૃદ્ધિ પણ થાય. (૬૨૫-૬૩૦)

સારૂ ગાજર એક લઈને તેને છોલીને, અગ્નિમાં નાખીને થોડું ખાકીને, બહાર કાઢી લઈને, ઘીની અંદર નાખવું પછી લઈને મધમાં નાંખીને, જે માણસ નિરંતર ખાય, તે માણસના કામની વૃદ્ધિ થાય છે વળી પાસે સુગંધીદાગ કસ્તૂરી રાખવાથી, સુગંધીદાર પરિમલનું તેલ, સુગંધીદાર ચૂઓ તથા અંદનનો શરીરે લેપ કરવાથી તથા મુખમાં ગાલફેરામાં બિજેરાની છાલનો કકઠો રાખીને સ્ત્રીની પાસે જવાથી મુખનો શ્વાસ સુગંધીદાર આવે છે આ પ્રમાણે સુગંધીદાર દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરીને સ્ત્રીની પાસે જવાથી, સ્ત્રી સંલોગની ઈચ્છા કરે છે અને પછી પુરુષ છતે છે કોકટેવ ભૈરવસેન રાજાને કહે છે કે—‘હે ગજનું! કામશાસ્ત્રના આવા લેહ છે આઠ દિવસ જુદા જુદા કામવૃદ્ધિના ઉપાયો કરીને તાહરી આજ્ઞાથી લોગને યોગ્ય એવી પંખિણીને હું છતીશ’ આ પ્રમાણે કહીને કોકટેવ પોતાના મકાને આવ્યા (૬૩૧-૬૩૮)

કવિ નરખદ કહે છે કે—જુદા જુદા ગુણવાળા દશ અધિકાર પૈકીનો, આ છઠ્ઠો અધિકાર સંપૂર્ણ થયો તે, શ્રોતાજનો આજે સામળો (૬૩૯)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી તરબુદાચાર્ય વિરચિત
કોકટેવમાં કટિદ્વિકરણ નામનો છઠ્ઠો
અધિકાર સંપૂર્ણ થયો, ॥ ૬ ॥

તેણીને ભોગવવા યોગ્ય બાણીને, સંભોગ કરવો શરૂ કર્યો કોકદેવે પોતાને દ્રાવ થતો નહિ જોઈને માથામાંથી બે સોનાની સોયો કાઢીને બુદ્ધી બુદ્ધી સ્તનમાં દબાવી કે તુરત જ દ્રાવ થયો ને યોગિનીને સંતોષ થયો ને તે ઝાંઘી ગઈ. રાત્રિની પાછલી બે ચાર ઘડી બાકી હતી, તે વખતે કોકદેવ ઉઠ્યો ને નાકિ ઘાઈ, વસ્ત્ર પહેરી, કપૂર મિશ્રિત પાન ખાઈ, તેલ કૂલેલ લગાવીને સાવધાન થઈને બેઠો. થોડી વાર પછી સવાર થતાં, રાજની પાસે આવીને પ્રણામ કર્યા. તે વખતે પંખિણી જાગીને આજસ મરડીને ઊભી થઈ. પોતાના સ્તન ઉપર હાથ ફેરવતાં, સ્તનમાં બે સોનાની સોયો બેસાડેલી જોઈને, કોકદેવે પોતાને છેતરી, તેમ બાણીને પોતાના અભિમાનનો નાશ થએલો દેખીને વિચારમાં પડી ગઈ. માથું ધૂણાવીને બોલવા લાગી કે હવે રાજને શી રીતે મોં ખતાવીશ. એમ વિચારીને મોઢે ઓઢીને સૂઈ ગઈ. (૬૫૩-૬૬૫)

કોકદેવે રાજને કહ્યું કે, તારા સેવકે રાત્રિના વિષે યોગિનીને છતી છે, તે વાતની તપાસ કરાવો. રાજએ તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યા ત્યારે, પંખિણી શરમિંદી થઈ ને ચોળી, ચણીયો તથા વસ્ત્ર પહેરીને બેઠેલી હતી. પંખિણીએ વિચાર કર્યો કે-‘હવે હું રાજને મોં ખતાવું, તેના કરતાં તો બળી મરું તે વધારે સારું છે.’ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બળી મરવા માટે નદીના કિનારે તૈયારી કરાવીને, પંખિણી પહોંચી ગઈ. રાજ આ વાત સાંભળીને, પંખિણી યોગિની જ્યાં ઊભી છે ત્યાં આવ્યો. રાજ કહેવા લાગ્યો કે-‘હે પંખિણી ! તને તે દિવસ ચાહ આવતો નથી કે જે દિવસે સક્ષામાં તું નગ્ન થઈને ઊભી રહી હતી. તે દિવસે લાજ ન આવી ને આજે શરમથી બળી મરવા તું કેમ તૈયાર થઈ છે ?’ જવાબમાં પંખિણીએ કહ્યું કે-‘હે રાજન્ ! મેં અનેક રાજઓ તથા પ્રધાનો છત્યા છે. પરંતુ મને બુદ્ધિવંત એવા કોકદેવ પ્રધાને છતી છે.’ વાદમાં કોકદેવની સાથે હારવાથી હવે હું શું સુખ દેખાડું ? બે પરણીશ તો કોકદેવ સાથે જ પરણીશ. (૬૬૬-૭૦૩)

કોકદેવ તથા પખિણીનાં લગ્ન—

રાજાએ કોકદેવ તથા પખિણીના લગ્ન શુભ મહરતે કરાવ્યા. કોકદેવ પરણીને ઘેર આવ્યા અને રૂપસુંદરી એવી પખિણીનું નામ સોલાગ્યસુંદરી રાખ્યું. રાજાએ કોકદેવને વડો પ્રધાન બનાવ્યો અને કર્મસંયોગે પખિણી તથા કોકદેવ ના લગ્ન પણ થયા. કવિ નરબદ્ધ કહે છે કે—વખ્યા લેખ મિથ્યા થતા નથી, નહિતર કયા રણથંભાર અને કયા પખિણી, બંનેના સંયોગ દૈવયોગે જ થયો. (૭૦૪-૭૧૦)

કામક્ષીણના આપઘો—

એક દિવસ રાજાએ કોકદેવને પૂછ્યું કે, પખિણી કઈ રીતે જીતી તેનો ભેદ વિસ્તારથી કહો. પ્રત્યુત્તરમાં કોકદેવે કહ્યું કે, કદર્પના ત્રણ સ્થાન છે જેનું વર્ણન વિસ્તારથી કહું છું. એક તાળવે, બીજું હૈયે અને ત્રીજું ઇંદ્રી-યોનિએ. જેને કદર્પનો વામ તાળવે હોય, તે ઉત્તમ લક્ષણ છે. જેના હૈયે કદર્પનો વાસ હોય, તે મધ્યમ લક્ષણ છે. જે પુરુષને કદર્પ ઇંદ્રીએ હોય, અને સ્ત્રીને યોનિએ વાસ હોય તે અધમ લક્ષણ જાણવું. યોનિ ઇંદ્રીના યોગે જાગ્રત થાય તે સ્ત્રી તથા પુરુષને પરસ્પર પ્રીતિ થાય છે. પરંતુ તતલક્ષણ દ્રાવ થાય તે અધમ લક્ષણ છે. કોકદેવ કામક્ષીણ પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિનો એક ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, ચાર ટાક (પૈસાબાર) સૂઠ અને પાંચ ટાક આસઘ લઈને વાટીને ચૂરણ કરીને, દ્વધમા ઉકાળીને પીવાથી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. બીજો ઉપાય આ પ્રમાણે છે, એકવીસ ટાક પીપર લઈને ગાયના બથેર દ્વધમા ઉકાળીને, પીપર કાઢી લઈને સૂકવીને, ઝીણી વાટી નાખવી, તેમા એકત્રીસ ટાક નિવાત મૂકીને, આ આપઘો બે પૈસાબાર લઈને, ઉપર ગરમ દ્વધ પીવાથી, કામક્ષીણ સ્ત્રી-પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. વળી જે પુરુષને સ્ત્રીની યોનિ જોઈને જ કામ જાગ્રત થતો હોય, તેને પણ ઇંદ્રીએ કદર્પનો વાસ જાણવો. આવા પુરુષે ખારેકનો ઠળીઓ લઈને પાણીમાં ઘસીને લિંગ

પર લેપ કરવાથી વીર્યસ્થાન થાય છે. આ સિવાય બીજા પણ ઘણા ઉપાયો છે, જે આગળ કહેવામાં આવનાર છે. તે ઉપાયોનો ઉપચાર કરવાથી સંસારમાં પુરુષ સ્ત્રીને જીતશે. જૂઠાજૂઠા ગુણવાળા દશપ્રકારના પૈકીનો, આ સાતમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો. કવિ શ્રી નરખદાચાર્ય કહે છે કે, (હે શ્રાતાજનો ! તમે) તે આજે સાંભળો. (૭૧૧-૭૨૮)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખદાચાર્ય વિરચિત કોકશા-
સ્ત્રમાં મહાનજયતિ નામનો સાતમો અધિકાર
સંપૂર્ણ ॥ ૭ ॥

આઠમો અધિકાર

મંગલાચરણમાં કવિ પોતાની ઈષ્ટદેવી માતાગિની પાસે રક્ષણ માગીને, કોકદેવ મારફતે ભૈરવચેન રાજાને આઠમા પ્રકારમાં કામશાસ્ત્રનાં ઓષધો બતાવતાં પહેલાં શરીરની ઉત્પત્તિ બતાવતાં કહે છે કે, પુરુષનું શુદ્ધ વીર્યને સ્ત્રીના શુદ્ધ રજનો મૈથુન કરતાં સંયોગ થતાં સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે. (૭૨૬-૭૩૭)

સ્ત્રી તથા પુરુષની ઉત્પત્તિ:—

જેમ અરણીના કાકડાને ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સ્ત્રીનું રક્ત-રજ અને પુરુષના બિંદુ-વીર્યનો સંયોગ થતાં ગર્ભ બંધાય છે. મૈથુન કરતી વખતે જો પુરુષનું વીર્ય વધારે હોય ને સ્ત્રીનો રજ થોડો હોય તો ગર્ભમાં પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીનો રજ વધારે હોય અને પુરુષનું વીર્ય ઓછું હોય તો ગર્ભમાં સ્ત્રી ઉત્પન્ન થાય છે. વીર્ય અને રજ બંને મૈથુન કરતાં સરખાં

હોય તો ગર્ભમાં નપુમક ઉત્પન્ન થાય છે વીર્ય અને રક્ત બને શુદ્ધ હોય તો જ ગર્ભ રહે છે જો વીર્યમાં વિકાર હોય તો ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી અને સ્ત્રીના રજમાં વિકાર હોયતો ગર્ભ સારો થતો નથી આના લક્ષણ આચાર્ય શ્રી નરખટ કહે છે કે હું કહું છું ” (૭૩૮-૭૪૩)

પુરુષવીર્ય અને સ્ત્રી રક્તના દોષો.—

વીર્યમાં વાત, પિત્ત અને શ્લેષ્મના વિકાર હોય છે વાત વિકાર હોય તો અધિ બધાય છે પિત્ત હોય તો ખરૂં જેવું વીર્ય હોય છે શ્લેષ્મ વિકાર હોય તો શીથ જેવું વીર્ય હોય છે વાત પિત્તનો વિકાર હોય તો વીર્ય પાતળું હોય છે વાત શ્લેષ્મનો વિકાર હોય તો વીર્ય દ્વધ જેવું દેખાય છે અને પિત્ત શ્લેષ્મનો વિકાર હોય તો વીર્ય છાચ જેવું દેખાય છે આ પ્રમાણેનો કોઈ પણ વિકાર વીર્યમાં હોય તો સ્ત્રીને ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી ને શ્રમ ફાગટ બાય છે તેથી વીર્યની પરીક્ષા કરીને, તે પ્રમાણે ઔષધોપચાર કરીને વીર્ય શુદ્ધ કરવાથી ઉત્તમ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે

સ્ત્રી રક્તના ચાર ભેદ છે પહેલો લાખના રંગ જેવો, બીજો કાળો રંગ, ત્રીજો મામત્રીઆ જેવો અને ચોથો પતંગના રંગ જેવો, આ ચાર રંગ શુદ્ધ રક્તના હોય છે સિંદૂરીયો રંગ હોય તો વાય વિકાર જાણવો મજાક જેવો રંગ હોય તો પિત્ત વિકાર જાણવો કકુ જેવો રંગ હોય તો શ્લેષ્મ વિકાર જાણવો એકે રંગ ન હોય તો વાત પિત્તનો વિકાર જાણવો શીથ જેવું રક્ત દેખાતું હોય તો પિત્ત શ્લેષ્મનો વિકાર જાણવો જે વિકાર-દોષ હોય તે દોષનો ઔષધોપચાર કરવાથી ઉત્તમ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે (૭૪૪-૭૫૧)

વીર્ય તથા રક્તદોષ નિવારણ ઔષધો —

મધુ, પીપર, સાકર ને દ્રાક્ષ પિત્ત વિકારનાં પુરુષને આપવી દ્વધમા આસઘ આપવાથી પુરુષના વાય વિકારનો નાશ થાય છે સાકર, શુદ્ધને આલકાગણી તથા વરિઆળીને સવારમા ફાકવાથી પુરુષના પિત્તવિકારનો નાશ થાય છે ત્રિફલા, ત્રિગુલુ, અને સાકરમૂલ

એ બધાં ઔષધો સરખા ભાગે લઈને, વાટી ચૂરણ કરીને દૂધ સાથે લેવાથી શ્લેષ્મ વિકારનો નાશ થાય છે. મિશ્ર વિકાર માટે ઔષધો મિશ્રિત કરવાથી મિશ્ર વિકારનો નાશ કરે છે અને પુરુષનું વીર્ય મુદ્ધ કરે છે. આગળ ઔષધો વિસ્તારથી કહેલાં હોવાથી અહીં દ્રઢાણુમાં કહ્યાં છે.

નાગપુષ્પ, બલ પડવાસ, જેઠીમધ અને આસંધનું મધમાં ભણણુ કરે તો સ્ત્રીના વાયવિકારનો નાશ કરે છે. દ્રાક્ષ, મધુ, કડૂ, એક્વચી અને લવિંગ, ખીજેરાના રસમાં આપવાથી સ્ત્રીના પિત્તવિકારનો નાશ કરે છે. આ બંને ઔષધો લેવાં કરીને સ્ત્રીને આપવાથી શ્લેષ્મ વિકારનો નાશ થાય છે વળી પીત્તપાપડો ઉકાળીને મધ સાથે સ્ત્રીને આપવાથી સ્ત્રીના રક્તના બધા દોષોનો નાશ થાય છે. અને સ્ત્રી તતકાલ ગર્ભ ધારણુ કરે છે. કવિ નરખદ્ધ કહે છે કે, આવી સ્ત્રી વીર્યવાન બાળકને જન્મ આપે છે. (૭૫૨-૭૬૧)

વીર્ય વૃદ્ધિના ઉપાયો:—

કોકેદેવ રાજાને કહે છે કે, કામક્ષીણુ પુરુષ કે જેની ઇંદ્રો ઊઠતી જ નથી, તેના ઔષધો કહ્યું છું તે સાંભળો. ચીણુકળાખા, અકલગરો મૂશલીકંઠ, ઘોળા અને કાળા કૌમંભાના ખીજ, કૌયા, એખરાનાં ખીજ, નાગકેશર, માલકાંગણી, જાયફલ, બાવંત્રી, તજ અને તમાલ-પત્ર, આટલી વસ્તુઓ સરખા ભાગે લઈને, વાટીને ચૂરણ કરીને, તેમાં એક ટાંક કપૂર, એક ટાંક જીરૂ, બે ટાંક સૂંઠ અને ચાર ટાંક વિજયા વાટીને સૂક્ષ્મ ચૂરણ કરીને મેળવીને, વસ્રથી બધાં ઔષધો ચાળીને, મધ અથવા ગોળ સાથે એકેક રૂપેઆભારની ગોળી તૈયાર કરવી. આ તૈયાર કરેલી એકેક ગોળી સવારે લેવાથી પુરુષને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. (૭૬૨-૭૭૦)

જે સ્ત્રી-પુરુષનો તાણુ બાજરો હોય અને કામક્ષીણુ હોય તેને ઉનાળામાં સ્ત્રીસંગ કરવો નહિ તેનું ઔષધ આ પ્રમાણુ છે. ગરમ દૂધની અંદર ખાંડ, ખજૂર નાખીને, તે ગરમાગરમ દૂધ પીવાથી બાજરો તાણુ મટી જાય છે. જે પુરુષનું હૈયું જજ્જ

હોય તેનું લક્ષણ એ છે કે, જ્યારે સભોગ કરીને જોઈ ત્યારે તેનું હૈયું ખડું ધૂજે છે આ જાજરા હૈયાનું બીજું ઔષધ આ પ્રમાણે છે એક શેર અજમાના ફાતરાને ભાગરાના રસના સાત પૂટ આપીને, તેમા પોસ્ત, આકડાના ફૂલ, નિર્ગુડી, અરડૂસો, હરડેદલ, ખડેડાદલ, સરધુફૂલ, ખેરકુપલી ક્ષીરનો ૩૬ અને મરી અઢાર અઢાર ટાંક લેગા કરીને સૂકવીને, ખારીક વસ્ત્રથી આળીને નાખવા પછી આ ભેગા કરેલા ઔષધોની ગોળ અથવા મધથી ગોળી વાળીને દિવસમા ત્રણ ટાક પ્રમાણે સવારમા લઈને, ઉપર દૂધ પીવાથી જાજરા હૈયાનાજા પુરુષનું હૈયું ઠંઠન થાય છે, વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે અને વીર્યસ્થલન થાય છે (૭૭૧-૭૭૯)

જે પુરુષની ઈંદ્રી જીઠતી ન હોય તેના ઔષધો આ પ્રમાણે બાણવા લવિંગ, અગર, તવખીંગ, તજ, તમાલપત્ર, જાયફલ, જાવત્રી, નાગકેશર, પીંપર, સૂઠ, કાળો વાળો, કમલકાકડી, કપૂર, છૂરૂ વગેરે સારા ચોકખા રાખા ભાગે લઈને, વાટી ચૂરણ કરી નાખીને, ચૂરણથી અડધી ખાંડ નાખીને, હથેલીમા લઈને ફાઠડો મારી જઈને ઉપર ઠંડું પાણી સવારમા પીવાથી, પ્રગેહ વગેરે સર્વ રોગોનો નાશ થાય છે અને ઈંદ્રી મૂંઝવે જેવી મજબૂત થાય છે વળી ખીજે એક ઉપાય આ પ્રમાણે છે મરી, દાલચીની, ખસખસ, હલોદ ખીજ એકવીશ, સૂઆ, સૂઠ, કમલકાકડી, મોચરસ વગેરે ઔષધો નવટાક નવટાક લઈને તેમા ત્રણ પૈસાભાર નાગ મેળવીને, મધથી ગોળી ખોર જેવડી બનાવવી, ને માજના એઠેક ગોળી લેવાથી ઈંદ્રી જામત થાય છે અને સભોગ સુખમા આનંદ આવે છે વળી કાળી તુલસીના નવટાક ખીજડા લઈને ગોળથી ગોળી બાંધીને અઢી ટાક ખાવાથી શરીરમા કાંતિ વધે છે અને એક દિવસમા દશ સ્ત્રી ભોગવવા જેટલી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે (૭૮૦-૭૮૯)

અમરસુદરી ગુટીકા—

વીર્યવૃદ્ધિના સામાન્ય ઔષધો વર્ણવીને હવે કવિ રસાયણો તુ વર્ણન કરે છે—વજ્રલસમ ગાર ભાગ, અણક લસમ ચાર

ભાગ, સોનું ચાર ભાગ, અને શુદ્ધ પારો ચાર ભાગ, આ સર્વ રસ ભેગાં કરીને, કેઠંબરી અને દાંતિ રસનાં તે ઔષધોને સાત પૂટ આપીને ચૌદ દિવસ સુધી ખરલ કરીને, માટીના સંપૂટમાં ઘાલી, બૂધરચંત્રમાં નાંખીને આઠ પહોર લાકડાંથી ગરમ કરીને, ઉતારી લઈને, સઘળાં ઔષધોને વાટીને સૂક્ષ્મ કરીને, મરી પ્રમાણે ગોળી બનાવવી. આ ગોળીને અમરસુંદરી ગોળી કહેવાય છે. આ ગોળીનું છ મહિના સેવન કરવાથી વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. અને શરીરની કાંતિ પણ વધે છે. ત્યાંસુધી આ ગોળીનું સેવન કરીએ, ત્યાંસુધી ખાટું, ખારું ખાવું નહિ (૭૬૧-૭૬૬)

સોનું, રૂપું, પારો, ગંધક અને નાગ સરખા ભાગે લઈને સરખા આદ્રકરસમાં મર્દન કરીને, ચિત્રક રસમાં આઠ પહોર ખરલમાં ઘૂંટીને, લોહ સંપૂટમાં નાંખીને, અડાઈઆ છાણાનો એક પહોર તાપ આપીને, ગજપૂટ હીધા પછી ચૂર્ણ કરવું. અને તેમાં મધ તથા પીંપર નાંખીને ચણાઈ પ્રમાણે રસની ગોળી કરો. આ ગોળીથી જીર્ણ તાવ, પ્રમેહ, પાંડુરોગ અને સંગ્રહણી વગેરે રોગો જાય છે. દુર્બલ માણસ બલવાન થાય છે, કાંતિવાન થાય છે અને વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. કવિ નરખદ કહે છે કે બીજા વળી ઔષધના પ્રકાર કહું છું. (૮૦૦-૮૦૬)

ત્રૈલોક્યચિંતામણિ રસ—

ચોખ્ખો ટંકણખાર લઈને, આકડાનાં દૂધનો પૂટ આપીને, માટીના સંપૂટમાં મૂકીને, એક પહોર ગરમ કરીને, ઉતારી ઠંડા કરીને ચૂરણ કરવું. ચૂરણની બરોબર મારેલો પારો ભેગો કરીને પારાનો ચોથો ભાગ વૈકાંત (એક જાતનો હીરો) ભેગો કરીને, સરધૂમૂલના રસના સાત પૂટ દઈને, સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરીને, વસ્ત્રગાળ કરીને, ચૂરણથી અડધોભાગ ટંકણખાર અને ટંકણખારથી અડધો ભાગ નાગ એકઠો કરીને, સઘળાં ચૂરણની બરાબર મરી નાંખીને, વાટી નાંખીને બીજેરાના રસમાં સાત દિવસ સુધી ખરલ કરીને પછી સાત દિવસ સુધી આદૂત રસથી મર્દન કરીને, ચાર ચણાઈ જેટલો રસ રોજ લેવો જોઈએ આ રસ ત્રૈલોક્યચિંતામણિ છે. આ

ત્રેલોક્યચિંતામણિ રસ લેવાથી અગિ પ્રદીપ્ત કરે છે
 બલ અને કાંતિ વધે છે વૃદ્ધ પણ યુવાન બને છે કાસ, સઘળી
 બાતના તાવ, અસાધ્ય રોગો વગેરેનો પણ નાશ થાય છે કવિ
 નરબુદ્ધ કહે છે કે-રસરતનાકર નામના અથના શિક્ષિત્સા
 ખડમાથી મે આ વર્ણન કર્યું છે (૮૧૦-૮૩૧)

મહાદેવી ગુટીકા—

કપૂર, અશ્મીણ અને હીમલોક સરખા ભાગે લઈને, એક
 દિવસ કાળા ધતૂરાના રસમા મર્ડન કરીને, એક માસા પ્રમાણની,
 ગોળી કરીને, ઘી અને સાકરમાં અથવા પાનના ખીડામાં તે ગોળી,
 દિવસની છેલ્લી બે ઘડીઓમાં ખાવાથી દશ ઘડી સુધી વીર્યસ્થભન
 થાય છે આ ગોળીનું નામ મહાદેવી ગુટીકા છે (૮૩૨-૮૩૬)
 મદનકામેશ્વર રસ—

પારો, ગધક, ધતુરાનાં બીજ, વિજયા, સમુદ્રશોષ, દેવદાર, કાચકુહરી,
 લવિંગ, ઈસબધ, બાયફલ, બાવરી, અકલંગરો, કપૂર, અશ્મીણ,
 પીપર, અજમોઢ, ચોકળો લોખાન, સર્વ સમભાગે એકઠા કરેલા
 ઔષધના ત્રીજા ભાગનો ગોળ મેળવીને, અરીઠા જેવડી ગોળી
 કરીને, સધ્યાકાળે એકેક ગોળી લઈને, ઉપર દૂધ, ભાત ખાવાથી
 બલપુષ્ટિ અને દશ ઘડી સુધી વીર્યસ્થભન કરે છે આ ઔષધનું
 નામ મદનકામેશ્વર રસ છે (૮૩૭-૮૪૭)

આતપિ સારી લાવીને, સૂક્ષ્મ વાટી નાંખીને વજ્રગાળ
 ચૂરણ કરીને, સરખી ખાડ લેગી કરીને સવરમા ખાવાથી શરીરની
 કાંતિ વધે છે અને મદોન્મત્ત શ્રી વશ થાય છે આ પ્રમાણે
 કામક્ષીણના ઔષધ કહ્યાં વિશેષ બાણવાની ઈચ્છા રાખનારે
 વંદકના બીજ અથવા લેવાં શ્રી નરબુદ્ધ કવિરાજ કહે છે કે, દશ
 અધિકારના બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રકારો પૈકીનો કોકયોપાઈનો આઠનો
 પ્રકાર તમે આજે સાંભળો (૮૪૮-૮૫૩)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરબુદ્ધાચાર્ય વિરચિત

કોકશાસ્ત્રમાં કામક્ષીણ ઔષધકરણનામનો

આઠમો પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૮ ॥

નવમો અધિકાર

કંદર્પ સ્થિર કરવાના ઉપાયો:—

મંગલાચરણમાં કવિ સિદ્ધિને આપનારી દેવીનું ધ્યાન કરવાનું કહીને કામદેવને સ્થાન-વશ કરવાનાં ઔષધો બતાવતાં કહે છે કે, તેલનું તેલ સાંઠે ઉકાળીને, તેમાં સિંધવ નાખીને, તે તેલ મસ્તકમાં નાંખવાથી કામદેવ સ્થિર થાય છે સિંધવવાળા તે તેલનું શરીરે મર્દન કરીને, ન્હાઈ શકાય તેના ઘણા ગરમ પાણીએ ન્હાઈને દ્રાક્ષ, હરીતકી (નાની હરકે), એલચી અને દાડમની છાલ, આ ચાર વસ્તુઓ એકઠી કરીને, સરખા ભાગે લઈને, વાટીને, સવારમાં વાસી પાણીનાં સાત ચળૂ કરવાથી, અને તેના ઉપર ગાયત્રી છાશ પીને, તેના ઉપર પાનમાં એલચી અને સોપારી ખાવાથી કામદેવ સ્થિર થાય છે. (૮૫૪-૮૬૫)

કામજ્વરની શાન્તિનો ઉપાય:—

કેવડીના ગંભીર રંગ, કપૂર, એલચી તથા સુખંડનો ભૂકો, આ ચારે ઔષધો સરખા ભાગે લઈને, શિલારસથી મર્દીને, ચણાઈ જેવડી ગોળી બનાવીને, તે ગોળીને સંભોગ પછી સ્ત્રીની યોનિમાં રાખીને, જે ઘડી પછી બહાર કાઢી લઈને, છાંયડે સૂકવવી. જે વખતે કામજ્વર ચઢે, તે વખતે તે ગોળીને અગ્નિ ઉપર મૂકીને, વસ્ત્ર એઢીને, ઘૂણી લઈને એક ક્ષણ સૂઈને જાગે ત્યારે કામજ્વર શાંત થઈ ગયો હોય છે. સંધ્યાકાળે દાળસાત અથવા દૂધ ભાત ખાવાથી વિશેષે કરીને કામજ્વરની પીડા સંતાપતી નથી (૮૬૬-૮૭૨)

સ્ત્રીના કામજ્વરની શાન્તિનો ઉપાય:—

સરસીયું ગરમ કરીને, તેમાં સિંધવ વાટીને નાખીને, તે તેલ માથામાં ઘાલીને, સિંધવવાળું સરસીયું, પીડી તથા દહીં

આખા શરીરે મર્દન કરીને, ઉપર ન્હાઈ શકાય તેવા ગરમ પાણીથી સ્નાન કરીને, હરડેઢલ, દ્રાક્ષ અને સાકર ખાઈને, ઉપર જે ગોળી બતાવી ગયા તે ગોળીની ધૂણી વચ્ચે જોડીને લેવાથી, સ્વપ્નમાં સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે અને પુરુષ સાથે સંલોગ કર્યા જેટલી તેણીને શાંતિ થાય છે (૮૭૩-૮૭૭)

લિંગવૃદ્ધિનો ઉપાય:—

તેલ તથા માખણને ભેગાં કરીને લિંગ ઉપર લેપ કરીને, મરેલાં અળસીઆને (અળસીઓ મારેલો નહિ, પણ કુદરતી રીતે મરેલો હોવો જોઈએ) બાળીને, તે રાખ લિંગ ઉપર ભભરાવી, તેના ઉપર બારીક વચ્ચે બાધીને, ઉપર મુખડી, બદામની મીજ, આદાળી, વગેરે સારી વસ્તુઓ ખાવાથી અને ખાડ, ખાટું નહિ ખાવાથી, સાત દિવસ આ પ્રયોગ કરવાથી લિંગ સાંભલા જેવું બહુ થાય છે (૮૭૮-૮૮૧)

યોનિ સંકોચનના ઉપાયો —

ધતૂરાના બીજ, માયા, અજમો, માંગફૂલ, કછેર રાતી અને પીળીનાં ફૂલ, આ છ ઔષધો સમભાગે લઈને, શિલારસથી ગોળી બુવાર જેવડી કરીને, તે ગોળી છાયડે સૂકવીને યોનિમાં મૂકવી પછી યોનિ ઉપર ગોડ ઘસીને લેપ કરવાથી, યોનિમાં સોય પેસવા જેટલી પણ જગ્યા રહેતી નથી આ ઉપાય સિવાય બીજો યોનિ સંકોચનનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે આસંધ, વજ, કૌષ્ઠ, બલનાગ, બલ અને ગજપીપર, સરખા ભાગે લઈને, લેંસના માખણમાં મર્દન કરીને યોનિ ઉપર લેપ કરવાથી સ્મરદીપિકા ગ્રંથના મતે યોનિસંકોચન થાય છે (૮૮૨-૮૮૧)

નીલ કમલ, સફેદ કમલ, કેશર, મધુ અને સાકર આ દ્રવ્યોનો સ્ત્રીની નાભિ ઉપર લેપ કરવાથી યોનિસંકોચન થાય છે કામી પુરુષને યોનિસંકોચન બહુ પ્રિય હોય છે (૮૮૨-૮૮૪)

જે સ્ત્રીના સ્તન ઢીલા હોય, તેણીના સ્તન ઉપર ખીજડાની ખીચડી લઈને, તેનું મર્દન કરીને રસ કાઢીને, તે રસ સ્ત્રીસાની

વાડકીમાં ખરડીને, વાડકી ત્રણ દિવસ સ્તન ઉપર ખાંધી રાખીને, ત્રીજા દિવસે વાડકી છોડી લેવાથી સ્તન કઠન શ્રીફલ જેવા થાય છે. (૮૯૫-૮૯૭)

વર્ષાઋતુમાં નિરંતર સ્ત્રી સંગ કરવો નહિ. અતિ સંલોગ કરવાથી નાડીમાંથી બધું કૌવત નીતરી જવાથી શરીર ખાલી પડી જાય છે. સંલોગ કર્યા પછી પાણી પીવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી શરીરનું બલ ક્ષીણ થઈ જાય છે. સંલોગ કર્યા પછી સાકર નાખેલું ગરમ દૂધ પીવાથી અને ઉપર પાન તથા જુદી જુદી જાતનાં પકવાન ખાવાથી શરીરમાં વીર્યવૃદ્ધિ થાય છે. અને તાકાત ઘટતી નથી. આ પ્રમાણે કોકડેવે સ્ત્રી જીતવાના પ્રકારો સંક્ષેપથી કહ્યા. જુદા જુદા ગુણોવાળા કોકડો પાંચના દશ પ્રકારો પૈકીનો કવિ નરખદ કહે છે કે આ નવમો પ્રકાર સંપૂર્ણ થયો તે તમે આજે સાંભળો. (૮૯૮-૯૦૪)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નરખદાચાર્ય વિરચિત કોકશાસ્ત્રમાં
કંદર્પ સમકરણ નામનો નવમો અધિકાર
સમાપ્ત ॥ ૯ ॥

દશમો અધિકાર

દશમા અધિકારના મંગલાચરણમાં કવિ પોતાની ઈષ્ટ દેવી ચાંડિકા પાસે રક્ષણ માગીને, કોકદેવે ભરવસેન રાજાની આગળ કહેલાં લોગના ચોરાશી આસનોનું વર્ણન કરતા કહે છે કે, બચપણમાં જ્યારે શરીર સુકોમળ હોય ત્યારે આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ સ્ત્રી અને પુરુષ બંને જણાએ આ આસનોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ આ આસનોનો અભ્યાસ કર્યા પછી કાનો તેનો ઉપયોગ યોગ સાધવા કરવો જોઈએ, અથવા તો લોગ લોગવવામાં કરવો જોઈએ જે માણસ આસનલેદને બાણતો નથી તે મૂર્ખ બાગરો સ્ત્રીનું સુખ શી રીતે પામે ? જેમ રામ-ચ દ્રણએ રાવણ પામેથી સીતાને પાછી મેળવવા માટે જિહ્વા સાગર પર પૂલ બાધી વાઢરા, માકડા અને રીંછોનું સૈન્ય સમુદ્રની પેલે પાર ઉતાર્યું હતું તેમ સ્ત્રીના મદસાગરનો પાર કોકદેવ જ પામી શક્યો કવિ કહે છે કે, આ કોકદેવ ચોરાશી આસનનો જ્ઞાતા હોવાથી પંચિણી યોગિનીને જીતી શક્યો હતો આ ચોરાશી આસનનું વર્ણન કવિ નરખંડે આ પ્રમાણે કરેલું છે (૬૦૫-૬૨૩)

૧ પુરુષાસન પુરુષની માફક સ્ત્રી સલોગ કરે તે પુરુષાસન બાણતું તે સર્વ તિથિએ શાલા યૌવના પદ્મિની કરે છે આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે (૬૨૪-૬૨૫)

૨ સમાસન સીધી રીતે સલોગ કરવો તે સમાસન બાણતું સર્વ તિથિએ, સર્વ જાતિની સ્ત્રીઓને આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૬૨૬)

૩ વિષમાસન એક પગ જીંચો રાખીને, સ્ત્રી સગ કરાવે તે વિષમાસન બાણતું પાગમ અને સાતમે તરૂણી યુગ્મન હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૬૨૭-૬૨૮)

૪ જોડીખાસન—જે પગ ઊંચા રાખીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જોડીખાસન જાણવું. આ આસનથી ત્રીજ અને અગિયારશ ના દિવસે ખાલા યૌવના ચિત્રિણી સ્ત્રીને સાતમી કલા દ્રવે છે. (૯૨૯-૯૩૦)

૫ વિપરીતાસન—પુરુષની માફક સ્ત્રી સંગ કરે, પુરુષના મુખે સ્ત્રી ચુંબન કરે તે વિપરીતાસન જાણવું. આ આસન યોગ તથા લોગ બંનેમાં ઉપયોગી છે. આઠમ અને નોમના દિવસે મનોરમ યૌવના પદ્મિની આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૯૩૧-૯૩૨)

૬ દોયપદ્મખંધાસન—ખલા ઉપર જે પગ મૂકીને, જે સંગ કરાવે તે દોયપદ્મખંધાસન જાણવું. આઠમ અને દશમના દિવસે પ્રોઠા હસ્તિની સ્ત્રીને આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે. (૯૩૩-૯૩૪)

૭ એકપદ્મખંધાસન—એક પગ ખલા ઉપર અને બીજો પગ જમીન ઉપર રાખીને, જે સંગ કરાવે તે એકપદ્મખંધાસન જાણવું. તેરશના દિવસે ખાલયૌવના પદ્મિની સ્ત્રીને આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે (૯૩૫-૯૩૬)

૮ કુડુખલાદ્વિપદાસન—કાખમાં જે પગ રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કુડુખલાદ્વિપદાસન જાણવું. પાંચમ અને છઠના દિવસે મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેણીની નવમી કલા દ્રવે છે. (૯૩૭-૯૩૮)

૯ એકપગકુડુખલાસન—કાખમાં એક પગ રાખીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે એકપગકુડુખલાસન જાણવું. આઠમ અને તેરશના દિવસે મનોરમ યૌવના હસ્તિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેરમી કલા તેણીની દ્રવે છે. (૯૩૯-૯૪૦)

૧૦ સન્મુખાસન—સન્મુખ રહીને, જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સન્મુખાસન જાણવું. દશમ અને પૂર્ણિમાના દિવસે ખાલયૌવન-

વાળી પદ્મિની સ્ત્રી આ આસનથી રમે તો તેણીની સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૪૧-૯૪૨)

૧૨ જાનુયુગ્માસન—એ દીંચણુ એકઠા રાખીને, જે સ્ત્રી સગ કરાવે તે જાનુયુગ્માસન બાણુવું ચોથ અને પાચમના દિવસે બાલયોવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રીને આ આસનથી પાચમી કલા દ્રવે છે (૯૪૩-૯૪૪)

૧૨ પદ્મવેષિતકંઠાસન—ગરદનને બે પગ ફરતા વીંટીને, જે સ્ત્રી સગ કરાવે તે પદ્મવેષિતકંઠાસન બાણુવું અગિયારમ અને બારમના દિવસે તરૂણ યોવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રીને આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે (૯૪૫-૯૪૬)

૧૩ પૃષ્ઠાંગુષ્ઠાસન—પૂઠે બેંચી થઇને પગના અગૂઠા પકડીને જે સ્ત્રી સગ કરાવે તે પૃષ્ઠાંગુષ્ઠાસન બાણુવું એકમના દિવસે મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રીને આ આસનથી પહેલી કલા દ્રવે છે (૯૪૭-૯૪૮)

૧૪ નાગપાશાસન—નાગપાશની મ'ફક, જે સ્ત્રી લોગ લોગવે તે નાગપાશાસન બાણુવું પાચમ અને છઠના દિવસે બાલયૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આ આસનથી પાચમી કલા દ્રવે છે (૯૪૯-૯૫૦)

૧૫ વીરાસન—જમણા પગ ડાબા પગ ઉપર રાખીને, જે સ્ત્રી સગ કરાવે તે વીરાસન બાણુવું જઠર યોવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ત્રીજના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે (૯૫૧-૫૨)

૧૬ પદ્માસન—જમણા દીંચણુ ડાબા દીંચણુ ઉપર અને ડાબા દીંચણુ જમણા દીંચણુ ઉપર રાખીને, જે સ્ત્રી સગ કરાવે તે પદ્માસન બાણુવું પ્રોઠ વયવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી નોમ અને દશમના દિવસે આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે (૯૫૩-૯૫૪)

૧૭ ચક્રાસન—સ્ત્રી અને પુરુષ સંલોગ કરતી વખતે, ચક્રની માફક ચોત્તિ સંલોગ કરના કરતા ફેરવે તે ચક્રાસન

બાણુવું. મનોરમ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી, સાતમ અને આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૫-૬૫૬)

૧૮ ગૂઢાસન—સંલોગ કરતી વખતે, તડાતડ સંગ સ્ત્રી બુઢા બુઢા આસનો માંડીને કરે તે ગૂઢાસન બાણુવું. તરૂણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૭-૬૫૮)

૧૯ દૃઢાસન—પુરુષ પોતાની ઈંદ્રો સ્ત્રીની ચોનિમાં ઘાલી રહે, તળેથી સ્ત્રી પોતે સંગ કરે તે દૃઢાસન બાણુવું. બાલ-યૌવનવાળી શંખિની સ્ત્રી, અગિયારશ અને બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૫૯-૬૬૦)

૨૦ પદ્મપ્રસ્તારાસન—પગ બે પહોળા રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પદ્મપ્રસ્તારાસન બાણુવું. બાલયૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી નોમ અને દશમના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૧-૬૬૨)

૨૧ ગોકુણ્ડાસન—એક પગ ઊંચો રાખીને, બીજો પગ જમીન પર રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ગોકુણ્ડાસન બાણુવું. મનોરમયૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી પાંચમ અને આઠમના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૩-૬૬૪)

૨૨ સુખપદ્માસન—બે પગ લેગા કરી ઊંચા કરીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સુખપદ્માસન બાણુવું. જઠર યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી બારશ અને તેરશના દિવસે, આ આસનથી બીજી તથા બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૫-૬૬૬)

૨૩ હૃથસીઆસન—પુરુષને નીચે બેસાડીને ઉપર સ્ત્રી બેસીને, પુરુષના હાથ બે પકડી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે હૃથસીઆસન બાણુવું. તરૂણ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સર્વ તિથિએ, આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૬૬૭-૬૬૮)

૨૪ કૂંદાસન—પુરુષને હોયછુ બર રાખીને, હાથ ઉપર બેસીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કૂંદાસન બાણુ બાલ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી ત્રીજ તથા આઠમના દિવસે, આ આસનથી દશમી કલા દ્રવે છે (૬૬૬-૬૭૦)

૨૫ જાતપ્રસુતાસન—હી જેવી રીતે બાળકને જન્મ આપે છે, તેવી રીતે પગ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે જાતપ્રસુતાસન બાણુ મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સાતમના દિવસે, આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૬૭૧-૬૭૨)

૨૬ કરચરણોખડાસન—બંને હાથ અને પગ બાંધીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કરચરણોખડાસન બાણુ બાલ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી આઠમ અને નોમના દિવસે આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૬૭૩-૬૭૪)

૨૭ સુખપૃષ્ઠાસન—કમર ઉપર પાછળ સુખ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સુખપૃષ્ઠાસન બાણુ બાલ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી તેરથ અને ચૌદશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે (૬૭૫-૬૭૬)

૨૮ ચક્રાસન—ડાબો પગ ગરઠન પાછળ રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ચક્રાસન બાણુ બાલ યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે (૬૭૭-૬૭૮)

૨૯ કુટુખલાસન—પડખાબેર સૂઈ રહી પગ જી ચો કરીને જે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કુટુખલાસન બાણુ પ્રોઠા ચિત્રિણી પાંચમના દિવસે આ આસનથી છઠ્ઠી કલા દ્રવે છે (૬૭૯-૬૮૦)

૩૦ યથાસુખાસન—સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને જે રીતે સુખ ઉત્પન્ન થાય, તે રીતે સંગ કરવો તે યથાસુખાસન બાણુ ચારે યૌવનવાળી ચારે ભતિની સ્ત્રીઓ, સર્વ તિથિઓએ આ આસનથી, સોળમી કલા દ્રવે છે (૬૮૧-૬૮૨)

૩૧ ખુંટીઆસન—પુરુષને ચત્તો સૂવાડીને સ્ત્રી સંભોગ માટે ઉપર બેસીને, યોનિમાં લિંગનો પ્રવેશ કરાવીને, પોતે સંગ કરે તે ખુંટીઆસન બાબુવું. જઠર યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૩-૬૮૪)

૩૨ માખપ્રસ્થાસન—જમીન ઉપર બંને પગ લાંબા કરી બેસી, ઉપર પુરુષને બેસાડીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે માખપ્રસ્થાસન બાબુવું. યૌવન વયવાળી પદ્મિની સ્ત્રી સાતમના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૫-૬૮૬)

૩૩ પ્રસ્થાસન—જમીન પર પુરુષને બેસાડીને, ઉપર પોતે બેસીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પ્રસ્થાસન બાબુવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૬૮૭-૬૮૮)

૩૪ સીકાસન—પુરુષને નીચે બેસાડીને, તેની સન્મુખ લાંબા પગ ઘાલી, સ્ત્રી સીકા ઉપર બેસીને, ઈંદ્રી યોનિમાં ઘાલીને સીકાની દોરી ઉપર નીચે કરવાથી સ્ત્રી પશુ જિંથે જાય અને નીચી આવે, આ રીતે સ્ત્રી સંગ કરાવે તે સીકાસન બાબુવું. જઠર યૌવનવાળી પદ્મિની અને ચિત્રિણી સ્ત્રી પૂર્ણિમાના દિવસે આ આસનથી પૂર્ણ (પંદરમી) કલા દ્રવે છે. (૬૮૯-૬૯૧)

૩૫ કૂચાસન—એક હાથે સ્તન પકડાવે અને બીજા હાથે વેણી પકડાવીને ઊગડી રહી, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કૂચાસન બાબુવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી પડવાને દિવસે આ આસનથી બીજી કલા દ્રવે છે. (૬૯૨-૬૯૩)

૩૬ ઊગડાસન—ઊગડી રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ઊગડાસન બાબુવું. તરુણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી બારશના દિવસે આ આસનથી બારમી કલા દ્રવે છે. (૬૯૪)

૩૭ પગતલી દીપાસન—જે પગ આકાશ તરફ જિંથા રાખીને તળે દીવો રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે પગતલી દીપાસન બાબુવું. મનોરમ યૌવનવાળી પદ્મિની અને ચિત્રિણી સ્ત્રી બીજના દિવસે આ આસનથી ત્રીજી કલા દ્રવે છે. (૬૯૫-૬૯૬)

૩૮ છત્રાસન—પુરુષને નીચે સીધા સૂવાડીને ઉપર છત્રની માફક રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે છત્રાસન જાણવું તરુણ યૌવન વાળી પદ્મિની સ્ત્રી ખારશના દિવસે આ આસનથી અગિયારમી કલા દ્રવે છે (૯૯૭-૯૯૮)

૪૬ મદપાનાસન—મદપાન કરી અથવા ખીજા કેશી પદાર્થો વાપરીને મદોન્મત્ત બનીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મદપાનાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શખિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૯૯૯-૧૦૦૦)

૪૦ યોનિસંકોચાસન—પગ બે અંગુળા સવળા કરીને, કમરને બીડી હાથથી અગૂઠા પકડી રાખીને, ચત્તી સૂઈ રહીને, પુરુષ સાથે સલોગ કરે તે યોનિસંકોચાસન જાણવું ખાલ-યૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૧૦૦૧-૧૦૦૩)

૪૧ યોનિમુદ્રાસન—બે પગ બંધા રાખીને, ચત્તી સૂઈ જઈને, યોનિ ઉપર પોતાના હાથે યોનિમુદ્રા બનાવેલી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે યોનિમુદ્રાસન જાણવું જઠર યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી નામ અને અગિયારશના દિવસે આ આસનથી પાંચમી કલા દ્રવે છે (૧૦૦૪-૧૦૦૬)

૪૨ વ્રવાયાઆસન—બે હાથ તથા એક પગ જમીન પર રાખીને, બીજા પગ આકાશ તરફ (ઊંચે) રાખીને, નમ્ર થઈ સ્ત્રી સંગ કરાવે તે વ્રવાયાઆસન જાણવું તરુણ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ચૌદશના દિવસે આ આસનથી ચૌદમી કલા દ્રવે છે (૧૦૦૭-૧૦૦૮)

૪૩ અધોમુખાસન—બે હાથ તથા બે પગના તળીયા જમીન ઉપર રાખી બેઠી રહીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે અધોમુખાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સાતમના દિવસે આ આસનથી આઠમી કલા બે છે (૧૦૦૯-૧૦૧૦)

૪૪ રથાસન—ચત્તી સૂઈ રહીને, હાથથી પેડુ ઊંચું પકડી રાખીને, નીચે ગરદન કરીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે રથાસન બાણુવું. ખાલ ચૌવનવાળી ચિત્રિણી તથા હસ્તિની સ્ત્રી છઠ્ઠા દિવસે આ આસનથી સાતમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૧-૧૦૧૨)

૪૫ મંચાસન—હાથ અને પગ જમીન પર ટેકવીને, હાથ પગ પર રહીને ચત્તી સૂઈને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મંચાસન બાણુવું. મનોરમ ચૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી સાતમ, આઠમ અને નોમના દિવસે આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૩-૧૫)

૪૬ કમલાસન—હાથ અને પગ એકઠા કરીને, ચત્તી સૂઈ રહીને કમલની માફક, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે કમલાસન બાણુવું. યુવાન પદ્મિની સ્ત્રી નોમના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૧૬-૧૦૧૭)

૪૭ હીંડોલાસન—હીંચકો ઊંચો બાંધીને તેના ઉપર પદ્મિની સ્ત્રી હીંચકાનાં બે સળીયા પકડી રાખી, ચોનિ ઉઘાડી મૂકીને, ઉપર પુરુષ રાખીને, હીંચકો ખાતાં ખાતાં સંગ કરાવે તે હીંડોલાસન બાણુવું. મનોરમ ચૌવનવાળી પદ્મિની સ્ત્રી ચૌદથ અને અમાવાસ્યાના દિવસે સોળમી કલા આ આસનથી દ્રવે છે. (૧૦૧૮-૧૦૨૦)

૪૮ અધરચુંખાસન—પુરુષના એક હાથે સ્તન પકડાવી, બીજા હાથે મસ્તકની લેણી પકડાવી, પુરુષના મુખમાં અધર આપીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે અધરચુંખાસન બાણુવું. ખાલ-ચૌવનવાળી પદ્મિની અને ચિત્રિણી સ્ત્રી દશમના દિવસે દશમી કલા આ આસનથી દ્રવે છે. (૧૦૨૧-૧૦૨૨)

૪૯ ચંચલાસન—ચોનિમાં ઇંદ્રી ઘાલીને, કેડ હલાવતાં હલાવતાં આઘી પાછી થતી, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ચંચલાસન બાણુવું. જઠર ચૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી બારથના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૨૩-૧૦૨૪)

૫૦ દીપાસન—પોતાના પેઠા ઉપર દીવો રાખીને, શ્રી સગ કરાવે તે દીપાસન બાણુ મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી શ્રી પાચમ અને છઠના દિવસે આ આસનથી સાતમી કલા દ્રવે છે (૧૦૨૫-૧૦૨૬)

૫૧ નાભિદીપાસન—પોતાની ડૂદી ઉપર દીવો રાખીને, શ્રી સગ કરાવે તે નાભિદીપાસન બાણુ બાલ યૌવનવાળી પદ્મિની શ્રી આઠમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે (૧૦૨૭-૧૦૨૮)

૫૨ જાનુચુગ્માસન—બે પગ ભિન્ના રાખીને, બે હાથ ઉપર દીવા રાખીને, શ્રી સગ કરાવે તે જાનુચુગ્માસન બાણુ તરૂણ યૌવનવાળી હસ્તિની શ્રી ત્રીજના દિવસે આ આમનથી ચોથી કલા દ્રવે છે (૧૦૨૯-૧૦૩૦)

૫૩ પેદુકરાસન—ચોનિર્મા લિંગ પ્રવેશ કરાવીને, પેઠામા હાથની આગળ રાખીને, શ્રી સગ કરાવે તે પેદુકરાસન બાણુ બાલ યૌવના પદ્મિની શ્રી બીજના દિવસે આ-આસનથી બીજી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૧-૧૦૩૨)

૫૪ ચોનિથભાસન—સભોગ કરતા કરતા, વારે ધડીએ ચોનિથથી રાખીને, શ્રી સગ કરાવે તે ચોનિથભાસન બાણુ બાલ યૌવનવાળી મહમત્ત ચિત્રિણી અને હસ્તિની શ્રી પાચમના દિવસે આ આસનથી ચોથી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૩-૧૦૩૪)

૫૫ અદ્વટાસન—સભોગ કરતા કરતા ચોનિ નથા લિંગ દેખાય નહિ તેવી રીતે, શ્રી સગ કરાવે તે અદ્વટાસન બાણુ ચારે યૌવનવાળી ચારે જાતિની શ્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી સોળમી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૫-૧૦૩૬)

૫૬ વિકટાસન —બલાત્કારે કરીને, યુવાન હસ્તિની શ્રી સગ કરાવે, તે વિકટાસન બાણુ આ આસનથી તેણી ચૌદમી કલા દ્રવે છે (૧૦૩૭)

૫૭ ભદ્રાસન—પલાંડીવાળીને, જે હાથ જમીન ઉપર ટેકવી ને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ભદ્રાસન જાણવું. ખાલ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી ખારથ અને તેરથના દિવસે આ આસનથી ચૌદમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૩૮-૧૦૩૯)

૫૮ મુકુટાસન—ખંને પગના તળીઆ ઊંચા કરીને કાનની વચમાં મોરની માફક રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે મુકુટાસન જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી મુગ્ધા અને ખાલા ચિત્રિણી સ્ત્રી તેરથના દિવસે આ આસનથી તેરમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૦-૧૦૪૧)

૫૯ ભમરાસન—પુરુષને નીચે સૂવાડીને, ઉપર રહીને સ્ત્રી સંગ કરાવે તે ભમરાસન જાણવું મહવાળી પદ્મિની અને હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૨-૧૦૪૩)

૬૦ મયૂરાસન—જે પગ ઊંચા રાખીને, જે હાથ જમીન ઉપર રાખી, સ્ત્રી નીચા મસ્તકે રહી સંગ કરાવે તે મયૂરાસન જાણવું. મનોરમ યૌવનવાળી ચિત્રિણી સ્ત્રી દશમના દિવસે આ આસનથી નવમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૪-૧૦૪૫)

૬૧ પારેવા યુગલ, ૬૨ ચકલા ચકલી યુગલ, ૬૩ સિંહ યુગલ, ૬૪ હસ્તિ યુગલ, ૬૫ હરણ યુગલ, ૬૬ અશ્વ યુગલ, ૬૭ અચ્ચર યુગલ, ૬૮ ગર્દભ યુગલ, ૬૯ શ્વાન યુગલ, ૭૦ ખિલાડા યુગલ, ૭૧ ચક્રોર યુગલ, ૭૨ સૂડા યુગલ, ૭૩ કુકડા યુગલ, ૭૪ નકુલ યુગલ, ૭૫ હંસ યુગલ, ૭૬ ગરુડ યુગલ, ૭૭ કૃમી યુગલ, ૭૮ પોપટ યુગલ અને ૭૯ કોયલ યુગલ. આ પ્રમાણે ૬૧ થી ૭૯ આસનો, તે તે પશુ પાંખી જે જે રીતે રતિકીડા કરે છે, તે તે રીતે રતિકીડા સ્ત્રી પુરુષ કરે તે તે આસનો જાણી લેવાં. આ આસનોથી સર્વ તિથિએ, ચારે જાતિની, ચારે યૌવનવાળી, સ્ત્રીઓ સોળમી કલા દ્રવે છે. (૧૦૪૬-૧૦૫૦)

૮૦ છૂરીકાસન—કમ્મરની નીચે છરી રાખીને, સ્ત્રી સંગ કરાવે તે છૂરીકાસન જાણવું. ચારે યૌવનવાળી, ચારે જાતિની

સ્ત્રીઓ સર્વ તિથિએ, આ આસનથી સર્વ કલા દ્રવે છે (૧૦૫૧-૧૦૫૨)

૮૧ ઇદ્રાસન—યોનિની અદરનું કમલ ત્રિધૂ રાખીને, સ્ત્રી સગ કરાવે તે ઇદ્રાસન જાણવું મનોરમ યૌવનવાળી હસ્તિની સ્ત્રી સર્વ તિથિએ આ આસનથી આઠમી કલા દ્રવે છે (૧૦૫૩-૧૦૫૪)

૮૨ લૈરવાસન—શકર અને પાર્વતી જે રીતથી રમ્યા, તે લૈરવાસન જાણવું આ આચનને ઇશ્વરાસન પણ કહેવાય છે (૧૦૫૫)

૮૩-૮૪ કૃષ્ણ-રાધિકાસન—કૃષ્ણ રાધિકા જે રીતે રમ્યા, તે કૃષ્ણ-રાધિકાસન જાણવા સર્વ તિથિ, સર્વ યૌવનવાળી, ચારે જાતિની સ્ત્રીઓ આ આસનથી મોળમી કલા દ્રવે છે (૧૦૫૬-૧૦૫૭)

કોકદેવ રાજાને કહે છે કે—આ ચોરાશી આસન જે સ્ત્રી-પુરુષ જાણશે તેમને જન્મ સાર્થક થશે આ આસનોનો બચપણથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ રાજાએ કોકદેવને ઘણું માન આપ્યું અને બુદ્ધી શહેર ભેટ આપ્યું કોકદેવ અને પંખિણી ઘણા લોગ વિલાસ લોગવતા આવદે રહે છે પંખિણીનું નામ સોભાગ્યસુદરી રાખવામાં આવ્યું આ સોભાગ્યસુદરી સ્ત્રીના સોળે શણગાર રહે છે અને ચોરાશી આસનોથી કોકદેવની સાથે સસાર સુખ લોગવે છે (૧૦૫૮-૧૦૭૪)

કવિ નરબદ કયા પ્રસંગે સ્ત્રીના સોળ શણગારનું વર્ણન કરે છે

સ્ત્રીના સોળ શણગારનાં નામો—

પ્રથમ સ્નાન, સુંદર વસ્ત્ર, કપાળમાં તિલક, આંખોમાં કાન્નજ, કાને કુંડલ, નાકે મોતીની નથ, છાતી પર પુષ્પહાર, પગમાં અણકાર કરતા નેપૂર, અંગ પર ચદન અને કસ્તૂરીનો લેપ, કચ્છી, મસ્તકે મણિ, કુદ્રાવલી, હીરાજલીત ચૂડી, તાંબૂલ-પાન, કંઠુ અને

ચાતુરી ભરી વાણી (આ પ્રમાણે), શૃંગાર સૌજ પ્રકારનાં છે. આ સૌજે શૃંગાર સંજ્ઞને પંખિણી કોકેદેવ સાથે રતિકીડા કરતી હતી. (૧૦૭૫-૧૦૮૮)

પંખિણી અષ્ટનાયિકાના લક્ષણો પણ જાણતી હતી. આ અષ્ટનાયિકાનું વર્ણન કવિએ આ પ્રમાણે કરેલું છે. (૧૦૮૯)

વાસકશય્યા, ઉત્કંઠા, સ્વાધીનભતૃકા, કલહાંતરિતા, વિપ્રલંબા, અભિસારિકા, પ્રોષિતા, અને ખંડિતા આ અષ્ટનાયિકા છે. તેનાં બુદ્ધા બુદ્ધા લેહ અનુક્રમે કવિએ આ પ્રમાણે દર્શાવે છે. (૧૦૯૦-૧૦૯૧)

અષ્ટનાયિકાના લેહ—

વાસકશય્યા—પ્રિયની વાટ જોતી, વિવિધ રીતે ખાટ બિંછાવતી, વિવિધ જાતિનાં ફૂલોની માળા ગુંથતી, સુંદર શૃંગાર સંજ્ઞને, કટિમેખલાં સાંચવતી, આનુભાવું જોતી, હર્ષિત થઈને, પોતાની સખીને નાયિકા કહે છે કે, હમણાં પ્રિય આવશે દીવાનું તેજ ઘણું છે, ઘડીએ ઘડીએ એમાં તેલ પૂરવાની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે બોલતી ઘડીમાં ઘરના આંગણમાં જતી, ઘડીવારમાં ઘેરમાં પાછી આવતી, દૂર દૂર નજર નાખતી નાયિકા વાસકશય્યા જાણવી. (૧૦૯૨-૧૦૯૬)

ઉત્કંઠા—પતિએ જે સમય આપ્યો હતો, તે સમયે નહિ આવી પહોંચવાથી, હજુ તે દેમ ન આવ્યો, તે પ્રમાણે ઉત્કંઠા મનમાં રાખતી, મોટે સ્વરે નિશ્વાસ મૂકતી, સખીની સંગાથે શરમથી બરાબર નહિ બોલતી, જેના કપાળ પર રાતી રેખા છે અને જેણીના ગાલ પણ રાતા છે, ચકિત નજરે પ્રિયની વાટ જોતી નાયિકા ઉત્કંઠા જાણવી (૧૦૯૭-૧૧૦૦)

સ્વાધીનભતૃકા—હે સખી ! મારામાં કંઈ રૂપ નથી, મારી કમ્મર પાતલી નથી, મારા સ્તન કઠન નથી, મારા શરીરમાં કાંતિ નથી, હું સુંદર ગતિથી ચાલતી નથી, મારી યોનિ પણ ગાંઠી નથી, મારી વાણી પણ સારી નથી, બેઠાં બેઠાં મને હાસ્ય પણ આવતું

નથી, છતાં પણ કોઈ કારણના પ્રભાવે મારા પતિ અને દ્વંદ્વવાતા
નથી આવી નાયિકા સ્વાધીનભવતું બાણી (૧૧૦૧-૧૧૦૪)

કલ્પકાંતરિતા—વિદ્વદ્ ગિતે આગણ્યામાં ફરતી, સખી સંઘાતે
કાંઈ પણ નહિ બોલતી, પતિ સાથે જઘડો કરીને રીસાએલી,
કામજ્વરથી પીડાતી, નિશ્વાસ મૂકતી, મનમાં પ્રિય સંયોગને ઇચ્છતી
નાયિકા કલ્પકાંતરિતા બાણી (૧૧૦૫-૧૧૦૭)

વિપ્રલબ્ધા—સખી માતાપિતાના સોગન આપી નાયિકાને
તારો પ્રિય તને બોલાવે છે એમ કહી કપટથી જ ગલમ લઈ ગઈ
ઉતાવળી ઉતાવળી કુજભૂવનમાં પહોંચી પરંતુ પ્રિયતમને નહિ
દેખવાથી મનમાં ગુસ્સે થએલી, તિમીરના ઝણકાર સામળવાથી તથા
કુજભૂવનમાં અધકાર થવાથી, તથા અધારી રાત્રે ભમરાના
ગુબ્બર સાંભળતી, પ્રિયતમ નહિ દેખવાથી વિચારમાં પડી ગઈ
ને આકાશમાં જોતાં વિચારવા લાગી કે હું દેવ ! તે શું કર્યું,
મારો પ્રિયતમ ક્યા હશે આ પ્રમાણે વિસ્મય નગરે જોતી નાયિકા
વિપ્રલબ્ધા બાણી (૧૧૦૮-૧૧૧૪)

અભિસારીકા—એક સખી બીજી સખીને કહે છે કે,
તારો પ્રિયમત જ્યાં સંકેતસ્થાન છે, ત્યાં ગયો છે હું સખી !
તારી ક્ષતિ તરીકે વીજલી પણ અમકારા કરે છે અને મેઘરાજાને
પ્રસ્થાન વેળા તિમરાઓ પણ બોલીને મગલ કરે છે આવા શુભ
સમયે તારો સ્વામી અભિસારે ચઢ્યો છે, માટે તું પણ ત્યાં જા
આ નાયિકાને અભિસારીકા બાણી (૧૧૧૫-૧૧૧૮)

ત્રોષિતા—પતિ પરદેશ ગયો છે, અને પત્ની એકલી ઘેર
હોવાથી, કામજ્વરની પીડા કોઈને કહેતી નથી સેવાલને પાથરીને
લાજની મારી સૂતી નથી અને મુજે નિશ્વાસ નાખતી તથા ગદ્-
ગદ્ કંઠે આસુ સારતી નાયિકા ત્રોષિતા બાણી (૧૧૧૯-૧૧૨૧)

ખડિતા—પોતાના પતિની ગરદન પર બીજી સ્ત્રીના
કંઠની નિશાની જોઈને, પતિની સંઘાતે કાંઈ પણ નહિ બોલતી,

પોતાની સખીને કહેવા લાગી કે-હે સખી ! હું તથે સાચું કહું છું. એ પ્રમાણે બાલીને આંસુ સારતી નાયિકાને ખંડિતા બાણવી. (૧૧૨૨-૧૧૨૪)

કવિ નરખદ કહે છે કે-જેવી રીતે પંખિણી અષ્ટનાયિકા નાં લક્ષણો તથા સોળે શૃંગારની બાણકાર હતી, તેવી જ રીતે કોકદેવ પુરુષની ખોંતેર કલાઓનો બાણકાર હતો. પુરુષની ખોંતેર કલાઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે બાણવું. (૧૧૨૫-૧૧૩૦)
પુરુષની ખોંતેર કલા—

૧ લેખકની કલા, ૨ પઠિત કલા, ૩ કવિત કલા, ૪ અંક કલા, ૫ ગીત કલા. ગીત કલાનું વર્ણન કરતાં છ રાગ તથા તેના પરિવારનું કવિએ આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે.

સાત સ્વર, ત્રણ ગામ, ઓગણત્રીશ તાલ અને અગિયાર મૂર્છના આ પ્રમાણે સંગીતના લેહો બાણવા. પહેલો ભૈરવ રાગ, બીજો માલકૌશ, ત્રીજો હિંડોલરાગ, ચોથો દીપક, પાંચમો શ્રીરાગ અને છઠ્ઠો મેઘરાગ છે. આ દરેક રાગને પાંચ સ્ત્રીઓ અને આઠ પુત્રો કહેલા છે. આ પ્રમાણે દરેક રાગના તેર પ્રકારો અને સુખ્ય રાગનો ચૌદમો પ્રકાર છે. અંથનો વિસ્તાર વધે નહિ તે માટે રાગાંગનાઓ અને પુત્રોનાં નામ માત્ર જ હું કહીશ. (૧૧૩૧-૧૧૪૭)

૧ ભૈરવરાગની—ભૈરવી,, પુનક, સ્નેહી, ખંગાલી અને વેલાવલી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. પાંચમ, હર્ષ, દેશાખ, ખંગાલ, મધુ, માલવ, વેલાવલ અને લલિત નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૪૮-૧૧૪૯)

—ભૈરવરાગ પરિવાર.

માલકૌશ રાગની—શુડીચહા, ગંધારી, માલશ્રી, જેતશ્રી અને પાંચમી ધન્યાશ્રી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. મારૂ, મેવાડ, ઇષ્ટાંગ, ખર્ખર, ચંદ્રક, આયાસ, ખોખર અને ભ્રમરાનંદ નામના આઠ પુત્રો છે. (૧૧૫૦-૧૧૫૧)

—માલકૌશિક પરિવાર.

૩ હિંડોલ રાગની—લોપાલી ચંદ્રગવરી, વસંતી, સિંધૂરી અને પાંચમી આહીરી, આ પાંચ સ્ત્રીઓ છે. મંગલ, ચંદ્રબિંબ,

સુમનિહ, વિભાકર, વર્દમાન, વિનોદ, વસંત અને વિનોદ નામના
આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૨-૧૧૫૪) —હિંડોલરાગ પરિવાર

૪ દીપક રાગની—સારંગી, ગુર્જરી, તોડી, કમોદી, પદ-
મંજરી, આ પાંચ શ્રીઓ છે કલિંગ, કુંતલ, રામ, કમલ, કુસુમ-
ચંપક, લાહુ અને હેમાલ નામના આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૪-૧૧૫૫)
—દીપકરાગ પરિવાર

૫ શ્રીરાગની—વૈરાટી, કર્ણાટી, સામેરી, ગોડી તથા સૈન્ધવી,
આ પાંચ શ્રીઓ છે કલ્યાણ, માલવ, ગૌર, ગલીર, શુણ્ણસાગર,
આગર, વિહાગર અને કુલ નામના આઠ પુત્રો છે (૧૧૫૬-૧૧૫૭)
—શ્રીરાગ પરિવાર

૬ મેઘરાગની—સોરઠી, મલયાગિરિ, આશાવરી, ઠનીયસી
અને રામગિરી, આ પાંચ શ્રીઓ છે કાનર, નટ, કેદાર, બલધર,
ગજધર, ટંક, સૂઢવ અને શકરાભરણ નામના આઠ પુત્રો છે
(૧૧૫૮-૧૧૫૯) —મેઘરાગ પરિવાર

૬ નૃત્યકલા, ૭ વાજિત્ર કલા, ૮ વ્યાકરણકલા, ૯ છંદકલા
૧૦ અલંકાર કલા, ૧૧ નાટક કલા, ૧૨ નટ કલા, ૧૩ નખછેદની,
૧૪ પત્ર છેદની, ૧૫ આયુષકલા, ૧૬ ગજ આરોહણી, ૧૭ તુરગ
વાહન કલા, ૧૮ ગજપરીક્ષા, ૧૯ અશ્વ પરીક્ષા, ૨૦ રત્ન પરીક્ષા,
૨૧ પુરુષલક્ષણ, ૨૨ સ્ત્રી લક્ષણ, ૨૩ પશુ લક્ષણ, ૨૪ મત્ર વાહ, ૨૫
યત્રવાહ, ૨૬ રસવાહ, ૨૭ વિષવાહ, ૨૮ ગધર્વવાહ, ૨૯ વિદ્યાવાહ, ૩૦
યુદ્ધકલા, ૩૧ બુદ્ધિકલા, ૩૨ તર્કવાહ, ૩૩ સસકૃતકલા, ૩૪ કોમળ
વાણી, ૩૫ પ્રત્યુત્તર કલા, ૩૬ દેશ ભાષા, ૩૭ કપટકલા, ૩૮ ચિત્ર
વિજ્ઞાન, ૩૯ સત્ય સિદ્ધાંત, ૪૦ વેદાંત, ૪૧ ગાડડવિદ્યા, ૪૨ ઈંદ્રબલ,
૪૩ વિનય કલા, ૪૪ આચાર્યકલા, ૪૫ આગમ જ્ઞાન ૪૬ તણિક-
કલા, ૪૭ ધ્યાનકલા, ૪૮ પૂરાણકલા, ૪૯ ઐતિહાસીક જ્ઞાન,
૫૦ કર્મનિલેહ, ૫૧ ખેતરી (જિહવાની) કલા, ૫૨ અમરકતા,
૫૩ પાતાલ ગમન, ૫૪ મૂર્તિકલા, ૫૫ તરૂરોપણ કલા, ૫૬ કાષ્ટ-
બંધન, ૫૭ વણાટ કરણી, ૫૮ મણિકૃત કલા, ૫૯ વાણિજ્ય કલા,

૬૦ વશીકરણ, ૬૧ પાષાણ ઘડવાની કલા, ૬૨ ચિત્રકલા, ૬૩ નૈપશ્યતિ, ૬૪ ધાતુકર્મ, ૬૫ ધર્મ કર્મ, ૬૬ વંચક કલા, ૬૭ રસવતી કલા, ૬૮ કર્મ કલા, ૬૯ હસવાની કલા, ૭૦ પ્રયોગ-કલા, ૭૧ કેવલજ્ઞાન, ૭૨ અકર્મકલા-મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ. આનું વિસ્તૃત વર્ણન કરતાં ગ્રંથ બહુ મોટો થઈ જાય માટે નામો જ આપ્યા છે. (૧૧૬૦-૧૧૬૦)

ચૌદ વિદ્યા—

આ યોતેર કલાઓ ઉપરાંત કોકદેવ ચૌદ વિદ્યાનો જાણકાર હતો. આ ચૌદવિદ્યા આ પ્રમાણે છે. ૧ બ્રહ્મજ્ઞાન, ૨ રસાયણ વિદ્યા, ૩ સ્વરશ્વનિ, ૪ વેદ વિદ્યા, ૫ જ્યોતિષ વિદ્યા ૬ વ્યાકરણ વિદ્યા, ૭ જલતરણી વિદ્યા, ૮ ધનુર્ધરી વિદ્યા, ૯ વૈદ્ય વિદ્યા, ૧૦ કૃષિ વિદ્યા, ૧૧ કોકકલા, ૧૨ વહાણ ચલાવવાની કલા, ૧૩ વાજિત્ર નાદ અને ૧૪ સંજોધન વિદ્યા. (૧૧૬૧-૧૧૬૭)

અષ્ટપદલવીનાં નામો—

કોકદેવ અષ્ટપદલવી વિદ્યા પણ જાણતો હતો. આ અષ્ટ-પદલવીનાં નામો આ પ્રમાણે છે. ૧ અંકપદલવી, ૨ કરપદલવી, ૩ નેત્રપદલવી, ૪ વસ્ત્રપદલવી, ૫ શબ્દપદલવી, ૬ ઔષધ-પદલવી ૭ પુષ્પ પદલવી અને ૮ ભાષાપદલવી. ગ્રંથ વધવાના ભયના લીધે આનું વિસ્તૃત વર્ણન આપ્યું નથી. (૧૧૬૮-૧૧૬૯)

છ ભાષાના નામો—

૧ સંસ્કૃત, ૨ પ્રાકૃત, ૩ અપભ્રંશ, ૪ સુરસેની, ૫ પિશા-ચિની અને ૬ માગધી. આ છએ ભાષાઓ તથા તેના નિયમો પણ કોકદેવ જાણતો હતો. (૧૨૦૦-૧૨૦૧)

કોકદેવ ભરવસેન રાજા, પરમેશ્વરની તથા શુરની મૂર્તિ વિના કોઈને નમસ્કાર કરતો ન હતો. કોકદેવ સ્વરૂપે સાક્ષાત્ કામદેવના અવતાર જેવો હતો અને સૌભાગ્યસુદરી સાક્ષાત્ રતિ જેવી હતી. બંને જણા રાત્રિ અને દિવસ સંસાર સુખ ભોગ-વતાં હતાં. બંને જણાના શરીર જ માત્ર જૂદાં હતાં. પરંતુ

મનેનો છવ તો એક જ હતો. પૂર્વભવના સ્નેહને લીધે બને
 દેવોને પણ દુર્લભ એવાં સસાર સુખ ભોગવી રહ્યા છે એક
 વખતે કોકિલેવ રમતાં રમતાં સૌભાગ્યમુદરી ને પૂછે છે કે—તું
 લક્ષણથી કોઈ મોટા રાજાની કુવરી હોય એમ લાગે છે, તારા મા,
 બાપના નામ અને સ્થળ વગેરે વિસ્તારથી કહે વળી તારે યોગિની
 વેષ કેમ લેવો. પડ્યો તે વૃત્તાત મને સત્ય કહે (૧૨૦૨-૧૨૨૨)

પખિણીનો પૂર્વવૃત્તાંત—

સૌભાગ્યમુદરી કહેવા લાગી કે, ખાનપુરદેશમા આવેલા
 નિખાણપાટણના રાજા સૂર્યસેનની હું પુત્રી છું હે સ્વામિ !
 તમે મારો વૃત્તાત સાંભળીને શુભે ન થશે મારા પિતા સૂર્ય-
 સેનને ત્યાં હાથી, ઘોડા અને રાજરિદ્ધિનો તો પાર ન હતો.
 પરંતુ એક પણ સત્તાન નહિ હોવાથી તે હમેશા વિચારમગ્ન
 રહ્યા કરતા હતા કે મારી પાછળ પુત્ર નહિ હોવાથી ગાદીને ધણી
 કોણ થશે ? પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સૂર્યસેન રાજાએ યોગિનીના કહે
 વાથી મહાકાલી દેવીની આરાધના કરવા માઠી મહાકાલી માતાના
 દેવલમા ભૂમિશયન કરીને પૂજા, ધૂપ વગેરે કરતાં, રાજાને જ્યારે
 એક મહિનાના ઉપવાસ થયા, ત્યારે માતાજી સ્વપ્નમા આવ્યાં
 માતાજીએ રાજાને કહ્યું કે—‘હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છું, માટે
 તારે જે જોઈએ તે માગી લે’ રાજાએ કહ્યું કે—‘માતાજી ! મને
 એક પુત્ર આપો તો મને બહુ જ સુખ થાય’ જવાબમા માતાજીએ
 કહ્યું કે—‘હે રાજા ! સાંભળ તને પુત્ર નહિ, પણ ઉત્તમ રૂપવાન
 એક પુત્રીની પ્રાપ્તિ થશે તે પુત્રીનું નામ હું સ્વપ્નમા કહું તે
 દેવનું પાડજો અને તે સત્તર વર્ષની થાય ત્યાં સુધી કુંવારી
 રાખીને પછી પરચાવજો’ આ પ્રમાણે સ્વપ્નમા કહીને માતાજી
 અદૃશ્ય થઈ ગયા. રાજા આ સ્વપ્ન દેખીને આનંદિત થયો અને
 જાગ્યો. ત્યારપછી રાણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને સપૂર્ણ માસ
 પીતી ગયા, એટલે રાણીએ એક સુંદર પુત્રીને જન્મ અપ્યો.
 રાજાએ મોટો જન્મ ‘મહોત્સવ કર્યો અને પુત્ર જન્મની માફક
 પુજા ધન ખર્ચ કર્યું’.

રાજકુમારી દિવસે દિવસે મોટી થવા લાગી. રાજાએ દેવીનું વચન ઉત્થાપીને પુત્રીનું નામ મનુષ્યનું પાડ્યું. પુત્રી પાંચ વર્ષની થઈ કે રાજાને વિચાર આવ્યો કે હું જીવીશ કે નહિ, તે વાતની શી ખબર દેવીનું વચન ભૂલી જઈને રાજાએ ચિત્રકોટના રાજા કનકસેનના પુત્ર કામદેવ કુમાર સાથે રાજકુમારીનું વેવિશાળ કર્યું. જ્યોતિષીઓ પાસે જોષ જોવડાવીને લગ્ન લીધું. નીપાણુ પાટણુ બાન આવી. લગ્નનો વખત થયો તે સમયે કંકાલી વેષ ધારણુ કરી અકસ્માત ચાર યોગિનીઓ ત્યાં આવી અને કન્યાને ઊઘટી ઊપાડી કાંઈક લઈ ગઈ. કુર્ણુટક દેશમાં આવેલા મહાકાલીના મોટા દેવલમાં હું જાગી ત્યારે મેં પોતાને જોઈ. તે વખતે પાસે જ ચારે યોગિનીઓ મધુર વીણા વગાડતી હતી. હું વિચારમાં પડી કે, આ શું થયું ? હું અહીંયાં ક્યાંથી આવી. આ વખતે તે ચારે સુંદર યોગિનીઓ નાચતી નાચતી નાટક કરતી હતી. તે યોગિનીઓએ વિસ્મય પામેલો મને જોઈને પૂછ્યું કે-‘તું કોણુ છું’ મેં કહ્યું કે-‘ મારા પિતા મારું લગ્ન કરતા હતા. ત્યાંથી હું કેવી રીતે અહીં આવી, તે હું જાણતી નથી હવે જેમ તમે રાખો તેમ હું રહીશ, ખીણું કાંઈ હું જાણું નહિ’ ત્યાં હું યોગિનીને વેષ પહેરીને ઘણો વખત રહી. મારી શુરુણીનું નામ હંસણી હતું. માતાજી મહાકાલીએ સ્વપ્નમાં મારી શુરુણીને મારું નામ પંખિણી રાખવાનું, અને મારો વિવાહ નહિ કરવાનું કહ્યું. મેં ત્યાં જ નાટકકલા તથા ગીતકલા, ભોગકલામાં ચોરાશી આસન વગેરેનો પણ અભ્યાસ કર્યો. હું જ્યારે બાર વર્ષની થઈ ત્યારે મારી શુરુણી હંસણી યોગિનીને મારો વિવાહ કરવા માટે ચિંતા ઉત્પન્ન થવા લાગી. એક દિવસ સ્વપ્નમાં મહાકાલીએ મારી શુરુણીને કહ્યું કે:-‘જે પુરુષ આ કન્યાની સાથે વાદમાં જીતશે અને પ્રમાદ વિના તેણીની સાથે ભોગ ભોગવશે અને જીતશે, તે પુરુષ તેણીને પરણશે.’ આ પ્રમાણે માતાજીનું વચન સાંભળીને શુરુણી જાગી ઊઠી થઈ. કુર્ણુટક દેશના રાજાના કાને આ વાત પહોંચી. રાજાએ શુરુણીને તેડાવી, ઊઠીને તેણીના પગમાં પડીને કહેવા લાગ્યો કે ‘તમે જે માગો તે આપું’, પણ તમારી

દીકરી મને પરણાવો' શુરુણીએ કહ્યું:-કે 'હે રાજન્! વાદમાં તેણીને જે જીતે તેની સાથે પરણાવવાની છે' રાજાએ કહ્યું કે- 'તેણીને મારા ઘેર એક દિવસ મોકલો, જે જીતીય તેા પરણીય, નહિતર તમને પાછી સોંપીય' શુરુણીએ આ પ્રમાણે શરત કરીને પંખિણી ચેલીને તેડાવી કહ્યું કે- 'હે દીકરી! સાબળ હાવભાવ કરીને રાજાને રીઝવ' પરંતુ ન્યાયની રીતે હું તને કહું છું કે- 'રાજાને ભોગ ભોગવવા દર્ધય નહિ, કોઈ ભાતનો જોર બુદ્ધિમંદ કરવાથી, માતાજી શુસ્સે યથે' આ પ્રમાણે કહીને શુરુણી પોતાના ગઠે ગઈ અને હું રાજાને ઘેર રહી રાત્રે રાજાને હાવભાવ દેખાડી ને મહંયાકુલ કરી દીધો આ પ્રમાણે ચાર પહોર વીતી ગયા અને રાજા પ્રમાદથી વાદમાં હારી ગયો. મહાકાલીના વરદાનથી રાજા મને ભોગવી નહિ ચક્રવાકી શરમિદો થઈ ગયો અને હું મારા ઉતારે ગઈ આ પ્રમાણે પાછી આવ્યા પછી શુરુણીએ મને વરસિંહાણિ નામની યોગિની સાથે પરદેશ મોકલી

હે સ્વામિ! સાબળો ત્યાથી હું મરહટદેશ ગઈ, ત્યાથી બુદેલખ ક, ઓરીસામા જગન્નાથજી, ઉડણુભમરી, પૂર્વદેશ, માંડવગઢ વગેરેના રાજાઓને જીતીને, શુર્જર દેશમા આવેલા આણહિલપુર પાટણના રાજા કણ્ઠુધેલાને જીતીને, સોરઠ, કચ્છ, સિંધ તથા માઝદેશમા આવેલા આબુગઢના રાજાને ક્ષણમાત્રમાં વાદમા જીતીને, મે રણુથલરના રાજાની ઠચેરીમા કામશાસ્ત્રના બાણકાર તરીકે કોકુદેવની કીર્તિ આબુમાં જ સાંભળી આવી વાત સાબળતાજ મને ચાટકો લાગ્યોને વચ્ચે ઠાઠી નાખીને નગ્ન થઈ સભા વચ્ચે આવો જિભી રહી આ વખતે મારી ઉમર સોળ વર્ષની થઈ અને મહાકાલીના વચન પ્રમાણે સત્તરમું વર્ષ બેસતા જ કોકુદેવ સાથે મારો વિવાહ થયો પ્રારબ્ધમા જે લખ્યું હોય છે તે મિથ્યા થતું નથી

આ વાત સાબળીને કોકુદેવ આશ્ચર્ય પામ્યો, પછી કહેવા

લાગ્યો કે—‘હે સુંદરી ! સાંભળ. તારા પહેલા વર કામદેવનું પછી શું થયું ?’ સૌભાગ્યસુંદરી કહેવા લાગી કે ‘એ વાત પર-માત્મા જાણે એક દિવસ સ્વપ્નમાં મેં તેને મારા વિયોગે ગંગા નદીમાં ડૂબી મરતો જોયો હતો.’ મારા વિયોગથી મારા પિતાજીને હું એકની એક દીકરી હતી, તેથી મારા વિયોગે તેઓ બહુ દુઃખી થયા હશે. અને અન્નપાનનો પણ કેટલાએ દિવસ ત્યાગ કર્યો હશે.’

કોકદેવે સૌભાગ્યસુંદરીના આ દુઃખનું નિવારણ કરવા અને સાસુ, સસરાને નજરે જોવા જવાનો વિચાર કર્યો ને રાજા ભૈરવસેનને આ વાત કરી. ભૈરવસેન રાજાએ સૈન્ય સામગ્રી જે કંઈ જોઈએ તે સાથે લઈ જવા કહ્યું. કેટલાક દિવસે સૌભાગ્ય-સુંદરી સાથે કોકદેવ નિપાણપાટણની ભાગોળે આવી પહોંચ્યા. ગામની બહાર સૈન્ય વગેરે દેખીને, રાજાએ આ સૈન્ય વગેરે કોનું છે ? તેની તપાસ માટે પ્રધાનને મોકલ્યો. કોકદેવે પ્રધાનને કહ્યું કે, અમે રણથંભરથી આવ્યા છીએ, અમારો ભય રાખવાનું કંઈ કારણ નથી. પ્રધાને આવી સૂર્યસેન રાજાને, તેમની પુત્રી તથા જમાઈ આવવાના સમાચાર આપ્યા. ખારમા વર્ષે પુત્રીને લેગા થવાથી માળાપના આનંદનો પાર ન રહ્યો. કેટલાક દિવસ ત્યાં રાખીને, પુત્રી તથા જમાઈને સારો સાસરવાસો કર્યો. કોકદેવ સાસરવાસામાં મળેલા હાથી, ઘોડા સૈન્ય વગેરે લઈને સુખે સમાધે રણથંભરગઢ પાછા આવી પહોંચ્યા. ભૈરવસેન રાજાએ સામૈયું કર્યું અને કોકદેવને મુખ્ય પ્રધાનની પદવી આપી. સૌભાગ્યસુંદરીએ કેટલાક વખત વીતી ગયા પછી મદનસેન નામના એક સ્વરૂપવાન પુત્રને જન્મ આપ્યો. કવિ નરખદ કહે છે કે, પંખિણીની ઉત્પત્તિનો અધિકાર પૂરો થયો. (૧૨૨૩-૧૩૧૩)

સ્ત્રી વશીકરણના પ્રયોગો—

એક વખતે સક્ષાની અંદર રાજા વગેરે આનંદથી બેઠા છે. રાજાએ કોકદેવને પૂછ્યું કે—‘સ્ત્રીને વશ કરવા સંબંધી ઔષધ, મંત્ર, યંત્ર, વગેરે તું જાણે છે ?’ કોકદેવે કહ્યું કે—‘હે મહારાજ,

કથા પ્રસંગે સ્ત્રીને વશ કરવાના જુદાજુદા પ્રકારો કહ્યું છે, તે રણુથલર નરેશ તમે સાંભળો. મોચા કદનો રસ અને બાયફલ પાનના બીડામાં આપવાથી ચિત્રિણી સ્ત્રી વશ થાય છે. ૐ પચ પચ વિહંગમ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી લમરાની પાખ મતરીને મધમાં ચિત્રિણીને આપવાથી વશ થાય છે (૧૩૧૪-૧૩૨૧)

ૐ ચિર ચિર વશંકર કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી પારેવાની અઘાર તથા લમરાની પાખ મતરીને પાનની અંદર આપવાથી હસ્તિની સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૨૨-૧૩૨૪)

ૐ હર હર પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી તગરનું મૂલ તથા બીલી એકઠાં કરીને, પાનમાં આપવાથી શંખિની સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૨૫-૧૩૨૭)

ૐ મહાકાલી મહાજવાલા પચ પચ કામદેવાય સ્વાહા આ મંત્રથી પાન મતરીને પશિની સ્ત્રીને આપવાથી તે વશ થાય છે (૧૩૨૮-૧૩૨૯)

ૐ હ્રીં સ્વાહા આ મંત્રથી મોગરાનું ફૂલ સાત વાર મતરીને જે સ્ત્રીને તે ફૂલ સુધવા આપીએ તે સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૩૦-૧૩૩૧)

રવિવારના દિવસે મૂલ નક્ષત્ર હોય તે વખતે, ધોળી શખાહૂલી લઈને તેમાં કચોરનું ફૂલ તથા ગુગલ સ્વરખા ભાગે મેળવીને, પુરુષ વીર્યથી ગોળી બાધીને અથવા ત્રણે વસ્તુઓનો બૂકો કરીને, રવિવારે બક્ષણ કરવા જે સ્ત્રીને આપીએ, તે સ્ત્રી વશ થાય છે (૧૩૩૨-૧૩૩૪)

મગળવારના દિવસે ફૂલ સહિત દ્વિલી મૂલ વિધિ સહિત લઈને, તુલસીના રમના સાત પૂટ, આકાશના દ્વિધના સાત પૂટ તથા ઉત્તરવારૂણીનો પૂટ આપીને મરી પ્રમાણે ગોળી બાધીને, જે સ્ત્રીને આ ગોળી આપીએ તે વશ થાય છે (૧૩૩૫-૧૩૩૬)

ૐ હ્રીં ઐં હ્રીં ઉપવિષ્ટ ચંડાલણી મહાપિશાચિની
હ્રીં ઠ ઠ સ્વાહા આ મંત્રથી રાઈ, સરસવ મંતરીને, જે સ્ત્રી પર
છાંટીએ, તે સ્ત્રી વિકલ થઈને વશ થાય છે.* (૧૩૩૭-૧૩૩૮)

માકડાનું હાડકું, મીઠીના દૂધમાં ઘસીને સ્ત્રી ઉપર છાંટવાથી
સ્ત્રી વશ થાય છે. અને ચુંબન તથા આલિંગન કરવા મંડી
બાય છે. (૧૩૩૯)

‘ ૐ નમો ભગવાય વિદ્મહે પુષ્પખાણાય ધીમહી
તંત્રઃ કામ પ્રચોદયાત્ ’ આ કામગાયત્રી મંત્રનો સાત વાર
પાઠ કરીને નાભિ, હૃદય અને કંઠ ઉપર ફરી ફરીને સાત સાત
વાર કૂંક મારવાથી તથા સ્ત્રીને સંલોગ વખતે ચુંબન કરીને,
ઉશ્વાસ લઈને મંત્ર બાણીને, સ્ત્રીના મૂખ પર કૂંક મારવાથી સ્ત્રી
વશ થાય છે. (૧૩૪૦-૧૩૪૩)

ગોરૂચંદનને માછલાનું પિત્ત, ખંને એકઠા કરીને, ડાબા
હાથની ટચલી આંગળી લરીને છાંટવાથી સ્ત્રી વ્યાકુલ થાય છે
તે વ્યાકુલ થએલી સ્ત્રીના કપાળમાં આ ખંને દ્રવ્યોના મિશ્રણનું
તિલક કરવાથી ત્રણે દોકની સ્ત્રીઓ વશ થાય છે. (૧૩૪૪-૧૩૪૬)

આસો વહિ ચૌદશની રાત્રે પુરુષના મસ્તકની યોપરી,
સ્મશાનની ભસ્મ તથા ઘેરની માટી લાવીને, ત્રણે વસ્તુઓ ભેગી
કરીને વાટી ખારીક ચૂર્ણ-ભૂકી કરીને, નીચેના ‘ મહાપિશાચિની ’
ના મંત્રથી મંતરીને જે સ્ત્રી પર તે ભૂકી છાંટીએ તે બહાવરી
થઈને પાછળ પાછળ ભમે છે. (૧૩૪૭-૧૩૫૧)

‘ ૐ કલ્હીં મહાપિશાચીની હ્રીં ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા ’
(૧૩૫૨)

કુંવારી કન્યાએ કાંતેલા સૂતરના એકવીશ આંગળ લાંબા એકવીશ

* વશીકરણના, સ્તંભનના તથા સ્ત્રી આકર્ષણના ખાસ પ્રયોગો માટે
અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલ “ શ્રી ભૈરવપદ્માવતી કદંબ ” નામનો ગ્રંથ
જેવા ખાસ બલાયજી છે. મૂલ્ય પચીસ રૂપિયા.

—સારાભાઈ નવાબ

તાર લેળા કરીને વણીને તે વણેલા સૂતરને કાઠજ ધાના રસના સાત પૂટ, વળી અગથિયાના રસના સાત પૂટ આપીને, ટંકણુખાર તથા શરીરના મલનો એક પૂટ આપીને, સરખવના તેલની અઢર, તગરનો તાલીસ લેલવો ને, લયકર કાલોચૌદશની રાત્રે, ચોરના માઘાની ખોપરી લઈને, સ્મશાનમાં જઈને ચારે દિશાએ ચાર રેખાઓ દોરીને, વચમાં નગ્ન થઈને બેસીને હાથમાં છૂરી તથા કકલ (ખોપરી) લઈને, નીચે આપેલો મહાકાલીનો મંત્ર જપીને, સ્મશાનમાં ભાગેલા માટીના ઠોસકાની ઠીકરીમાં, સાથે લાવેલું સરસીયું (તેલ) ભરીને, એકવીશ આગળ સૂતરની જે લાંબી વાટ છે તે અઢર નાખીને, તે વાટને સળગાવીને, ઉપર ખોપરી ધરીને ચોકાતુ મઠલ ન્યા કાઢ્યું છે, તેની વચમાં દક્ષિણ દિશા તરફ સુખ રાખીને બેસીને, સવા પહોર રાત્રિ સુધી એટલે કે કાલોચૌદશની મધ્યરાત્રિ સુધી ખોપરી પર પાડેલું કાજલ લઈને, તે કાજલ જે સ્ત્રીના વસ્ત્રને લગાવીયે તે સ્ત્રી લલેને રાજની પટરાણી હોય તો પણ વશ થાય છે આ લાચક નામનું વશીકરણ છે આ ત્રણ જે સિદ્ધિવત પુરુષ સાધયે તે સુખ પામયે (૧૩૫૩-૧૩૬૨) મહાકાલીનો મંત્ર આ પ્રમાણે છે:- ‘ઠ્ઠ હ્રીં મહાકાલી કૌં કૌં કૂં કન્જલવણુ સાં સૌ વશમાનય વશમાનય સ્વાહા’-ઈતિ મહાકાલી મહામંત્ર (૧૩૬૩) આ કાજલનું સ્ત્રી આંખોમાં અંજન કરે તો તેણીનો પતિ તેણીના વશમાં રહે (૧૩૬૪)

વજ, સચલ, કુષ્ટ, મરી અને હલહર એકઠાં કરી વાટીને, ઘી સાથે ચોનિ ઉપર લેપ કરીને એક વખત પણ સંભોગ કરવામાં આવે તો છાદગી પર્યંત સ્ત્રી-પુરુષ એક બીજાને વશ થાય છે (૧૩૬૫-૧૩૬૭)

સૂર્યગ્રહણ હોય તે સમયે, સહદેવીનું મૂલ લઈને, ગોરૂ ચંદનમાં ઘસીને જે સ્ત્રીના કપાળમાં તિલક કરવામાં આવે, તે સ્ત્રી ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી હશે તો પણ વશ થયે (૧૩૬૮-૧૩૬૯)

મૂલ નક્ષત્ર ને રવિવાર હોય તે સમયે, સફેદ આકડાનું મૂલ

લાવીને, માદલીઆમાં ઘાલીને પુરુષને તે માદલીયું આપવાથી પુરુષ વશ થાય છે. આ માદલીયું પ્રધાન રાજાને આપે તો રાજા વશ થાય છે. (૧૩૭૦-૧૩૭૨)

સ્ત્રીને દ્રાવ થાય તેના પ્રયોગો—

રીંગણીનાં બીજનો રસ કાઢી, તેમાં કપૂર મેલવીને, ત્રણ વખત લિંગ પર લેપ કરીને સંલોગ કરવાથી, ગમે તેવી મહામાતી સ્ત્રી હોય તે દ્રવે છે અને સુખ મેળવે છે. (૧૩૭૫-૧૩૭૭)

જેઠીમધ અને લીંડી પીંપરનું ચૂર્ણ એકઠું કરીને, મધથી લિંગ ઉપર લેપ કરીને સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવાથી સ્ત્રીને દ્રાવ થાય છે. (૧૩૭૮-૧૩૭૯)

કસ્તૂરી અને કૂલાવેલી ફટકડીને વાટી સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરીને, પાણીથી હથેલી ઉપર આછું ચોપડીને સ્ત્રીની યોનિએ હાથ અડાડવાથી નારીને દ્રાવ થાય છે. કવિ નરખદ કહે છે કે આ હાથ લેપ છે. (૧૩૮૦-૧૩૮૧)

લિંગવૃદ્ધિના ઉપાયો—

લીલામા, રીંગણીનાં બીજ, દાડમ, આ ત્રણે ચીજો એકઠી કરીને, કણુજીયા તેલમાં અથવા તેા ઘીમાં તાપીને લિંગ પર લેપ કરવાથી (પુરુષનું) લિંગ ઘોડા જેવું દૃઢ થાય છે. (૧૩૮૨-૧૩૮૪)

ગજપીંપર અને આસંધ, સરખા ભાગે લઈને ભેંસના માખણમાં મેળવીને લિંગ લેપ કરવાથી લિંગ મોટું થાય છે. (૧૩૮૫-૧૩૮૬)

સાકર અને સિંધવ સરખા ભાગે લઈને, બકરીના ઘીમાં મેળવીને, બકરીના દૂધમાં પકવીને લિંગ લેપ કરવાથી કૈકશાસ્ત્રના મતે સોળ આંગળનું લિંગ થાય છે. (૧૩૮૭-૧૩૮૮)

યોનિ સંકોચનના ઉપાયો—

ત્રિકૂલા, માયા, ફટકડી, મજીઠ, બાવળની છાલ, કાથો, કસેલો, બીંકણી, તુરી, સોપારી, લોદર, તજ, તપાલયત્ર, એલચી, ભાયફલ,

જાવંત્રી, નાગકેશર ને હાડમની છાલને એકઠાં કરીને, ખારીક વાટીને, વસ્ત્રગાલ ચૂર્ણ કરીને, રીગણીના પાન-પાદડાના રસમાં ત્રણ દિવસ મર્દન કરીને, મધથી ગોળી મરી જેવડી તૈયાર કરીને, યોનિમાં આપવાથી ઠવિ નરખદ કહે છે કે યોનિનું સંક્રાંચન થાય છે અને તેનાથી કામીપુરુષને સંલોગમાં વધુ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે (૧૩૬૦-૧૩૬૪)

ઉત્તમ કસ્તૂરી એક વાલ, ફટકડી તથા કછેલાની છાલનો રસ એકઠા કરીને, પાણીથી યોનિ પર લેપ કરવાથી યોનિ સંક્રાંચાય છે સોનાગેરૂ, હલદર, એલચી, કસ્તૂરી અને તજનો યોનિ પર લેપ કરવાથી યોનિ સંક્રાંચાય છે કાથો તથા સોનાગેરૂ સરખા ભાગે લઈ વાટીને, પાણીથી ગોળી બનાવી યોનિમાં મૂકવાથી યોનિ સંક્રાંચાય છે (૧૩૬૫-૧૩૬૭)

સ્ત્રીને ઋતુ નિયમીત આવવાનો ઉપાય —

પલાસપાપડાનું ચૂર્ણ કરી, તેમાં ઈશ્વરલિંગી નાખીને મધથી ઘીર જેવડી ગોળી કરીને, ગોળીનું સેવન એક મહિનો કરવાથી સ્ત્રીને નિયમીત ઋતુ આવે છે પછી ઋતુસ્નાન કર્યા પછી સંલોગ કરવાથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે છે (૧૩૬૮-૧૩૬૯)

ગર્ભધારણનો ઉપાય —

એકવીથ પૈસાભાર પીતપાપડાની ભસ્મ કરીને, તે ભસ્મમાં તેર પૈસાભાર સાકર એકઠી કરીને, ઋતુસ્નાન કર્યા પછી સાત દિવસ સુધી, સ્ત્રીને આપવાથી તેણી ગર્ભ ધારણ કરે છે અને પૂર્ણ માસે સંતાનને જન્મ આપે છે (૧૪૦૦-૧૪૦૧)

દિવસ વૃદ્ધિનો ઉપાય:—

પીતપાપડાને ઊઘાળીને, શીતલ કરી તેમાં સાકર નાખીને, ગર્ભવતી સ્ત્રીને આપવાથી પૂર્ણ માસે સ્ત્રી સંતાનને જન્મ આપે છે પ્રસવ વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય તો ચોખાના ધોળણમાં વચમૂળ (વાસનું મૂળ ?) ઘસીને પાવાથી સ્ત્રીને સુખે કરીને પ્રસવ થાય છે (૧૪૦૨-૧૪૦૪)

ધાવણ વૃદ્ધિનો ઉપાય:—

બીજેરાનું સાઈ મૂલ લઈને, ચોખાના ધાવણમાં (ઘસીને) પાવાથી સ્ત્રીને ધાવણની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૪૦૫)

સ્તન કઠણ કરવાનો ઉપાય:—

કાળી સોપારી અને પડવાસ સરખા લઈને ઊઠાળીને તેનો કલક બનાવી, સીસાની વાડકીમાં તેનો લેપ કરીને, બંને સ્તન ઉપર તે લેપ વાળી સીસાની વાડકીઓ (ત્રણ દિવસ) બાંધવાથી વૃદ્ધા સ્ત્રીના સ્તન પણ યુવાન સ્ત્રી જેવા કઠણ થાય છે. અને પતિને કઠણ સ્તન દબાવવાથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૪૦૬-૧૪૦૮)

પુખ્ત-ગર્ભ નિવારણનો ઉપાય:—

ગેરૂ, એલચી, હલદી, કચૂર અને તજ સરખા ભાગે લઈને, સ્ત્રીને ઋતુ આવે ત્યારે ઊકાલીને તે ઊકાળો સાત દિવસ સુધી સ્ત્રીને પાવાથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરતી નથી. અને વૃદ્ધા સ્ત્રી પણ યુવાન જેવી દેખાય છે. (૧૪૦૯-૧૪૧૦)

મૃતવત્સા દોષ નિવારણ:—

ઈંદ્રવાણીની સાત કુલી રવિવારના દિવસે મૂલ નક્ષત્રનો યોગ હોય તે સમયે લઈને, નીતરડાની માટી સાથે સ્ત્રીને પાવાથી ગર્ભ પડતો અટકે અને સુખે કરીને બાળકનો પ્રસવ થાય. ઈંદ્રવાણી ગાયના દૂધ સાથે પાવાથી પણ ગર્ભ પડતો અટકે છે. એમ કવિ નરખદ કહે છે. રાવણ્યંત્ર સુગંધી દ્રવ્યોથી લખીને, ગર્ભવતી સ્ત્રીના ગળામાં (માદરીઆની અંદર) બાંધવાથી મૃતવત્સા દોષનું નિવારણ થાય છે. (૧૪૧૧-૧૪૧૪)

બાળક રોતું છાનું રાખવાનો ઉપાય:—

જે બાળક રાત અને દિવસ રો રો કરતું હોય, તેને માટે કવિ નરખદ કહે છે કે-એક ચાકરના છેડે ‘ બાણુ કહિનો આવીયો, કિણી દિશી કીધા પીઆણુ; ભૈરવ મુંદે મુંદીયા ઊગ્યો! ભાણુ વિહાણુ.’ આ તંત્ર લખીને તે કપડું

ઝાઠાઝ્યા પછી લશ ઉઘમાંથી બાળકને ઊઠાડશે, તો પશુ તે તત્કાલ દોતો બધ થઈ જશે (૧૪૧૬-૧૪૧૮)

ગજ વશીકરણ ઉપાય —

ઉત્તરાશ્વાશુની નક્ષત્રનો યોગ આવે છતે, પીંપળો તથા બઢનકનુ મૂળ હાથે બાધવાથી મદોન્મત્ત એવો હાથી વશ થાય છે વળી આ બને મૂળનુ ચૂર્ણ કગીને, અઠોલ તેલમાં મેળવીને, તે તેલનો હાથે લેપ કરીને, હાથીને સ્પર્શ કરવાથી માતો હાથી વશ થાય છે ઉત્તરવારુણીનુ મૂલ વિધિપૂર્વક લઈને સવારમાં હાથે બાધીને હાથી ઉપર બેસવાથી પશુ હાથી વશ થાય છે (૧૪૧૯-૧૪૨૨)

યોનિ બધ કરવાનો ઉપાય —

અનુરાધા નક્ષત્રમાં લાગૂલી મૂળ, ઠાબા પગને ચોટેલી પૂળ, આ બને વસ્તુઓ છીપના સપુટમાં સધ્યા સમયે ગ્રહણ કરીને, યોનિમાં લેપ કરવાથી યોનિ બધ થઈ જાય છે તે યોનિને છાશથી ઘોઈ નાખવાથી યોનિ પાછી હતી તે સ્થિતિમાં આવી જાય છે (૧૪૨૩-૧૪૨૬)

અદૃશ્ય થવાનો પ્રયોગ —

કબૂતરની અધાર, અઠોલતેલમાં મેળવીને, જે પુરુષ કપાળમાં તિલક કરે છે, તે પુરુષ અદૃશ્ય થઈ જાય છે (૧૪૨૭-૧૪૨૮)

જલતરણ પ્રયોગ. —

તુળીફલનુ ચૂર્ણ તથા પાકા શુદ્ધનો ભૂકો કરીને, તે બનેનો ભૂકો ચામડા પર અડધો આગળ ચોપડીને, સૂકવ્યા પછી તે લેપ કરેલા ચામડા પર બેસવાથી નદી, સરોવર કે જાવના પાણીમાં ડૂબાતું નથી (૧૪૨૯-૧૪૩૨)

ઘર સર્પ લરેલું દેખાય તેનો પ્રયોગ —

સફેદ આકડાના ફની દીવેટ કરીને, તે દીવેટ કડવી તુબડીના તેલમાં મૂકીને દીવો કરવાથી, આખું ઘર સર્પવત્ દેખાય છે (૧૪૩૩-૧૪૩૪)

કન્યા યૌવનવર્તી કરવાનો પ્રયોગ:—

સફેદ લોગૂલીના કંદને મધમાં ઘસીને, કન્યાની નાભિ તથા યોનિ પર લગાવવાથી, કન્યા યુવતી જેવી દેખાય છે (૧૪૩૫-૧૪૩૬)

સ્ત્રીના વસ્ત્ર ઊંચા કરવાનો પ્રયોગ:—

ગધેડો અને ગધેડી સંલોગ કરતાં હોય તે વળતે, તેના પૂંછડાનાં વાળ યુક્તિથી લઈ લઈને, શીયાળની વિષ્ટામાં, બદરી બીજ તથા ગધેડાનાં પૂંછડાનાં લીધેલા વાળ લેગાં કરીને સૂકવીને, તે સૂકવેલી વિષ્ટાને કાંટાથી વીંધીને માળા બનાવી, હાથમાં રાખીને, હાથ ઊંચો કરવાથી, જે સ્ત્રીની સામે તે હાથ ઊંચો કરવામાં આવે તેણીનાં વસ્ત્ર ઊંચા થાય છે. (૧૪૩૭-૧૪૩૮)

અગ્નિ સ્થાપન પ્રયોગ:—

ઘોળી ચણાઈના રસનો આંખો શરીરે સારો લેપ કરીને, અંગારોના ઢગલામાં ફરવાં છતાં પણ બળાતું નથી. અકોલ રસ તથા કુમારી રસનો હાથ પર ગરંગર લેપ કરીને, ગરમ કરેલા ધબધબતો ગોળો હાથમાં પકડવા છતાં બળાતું નથી. (૧૪૩૯-૧૪૪૧)

ઝેર ખાવાનો પ્રયોગ:—

જીયાપોતા (પુત્રજીવા) નાં મીજ ખાઈને ઉપર ઝેર ખાવા છતાં ઝેર ચઢતું નથી. (આ તાંત્રિક પ્રયોગ છે, માટે જે તે માણસે તથા પ્રકારના અનુભવ જ્ઞાન વગર આ પ્રયોગ કરવા જેવો નથી.) (૧૪૪૨-૧૪૪૩)

ચોર ભય નિવારણ પ્રયોગ:—

અજવાળીયા પખવાડીયામાં ઘોળી ચણાઈનું મૂલ લાવીને, મસ્તકમાં રાખવાથી માર્ગમાં ચોરોનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. (૧૪૪૪-૧૪૪૫)

ભય નિવારણ પ્રયોગ:—

અશ્લેષા નક્ષત્રમાં પૃથ્વી પરથી બદનક (વનસ્પતિ વિશેષ) લઈને, હાથે બાંધવાથી ચોર, વાઘ, વગેરેના ભયનો નાશ કરે છે.

અશ્લેષામા ધાત્રીમૂલ લક્ષને હાથે બાધીયે તો પણ કવિ નરખદ
કહે છે કે બધા ભયોનો નાશ થાય છે (૧૪૪૬-૧૪૪૭)

સ્તન પ્રગટી કરણ પ્રયોગ—

મધરની અધારથી લેપેલા હાથની મૂઠી વાળીને બતાવવાથી
સ્તનનો આકાર દેખાય છે, અને તે મૂઠી ખોલી નાખતાં સ્વસ્થતા
અનુભવાય છે (૧૪૪૮-૧૪૪૯)

બેડી ભાંગવાનો પ્રયોગ—

રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રનો યોગ આવે ત્યારે, નગોડનું મૂળ
ઉન્મુખ થાય અને તે ઉન્મુખ થએલા મૂળને જો સ્પર્શ કરાય તો
અદ્ભુત રીતે તાત્કાલિક બધન છૂટી જાય છે (૧૪૫૦-૧૪૫૧)
સર્વ ધાન્યોત્પત્તિ—

સવારમા ધોળા કપડાં પર ચણાનો ખાર કરેલો હોય તે
લક્ષને, માટીમાં વાવીને, તેના ઉપર પાણી નાખવાથી, બે ઘડીમાં
ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે કોકુદેવે રાજાને ઘણાં જ
કૌતુકો દર્શાવે, તેમાંથી જે કૌતુકો હિંમા વગરના હતા તે ઘોડા
ઘણા મે અને કહ્યા છે (૧૪૫૨-૧૪૫૪)

જે પુરુષ સમય દેખીને કામ કરે છે તે પુરુષનું જીવંતું
પણ પ્રમાણ છે કહ્યું છે કે ‘શેશવ કાળમાં વિદ્યાનો અભ્યાસ
કરનાગ, યૌવનાવસ્થામાં ભોગવિલાસ કરનારા, વૃદ્ધાવસ્થામાં મુનિ-
પણાને અગીકાં કરનારા પુરુષો દુસ્તર એવા આ સંસારને તરી
જાય છે (૧૪૫૫-૧૪૫૭)

ભૈરવસેન રાજાને કોકુદેવ આ બધા ભેદો કહીને પોતાના
ઘેર આવ્યા કોકુદેવ અને પાંખિણી પોતાનાં પૂર્વ જન્મનાં
પૂણ્યના પ્રભાવથી રણથ ભરમાં સુખ ભોગવે છે એક વખત
દોષક મુનિના ઉપદેશથી ચોત્તરમા વર્ષે કોકુદેવે મુનિપણું ગ્રહણ
કર્યું તપ અને સયમમાં આદર કરીને કોકુદેવ ઉત્તમ ગતિને
પામ્યા (૧૪૬૭-૧૪૭૨)

કવિ નરણુદાચાર્ય હવે પોતાના નામ ઠામ વગેરેનું વર્ણન
કરે છે

ધર્મધ્યાનના ઉત્તમ સ્થાનરૂપ ગૂર્જરદેશમાં, યતિ સતી અને તપસ્વીઓના સ્થાનરૂપ, અને જ્યાં બધી જાતના માણસો સાવધાન થઈને રહે છે, અને જે કલિયુગમાં ગંગા સ્વરૂપ સાબરમતી નદી કે જે નદીમાં હમેશાં ઉત્તમ પાણી વહે છે. અને જેમાં નિરંતર યુષ્કર પાણી રહે છે તે નદીના કાંઠા ઉપર અહમદાવાદ નામનું ઉત્તમ શહેર આવેલું છે. આ શહેરમાં દરેક વસ્તુઓ, જે જંબુદ્વીપમાં બીજે ઠેકાણે ન મળે તેવી હોય તે પણ મળે છે. આ ઉત્તમ શહેરમાં દેવરાજ નામનો શ્રીશ્રીમાલ જાતિનો વ્યવહારીયો રહે છે. આ દેવરાજને સુલતાન મહમદ (ત્રીજાએ) મહેતાઓના વડા તરીકે સ્થાપન કરીને માન આપ્યું હતું. શ્વસુર અને પિયેર બંને પક્ષ-ના પ્રખ્યાત કૂલમાં ઉત્પન્ન થએલી રાજુલદે નામની દેવરાજ શ્રેષ્ઠિની પત્નીની કૂખેથી હું જન્મેલો છું. (૧૪૭૪-૧૪૭૮)

(કોઇપણ કારણ ઉપસ્થિત થવાથી દેવરાજને અમદાવાદ છોડીને મારવાડમાં આવેલા સીરોહી શહેરમાં જવું પડ્યું છે. આ વાત કવિ 'કર્મસંજોગે માફદેશ' શબ્દથી જણાવે છે) મારવાડમાં આવેલા સીરોહી શહેરમાં રહીને કવિએ માત્ર નવ વર્ષની ઉંમરમાં શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના તપગેચ્છની કમલ-કલશ શાખાના શ્રી કમલકલશના શિષ્ય શ્રીપૂજ્ય શ્રી કલ્યાણ-ધર્મસૂરીશ્વર નામના આચાર્યના શિષ્ય-પંડિત શ્રી લાવણ્યભાવ તથા બીજા શિષ્ય શ્રી લગ્નિયભાવ પાસે હીક્ષા લીધી. આ ભટ્ટારક ગુરૂએ શિષ્ય નરબુદને કહ્યું કરોને સરસ્વતી દેવીના મંત્ર આપ્યો. ઘણા દિવસ શારદા દેવીની સેવા કરવાથી, મારા ઉપર કરુણા કરીને, તેરમા વર્ષે માતંગી દેવીએ મને ગુરુચરણના પ્રતાપે કવિ બનવાનું વરદાન આપ્યું. (૧૪૭૯-૧૪૮૬)

ગુરૂની ઘણા દિવસે સેવા કરીને, પ્રોહ ઉંમરના થયા પછી, ગુરૂની આજ્ઞા લઈને સિરોહી દક્ષિણ દિશા તરફ વિકાર કર્યો. વિકાર કરતા કરતા રસ્તામાં ઘણા દેશમાં બુદ્ધા બુદ્ધા કોતુકો-

આશ્ચર્યો જોતાં જોતાં ને અનેક જીવોને ધર્મનો યોગ આપતા
 આપતા કવિની ઉપમા પામ્યા બાગ્યયોગે વિદ્યાર કરતા કરતા
 ખાનદેશમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં આસેર નામનો સુદગ્ધ ગઢ
 છે, અને ખુરડાનપુર નામનું શહેર છે જ્યાં દુશ્મનોને ત્રાસ
 આપનાર, સદા અભય તરવાર છે જેની એવો નીરા ઇદલગાહ
 ફારફીનો બલવાન પુત્ર મીરાં બાહાદુરશાહ ફારફી રાજ્ય કરે છે
 આ બાહાદુરશાહની કીર્તિ એટલી બધી વ્યાપેલી છે કે જે
 લખી શકાય તેમ નથી સવત ૧૬૫૬ ને શકે ૧૫૨૧ની ચરદ
 ઋતુમાં આસો મહિનાની સુદ દશમ (વિજયાદશમી)ના દિવસે
 આણુદ કરનારા બુધવારના રોજ, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર, જે વખતે
 વર્તે છે અને મકરનો ચંદ્ર છે, શુક્ર કર્કરાશિનો છે અને ચિત્ત
 તુલા રાશિમાં આવવાનો વિચાર કરે છે તેવા શુભ મુહૂર્ત અને
 શુભ અવસરે, ઉત્તમ લક્ષમાં શ્રી નરખંદ કવિ કહે છે કે આ
 કોકચોપાઈ શુક્રની કૃપાથી સંપૂર્ણ કરી છે જે ચતુર પુરુષ હશે તે
 આ કથા સાંભળીને આણુદ પામશે કોકશાસ્ત્રનો મત લઈને
 ખુરડાનપુર શહેરમાં આ કોકકલા નામની ચોપાઈ બનાવી
 છે જુદી જુદી વિગતોવાળા દશ પ્રકારો સાત ગી દેવીના વરદા
 નથી અમૃત સમાન ચોપાઈમાં પૂરા થયા જુદા જુદા ગ્રંથોના
 મત જોઈને કવિ નરખંદ કહે છે કે આ ચોપાઈ મેં બનાવી છે
 તે ચોપાઈ જ્યાં સુધી આઠાશમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર અમર તપે,
 જ્યાં સુધી મેરુ પર્વત પૃથ્વી ઉપર હયાત રહે આ સુધી આ
 કથા અને વાર્તા કવિ નરખંદ કહે છે કે અમર રહે આ કામ-
 શાસ્ત્રને ધ્યાન રાખીને જે સાંભળશે, તે અનંત સુખ પામીને
 સુખસંપદાને પામશે, એમ કવિ નરખંદ કહે છે (૧૪૬૦-૧૫૦૭)

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય શ્રી નર્યુદાચાર્ય વિરચિત
 કોકશાસ્ત્રમાં કામક્ષીણુ વ્યવસ્થિતિ નામનો
 દશમો પ્રકાર સમાપ્ત ॥ ૧૦ ॥

અમારું એક અભૂતપૂર્વ પ્રકાશન

ગણિતજ્યોતિઃ શાસ્ત્રી, વિદ્યારત્ન, સામુદ્રિકશાસ્ત્રરત્ન, જ્યોતિઃ
શાસ્ત્રમાર્તંડ, જ્યોતિષાચાર્ય ઇત્યાદિ પદવીધર, પંચાંગકર્તા
તથા જાતકચંદ્રિકા, સર્વાર્થ ચિંતામણિ, સામુદ્રિકરહસ્ય
આદિ અનેક જ્યોતિષ ગ્રંથોના કર્તા

શ્રી હિમતરામ મહાશંકર જાનીએ સંપાદિત કરેલા

જૈન સામુદ્રિકશાસ્ત્રના પાંચ ગ્રંથ

ત્રિરંગી તથા સાદાં ધણાં ચિત્રો સહિત (એક જ વૉલ્યુમમાં)

કિંમત રૂ. ૧૬-૦-૦

આ એક અમૂલ્ય સંગ્રહ છે. જેમાં (૧) શ્રી મેઘવિજય
ઉપાધ્યાયકૃત હસ્ત સંગ્રહવનમ્ (૨) નર-તુરગ-હસ્ત પરીક્ષા-
શાસ્ત્રના પ્રણેતા પ્રાગ્વાટ કુલભૂષણ કવિવર દુર્લભરાજ પ્રણીત
સામુદ્રિક તિલક (૩) પ્રાચીન જૈનાચાર્ય પ્રણીત સામુદ્રિકશાસ્ત્ર
(૪) શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિકૃત હસ્તકાંડ અને (૫) વસંતરાજ શાકુન
ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથોએ પ્રમાણ માનેલા ચૂડામણિશાસ્ત્રનો સારગ્રંથ
અર્હચૂડામણિસાર એમ પાંચ ગ્રંથોનો સમાવેશ કરેલો છે.

પાંચ ગ્રંથો પોતપોતાના નામથી પ્રખ્યાત જ છે. પરંતુ
અત્યાર પહેલાં વાસ્તવિક તત્ત્વને સમજાવી શકે તેવી રીતનું
ટીકાટિપ્પણી લાવાનંતર આદિ કોઈ જ સંપાદન થયેલું ન હતું.

શ્રી હિન્મતરામ બાની કે જેઓ જ્યોતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત, સહિતા અને હોરા એમ ત્રણે સ્કંધના નિષ્ણાત વિદ્વાન છે, તેમજ જ્યોતિષી તરીકે છેલ્લા ૨૫ વર્ષથી જ્યોતિષ તથા સામુદ્રિક-શાસ્ત્રનો ઘણો ઊંડો અનુભવ ધરાવે છે તેમણે છ વર્ષના લાગલાગટ પરિશ્રમથી આદ્યાગનિમિત્તશાસ્ત્ર ઉપર ઊંડો અભ્યસ કરી બહારોની હસ્તપ્રતો મેળવી હસ્તસંસ્કૃત આદિ ઉપરોક્ત પાંચે ગ્રંથોનું સંશોધન, ભાષાન્તર તથા સંપાદન કરેલું છે. તેમજ નિમિત્તશાસ્ત્ર સબંધી વિસ્તૃત નિબંધ યોજ્યો છે જેથી સોનામા સુગંધ જેવું થયું છે.

સરલ ભાષાન્તર, શુદ્ધ સંપાદન, વિપયને સ્પષ્ટ કરનારા સામુદ્રિક લક્ષણ સૂચક ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી રવિશંકર રાવળ પ્રણીત એકરંગી તથા ત્રિરંગી ચિત્રો સાથે ઊંચા આર્ટ પેપર ઉપર આ ગ્રંથસપુટ છાપવામાં આવેલો છે.

સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા જિજ્ઞાસુને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, પોતાની મેળે પોતાના અંગલક્ષણોની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છનારને સાચો સહાયક, અને સામુદ્રિકશાસ્ત્રના રસિકોને સાચુ રસહર્ષન ત્રણે વસ્તુ આ એક જ સંગ્રહ આપી શકશે.

તમારી લાયબ્રેરી આ સંગ્રહ વગર અધૂરી લાગશે
અમારા બીજા પ્રકાશનો માટે સૂચિપત્ર મંગાવો.

—પ્રાપ્તિસ્થાન

સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ

નાગશ બુક્સની પોળ અમદાવાદ.

